B.A.R.P.R.
II
509816

C. GANE

Amărâte și vesele vieți de jupânese și cucoane

EDITURA MODERNĂ

ACADEMIA
BIBLIOTECA
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Unde eşti tu pitit, în meleagurile noastre, Brantôme *cu ale tale „Vieţi de dame ilustre şi dame galante" şi unde tu* Marguerite de Valois *cu pitoreştele tale „Memorii" ?*

Şi doar au trăit şi la noi ca aiurea, dacă nu dame ilustre, dar jupânese de tot felul, unele foarte cuminte, altele totuşi şi ele galante! Dacă aceste femei nu şi-au scris „Memoriile", pricina o fi că nu ştiau carte, iar biografii le-au lipsit, fiindcă altele erau grijile bieţilor noştri scribi de pe vremuri, decât de a lăsa posterităţii însemnări despre vieţile femeilor pe care le-au cunoscut.

Pentru a le da deci de urme, trebueşte multă răbdare; le găsim tupilate prin cronici şi letopiseţe, prin maldăre de acte vechi, catastife, zapise şi izvoade. Cele mai multe din ele, când vor să se arate nouă, sunt Doamne sau Domniţe... şi despre aceste am vorbit altădată în alte cărţi. Dar sunt şi femei mai puţin „ilustre", despre care cu greu, dar tot se mai poate spune câte ceva. De pildă, în secolul al XVI-lea, despre Velica, ibovnica lui Mihai Viteazul, şi despre Sima Stolniceasa Buzeasca, nevasta generalului său, ale căror vieţi le-am mai schiţat aiurea. Iar începând cu veacul lui Vasile Lupu şi Matei Basarab, documentele fiind şi ele de atunci încoace mai numeroase, putem reconstitui, oarecum, unele vieţi, sau crâmpeie de vieţi, sau anumite întâmplări din acele vieţi de femei moarte de demult, care merită şi ele să nu fie date uitării, fiindcă, oricum, suntem doar toţi os din osul lor.

I

VREMURILE DE NEPACE.

1. Jupânesele robite de tătari
2. Jupânesele jăfuite de arginți
3. Jupânesele martore și jurătoare
4. Jupânesele legate la puști.

ACADEMIA
BIBLIOTECA
ACADEMIEI SOCIALISTE

I

1. Jupânesele robite de Tătari.

Un Toader, fecior lui Pahomie, mărturisea odată cu o *carte* ce făcuse la mâna lui Constnadin Ciudin, nepotul lui Ştefan, precum să se ştie că „în vremile de demult, pe când erau Turcii în Cameniţa şi era nepace, trăind eu în stânca Sorocii dimpreună cu alţi oameni de frica oştilor, ţineam în casă pe un Gavril Burdugan şi-l sprijineam la vreme de bătrâneţe şi de neputinţă, fiind şi orb, şi pe acea vreme tot venea acel Ştefan Ciudin din Soroca de-l cerca cu vederea la casa mea, şi întrebându-l eu odată pe Gavril Burdugan ce vine acel om de-l tot cearcă, iar Burdugan mi-a spus că-i este văr primare, care Burdugan apoi pe mâna mea a murit sterp..."

Cartea aceasta de mărturie[1]) o dădea Toderaş la mâna lui Costandin Ciudin pentru a arăta că bunicul acestuia fusese văr primar cu Gavril Burdugan, mort sterp — o chestie de moştenire târzie care nu interesează aici. Nici povestea stâncei dela Soroca, — adecă a cetăţii înseşi — cu o intrare în care te târai pe burtă până ajungeai la locul în care se ascunseseră oamenii aceia „de frica oştilor" — la fel deci cu peştera din spatele mânăstirei Bistriţei din Vâlcea — nu-şi are locul aici. Am arătat aceste vorbe ale lui Toderaş, rostite în 1747 Ianuar 30,

când era moşul foarte bătrân, istorisind o întâmplare petrecută cu peste 50 de ani în urmă, pentru a scoate la iveală stilul limbii noastre bătrâneşti, de un pitoresc ameţitor: „In vremile de demult, pe când erau Turcii în Cameniţa şi era nepace, trăind eu în stânca Sorocei de frica oştilor.... şi celelalte", O simplă carte de mărturie a unui om ce vorbea limba veacului al 17-lea, învăţată pe când era copil, dela tatăl său Pahomie, „în vremile de demult, pe când era nepace!" Fraza aceasta face cât un tratat de bună literatură. Când Gheorghe Murnu, acum câţiva ani, a scos la iveală traducerea sa din „Iliada" lui Homer, s'a făcut vâlvă în ţară din pricina unui vers care se termina cu „era nevânt afară". Nevânt? De unde a scos autorul cuvântul acesta? Iar Murnu ar fi răspuns (sau poate numai s'a gândit): Dacă în ţara aceasta sunt şi oameni buni, dar sunt şi nebuni, dece n'ar fi în ea dimineţi cu vânt şi seri cu nevânt?... precum altă dată, în vremile de demult era uneori pace şi alte ori nepace.

Aşa dar în acele vremi, mai mult de nepace, ne încălcau mereu hotarele Leşii şi Cazacii, Turcii şi Tătarii, de plecau apoi de unde veniseră, încărcaţi de prăzi şi de robi cu duiumul. Intrebarea era atunci: cum să te răscumperi? Se urmau „tratative", sau „pertractări" — dar cred pe atunci se spunea „voroave" — între rudele din ţară şi Tătarii furi — căci ei cel mai des încălcau hotarele, luând cu ei odoare, vite, oameni şi mai ales femei. Apoi, după însemnătatea robului, se ajungea la o înţelegere asupra preţului, şi pe urmă începea goana după parale, căci pe atunci banul era scump, traiul ducându-se mai mult prin schimbul în natură. Şi cum răscumpărarea era urgentă spre a nu lăsa robii prea multă vreme în mâinele călăilor lor, rudele din ţară începeau să umble pe la oamenii bogaţi după împrumuturi, îndatorindu-se că după întoarcerea robilor acasă, îşi vor vinde aceştia moşiile pentru a-şi plăti datoriile. Atare acte de răscumpărare din robie sunt foarte numeroase în toate timpurile, aproape până în pragul veacului trecut.

Pe vremea fraţilor Potcoavă, cei de pe o mamă cu Ion Vodă Cel Cumplit, când în 1578 'au intrat în şase luni de zile patru din ei în Moldova să cuprindă scaunul lui Petru Schiopul, pe vremea aceia se făcuse o amestecătură în ţară, de nu mai ştiau bieţii creştini încotro s'o apuce de frica năvălitorilor, căci Potcoavă venea cu ajutor căzăcesc, iar Petru Vodă se apăra cu ajutor turcesc şi tătăresc. Turcii îi băteau pe rând pe fraţii aceştia ai lui Ion Vodă, tăindu-le apoi şi capetele — lui Ion, lui Alexandru, lui Costandin — dar şi când se întorceau la ei acasă, Tătarii mai ales, apoi nu fără pradă o făceau, nu fără furtişaguri şi robii. *Sanda* şi *Drăguţa*, fetele Mariţii, nepoatele bătrânului Vlad Pârcălab şi strănepoate comisului Groza al lui Ştefan Cel Mare, boieroaice din cele mai de frunte în Ţara Moldovei, fură luate atunci roabe şi duse în Buceag. Incepură deci rudele goana după bani pentru răscumpărare. găsindu-l pe marele logofăt Ion Golea care se îndură de le dete o mie de zloţi tătăreşti, ca să-şi aducă Mariţa fetele înapoi din robia câinilor de tătari. Pisarul Cârstea, care la 14 Decembrie 1578, în oraşul Iaşi, scria actul în numele Domnului Petru Voevod[2]) arată frumos cum: „s'a sculat al nostru credincios şi cinstit boier pan Ioan Golăe, marele logofăt, şi a plătit deplin acei mai sus scrişi o mie zloţi tătăreşti, denaintea noastră şi denaintea tuturor alor noştri moldoveneşti boieri". Iar când Sanda şi Drăguţa s'au fost întors acasă, pe dată se apucară ele să vândă „de a lor bună voie, de nimeni silite nici învăţuite, a lor direaptă şi adevărată ocină şi moşie

ce au avut strămoşul lor Grozea comis de la bătrânul Ştefan Voevod, un sat pe Jijia anume Iucşănii, acela l-au vândut la al nostru credincios şi cinstit boier, Ion Golăe vel logofăt" pentru a-i plăti datoria răscumpărării.

Dar dacă multe robii s'au făcut şi atunci şi înainte şi după, apoi deseori s-a şi întâmplat să rămâie bietele neveste sau fete de al binelea furate şi fără nădejde de întoarcere, cum au păţit de pildă fiicele unor strămoşi ai autorului acestor rânduri.

„In al doilea an al domniei lui Ştefăniţă Vodă, 1517, August în 18" glăsuiesc Letopiseţii [3]) „a intrat în Moldova Albul Sultanul cu Tătarii şi a trecut Nistru fără veste, de s'a suit până'n Şărbanca din sus de Ştefăneşti şi s'au apucat a prădare ţara. Şi — norocul cel bun al lui Ştefan Vodă! — s'a prilejit el cu oastea gata în gura Corovei din jos de Ştefăneşti şi a dat veste ţării să se strângă, şi dacă s'a bulucit, s'a suit în sus şi a trimes pe Cărăbăţ vornicul cu toţi Josenii de au trecut Prutul şi cu ajutorul lui Dumnezeu, Luni dimineaţă în revărsatul zorilor, fără veste a lovit pe Tătari, neavând ei grijă de una ca aceia... şi mulţi Tătari au pierit, mulţi în Prut s'au înecat şi pre mulţi au prins vii..." Aceste le spune cronicarul când e vorba de Istoria Ţării în trăsăturile ei mari, iar în cele mici, spun bieţii creştini ce-i doare pe ei, ca de pildă Calistrat monahul şi soră-sa Magdalena, care arată în diată lor că „la acea răzmeriţă cu Albul Sultanul a fost robită Aniţa, fata lui Ilieş cupărelul, feciorul lui Alexandru Gane paharnic...", după cum la altă răzmeriţă, cam 150 de ani mai târziu, la domnia Dabijăi Vodă, a mai fost răpită şi Marica, fata lui Toader Gane, mare ispravnic de aprozi [4]) — amândouă bun duse şi rămase fără răscumpărare, ori că erau ele prea frumoase ca să le dea Tătarii drumul,

ori că n'au găsit părinţii vreun „boier credincios şi cinstit" ca pan Ion Golea, binefăcătorul Sandei şi soră-sei Drăguţei *).

2. Jupânesele jăfuite de arginţi.

Aceste vremuri turbure aduceau cu ele şi alte multe neajunsuri: jafuri, prădăciuni, hoţii, gâlceavă, neîncredere, cum este în deobşte când nu e ţinut omul sub strânsa priveghere a legii.

Era în 1584, tot sub Petru Şchiopul, în vremi de nepace. Se înmulţiseră hoţii, aţinând calea creştinilor la drumul mare şi intrând până şi în casele lor de-i jăfuiau. Dumnealui Solomon logofătul ţinea „câţiva bani de argint într'o groapă", că nu erau pe atunci lăzi de fier la noi în ţară, şi aşa, într'o zi, l-au călcat tâlharii de i-au luat toţi banii, cât de mare logofăt era el, ba chiar fost vistiernic sub Iancu Vodă Sasul [5]), feciorul din flori al lui Petru Rareş. Acest Ion Solomon era însurat cu Maria, fiica Maricăi călugăriţei, fată ea însăşi a lui Luca Arbore, portarul Sucevei, cel care a fost tăiat împreună cu fii săi de Ştefăniţă Vodă în 1523.

*) Spune domnul Călinescu, autorul cărţii zisă „Istoria Literaturei Române", că d. C. Gane a scris *volume masive* spre a-şi proslăvi neamul! Vieţele Doamnelor şi Domniţelor române, viaţa şi opera lui P. P. Carp, miile de pagini ce am dat în viaţa mea la tipar, au fost deci scrise de mine spre a-mi proslăvi neamul, nu cel românesc, ci cel gănesc, căci aceasta a vrut să insinueze amintitul autor. Ce ar fi deci dacă am afirma că Aniţa lui Ilieş cupărelul şi Marica ispravnicului Toader, precum şi alte fete gănesti ce apar întâmplător în cărţile mele, ar fi trăit anume spre a da prilej criticului Călinescu de a scrie —şi cum! — o *masivă* Istorie, zisă a Literaturei Române!

Banii de argint din groapă nu erau însă numai ai vel logofătului, dar şi ai soacrei sale Marica, precum şi ai surorei acesteia, altă fată de a lui Luca Arbore, Ana logofeteasa răposatului Trotuşan (tăiat şi el de Petru Rareş, căci sburau capetele pe atunci... ca şi azi![6]). După rugăminţile acestor jupânese, din cele mari ale ţării, şi din porunca marelui logofăt, porni vătavul ţinutului Sucevei, Grigore Udrea, în căutarea hoţilor, pe care-i şi prinse, îi puse în fiare şi-i duse legaţi la Ana Trotuşan, împreună cu banii ce s'au mai găsit asupra lor. Până a fi însă prinşi, tâlharii cheltuiseră o parte din acei arginţi, aşa că atunci când se apucară jupâneasa Ana, călugăriţa Marica şi ginerele ei Solomon să-şi numere bănişorii, îl bănuiră pe Udrea că a mâncat o parte din ei. De acolo, judecată! Năpăstuitul vătav de Suceava s'a apărat spunând, la Divan în faţa lui Vodă: „cum că ceia ce s'a aflat la acei tâlhari din avere, toată au dat-o în mâinile călugăriţei, şi pe tâlhari aşijderea în mâinile ei, căci nu s'au fost găsit toată averea câtă ei au prădat".

Petru Vodă, care era om inimos şi drept „judecând lor pre obiceiul ţării" a dat zi Udrii ca să aducă martori cu care să dovedească cum toţi banii pe care i-a găsit, pe toţi i-a dat înapoi. „Iar când a fost la zi, el a venit înaintea Noastră cu mulţi oameni buni şi bătrâni şi au mărturisit cum a fost dat şi averea ce s'a aflat la tâlhari şi pe tâlhari în mânile călugăriţei Maricăi şi ale surorei sale Ana, şi s'a îndreptat". Iar Petru Vodă, supărat de nepăsta ce i se făcuse credinciosului său vătav de Suceava, porunci cu asprime ca „de acum înainte să nu mai aibă a mai pârî boierul nostru Solomon logofăt şi soacră-sa Maria călugăriţa pe Grigore Udrea niciodată". Pătraşcu pisarul însemnă sub cartea aceasta de judecată: „Însuşi Domnul a poruncit. La anul 7092 April 3"[7]).

3. Jupânesele martore şi jurătoare.

Era lucru puţin obişnuit pe atunci, să fie aduse femeile în faţa judecăţii ca martore sau jurătoare. Dacă erau chemate, însemna că ele se bucurau de o deosebită vază în ochii contimporanilor.

Am mai vorbit aiurea de Sima Stolniceasa Buzeasca[8]), fata logofătului Gheorghe Rudeanu, nepoată de frate a lui Dobromir, banul Craiovei, şi a Neacşăi, mama Doamnei Stanca a lui Mihai Viteazul. Ea era deci vară primară cu marele nostru voevod, ceiace a contribuit firește la strălucirea numelui ce-şi făcuse printre boierii din vremea ei. Măritată de tânără, prin anii 1570, cu Stroe Buzescu, stolnicul din Stăncești, Sima n'a avut copii, aşa încât o grijă, un gând, o singură patimă mare a stăpânit-o în viaţă: dragostea pentru bărbatul ei. Şi nu era puţin lucru a fi nevasta unui ostaş de-al lui Mihai Viteazul! De aceia, când îi muri soţul în bătălia dela Teişani (1602), cernita văduvă însemna pe piatra de pe mormântul său, cu multă jale, dar şi cu mare mândrie, acele vestite cuvinte: „...Iar jupânul Stroie, atâta nevoie pe Creştini văzând, stătu împotriva Tătarilor, de se lovi cu Mârza, cumnatul Hanului, şi-l înjunghiă pre el; şi dintr'acel război se răni la obraz şi peste trei săptămâni i se întâmplă moartea, în luna lui Octombrie, 2 zile, leat 7110 — şi *nu fu pe voia câinilor de Tătari!* Scris'am eu, jupâneasa Sima a stolnicului Stroie. Dacă voi muri, să mă îngropaţi aici!"

Se înţelege uşor de ce vază şi respect trebuie să fi fost înconjurată o astfel de femeie, ea, care într'un zapis dat mânăstirei Govorei în 1633, spunea: *„Din boierii cei bătrâni, am rămas numai eu!"* De câte ori deci, la judecata Divanului, se certau boierii pentru moşiile lor, nici vechile scrisori, care pu-

teau fi drese, nici martorii, cât de mulţi, nu erau luaţi în seamă, dacă se bănuia numai că stolniceasa Sima putea şti ceva din acele pricini. Atunci, încărcată de ani şi adusă de şale cum era, venea Sima în rădvan dela Stăneşti din Oltenia tocmai la Târgovişte sau la Bucureşti, şi jura. Iar când jura Sima judecata era isprăvită.

O astfel de femeie a fost şi Maria Floreasca [9]) — *Stara Maria*, cum i se spunea, adecă Maria cea mare, — cea mare de ani — cea bătrână.

Era fiica lui Drăghici, vel vornicul din Floreşti pe Răstoaca, azi în Ilfov, nepoată de fiu lui Vintilă Florescul, mare logofăt sub Vlad Vodă Călugărul. Mama ei era Stanca, fiica lui Stroe Bughianul, presupusul ctitor al schitului Strâmbel din Vlaşca.

Stara Maria a avut mai mulţi fraţi, din care mai cunoscut fusese Stroe, marele paharnic, iar surorile erau două: Voica, soţia lui Vintilă din Cornăţeni, vel vornic, şi Neacşa, soţia lui Radu Vâlceanul, boier din Drăgoieşti, mare logofăt. Ea însăşi, nu ştim cu cine a fost măritată. Dar, întrucât era Floreasca şi mai căpătase ca zestre şi moşia Floreştii, copii ei nu şi-au spus după numele tatălui lor, ci după al mamei: fiul ei Radu vel clucer, era numit de toţi şi-şi spunea el însuşi numai Radu Florescul.

Ca şi Buzeştii, cu care de altfel par a fi fost înrudiţi [10]), Floreştii erau tovarăşii lui Mihai Viteazul. Pe Radu, vel comis şi mai apoi vel clucer (născut cam prin 1540—45) îl aflăm în 1593 la Constantinopol, susţinând candidatura marelui nostru voevod. El trebuie să fi fost un boier foarte de seamă, de oarece în multe vechi documente Stara Maria era numită, după cum îşi spunea de altfel ea însăşi: „mama lui Radul ‚marele comis“.

Născută prin 1519—20, Maria, fata lui Drăghici vornicul din Floreşti, a trăit foarte bătrână, până după 1608, aproape 90 de ani. Trebuie să fi rămas văduvă de tânără, de oarece nicăieri până acum nu s'a putut găsi în vreun act numele Mariei asociat cu al bărbatului ei, ci în totdeauna numai cu al fiului. Pentru aceia, pe când Sima Buzeasca, femeie fără copii, îşi iubise soţul mai mult decât pe oricine în lume, Maria Floreasca, femeie fără bărbat, îşi dăruise tot sufletul şi toată inima fiului ei Radu.

Un document din 1592, din vremea lui Ştefan Vodă Surdul, ne-o arată pe stara Maria martoră de căpetenie într'un proces de alegere de moşie — drept dovadă de vaza de care se bucura de pe atunci bătrâna mamă de 70 de ani trecuţi a Radului comisul din Floreşti:

„Cartea creştinului Ştefan Voevod, Domnul şi Stăpânitorul Ţării Româneşti, feciorul prea bunului şi răposat creştinului Ion Vodă Cel Mare*), dat-a dumnealui această învăţătură a dumnealui jupânesei Caplei şi feciorilor ei câţi Dumnezău i-au dăruit, pentru ca să fie lor satul anume Lăzuni, cu tot hotărul său.... etc. Şi s'au ales satul de a lor bună voie dinaintea a buni boieri, *dinaintea jupânesei Mariei, mama Radului vel comis*... şi dinaintea a multor alţi boieri...“

„Şi am scris eu Neagoe, grămatic, în oraş în Bucureşti, meşiţa Februar 7, leat 7100“ [11]).

Precum aşa dar jurământul jupânesei lui Stroie Buzescul încheia judecăţille, astfel erau şi mărturiile mamei Radului Florescul, hotărîtoare. Şi altă apropiere care mai trebuieşte făcută între aceste două femei, e nenorocirea care le-a lovit la adânci bătrâneţe: Sima pierzându-şi bărbatul în război, „când s'a lovit cu Mârza, cumnatul hanului tătăresc“, şi Maria pierzându-şi fiul de năpraznică moarte „ucis

*) Era Moldovean din neamul Muşatinilor fiul lui Iancu Vodă Sasul, nepot lui Petru Rareş.

de răufăcători coborîţi din munţi, la Nămăieşti".

Aceasta se întâmpla la 8 Iunie 1604. Stara Maria nu se mai mângâia niciodată. Cucernică fiind, ea începu să-şi împartă averea pe la biserici şi mănăstiri, pentru sufletul fiului ei şi pentru fericirea lui, şi a ei, în viaţa cea ce va să vie. Moşiile Cuşmirul şi Pristolul din Mehedinţi, moşteniri dela moşul ei Vintilă Florescul, le-a dat mânăstirei Coziei, unde mai trăia bătrâna mamă a lui Mihai Viteazul. Fântânele şi Verneştii, care fuseseră din zestrea fiicei sale Ana, moartă acum şi ea fără scoborîtori, fură dăruite schitului Strâmbul; iar Oraviţa şi Bâlboşanii din Mehedinţi, Mitropoliei din Târgovişte, unde zăcea şi trupul neînsufleţit al fiului ei.

Dania aceasta din urmă, făcută de sufletul iubitului ei copil în ziua de 12 Septembrie 1604, trei luni deci după omorul acestuia, sună şi ea duios ca mai toate vechile noastre vorbe bătrâneşti:

„Scris-am eu jupâneasa Maria, mama Radului vel clucer, ...ca să fie fiului meu Radu pomană în veac, pentrucă i-am îngropat trupul lui înlăuntru în Sfânta Mitropolie" [12]).

---

4. Jupânesele legate la puşti.

Cele câteva decenii ce au urmat după Vasile Lupu şi Matei Basarab până la izbânda politicei fanariote, înseamnă o perioadă din cele mai triste, dar şi foarte interesantă din Istoria Ţării. Ea arată sbuciumul sufletelor mai tari care fuseseră eroice şi care, presimţind decăderea lor, se svârcoleau pentru a scăpa din ghiarele pe care Turcii şi Grecii le înfigeau tot mai adânc în grumazul coborîtorilor din ostaşii lui Ştefan cel Mare şi ai lui Mihai Viteazul.

Boierimea era nemulţumită de toate: de Domnişorii impuşi de Poartă, care în vederea unei grabnice îmbogăţiri storceau ţările de avuţiile lor, de Grecii care se tot înmulţeau, îmbulzindu-se la slujbele Statului şi înlocuind în tagma boierească pe coborîtorii din vechile neamuri băştinaşe, de Turci mai ales cari, în dispreţul vechilor capitulaţiuni, tot mai mult se făceau stăpânii raialelor pe care le exploatau, făcând şi desfăcând domniile după voia lor, cerându-le peşcheşuri şi bacşişuri tot mai oneroase si — fiind pe atunci mereu în războaie cu Nemţii, cu Polonii sau cu Cazacii — luându-le nu numai aprovizionarea trebuincioasă armatelor lor, dar chiar ostaşi români, care trebuiau să lupte cu Semiluna împotriva Crucii!

In atari împrejurări, deşi unii din boieri, fie dintr'o prudentă politică faţă de atotputernicia Imperiului Otoman, fie numai din interes personal (oportuniştii din totdeauna), deşi, zic, unii din boieri ţineau partea Turcilor, totuşi mulţi din ei, poate cei mai numeroşi, foloseau orice prilej de a se da cu Nemţii, cântând mântuirea lor şi a Neamului în protecţia Casei de Austria, ba chiar a Coroanei Poloniei, despre care ei nu-şi dădeau seama cât de mult era pe atunci în decădere. Rezultatul acestei stări de spirit a fost o serie de lupte duse nu numai de boieri între ei (germanofili şi turcofili!), nu numai împotriva Grecilor, dar în deosebi contra Domnilor, care-i nemulţumeau la culme din pricina lăcomiei, jafurilor şi cruzimei lor împinse la un extrem de neînchipuit, după cum din rândurile ce urmează vom vedea. De aceia de mirare este, cum un om ca Neculai Costin să fi putut scrie în cronica sa, cum că „de vom socoti la dreptate, Domnii toţi sunt buni şi ar face tuturor dreptate, numai tot

vina boierilor, care sunt îndemnători spre stingerea unul altuia". (Letopiseţi. II p. 48). Că ei au fost îndemnători spre stingerea unul altuia, se prea poate, homo homini lupus — dar că dacă nu ar fi fost ei aşa, socotind la dreptate Domnii ar fi fost buni şi drepţi, aceasta judec'o cine cum va putea, după ce va citi povestea jupâneselor legate la puşti. Cât despre noi, credem din potrivă, că dacă Domnii ar fi fost buni şi drepţi, boierii le-ar fi urmat pilda, care, după cum se spune, de sus vine!

Gheorghe Vodă Duca era de felul său arnăut, ca şi Vasile Lupu. Dar prin Arnăuţi înţelegeau Moldovenii atât pe Albanezi cât şi pe orice român macedonean, încât de fapt nu se poate spune că cunoaştem origina etnică a lui Duca. Atât doar se ştie, că de când era copil, venise în ţară „de pe acolo", de dincolo de Dunăre. Fusese la Iaşi, zice-se, cupeţ şi tejghetar, ridicat la treapta boierească de Vasile Vodă, care cu orice prilej îşi ajuta compatrioţii veniţi ca şi el din părţile Macedoniei. Ajuns din negustor boierinaş şi din boierinaş boier mare, Gheorghe Duca luă de soţie pe mult frumoasa Anastasia Buhuş, fata uneia din cele mai de vază jupânese din ţară, Dafina Dabija. Această Dafină, fiica lui Ionaşcu Jora, fusese măritată de două ori: întâi cu marele vistiernic Dumitraşcu Buhuş, cu care a avut o sumedenie de copii, printre care şi pe jupâniţa Anastasia, şi apoi, rămânând văduvă, se însoţi a doua oară cu Istrati Dabija, cu care a avut o singură fată, pe Maria, nevasta de mai târziu a vestitului Iordachi Ruset, zis şi „matca tuturor răutăţilor". Dar dacă boier Dabija nu-i putu dărui Dafinei decât un singur copil, în schimb îi făcu mai târziu un dar în adevăr domnesc, căci ajungând în 1661 voevod al Moldovei, o aşeză pe treptele

tronului. Şi iată cum ajunse fostul tejghetar Gheorghe Duca, ginerile Doamnei Ţării!

Dabija muri în scaun după patru ani de domnie. Dafina Doamna n'avu răgaz până nu şi-o vedea deacum ginerele Domn şi pe fiică-sa Doamnă. Foarte energică fiind, ea reuşi. Către sfârşitul anului 1666 Duca urcă treptele scaunului Moldovei. Nu domni de altfel decât un an, fu mazilit, se întoarse peste alţi doi, fu din nou mazilit, petrecu o vreme în surghiun la Constantinopol şi trimis apoi Domn în Muntenia, dela 1674 la 78, până într'o bună zi se pomeniră Moldovenii cu el a treia oară în ţară, mutat de Poartă Domn din Bucureşti la Iaşi.

Mulţumiţi nu fuseseră niciodată boierii de el — în domnia de a doua se răsculaseră doar gloatele lui Hâncu şi Durac împotriva sa şi-l alungaseră din ţară — dar această a treia domnie a lui Duca (1678—1683) fu cu totul nesuferită Moldovenilor. Petrecând din 12 ani 10 în scaun, îl apucase acum nebunia măririlor. Îi umbla prin gând să fie numit hatman al Ucrainei şi principe al Ardealului, dacă nu şi Domn al Munteniei. Se apucă să zidească biserica şi palatul dela Cetăţuia, să zugrăvească Sfântul Neculai Domnesc din poarta Curţii, să reclădească din temelie lăcaşuri sfinte şi edificii, iar când în vara anului 1680 el căpătă în adevăr dela Poartă hătmănia Ucrainei „dându-i-se şi buzduganul acelei ţări", atunci să-l fi văzut ce măreţ începu să se ţie şi la ce cheltuială bägă ţara! Plecând la Nemirov, capitala noii sale provincie, împreună cu Doamnă-sa şi cu multă gloată, spre a se înscăuna, îşi făcu acolo „la Bug lângă Nemirova, case mari frumoase, cu stupi, vaci, oi, pluguri de boi pe la toate târgurile de pe ceia parte de Nistru". Intorcându-se apoi pe la Soroca, a mai făcut un rând de case domneşti „cu beciuri de piatră, la Ţicănăuca, din-

colo de râu“ *). Foarte pitoresc se exprimă cronicarul vremei când zice: „Intors la Iaşi, fiind acum stăpân a două ţări, de atunci mai ales a început a se înălţa şi a se scrie la tituluş *Gospodar zemli Moldavscoi i zemli Ucrainscoi*“ [13]). Şi vorba se răspândea din ce în ce mai mult, ba o spunea chiar şi Apatti, voevodul Ardealului, că Duca râvnea la coroana ţării sale şi că el voia să fie rege al Transilvanii, Moldovei, Muntenii şi Ucrainei!

Înţelege oricine că pentru împlinirea unor astfel de măreţe planuri, Gheorghe Duca avea nevoie de bani, şi de unde să-i scoată decât de pe spinarea bieţilor Moldoveni? Cu dările secase el ţara şi nu mai avea de unde să le scoată. Ţărani şi negustori erau acum săraci lipiţi pământului. Işi întoarse deci faţa către boieri pentru a le lua averile. „Strânsoare mare făcea tuturor, muncindu-i şi căznindu-i pe toţi în toate chipurile, pe unii cu închisori pedepsindu-i şi 'n bătăi cu buzduganul până la moarte ucigându-i, dintre care să pomenim pre Toader Paladi, vel vornic de ţara de sus, Tudosie Dubău vel spătar, Chiriac Sturza, biv vel spătar, şi alţii şi alţii, închişi la Seimeni şi ţinuţi în fiare. Pre Ursachi, ce a fost vistiernic mare, cel vestit de bogat, l-a desbrăcat cu pielea şi l-a legat la stâlp la ger, fiind iarnă, de la

*) E interesant azi când pentru a doua oară în Istorie, avem un Domn al României care e şi Voevod al Ucrainii, să arătăm cum se înfăţişa pe atunci acel Nemirov în care au intrat, 360 de ani după Duca Vodă, ostaşii victorioşi ai regelui Mihai I. Descrierea e din 1737, deci aproape 60 de ani după întrarea lui Duca în capitala Ucrainei. dar e foarte probabil că oraşul să fi avut atunci, ca şi sub Duca, aceiaşi înfăţişare. Descrierea e luată din limba engleză din călătoria prin acele locuri a lui Jean Bell d'Antermony: „Am sosit la Nemirov la 26 Decembrie 1737. Oraşul e mare, populat, bine fortificat şi are o garnizoană puternică. Imprejurimile sale sunt foarte plăcute şi foarte mănoase: se găsesc acolo multe livezi, în care sunt merile şi perile cele mai marl pe care le-am văzut vreodată“. (Voyage de Petersburg à Constantinopole. 1737-1738. par Jean Bell d'Antermony, traduit de l'anglais. Paris 1766. In româneşte de Th. Codreanu în Uricar XXIV p p. 215 urm. Iaşi 1895).

carele, ţinându-l un an în temniţă şi bătându-l la tălpi, i-a luat 250 de pungi de bani (a murit pe urmă din aceste bătăi, sărac lipit pământului). Pre Ion Isav vistiernicul şi pre Andrei Şipoteanu, vornicul de poartă, desbrăcându-i cu pielea goală şi ungându-i cu miere, vara, i-au legat la stâlp de-i mâncau muştele şi albinele“.

Aceste cazne sunt atât de neînchipuite, încât cronicarului îi este teamă ca cititorul să nu-l creadă: „socotind poate cineva că doar am fost eu vreun pizmaş acestui Domn... însă cu acele ce scriu, pun martor pe Dumnezău şi mă las pre mărturia a toată Moldova, dela mare până la mic, ca ei toţi să mărturisească de nu este aşa“.

Totuşi, el acela ce scrie, Neculai Costin marele logofăt, e acelaş care într'un alt capitol al cronicei sale crede că „socotind la dreptate *Domnii toţi sunt buni*, numai tot vina boierilor...!!“ [14]).

Aceşti boieri „vinovaţi“ începură să treacă graniţa, în ţara leşească. „Fugit-au atunci Dubău vel spătar, Gavril Neniul vel stolnic, Ilie Moţoc vel medelnicer, Ilie Drăguţescu vel armaş, Neculai Murguleţ logofăt, şi pe urmă Savin medelnicerul şi frate-său Gheorghiţă postelnicul, Varlam logofătul cu frate-său Sbierea şi mulţi alţii. Iar alţi boieri ce mai rămăsese, Chiriac Sturza vel spătar, Contaş stolnicul, Iorgu Caracaş, *aceştia au murit de-o boală ce-i zice Duca Vodă*“.

„Atunci s'au strâns casele boierilor mai toate“ ne spune mai departe Neculai Costin „şi au încăput la mari datorii, de-au rămas vânduţi şi feciorii lor până astăzi... Iar pre târgoveţii din Iaşi şi de aiurea, îi punea prin grosuri de stau închişi câte un an. Ei, săracii, mulţi şi-au lăsat femeile şi copiii şi casele, de groază mare, şi fugeau în lume; iar Vodă prindea atunci pe femeile lor de le ţinea în grosuri,

pre unele câte un an şi mai bine, dintre care multe au şi murit de foame, unele de prunc, că erau mullte şi grele, de-şi făceau copii prin grosuri şi tot nu le slobozea, până la multe le-au crescut copiii acolo în închisori, până au început a grăi, unii a umbla în picioare". Odată pornit pe această cale, de a chinui până şi pe nevestele negustorilor, dece era Duca să se mai oprească şi nu s'ar fi legat şi de jupânesele boierilor? După ce schinjuise pe boierii vii, dela cei morţi ne mai având ce lua, se apucă de văduvele lor.

„Încă pe giupâneasa lui Ştefan Brăiescu şi pre giupâneasa Sandului Sţamati comisul, aceasta încă fiind a doua vară a Domnului, murindu-le boierii de curând, le-au legat şi pre dânsele la puşti (adecă de ţevile tunurilor) de stăteau ziua legate, iară noaptea stăteau închise la odăile seimenilor. Aşa ţinându-le închise, ca să plătească ele rămăşiţele boierilor, şi ele n'aveau de unde, că rămăsese satele toate pustii[15]).

Boieroaicele aceste, pe care Costin nu le arată pe nume, par a fi fost, judecând după legăturile lor de familie, printre cele mai de vază din ţară.

Ştefan Brăiescu, comis, era dintr'un bun neam de boieri moldoveni, coborîtor din străvechea familie Braevici[16]). dinainte de Ştefan cel Mare. Era fiul lui Vasile Brăiescu şi al Agafiţei Cârste, nepot lui Brăiescu şi al Mariei Bleandă, strănepot lui Ştefan Brăiescu şi al Agafiţei Gociul, răsstrănepot lui Ieremia Brăiescu postelnicul[17]). Dar înrudirile comisului Ştefan cu marea boierime a Moldovei de atunci, le avea mai cu seamă prin mamă-sa şi prin nevastă-sa, jupâneasa legată la puşti.

Agafiţa Brăiescu, mama lui Ştefan, era fata vel logofătului Cârste şi a soţiei sale Antemiei, iar neamul Cârste era din cele mai vechi şi mai mari din

ţară. Ea avea o soră Safta, nevasta lui Ivaşcu Bâleanu, unul din cei mai mari boieri din Muntenia, şi o altă soră Maria, soţia lui Ionaşcu Ghica, fiul lui Gheorghe Vodă Ghica şi frate cu Grigoraşcu Vodă [18]). Intrucât fratele lor (al Agafiţei Brăiescu, Saftei Bâleanu şi Mariei Ghica), era marele pitar Cârste „nepot de vară primară lui Gheorghe Duca Vodă" el însuşi[19]), înseamnă că şi surorile sale erau nepoate de vară primară ale lui Vodă, şi că deci Ştefan Brăiescu, fiul Agafiţei, îi venea lui Duca nepot de nepoată de vară primară, precum era şi nepotul cumnatei lui Grigore Vodă Ghica.

Jupâneasa acestui Ştefan Brăiescu, al cărei nume de botez nu l'am putut afla, era fata lui Grigoraşcu Jora, care Grigoraşcu era văr primar cu Dafina, Doamna lui Dabija, născută Jora şi ea[20]), ca atare jupâneasa lui Ştefan Brăiescu era vară de al doilea cu fata Dabijoaei, Anastasia, Doamna lui Duca. Ea avea o soră măritată cu Neculai Donici şi o mamă născută Moţoc, iar mamă-sa vitregă (căci Grigoraşcu Jora fusese însurat de două ori) era Anghelina Sturza, fiica lui Chiriac Sturza (cel mort, după cazne, de o boală ce-i zice Duca Vodă) şi a Elisabetei Petriceico Voevod. Din toate părţile deci, prin tată, prin mamă, prin bărbat, numai înrudiri şi încuscriri voevodale, chiar cu Domnul şi cu Doamna Ţării ei înseşi — aceasta era jupâneasa lui Ştefan Brăiescu pe care crudul şi nesăţiosul Domn „o legă la puşti, de stătea ziua legată", afară, în vederea gloatei, „iar noaptea o ţinea închisă în odaia seimenilor", adecă la olaltă cu ostaşii din garda domnească![21]).

Nu mai puţin însemnată şi mare boieroaică era şi cealaltă jupânească legată la puşti, nevasta vel medelnicerului Gavril Bucium, coborîtor din pan Ioan Bucium, pârcălab de Chilia sub Ştefan Cel

Mare (q465)[22]). Un strănepot de al acestuia, Condre Bucium, pârcălab de Orhei şi apoi mare vornic, mort în 1588, fusese însurat cu Antimia Ceaur (din călugărie monaha Singlitichia), fata lui Ştefan Ceaurul, sora lui Dumitraşcu Ştefan şi deci mătuşă dreaptă lui Gheorghe Ştefan Vodă, cel ce a răsturnat pe Vasile Lupu din scaun[23]). Fiul acestui Condre Bucium şi al Antemiei Ceaurul a fost Grigore Bucium, tatăl lui Lupaşcu vel stolnic şi bunicul lui Gavrilaş al nostru, vel medelnicerul[24]).

Despre nevasta lui Gavrilaş Bucium, care împreună cu jupâneasa lui Ştefan Brăiescu, a fost închisă şi maltratată de Duca Vodă, n'am putut afla cum o chema. Ştim numai de ea că a fost mama lui Apostol şi a lui Costandin Bucium, cel d'întâi însurat cu fata clucerului Andrei Darie şi al doilea cu Maranda Milescu nepoată de frate a spătarului Neculai Milescu, marele istoric şi geograf moldovean din secolul al 17-lea, cu renume mondial. Ii cunoaştem deci prin bărbat ascendenţa şi descendenţa, dar n'am putut afla din ce neam era ea.

In fine, a treia jupâneasă legată la puşti, era, după cum am văzut, soţia Sandului Stamati comisul, ea însăşi fiind „a doua vară a Doamnei". Dar aici credem că a greşit cronicarul şi că a confundat-o cu jupâneasa lui Brăiescu, care ea, prin Joreşti, era într'adevăr vară de a doua cu Anastasia Doamna.

Geneologia lui Sandu Stamati comisul e foarte anevoioasă de stabilit. Era fiul marelui postelnic Stamati, despre care tot ce s'a scris până acum constituie numai un imens material de erori. Un lucru e sigur, e că se înrudea de aproape cu Vasile Lupu, şi anume prin bunică-sa care era vară primară cu marele nostru voevod. Pentru a nu îngreuia citirea acestei lucrări — a cărei menire este, ca şi a scrierilor mele anterioare, înlesnirea ce doresc a da

cititorului iubitor de trecut de a cunoaşte ceva din frământările, înălţările şi scăderile neamului său — nu voi insista aici asupra acestei spinoase chestiuni genealogice, din studierea căreia am tras nişte concluzii pe care le pot rezuma doar astfel: bunica lui Sandu Stamati era vară primară cu Vasile Lupu, tatăl său Stamati vel postelnic văr de al doilea cu Ştefăniţă Vodă, fiul lui Vasile Lupu, precum şi frate vitreg cu Enachi grămăticul, soţul Ecaterinei Iordachi Cantacuzino, despre care va fi vorba într'unul din capitolele viitoare al acestei lucrări, iar comisul Sandu Stamati el însuşi venea văr primar cu vel vornicul Ion Neculce, vestitul nostru cărturar şi cronicar[25]). Pe jupâneasa lui însă, cea legată de puşti, nu ştim cum o chema şi nici copii nu par'a fi avut împreună.

Aceste sunt cele ce ştim până acum de cele trei jupânese chinuite de Duca Vodă.

Dar mai ştim şi sfârşitul acestei poveşti. Anume că se aflau pe atunci şi oameni inimoşi în Moldova şi că mult frumoase sunt vorbele lui Iani Hadâmbul ce le grăi Ducăi Vodă şi pe care Neculai Costin ni le transcrie întocmai:

„Doamne, mă rog să am la Măria Ta pas, să grăiesc Măriei Tale două-trei cuvinte. Eu, Doamne, muiere n'am, copii n'am, să mă tem de osânda lor. In trecutele zile te-ai mâniat Măria Ta pe mine şi ai trimis un armaş să mă înnece în Bahlui. El, bată-l Dumnezău armaşul, n'a păzit să mă înnece şi m'a îngăduit până te-ai desmâniat. Şi acum îndrăznesc să vorbesc Măriei Tale pentru cele trei jupânese sărace*) ce stau legate la puşti, că văd nimeni nu-ţi îndrăzneşte a grăi şi eu îndrăznesc: una, că's bucuros cu'n ceas înainte să mor, a doua că nu s'a auzit

*) *Sărac* însemna pe atunci *văduv* sau *orfan* Aci deci: *văduve*

nici într'o ţară, nici aflu scris nici în Istorie, să se închidă şi să se lege la puşti femeile boierilor morţi. (Atunci să fi zis Duca Vodă „să-i bată Dumnezău, păgânii!“ şi îndată au poruncit de le-au slobozit“[26]).

Sunt în trecutul acestei ţări nişte chipuri de oameni atât de luminoase şi de măreţe, de ţi-e mai mare năcazul să vezi neputinţa în care te afli de a face să fie ele cunoscute cum trebuie şi cinstite cum li se cuvine. Cine mai ştie azi ceva despre Iane Hadâmbul? despre omul osândit de Vodă să fie înnecat şi care, sătul de răutatea omenească, blestema pe cel ce n'a păzit să-l înnece? Omul care, abia scăpat dela moarte, se întoarse la călăul său cu riscul de a fi din nou osândit la pieire, pentru a-i grăi ce alţii nu îndrăzneau a-i spune: că decât să vadă văduve schingiuite, mai bucuros era să moară el cu'n ceas mai înainte de vreme!

Roma ar fi făcut din omul acesta un erou cunoscut în veacuri de toată omenirea — dar firește că într'o ţară lipsită de oameni cu „caractar“ nu s'a putut să nu se aşterne cenuşă peste amintirea lui, spre a nu supăra mulţimea celor ce nu-l au!

Vom face totuşi o slabă încercare de a desgropa din mormântul uitării pe bătrânul inimos de boier moldovean — timeo quod eris vox clamantis in deserto!

Cum de a putut îndrăzni moşul să grăiască astfel năpârcii de Duca? Cine era el, de a putut face pe acesta să suspine „Să-i bată Dumnezău, păgânii!“ adecă să se blesteme pe el însuşi, blestemat rămâind, după cum vom vedea, şi de el şi de oameni şi de Dumnezău!

Legătura dintre postelnicul Iane Hadâmbul şi Voevodul Gheorghe Duca pare a fi fost una de rudenie, şi chiar apropiată. Ei erau veri, primari sau de-al doilea, prin mamele sau prin bunicele lor, poate

chiar că mama lui Duca să fi fost sora bătrânului Hadâmbul, tatăl lui Iani. Numele acesta de *Iani*, care pe greceşte înseamnă *Ion*, a fost adoptat în Peninsula Balcanică şi de negreci şi îndeosebi de către Românii Macedoneni — aşa încât Iani Hadâmbul nu putea fi nici el decât Macedonean şi deci rudenia dintre Duca Arbănaşul şi Iani Arbănaşul ar fi fost şi firească. De altfel Iani Hadâmbul se înrudea şi cu Vasile Lupu, de unde rezultă că şi între Gheorghe Duca şi protectorul său Vasille Vodă trebuie să fi fost legături, dacă nu de rudenie, dar în tot cazul de încuscrire[27]).

Inainte de a se „mânia“ pe dânsul vrând să-l înnece în Bahlui, Vodă arătase Hadâmbului multă bună voinţă, mai ales că în a doua sa domnie postelnicul Iani fusese unul din apărătorii săi împotriva lui Hâncu şi Durac, răzvrătiţii din 1672. Fugit cu Duca în Muntenia, de unde s'au întors amândoi cu oastea lui Ali Paşa care a potolit răscoala, Iani postelnicul găsi mânăstirea sa „din codru“, zisă şi „Dealul Mare“, zisă şi „Hadâmbul“, prădată şi în parte dărâmată de tovarăşii lui Mihalcea Hâncu. Pentru a-l despăgubi, Vodă îi dăruise moşia Piscanii, iar mai târziu alte două sate întregi, de unde se vede voia veghiată de care se bucurase el pe lângă vărul său, care va arăta aceiaşi bună voinţă şi încredere unui nepot de soră de al Hadâmbului, vătavul Cârstea (mai târziu vel pitar), pe care-l va întrebuinţa, în momentele critice, la cele mai tainice şi grele misiuni. Cum tânărul acesta, vătavul Cârste, nepotul Hadâmbului, era, spune Neculai Costin în cronica sa şi „nepot de vară primară lui Duca“ înrudirea dintre neamurile arbănaşe Duca şi Hadâmbul rezultă dela sine[28]).

Postelnicul Iani pare să fi fost un om bogat. In afară de Piscanii şi celelalte două sate dăruite de

Vodă, îl mai aflăm cumpărând *locuri* în Cârligătura şi la Nedeieni, şi-l ştim ctitor şi proprietar al Mânăstirei Dealul Mare din Codru. Casa o avea la Iaşi aproape de Curtea Domnească „lângă Mitropolie despre biserica ungurească", adecă pe strada Ştefan cel Mare de azi, în preajma bisericii catolice[29]).

Acesta a fost postelnicul Iani Hadâmbul, cel „fără muiere şi copii", omul drept, milos şi îndrăzneţ, care a scăpat viaţa jupâneselor sărace legate la puşti. In întâmplările ce au urmat pierdem urmele sale, însă găsim mereu pe ale nepotului Cârste, în legătură cu sfârşitul voevodului Duca, întâmplări care deşi nu au a face cu „vieţele jupâneselor" trebuiesc arătate aici pe scurt, spre a învedera că nu întotdeauna este neroadă vorba românească ce zice: „După faptă şi răsplată"!

In timpul domniei lui Duca s'a arătat pe cer o stea cu coadă (cometa lui Halley) şi a fost şi un cutremur de pământ de au căzut icoanele din biserici. Oamenii ştiau bine că aceste sunt „semnele" — şi în adevăr că nu mult după aceia s'au încăierat popoarele „şi mai vârtos Impărăţia Neamţului cu Impărăţia Turcului".

Puindu-şi de gând să lovească Imperiul Austriac în inima sa, Sultanul porunci să fie asediată şi cucerită Viena. La acest vestit asediu din 1683 trebuiră să meargă şi voevozii dunăreni cu oştile lor. Gheorghe Duca şi Şerban Vodă Cantacuzino erau deci sub zidurile oraşului când veni Sobieski, regele Poloniei, să despresoare Viena şi să alunge oştile Sultanului tocmai dincolo de Dunăre. Printre nenorociţii fugari erau şi voevozii noştri, cei plecaţi de altfel acolo fără voia lor şi despre care se spune că, pe sub mână, l-ar fi şi ajutat pe Sobieski să câştige acea strălucită izbândă a Crucii împotriva Semilunei*).

Intors în Moldova, pe la Oituz, Gheorghe Vodă Duca trebui să afle că-i era toată ţara în răzmeriţă, Doamnă-sa, cu copiii şi toate avuţiile lor, fugise la Focşani, scaunul Domnesc din Iaşi îl ocupase bătrânul Voevod Petriceicu, hătmănia Ucrainei o oferiseră Cazacii lui Sobieski, iar dinspre Buceag trecuseră Tătarii Prutul, căci unde era de pescuit în apă turbure erau şi ei acolo după prădăciuni şi robiri.

Duca, cu câţiva credincioşi de ai lui şi cu o mână de oameni de gardă — armata şi-o licenţiase — se îndreptă pe valea Trotuşului în jos, spre Focşani. In drum se opri la Domneşti, moşia soacrăi sale Dafina, să facă acolo sărbătorile Crăciunului. Un podgheaz moldo-polon trimis de Petriceicu Vodă, cu paharnicul Cerchez în frunte, îl prinse acolo la moşie. Asediat în curtea soacrei sale Dabijoaei, după două zile de moale împotrivire, seimenii din lăuntru deschiseră poarta podgheazului de Leşi şi de Moldoveni, care, năvălind în casă şi prinzându-l pe Vodă de grumaz „viu nevătămat", îl urcară într'o sanie şi-i făcură vânt în Polonia.

Cum îl duceau pe drum în sania aceia cu doi cai, unul alb şi altul murg, şi cu hamuri de tei „de-a lungul drumului numai ocări şi sudălmi îi auziră urechile" zice cronica. Lângă Suceava într'un sat, el ceru unei femei puţin lapte de băut, însă ea, fără a şti cine este, îi spuse: „N'avem lapte să-ţi dăm, c'a mâncat Duca Vodă vacile din ţară, mânca'l-ar şi pe el viermii iadului cei neadormiţi". „Iară

*) Pentru toate aceste întâmplări şi pentru fuga lui Duca, vezi C. Gane: Trecute vieţi de Doamne şi Domniţe — Vol. I. p p. (Ed. II-a)

Duca Vodă dacă a auzit aşa, a început a suspina şi a plânge cu amar..."[30]).

Ajuns în Polonia fu găzduit la Lemberg la prietenul său Balaban, arbănaş ca şi el, omul pe care-l chemase cu câţiva ani în urmă în Moldova pentru a pârî pe bogatul boier Ursachi, înscenând împotriva acestuia un proces de pe urma căruia îi luase 500 de pungi, toată averea, lăsându-l din pricina închisorilor şi bătăilor la tălpi, olog până la moarte.

De acolo, din Lemberg, începu o corespondenţă între el şi Anastasia Doamna, care se afla acum la Constantinopol, în vederea strângerei unei cât mai mare sume de bani pentru redobândirea scaunului pierdut. Prin nepotul Cârste i se trimise 180 de pungi, tot numai galbeni de aur, care însă îi fură furaţi la Bistriţa în Transilvania. Când sosi Cârste la Lemberg cu mâinele goale, pe Duca îl lovi damblaua. „Numai ce a căzut pe laviţă şi a început a se văita, iar limba îi pierise şi mânile nu mai putea să le mişte. Deci l-au ridicat şi l-au pus în pat". Era într'o Marţi seara spre Miercuri, la 24 Martie a anului 1685. O săptămână de zile s'a mai svârcolit în chinurile acelei boli, şi în Marţea d'apoi, 31 Martie seara, îşi dete însfârşit duhul fostul tejghetar ajuns Gospodar zemli Moldavcoi i zemli Ucrainscoi! „Spintecându-l doftorii după ce a murit" zice cronicarul „s'a găsit în hierea lui 27 de pietre roşii şi două alte mari în rărunchi, iar plămânele cele albe au fost arse de sete" [31]).

Alexie Balaban, marele negustor, „hamşeră cu Duca Vodă" îl îngropă acolo, la Lemberg, în biserica sa.

Astfel îşi dete obştescul sfârşit călăul jupâneselor legate la puşti... drept dovadă deci că *după faptă şi răsplată.*

II

NUNŢI PRIGOANE ŞI IAR NUNŢI.

SAFTA IORDACHI RUSET
fiica lui Neculai Racoviţă vel logofăt.

Safta Ruset

De obicei jupânesele romance erau, de bine de rău, femei aşezate, care, până târziu în tot cazul, stăteau mai mult la ţară, gospodărind, torcând, ţesând, crescându-şi copiii. Ici-colea, vreo răzmeriţă le scotea din traiul lor obişnuit, alungându-le în ascunzişurile munţilor sau peste graniţă cu bărbat şi copii — dar apoi, când nu erau prinse şi robite de Tătari sau de alţii, din mila Domnului se întorceau acasă, începându-şi iar tihnita lor viaţă. Dar pentru asta nu trebuia o fată de boier să se mărite tocmai cu Iordachi Ruset „matca tuturor răutăţilor!" Asta se plăteşte... şi Safta a plătit-o cu liniştea unei vieţi întregi, cu tot felul de prigoane şi de bejănii, de încercări de răpiri, de jafuri, şi cu moartea, departe de toţi ai ei, în ţări străine!

Era fata lui Neculai Racoviţă-Cehan şi a Mariei Balş. Neamuri mari [32]).

Paharnicul Sion (în Arhondologia Moldovei p. p. 294—295) ne arată că: „Adevăratul nume al Racoviteştilor este Cehan şi s'au poreclit Racoviţă pentrucă străbunul lor, într'o bejănie fiind fugit, maică-sa îngreunată l-a născut în fundul văii Racovei, unde acum (1850) este moşia mea şi satul meu Sioneştii (Vaslui)". Vorbele aceste par a fi adevărate. Primul Cehan apare în Istorie, documentar, în 1487 [33]). Toţi urmaşii săi au purtat numele de *Cehan*

până la jupânul Petre, însurat cu Ileana, care a avut 7 copii: o fată Zlata (Murguleț) și 6 băieți, Toader, Zosin, Andrei, Costandin, Apostol și Racoviță. Acesta din urmă, cel mai mic, și-a spus întotdeauna Racoviță-Cehan, precum frații săi își spuneau Toader Cehan, Zosin Cehan, Andrei Cehan etc., de unde nu putem trage firește altă concluzie, decât că Racoviță era numele său de botez. Și cum numele acesta este cu totul neobișnuit, legenda culeasă și transmisă de Sion, cum că l-ar fi născut maică-sa „într'o bejănie, în fundul Racovei" poate fi în toată liniștea adoptată.

Insurat cu Tofana Șoldan, mătușa Doamnei Tudosea a lui Vasile Lupu [34]), Racoviță Cehan a avut la rândul său trei copii: pe Safta, pe Ion și pe Neculai *). Acești doi băieți au adăogat la numele lor de familie și numele de botez al tatălui lor, și astfel s'a născut neamul Racoviță-Cehan, care a ajuns a fi și neam domnesc.

Neculai, al treilea copil al lui Racoviță Cehan și al Tofanei Șoldan, s'a însurat cu Maria Lupu Balș, din a căror căsnicie s'au născut patru copii: Ion + 1710, Andrei + 1685, Ecaterina, măritată cu vărul ei Bejan Balș și Safta noastră, cea măritată cu Iordachi Ruset.

Nu se cunoaște anul acestei căsătorii, nici felul cum s'a pus ea la cale. Dar întrucât Iordachi Ruset mai fusese însurat cu Maria Dabija, fata lui Istrati Vodă și a Dafinei Doamnei **), moartă după un an

*) Safta a murit tânără înainte de 1656. Ion, mort în 1688, a fost însurat întâi cu Anastasia Cantacuzino și apoi cu Safta Kostaki. El a fost tatăl lui Mihai Vodă Racoviță, al marelui spătar Dumitrachi Racoviță, al Mariei Costandachi, cea care va forma obiectul capitolului III al acestei lucrări și încă al altor 4 fete: Anastasia Paladi, Tofana Ilie Țifescu, Ecaterina Cantacuzino și Elena Rosetti, toate chipuri de femei pe care le vom întâlni mereu în rândurile cărții de față.

** Vezi capitolul I. p. 22

și jumătate de căsnicie (1677), e deci firesc ca nunta Saftei să nu fi putut să se facă decât cel puțin cu un an-doi după această dată, cel mai devreme deci prin 1678—80.

Dar înainte de a vorbi de pățeniile coanei Saftei, trebuie să-i prezentăm bărbatul.

Neamul său era din Constantinopol, dar de sigur de origină italiană, unde numele, care mai există și azi, se scrie și se citește *Roseti*. Trecuți în colonia italiană din Bizanț, membrii acestei familii s'au grecizat, adoptând pentru numele lor ortografia *Rosetos* și *Rosetis*. Trecuți apoi în Moldova, Românii i-au poreclit *Roset* sau *Ruset* sau chiar *Rusăt*. Mulți din ei ajunseseră să-și spuie așa cum le spunea populația băștinașă, ba să și iscălească *Ruset*. Abia mai târziu pe la sfârșitul veacului al 18-lea și la începutul celui trecut, ei au adoptat, dar cu toții, vechia și adevărata pronunțare și ortografie italienească: Rosetti.

Primul Rosetesc cunoscut nouă este Lascar Rosetos, mare scarofilax (1613—1630) și mare logofăt (1630—1646) al Patriarhiei din Constantinopol. Era însurat cu Bella Cantacuzino, sora lui Andronic și fiică a vestitului Mihai Cantacuzino, zis Șaitanoglu (fiul dracului). Din Lascar și Bella Rosetos, s'au născut doi fii: Anton, care a domnit în Moldova (Antonie Vodă Ruset 1675—1678) și Constantin, căruia i s'a zis Cuparul, fiindcă fusese în tinerețe, trecător, cupar sau paharnic în Moldova (mort în 1679).

Dumnealui Constantin Cuparul a trăit mai mult la Constantinopol, unde se bucura de o deosebită vază în colonia grecească de acolo și de multă trecere la Poartă. Având și la noi în țară legături de rudenie, văr primar cu Cantacuzinii, adecă cu marele postelnic Constantin din Muntenia și cu Toma și Iordachi

din Moldova, el a făcut şi desfăcut domniile dunărene după bunul său plac. Prin mijlocirea lui a căpătat frate-său Anton domnia Moldovei, precum şi Istrati Dabija şi Gheorghe Duca. Insurat cu Asanina Beglitzi (neam cu Mavrocordaţii) el a avut 6 copii: o fată Aniţa şi 5 băieţi, pe Iordachi, Mihalachi, Lascarachi, Manolachi şi Scarlatachi, toţi stabiliţi la noi în ţară, cu numeroasă progenitură.

Din aceşti cinci băieţi ai Cuparului, fără îndoială că Iordachi a fost cel mai de seamă. Vorbea grecește, turcește, moldovenește, probabil rusește şi polonește. Era, după cum l-a poreclit Neculai Costin „matca tuturor răutăţilor", dar şi „bun cap" după expresia altui cronicar, Ion Neculae, care adaogă: „că-i ajungea capul la toate socotelile"[35]). Om cu oarecare cultură, căpătată probabil la şcoala grecească din Constantinopol, îşi avea diacii săi pe care-i punea să copieze diferite scrieri şi cronici, iar pe fiii săi îi crescu la şcolile catolice de jesuiţi.

Deşi atât tatăl său Constantin Cuparul, cât şi unchiul său Antonie, viitorul Domn, ocupaseră slujbe în Muntenia şi în Moldova pe vremea lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, Iordachi Ruset se arată întâia dată la Iaşi abia în 1666, odată cu noul Voevod Gheorghe Duca, numit Domn prin stăruinţa şi influenţa tatălui său la Poartă. De atunci el n'a mai părăsit ţara, decât numai când era nevoit să plece în bejenii, soarta lui rămânând legată, deocamdată de a lui Duca Vodă. In amândouă domnii ale acestuia în Moldova el ajunge de fapt un fel, nu numai de sfătuitor al lui Vodă, dar de om care le face şi le drege pe toate, ceiace duse la o cruntă duşmănie a boierilor băştinaşi împotriva sa şi chiar la răscoala Hânceştilor din 1672. Când ajunge Duca Domn al Munteniei, 1674—1678, Iordachi e lângă dânsul, ţinând acolo partea lui Vodă, a lui Leurdeanu şi a

Grecilor împotriva puternicului partid al Cantacuzinilor, proprii săi veri[36]). Se va naşte de aici o duşmănie a acestora împotriva sa, care va ţine 40 de ani, căci pe malurile Dâmboviţei, mai mult decât pe ale Bahluiului, Matca Tuturor Răutăţilor îşi va găsi naşii; pe Şărban Cantacuzino şi pe nepotul acestuia, Constantin Brâncoveanu, care, ajungând amândoi voevozi, vor urmări cu o neîmpăcată ură pe Iordachi Ruset, care, dibaci cum era, a ştiut totuşi în totdeauna să se strecoare printre sforile laţurilor ce i se întindeau.

Acolo la Bucureşti se însură Iordachi cu Maria Dabija, un copil de 14 ani, dar fată de Domn, a lui Istrati Vodă şi a Dafinei Doamnei, şi cumnată de Domn, a lui Gheorghe Duca el însuşi, care ţinea în căsătorie pe sora vitregă a acestei Marie, Anastasia Doamna, fata Dafinei Dabijoaei şi a lui Dumitru Buhuş, vel vistier. In timpul domniei lui Duca la Bucureşti, toată familia sa se mutase firește cu dânsul acolo, nevastă ,copii, soacră şi cumnată. Dabijoaia bătrână, care era meşteră în alegere de gineri, bună dibuitoare, îşi pusese de mult ochii pe tânărul Iordachi, fiul acelui cupar, căruia a datorit ea domnia bărbatului ei Istrati şi ginerelui ei Gheorghe. Perspectivele mari se deschideau deci în faţa ei şi pentru viitorul acestui băiat, pe care, dacă i-ar fi trăit fata, de mirare ar fi fost să nu ajungă ea a-l face şi pe dânsul Domn, tot prin mijlocirea Cuparului firește.

Dar altfel le-au fost soarta! Micuţa Maria, care adusese bărbatului ei 30 de sate zestre, după vre-o 18 luni de căsnicie născu o fată, Safta, dar muri, biata, în facere, la 3 Octomvrie 1677, în vârsta de 15 ani şi jumătate. Copila rămase în grija bunicăi, Dafina Doamna, şi averea într'a tatălui, văduvul Iordachi. De unde intrase el în căsnicie cu 50 de

pungi şi nimic altceva, acum avea administraţia unei averi de 30 de moşii, care l-a ajutat mult să se mai înnalţe, dar de care nu s'a atins, căci, mult mai târziu, când şi-a măritat fata cu Ilie Catargi comisul, i-a dat zestre toată averea maicei ei, cele 30 de sate intacte.

Un an după această nenorocită întâmplare, Gheorghe Vodă Duca e mutat din nou din Muntenia în Moldova, în a treia sa domnie acolo, cea când a fost numit şi hatman al Ucrainei şi când s'a încumetat să lege pe jupânesele boierilor la puşti, poveste care a făcut obiectul capitolului precedent. Iordachi Ruset veni cu el la Iaşi şi aici se înfăptui, în timpul acestei domnii (1678—1683), a doua sa căsătorie cu Safta, fata lui Neculai Racoviţă.

Zestrea pe care i-o aducea aceasta, era încă cu mult mai mare decât zestrea Mariei Dabija: 61 de moşii, din care 24 sate întregi, 9 jumătăţi, 28 de părţi, mori, vii, sălaşe de ţigani, scule, juvaiere, rădvane cu cai...[37]). Cum de atunci încolo se apucă conu Iordachi să-şi mai tot rotunjească averea, fie prin cumpărături, fie, pentru a nu se lăsa mai pe jos decât prietenul său Duca Vodă, prin jafuri şi samavolnicii, în primii ani ai secolului al 18-lea, prin 1710—15, dumnealui vel vornicul Iordachi Ruset era, zice-se, cel mai bogat boier din Moldova, cu 90 de sate întregi, 12 jumătăţi, 67 de părţi, 7 mori, casă mare în Iaşi etc., etc.

Anii dintâi ai căsniciei Saftei Racoviţă cu Iordachi Ruset s'au trecut liniştiţi, aproape că nu ştim nimic, decât că trebuie să fi fost jupâneasa fericită, fiindcă îi era şi boierul fericit: „Chiverniseala şi cinstea toată a ţării era după Iordachi Ruset" zice Ion Neculce în Letopiseţe „ce vrea el să facă, făcut era şi de domnie". Că o fi fost şi el unul din acei care-l îndemnau pe năpârca de Duca să schinjuiască

pe boieri, negustori, femei, văduve şi copii pentru a le lua ce brumă de avere le mai rămăsese prin sate, se prea poate, dar jupâneasa Safta sau că nu ştia, sau că închidea ochii, fiindcă aşa e omul, îi cască la nenorocirile lui şi la ale altora îi strânge să nu vadă. In tot cazul, în anii aceştia d'intâi ai căsniciei, ca şi mai târziu de altfel, un lucru a făcut Safta Ruset cu multă hărnicie: copii! A avut zece de toţi: 5 băieţi şi 5 fete, Neculai, Costandin, Ioniţă, Andrei şi Ştefan, Catinca, Nastasia, Victoria, Ruxanda şi Axiţa[38]) — despre care mai departe va fi vorba.

Să vedem acum, după atâtea plăceri, dece au urmat şi năcazurile, dece, cum şi când.

Anul 1685 a fost pentru Safta un an de grea încercare. In cinci luni de zile ea îşi pierdu părintele şi fratele şi era să-şi piardă şi bărbatul, care a scăpat dela moarte doar numai prin bunătatea lui Velişco Costin hatmanul, fratele lui Miron, morţi amândoi şase ani mai târziu doar numai din răutatea lui Iordachi Ruset — drept dovadă că pe cine nu-l laşi să moară, nu te lasă să trăieşti.

Pe tatăl ei Neculai Racoviţă vel logofăt, fost şi caimacan al Moldovei în timpul şederei lui Duca Vodă la asediul Vienei, îl pierdu la 8 Martie 1685. Impreună cu fraţii ei Ion şi Andrei (sora lor Catrina Balş era moartă de 11 ani) îl astrucară în biserica mânăstriei Dobrovăţ din Vaslui, unde zăceau şi oasemintele bunicilor şi răsbunicilor Cehăneşti. Patru luni mai târziu, în vară, la 25 Iulie, muri şi fratele Andrei, încă tânăr. Ion şi Safta, singurii supravieţuitori acum ai vel logofătului Neculai, îl îngropară şi pe el, cu jale mare, alături de părinţii lor în aceiaşi biserică dela Dobrovăţii Vasluiului, şi apoi se întoarseră în grabă la Iaşi, căci treburile politice se încurcaseră aşa fel încât îi era Saftei, dacă nu

chiar viaţa sa în pericol, dar în tot cazul a soţului ei Iordachi.

De vină, tot Şărban Cantacuzino, care era acum Domnul Ţării Româneşti! Voevodul acesta, o figură foarte de seamă în galeria Domnilor noştri, avea nestrămutată credinţă că Imperiul otoman e pe ducă. Dela asediul Vienei mai ales, care dăduse greş, şi dela înălţarea lui Sobieski, regele Poloniei, salvatorul Vienei, Şărban Vodă „avea bună nădejde că se va desbate toată creştinătatea din Ţarigrad de subt mâna Turcilor", adică în românească de azi „că se va elibera creştinătatea de sub jugul Turcilor din Constantinopol". Ruşii bătuseră şi ei cetatea Azacului şi se purtau cu gândul să cuprindă Crimeia, aşa încât Domnul Munteniei, care nădăjduia într'o coaliţie a Crucii împotriva Semilunei, şi care de altfel judeca destul de sănătos, de oarece întâmplările aceste se desfăşurau cu 14 ani înainte de Pacea dela Carlovitz (1699) care a însemnat începutul declinului Imperiului ottoman — Domnul Munteniei, zicem, făcea, aproape făţiş, o politică anti-turcească. In pitorescul său grai arhaic, Ion Neculce spune în cronica sa, că „el se ajunsese cu Nemţii, cu Muscalii şi cu Leşii, şi gândul şi gătirea lui Şărban Vodă era să fie el Impărat în Ţarigrad!" Tot măreţul vis al lui Mihail Şaitanoglu, urmărit cu dârzenie de strănepotul Şărban: înscăunarea din nou a Cantacuzinilor pe tronul pierdut al Bizanţului!
Intre înfăptuirea acestui plan, îi trebuia lui Şărban Vodă un Domn în Moldova care să-i fie supus, care să înţeleagă măreţia momentului şi să se ajungă şi el cu Neamţu, cu Muscalu, cu Leahu şi cu... Munteanu!

Gheorghe Vodă Duca murise la Lemberg, iar cei doi voevozi care s'au succedat scurt timp în scaunul Moldovei, erau oameni fără însemnătate: Petriceicu

Vodă, un bătrân şi Dumitraşcu Cantacuzino, alt bătrân „că el nici dinţi în gură nu avea, dimineaţa îi încleia de-i punea în gură, iar seara îi descleia cu un crop şi-i punea pe masă[39]). Lui Şărban Vodă îi trebuia *un om!* Il găsi pe Constantin Cantemir clucerul, un boierinaş, bătrân şi el de altfel, vreo 65 de ani, dar om cuminte, sfătos şi mare viteaz. La războaie era totdeauna în frunte, călare, izbind în dreapta şi în stânga, de nu se puteau ţine de el nici cei mai viteji ostaşi. Cum omul acesta slugise în tinereţe în armata polonă, unde-l cunoscuse şi pe Sobieski, Şărban Vodă se gândi că ar fi pentru el un bun tovarăş de luptă în cauza creştinătăţii împotriva Turcilor. Dumitraşcu Vodă Cantacuzino îi era lui Şărban Vodă văr primar, însă „aveau vrajbă şi pismă între dânşii încă de pe când erau tineri" zice Neculce, aşa încât Domnul Munteniei, care avea bune prietenii şi puternic sprijin la Poartă, făcu ce făcu şi-l înlocui pe vărul Dumitraşcu cu clucerul Constantin în scaunul Moldovei. Ii ceru în schimb noului voevod dela Iaşi doar două lucruri: întâi, să se dea, foarte pe ascuns firesţe, cu Creştinii împotriva Turcilor, şi al doilea, să-l omoare pe Iordachi Ruset. Grecul acesta intrigant, care altădată la Bucureşti se arătase duşmănos Cantacuzinilor, trebuia înlăturat din calea lor, trebuia să i se şteargă urmele depe suprafaţa pământului.

Cantemir, după cum vom vedea, nu făcu nici una nici alta. Era el mult prea cuminte ca să se dea împotriva Turcilor. O fi fost aceştia în declin, dar erau încă destul de tari pentru a tăia şi spânzura în ţările noastre după bunul lor plac, iar pacea dela Carlovitz cu care se va termina războiul creştinătăţii împotriva lor, va fi începutul unei stări de lucruri care va mai dăinui 200 de ani! şi cum Cantemir nu mai avea de trăit decât vre-o zece, îl lăsă pe Şărban

să vorbească, dar sfatul nu i-l urmă. Cât despre Iordachi Ruset, aceasta era altă treabă. Cantemir era un boierinaș din ținutul Fălciului, care trăise la țară și în Polonia și în Muntenia și prea puțin la Iași. N'avea nici o dragoste pentru boierii mari și cu atât mai puțin pentru Greci, dar nici ură n'avea. Nu era din acei care, ca Ion Neculce, să se fi gândit: „Așa socotesc eu cu firea mea cea proastă; când o vrea Dumnezău să facă să nu hie rugină la hier, și Turci în Țarigrad să nu hie, și lupii să nu mănânce oile atunci poate nu vor hi nici Greci în Moldova și în Țară Muntenească". Ca atare, dacă vrea Șărban Vodă să-l omoare pe Iordachi Ruset, s'o mai gândi el, poate l'o omorî, poate nu. Deocamdată, pentrucă avea o poliță de recunoștință de plătit lui Șărban, cum se urcă în scaun „prinsu-l-au pe Iordachi Postelnicul Ruset de l-au închis și l-au muncit, că i-au cetluit capul și l-au făcut de-au dat vreo 30—40 de pungi de bani [40]).

Cantemir se înscăunase la 10 Iunie 1685. Pe la sfârșitul acestei luni să-l fi închis el pe Iordachi, așa încât jupâneasa Safta, atunci când la 25 Iulie s'a dus să-și îngroape fratele la mânăstirea Dobrovățului, își lăsase bărbatul la închisoare, „muncit și cu capul cetluit". Intoarsă în grabă la Iași, după ce plăti cele 30—40 de pungi de bani pe care i le cerea Cantemir pentru a le da lui Șărban Cantacuzino, începu jupâneasa să umble de ici colo, pe la boierii cei mari, ca să-i roage să se puie tare pe lângă Vodă să-i scoată bărbatul din închisoare. I-a găsit pe Gavriliță vornicul și pe Velișco hatmanul care se îndurară să-l ia pe Iordachi „în chezășie, cum că nu va fugi din Moldova" și astfel se îndură și Vodă de-l slobozi pe Iordachi din beciurile în care-l înfundase urgia Domnului Munteniei. Nelămurită rămâne cauza ce a îndemnat pe acești doi

mari boieri moldoveni, Gavriliță Kostaki și Velișco Costin, să-l ia pe grecul Iordachi Ruset în chezășie. Dar dacă Constantin Vodă Cantemir s'a lăsat înduplecat de ei, slobozindu-l pe logofătul Iordachi din închisoare, apoi Șărban Vodă, din București unde era, nu înțelegea lucrul așa. El ceruse viața lui Iordachi, nu numai 40 de pungi. Domnul Moldovei își călcase cuvântul și Domnul Munteniei se supără — se supără cu atât mai mult, cu cât i se părea lui că nici măcar înțelegerea cu Creștinii n'o va păzi Cantemir și că gata era să se dea cu Turcii. Și Sobieski pare a fi fost de aceiași părere, că nu va găsi în fostul ostaș polon, sărdarul Constantin, ajuns Domn, un aliat al cauzei creștinătății. De aceia, trimis-a el doi hatmani leșești cu oști, pe Prut în jos, până la Boian lângă Cernăuți, dor să-l încerce. Insă „eșitu-le-au înainte Suleiman Pașa cu Cantemir Vodă și le-au dat Leșilor război prea tare și frumos, care Leșii n'au putut ține războiul, și peste noapte, tăind lunca, au trecut peste Prut și au fugit... care Cantemir Vodă de atunci a dobândit dela Turci mare cinste și laudă, căci mergea prea bine și frumos la război, mergea în frunte, de nu se puteau ține cei tineri de dânsul".

In timpul acesta, pe când se războiau Suleiman Pașa și Cantemir Vodă cu hatmanii lui Sobieski, Șărban Cantacuzino, din porunca Porții, sosi și el cu oaste muntenească în Moldova. Dar se opri la Iași, la mânăstirea Aron Vodă „unde și-a descălecat oastea", căci n'avea nici un zor să meargă în ajutorul lui Suleiman împotriva lui Sobieski. De altceva îi ardea lui, să-l prindă pe Iordachi Ruset și să sfârșească odată cu el.

Tot Velișco Costin este cel care, prinzând de veste cu ce gânduri umblă Șărban Vodă, îl înștiință pe Iordachi să se păzească, fiindcă vrea Domnul Mun-

teniei să puie mâna pe el şi să-l omoare. Dumnealui marele logofăt nu stătu mult pe gânduri — încălecă pe-o şea şi trecu graniţa în Ardeal. Iar Şărban Vodă, dacă a văzut că la Boian a înfrânt Turcu pe Leah şi că i-a mai scăpat şi Iordachi Ruset din mână, şi-a adunat oastea şi a pornit înapoi în ţara lui, pe la Bârlad în jos „tot vânând vânaturi şi peşte".

Jupâneasa Safta rămase în Moldova — dar nu mult. Ea îşi luă copii, câţi o fi avut până atunci, şi se duse la ţară, la moşia ei Grozeşti pe Oituz, să aştepte acolo în munţi întâmplările cum vor mai curge. Era şi mai aproape de graniţa Ardealului, de unde-i puteau veni mai uşor veşti dela bărbatul ei.

Ce-a urmat, spre norocul ei n'a fost. Pentru a răzbuna înfrângerea dela Boian, regele Poloniei îşi adună oastea şi intră în Moldova, înaintând spre Iaşi. Cantemir Vodă îşi părăsi capitala şi o apucă în jos spre Bârlad. Sobieski se luă după el, cu grosul armatei, iar podgheazurille sale împănară ţara în lung şi în lat, ba ca să mai cuprindă o cetate, ba după pradă, jaf şi robie. Atunci a fost omorîtă la cetatea Neamţului Domniţa Ruxanda, fata lui Vasile Lupu, şi grămaticul Enachi, tatăl cronicarului Ion Neculce, şi multe alte feţe simandicoase de boieri şi jupânese. Unul din aceste podgheazuri leşeşti, coborând dela Bacău în jos spre Trotuş, o băgă pe coana Safta în speriete, că dela Trotuş la Oituz e doar numai o palmă de loc. Şi numai ce-o cuprinse gândul de fugă, că iată-i mai veni veste din jos, din ţara muntenească, cum că, din porunca lui Şărban Vodă, a pornit într'acoa căpitanul Mănăilă cu o mână de oameni să puie mâna pe ea şi să i-o ducă plocon la Bucureşti „căci n'au ţinut Cantemir Vodă *parola*, să omoare pre Iordachi Ruset, şi Iordachi Ruset au fugit în Ţara Ungurească!"

Prinsă între două focuri, podgheazul leşesc ce se cobora dela Nord şi saragele lui Mănăilă ce veneau dela Sud, jupâneasa Safta hotărî să plece şi ea după bărbatul ei. Porunci să i se înhame caii la rădvan şi, singură, cu vizitiul şi o slujnică, porni goana mare, prin munţi, înspre Transilvania. Bagajul, care se spunea pe atunci cu o vorbă turcească *agarlâc* sau *calabalâc*, fu încărcat şi el în grabă în nişte căruţe, care păzite de oamenii curţii, vătavi, robi, slujitori, se luară, dar mai agale, prin coclauri, după rădvan. Când sosi Mănăilă cu călăreţii săi, Safta Ruset trecuse graniţa — doar agarlâcul ce au putut saragele să-l prindă din urmă, să puie mâna pe el şi să-l aducă apoi noaptea, peste munţi, în Ţara Românească. „Bejănarii moldoveni, cine au fost acolo" zice cronica „au sărit după dânşii a doua zi de i-au gonit, dar nu i-au putut ajunge", încât coana Safta a intrat în Ardeal numai cu rochia ce avea pe ea.

Bătrânul Vodă Cantemir făcu pe supăratul, confiscând Ruseteştilor o parte din moşiille lor din Bacău şi Putna: Răcăciunii, Sascutul, Domneştii. Dar nici Iordachi nu era omul să rămână cu mânile în sân. Când a văzut el ce femeie vrednică are şi cum i-a venit singură, noaptea, prin munţi, despoiată de toate dar teafără, ce i-o fi spus nu ştim, dar a luat-o cu el în bejănie mai departe, probabil prin Belgrad şi Bulgaria, spre Constantinopol. Ajuns acolo, unde-şi avea rudele şi toată voia veghiată a Porţii, se puse pe lucru pentru a îndemna pe Turci să-l facă pe Cantemir să înţeleagă, că prietenia sa i-ar fi mai de folos în Moldova decât prietenia voevodului dela Bucureşti. Se pare că Constantin Cantemir, care era un om cu mult bun simţ, înţelese prea bine, de oarece-l găsim, după puţină vreme, pe Iordachi Ruset întors liniştit la Iaşi împreună

cu jupâneasa lui (1687). Şi nu numai liniştit, nu numai cu toate moşiile înapoiate, dar îmbrăcat cu caftanul de mare vistiernic şi mai puternic decât oricând, încă mai tare sub Cantemir decât fusese sub Duca.

Ura împotriva lui fireşte că crescu, de data aceasta nu numai la Curtea domnească din Bucureşti, dar mai ales în sânul boierimei moldovene, fiindcă jupân Iordachi avea acum şi vistieria ţării în mână... pe care s'o fi priceput el s'o mânuiască! Începură boierii, chiar cei ce-i fuseseră prieteni, Costăcheştii şi Costinii, să se întoarcă împotriva lui — ceiace a dat naştere la una din marele drame din Istoria noastră: omorîrea lui Miron Costin. E de bănuit că coana Safta n'a putut avea nici un amestec în acest omor, pus la cale de soţul ei, dar cum la vestita nuntă dela Băcani — actul întâi al dramei — dăm de urmele tuturor rudelor sale cele mai apropiate, nu se poate să nu vorbim aici de această „mare afacere" a secolului al 17-lea[41]).

Constantin Vodă Cantemir, care nu ştia carte de loc, decât numai să se iscălească, în loc să ia sfaturi dela boierii de teapa lui Miron Costin, bărbat cu o minte ageră şi mare cărturar, se sfătuia pentru toate trebile ţării numai cu doi boieri ce-i căzuseră lui cu tronc la inimă. Unul era, după cum am văzut, Iordachi Ruset, iar cellalt era ginerele său Lupu Bogdan, care ţinea în căsătorie pe fata lui cea mai mare, Ruxanda[42]). Poate că pe Miron Costin, care era acum bătrân şi-şi vedea mai mult de moşiile şi de scrierile sale, nu-l prea supăra faptul că nu mai voia Vodă să ia sfat dela dânsul, deşi, când i se părea lui că lucrurile nu merg cum trebuie, nu se sfia să se amestece în trebile ocârmuirei şi, întrebat neîntrebat, să-i spue odată lui Vodă, la masă: „Mai des cu paharele, Măria Ta, şi mai rar

cu orânduielile". Insă unul care nu ierta, era fratesău Velişco, că era mai tânăr, mai aprig şi mai nestăpânit la mânie. Pe Cantemir îl despreţuia fiindcă nu ştia să citească şi să scrie. Tot la masă, ca fratesău, să-i fi spus el între două pahare, aşa doar în treacăt, că „omul ce nu ştie carte asămenea unei vite este". Chiar să nu-i fi răspuns Vodă, dar, oricum, aceste sunt lucruri care se ţin minte. Iar pe Iordachi Ruset, jupân Velişco îl ura acum de-al binelea, fiindcă după ce-l scăpase odată dela închisoare şi altădată dela moarte, acum Grecul acesta nerecunoscător, ajuns vistiernic şi în voia veghiată a lui Vodă, fura ţara de-o svânta şi se mai uita şi de sus la ceilalţi boieri. Pentru a scăpa de el, trebuia deci mai întâi să scape Moldova de Cantemir, şi cum aceasta era şi dorinţa Domnului Munteniei, se ajunseră cu toţii în vederea acestui ţel. Nu era încă o conjuraţie, dar se făcuse împotriva lui Vodă un puternic curent în ţară, în fruntea căruia stăteau aproape toţi boierii cei mari, Costin, Costaki, Paladi, Racoviţă, Apostol, Nenciu şi alţii şi alţii.

Timp de trei ani, dela 1688 (data morţii lui Şărban Cantacuzino şi a urcărei în scaun a lui Constantin Brâncoveanu) şi până la 1691, Vodă Cantemir se făcu că nu vede şi nu ştie nimic. El era totuşi cu ochii în patru la tot ce se uneltea, încercând să împace sau să dejoace lucrurile.

Către sfârşitul anului 1691, Vodă „vrând să-şi întărească Domnia, nu prin vărsare de sânge, ci prin îndurare, se îngriji să strămute cu bine răutatea şi învechita duşmănie a boierilor; logodeşte deci pe fiică-sa Elisabeta[43]) cu Pătraşcu, fiul lui Miron Costin ,pregătindu-se a sărba nunta pe la Crăciun".

Vorbele aceste sunt ale lui Dumitru Cantemir, fiul lui Constantin Vodă, traduse din latineşte din vestita lui carte „Vita Constantini Cantemyrii". Pentru po-

vestirea faptelor ce urmează, izvorul acesta va fi evident de mâna întâi, dar controlat cu multă prudenţă, fiindcă e scris de fiul celui care totuşi „a vărsat sânge“ şi care dorea deci să justifice acţiunea tatălui său. Pentru controlarea adevărului nu ne stă la îndemână decât cronica lui Ion Neculce, puţinele cuvinte din letopiseţul atribuit, dar probabil pe nedrept, lui Neculai Costin, şi, în ultimă instanţă, judecata imparţială.

Până să se facă de Crăciun, la Iaşi, nunta Domniţei Elisabeta cu Pătraşcu Costin, se făcu, într'o zi de toamnă târzie a anului 1691, altă nuntă la ţară, în Tutova, la moşia Băcani a marelui logofăt Toader Paladi — *vestita nuntă dela Băcani,* la care au fost, aproape sigur, două cununii laolaltă, ale celor doi copii ai lui Toader Paladi [44]), (Ion şi Aniţa), care-şi căsătorea deci în acelaş timp băiatul şi fata. Ion Paladi, fiul lui Toader se însura cu Nastasia Racoviţă, fiul vel vornicului Ion Racoviţă şi a Anastasiei Toma Cantacuzino, iar soră-sa Aniţa se mărita cu Velişco Costin, fratele lui Miron, care era de altfel mult mai în vârstă decât ea, om tomnatic şi văduv [45]).

Ion Neculce, în Letopisele, vorbind de nunta dela Băcani, nu aminteşte decât de cununia lui Ion Paladi cu Nastasia Racoviţă, iar Dumitru Cantemir, în Viaţa lui Constantin Vodă, nu aminteşte decât de cea a Aniţei Paladi cu Velişco Costin, de unde tragem concluzia, ca şi din alte fapte de altfel, că amândouă nunţi s'au făcut în aceiaşi zi.

Să amintim că Toader Paladi, părintele mirelui şi al miresei, era văr cu Lupu Bogdan, ginerele lui Vodă, ceiace face că Velişco Costin se încuscrea prin această căsătorie cu neamul Cantimeriştilor. Şi să mai arătăm că Gavril Kostacki bătrânul [46]), boier cu foarte mare influenţă pe lângă toată protipendada ţării, fusese prietenul şi omul de încre-

dere al lui Constantin Vodă Cantemir, dar că după moartea lui, întâmplată în 1689, feciorii săi îşi întoarseră faţa dela Domn, dându-se din partea potrivnicilor săi.

Odată aceste arătate, să intrăm cu musafirii în conacul dela Băcani, de ziua îndoitei nunţi a copiilor lui Toader Paladi.

Era acolo foarte multă lume. In afară de amândoi miri şi amândouă mirese, precum şi de tata socru (nevastă-sa nu mai trăia), se aflau la Băcani Păladeştii, Racoviţeştii şi Costinii aproape în păr, toţi feciorii lui Gavriliţă Kostaki cu jupânesele lor, Pavăl Bujoreanu cu mulţi alţi Bujoreni, verii Kostăkeştilor, Ilie Enachi Ţifescu, din neamul Dabijesc, zis şi Frige-Vacă, ce ţinea în căsătorie pe Tofana Racoviţă, sora miresei Nastasica (amândouă surorile viitorului voevod Mihai Racoviţă, vere primare cu Safta Ruset), fraţii Mitre şi Gheorghiţă Apostol (Mavrodi) [47]), Antioh Jora, Constantin Razu, care ţinea, el sau frate-său, pe fata lui Gavril Kostaki şi alţi mulţi, numai boieri mari cu ascunse gânduri.

Nu era de faţă Miron Costin, fratele mirelui, fiindcă îi zăcea nevasta, jupâneasa Ileana, bolnavă la ţară la Bărboşi în Roman, şi din această pricină n'o fi fost nici fiii săi de faţă. Iarăşi nu putea fi acolo nici Safta Ruset, deşi mirele Ion, mireasa Aniţa şi toţi Racoviţeştii aceia erau verii ei primari, dar duşmănia dintre bărbatul ei Iordachi şi Velişco Costin nu i-o fi îngăduit jupânesei să meargă şi ea să se bucure de fericirea neamurilor sale la veselia acelei nunţi, care a ţinut, cum era obiceiul în casele boiereşti, trei zile şi trei nopţi, de Joi până Duminică. Nici era deci dumneaei jupâneasa Safta de faţă când veniră conăcarii să zică, bătrâneşte, frumoasele lor vorbe:

„Bună ziua, boieri dumneavoastră! V'am întreba pe

dumneavoastră de trai şi de viaţă cum trăiţi şi cum vieţuiţi. Şi iată, cu mila Domnului, slăvitul nostru boier Velişco a trâmbiţat şi a ridicat oameni mulţi şi s'au sculat la vânat şi au vânat codrii şi munţii, câmpii cu florile, văile cu apele, şi când a fost la mijloc de cale a văzut o urmă de fiară şi a stătut şi s'a mirat. Dar unii din sfetnici l-au sfătuit şi i-au zis că nu-i urmă de fiară, nici urmă de floare, ce-i urmă de zînă din rai. Când a auzit, foarte s'a bucurat şi în scări s'a înălţat şi pe noi ne-a trimis în cai de olac, ca să venim să vă spunem ca să strângeţi conac şi buţi de vin şi balerci de rachiu şi ialoviţe groase şi case călduroase şi cucoane frumoase, ca să şedem cu toţii la masă, şi bine v'am găsit, boieri, dumneavoastră".

Iar miresei Aniţei îi ziseră:

„Ajungă-te voia bună pe dumneta coană mireasă de venirea dumisale cuconului mirelui, că iată dumnealui şi-a trimis slugile ca să-ţi închine plocoanele: tot lucruri scumpe boiereşti, nepreţuite adămăştii şi multă marfă a luat şi în care a încărcat, ca să vie pe uscat, dar carele s'au stricat şi în corăbii s'au mutat şi cu vrerea lui Dumnezău au sosit şi în plin au umblat — şi te poftește dumnealui cuconul mirele pre dumneata cucoană mireasă, ca plocoanele să le primeşti şi slugile să le cinsteşti... să ne cinsteşti cu'n bacşiş frumos ca să ne mulţumeşti, şi fie şi mai prostişor, numai să fie bunişor, şi bine v'am găsit sănătoşi!"

Seara, după vecernie, merseră cu toţii la biserica de lângă curte, unde în mijlocul naosului se aşternuse un covor, pe care stătură mirii amândoi şi amândouă miresele, şi în dreptul lor nunii cu făcliile aprinse, iar preoţii începură a citi slujba cununiei. Rudele dimprejur aruncau la picioarele lor galbeni şi arginţi, nuci şi hamei uscat, ca să arate

că cer dela Dumnezăul dătătorul de viaţă numai timpurile cele bogate şi roditoare, iar când preoţii întinseră tinerilor anafora şi vinul, îi amăgi de trei ori cu această îmbucătură, pentru a da pricină privitorilor să râdă la această prăznuire de veselie. Era deci toată adunarea aceia în culmea veseliei, când, la „Isaia dănţuieşte", li s'a pus mirilor cununele în cap, după creştinescul obicei al bisericii noastre. Atunci începură cu toţii a bate din palme, acolo în biserică, zicând către Velişco Costin şi Aniţa Paladi să nu mai lepede deacum cununile din cap, fiind toţi gata la porunca lor.

Pe urmă, la ospăţul ce a urmat după cununie, între pahare şi „sănătăţi", se înjghebă complotul, apucându-se toţi cei de faţă să jure credinţă viitorului Voevod Velişco şi soţiei sale şi sfătuindu-se împreună să meargă unii din ei la Bucureşti să ceară ajutorul lui Brâncoveanu, pentru a alunga din scaun pe Constantin Cantemir şi la nevoie să-l şi omoare!

Din toţi musafirii aceia, singur Ilie Ţifescu, cumnatul miresei, nu ştia nimic din cele ce se pusese la cale. Boierii îl îmbătară, îi arătară care le sunt păsurile şi hotărîrea şi-l făcură şi pe el să jure că va intra în conspiraţie. Ţifescu jură, apoi se culcă şi a doua zi, desmeticit din văpaia vinului, încălecă pe un harmăsar şi o întinse drept la Iaşi la Curtea Domnească să povestească lui Vodă toate câte la văzuse, auzise şi făcuse.

Cantemir, care era un om chibzuit, nu zise deocamdată nimic. Fiul său Dumitru spune că „potrivit obiceiului său, a făcut loc răbdării". Dar la vreo trei săptămâni după aceia, găsindu-şi vreo treabă „de bună vecinătate" cu Brâncoveanu, îi trimise sol la Bucureşti pe ginere-său Lupu Bogdan hatmanul, poruncindu-i să ia cu el în solie şi pe Gheorghiţă Apostol, marele paharnic. „Şi iată dece a făcut a-

ceasta" spune Dumitru Cantemir „fiindcă știind că boierii conspiratori căutau prilej să scrie ceva lui Brâncoveanu și nu o puteau face ușor, fără primejdie de a se prinde scrisorile, văzând pe unul din tovarășii lor că pleacă împreună cu solul Domnului în Țara Românească, apoi nu se poate să nu-i încredințeze niscaiva scrisori sau cuvinte, pe care le va cerceta el la întorsul din București, ceiace s'a și întâmplat".

Vodă puse deci pe oameni siguri de ai lui, din solie și din cei ce avea și în Muntenia, să urmărească pe Gheorghiță Apostol la București pas cu pas, ca să vadă în ce case intră, cu cine stă de vorbă și cât rămâne la unul sau la altul din acei boieri munteni prieteni de-ai Brâncoveanului și dușmani de ai lui Cantemir.

Intors la Iași, Lupu Bogdan, care fusese firește foarte bine primit de Brâncoveanu, spuse socrului său tot ce au băgat de seamă spionii cu privire la purtarea lui Gheorghiță Apostol, purtătorul de răvașe și vorbe păcătoase de ale boierilor moldoveni.

Nici acum Cantemir nu zise nimic. Potrivit obiceiului său, el făcu loc răbdării, însă porunci lui Pătrașcu Costin să se gătească de nuntă, căci se apropia postul Crăciunului. Acesta, împreună cu rudele și prietenii săi, cerură voie lui Vodă să meargă întâi pe la moșiile lor pentru cheltuiala nunții. Insă Cantemir „multă vreme a stat la îndoială, dacă să-i lase la nuntă, când vor putea veni cu arme ascunse la Curte, sau să-i prindă mai înainte, și însfârșit s'a hotărît să-i prindă răsleți și răspândiți prin satele lor, ca nu cumva la nuntă, între pahare și între arme, să se întâmple vreun bucluc". (D. Cantemir o. c. p. 91). El primi deci cererea boierilor de a pleca fiecare la moșia lui, trimițând pe Miron Costin la Bărboșii lui din Roman, unde-i mai zăcea

încă jupâneasa bolnavă, pe frații Kostaki la Epurenii Tutovii (pe atunci în Fălciu), pe Vasile al lui Gavriliță, ce era mare vornic al Țării de Jos, în Putna după treburi, pe Păladești la Băcani, pe Racovițești la Dobrovățul Vasluiului și așa mai departe, ținând însă la Iași pe Velișco Costin sub cuvânt că are nevoie de el la Curte.

Și așa, într'o zi, după ce plecaseră cu toții, el chemă pe iubitul său ginere Lupu Bogdan, zicându-i cam următoarele (raportate tot de Dumitru Cantemir): „Te vei duce la comisul Ștefan Cerkez (care locuia chiar lângă Curtea Domnească și care era unul din oamenii cei mai de încredere ai lui Vodă) și-i vei spune să te poftească la cina de seară împreună cu Gheorghiță Apostol. Când veți fi amândoi la masă acolo, eu voi trimite după tine și te voi mustra, că dece m'ați lăsat să cinez singur, iar tu îmi vei cere iertare, iar ce se va întâmpla pe urmă, lasă pe mine".

Înțelegerea aceasta o făcu fiind fiul său Dumitrașcu de față, carele se întorsese de puțină vreme din Constantinopol, unde stătuse la învățătură, dar și zălog pentru Domnul.

Gheorghiță Apostol căzu în cursă, acum ca și atunci când îl trimisese cu câteva săptămâni în urmă la București. El primi invitația lui Cerkez și se duse liniștit la el la masă, împreună cu Lupu Bogdan. După ce mâncară și băură bine, se așezară tustrei, Apostol, Cerkez și Bogdan, la cărți, cu fișicurile de galbeni în fața lor.

Dincolo, la Curtea Domnească, Constantin Vodă mânca singur, dar cu fiul său Dumitru și cu câțiva boierinași de ai lui, din cei fără însemnătate. Și numai ce se apucă deodată să spuie fiului său: „Fiule, dar dece nu avem noi la cină pe nici unul dintre boieri?" — „Fiindcă sunt poftiți la comisul Ștefan Cerkez" răspunse cela.

Vodă se prefăcu că se supără:

— „Ci spune să se scrie o poruncă asffel: că pe câţi îi vor găsi în casa lui Cerkez sau mâncând sau jucând cărţile, să-i aducă pe dată la Curte, şi, din porunca Domniei Mele, să ia dela fiecare zece galbeni ştraf!“

Porunca fu trimisă prin cămărăşul cel mare, care, sosind în casa lui Cerkez „îi află jucând cărţi şi, închinându-se lor, le dete scrisoarea, după citirea căreia Lupu zise: să mergem, fraţilor, că ne-a trădat cineva că jucăm cărţi aici şi am lăsat pe Vodă singur la cină“. Şi dând zece galbeni cămărăşului ştraf, porniră toţi la Curte.

Ajunşi acolo, Cantemir chemă pe Lupu Bogdan şi pe Ştefan Cerkez în ospătăria unde lua masa, lăsând pe Gheorghiţă Apostol în odaia de alături, dar având grijă să rămâie uşa deschisă ca să se poată auzi ce spune. Apoi începură mustrările:

„Dece, Lupule, ai făcut una ca asta, de te-ai dus la Cerkez la masă, când eu ţi-am poruncit să rămâi aici? Tu ştii prea bine că la nici o cină nu mă desfăţ cu lăutari, nici cu băuturi, nici cu bucate multe, ştii că se împlinesc 12 ani de când sunt văduv şi duc o viaţă ca de pusnic şi n'am ce să mă grăbesc la culcare, mai ales în nopţile aceste lungi de iarnă*). Şi astfel cunoşti prea bine că nu

*) Constantin Vodă Cantemir fusese însurat de trei ori; cu Anastasia Ghica, cu Ruxandra Gane şi cu Ana Bantăş. Când se urcă în scaunul Moldovei era văduv pentru a treia oară:

Constandine
fuge bine,
nici ai casă
nici ai masă,
nice dragă jupânească

îi cântau lăutarii la ureche regelui Sobieski, la Curtea Domnească din Iaşi, în 1686, când cuprinse acesta o parte din Moldova de-l silise pe bătrânul voevod să pribegească prin Fălciu şi Tutova înspre Buceagul Tătarilor săi. Iar oamenii spuneau că Vodă Cantemir când a ajuns în scaun „era atins, că l-au găsit *legat*“ Dar Ion Neculce, om cu carte şi experienţă, adaogă: „ce nu se ştie, dintr'acea pricină, au dintr'altă pricină“ (I. Neculce o. c. p. 233)

am nici o plăcere după cină, decât vorba cu tine şi cu acesta (arătând pe fiul său Dumitru), care până la miezul nopţii îmi spune despre istoria antichităţii, sau îmi tălmăceşte Sfânta Scriptură, sau îmi citeşte prea dulcile cuvinte ale prea fericitului Ion Gură de Aur. De aceia v'am pedepsit cu ştraf de 10 galbeni. Şi acuma spuneţi, cine a mai fost cu voi la jocul de cărţi (quis alter vobiscum in chartarum gymnasie fuerit, dicatis)“.

Illi secum unum tantum habuisse Georgium Apostolum“ adecă „aceştia răspunseră că n'au avut decât pe Gheorghe Apostol, care ţinuse pe sora lui Lupu hatmanul, dar murise cu câţiva ani înainte, fără copii“. De unde se vede că Gheorghiţă Apostol fusese cumnatul lui Lupu Bogdan şi că prin urmare, acesta fiind ginerele lui Vodă, erau între Apostoli şi Cantimireşti o legătură de încuscrire, care face să se înţeleagă dece bietul Gheorghiţă nu se sfia de loc să facă tot ce i se spune, fără a bănui niciodată cursa.

După ce porunci Vodă să intre şi Apostol în ospătărie „mai stând puţin la cină, ieşi apoi să se închine, după obicei, în odaia cea mare, aşteptând acolo obişnuita cafea“. Pe urmă abia începu să vorbească cu Gheorghiţă:

— „Tu ştii, Gheorghe, în ce cinste ai fost la mine, şi nu numai pe tine, dar şi pe ceilalţi toţi i-am avut ca pe fiii mei cu părintească dragoste. Iar acum, care este pricina răutăţii voastre, de v'aţi înţeles împotriva capului meu şi aţi pus gând rău să mă omorîţi, răilor, pe mine părintele şi Domnul vostru? Dacă-mi vei spune tot adevărul fără înconjur, pe viaţa fiului meu pe care-l vezi aici, îţi voi ierta zilele şi te voi deslega de vină. Şi în afară de aceasta, să-mi mărturiseşti cu ce solie ai fost în Muntenia, căci de nu, nu vei scăpa cu viaţă“.

„Gheorghe, auzind acestea dela Vodă, lovit de o o strașnică spaimă, i se opri suflarea și-i îngheță glasul în gură. A rămas încremenit, de nu putea nici să vorbească nici să se miște, și însfârșit, izbucnind în plâns, zise:

„Prea îndurate Doamne, mila ta întrece vinovăția mea, și fiindcă, mi arăți că mă scapi de neiertatul meu păcat din a ta milostivire și bunătate, iată nu voi sta pe gânduri să vădesc tot adevărul, și toate gândurile noastre să le arăt pe față".

Și pe urmă, dă Doamne bine ,începu Gheorghiță Apostol să înșire toate faptele cum anume au fost și la nunta dela Băcani și la București, și cine și cum au plănuit toate, ca să intre înarmați în odaia ospățului, la nunta Domniței Elisafta ,și să omoare asupra mesei pe Vodă, pe fiul său Dumitru, pe ginerele Lupu, pe vistierul Iordachi Ruset, pe Panaiot și pe alți sfetnici de-ai lui Vodă, iar apoi să meargă în Țara Românească la Domnul de acolo și mergând la Poartă cu scrisori plăzmuite și cu martori mincinoși, să învinovățească pe cei morți că au vrut să dea Țara Moldovei craiului Poloniei".

Vodă îi porunci atunci să scrie și să iscălească toate câte le-a spus „și dându-i hârtia, Gheorghe le-a iscălit toate tremurând", arătând și numele capetelor uneltirii „adecă pe Miron Costin", pe frate-său Velișco, pe fiul său Ion (Costin, fiul lui Miron, căci de ceilalți fii Neculai și Pătrașcu, spune că n'au știut lucrul), pe Vasile Kostaki, pe Costandin Razu, pe Antioh Jora, pe Pavăl Bujoreanu „mai adăogând și pe alții fără însemnătate" *).

*) Să nu uităm că toate vorbele aceste fiind ale lui Dumitrașcu Cantemir care-și apără tatăl, nu pot fi luate drept buche de Evanghelie și că prin urmare e greu de crezut că Gheorghiță Apostol a arătat pe Miron Costin ca făcând parte din conjurație, de oarece din ambele cronici ale lui Neculai Costin și Ion Neculce, se vede lămurit că acesta n'a fost amestecat în uneltirile celorlalți. Dar tocmai fiindcă el este acel care a fost omorît, trebuia Dumitru Cantemir să înfățișeze lucrurile în așa fel, încât să îndreptățească fapta părintelui său.

După ce Vodă primi din mâna lui Gheorghiță *știnetul* cu iscălitura sa, el porunci să fie dus sub pază într'o odaie îndepărtată a Curții, trimițând să-l aducă de acasă dela el, în toiul nopții „pe Vasile a lui Gavriliță" (Kostaki). Acesta, văzând scrisul și iscălitura lui Apostol, nu putu tăgădui nici el faptul, mai adăogând și alte nume de conjurați pe lângă cele mărturisite de Gheorghiță.

După Vasile, veni rândul lui Velișco Costin, Acesta tăgădui și spusele lui Vasile Kostaki și scrisul lui Gheorghiță Apostol. Se arătă semeț, după cum îi era firea, și răspunse lui Cantemir „că nu poate arăta cum că cunoaște un lucru pe care nu-l cunoaște, chiar dacă poruncește Vodă!"

Domnul, pierzându-și răbdarea și cumpătul, lovi pe Costin cu buzduganul său peste cap, de-l amuți.

De aici înainte trebuie să dăm crezare lui Ion Neculce, care zice că neprietenii lui Velișco, Panaiot, alții, dar mai cu seamă Iordachi Ruset „au aflat atunci vreme de au zis lui Cantemir Vodă: Dacă te-ai grăbit de l-ai bătut, nu-l lăsa viu, păzește de-l omoară, că de va scăpa viu, mâine-poimâine el ne va omorî pre toți. Și el încă îndată au ascultat și l-au scos noaptea de i-au tăiat capul dinaintea porții, pentru binele ce-au făcut Velișco, de au dat știre lui Iordachi vistiernicul de-au fugit în Țara Ungurească când au vrut să-l omoare, acum i-a mulțumit și Iordachi într'acest chip ca un Grec. Și mai aflară atunci neprietenii vreme de ziseră lui Vodă: Acum că ai omorît pe Velișco, trimete de prinde și pe frate-său Miron logofătul de-l omoară. Ori vinovat ori nevinovat, să nu scape, c'apoi încă a hi mai rău și de Măria Ta și de noi. Deci Constantin Vodă nu și-a socotit viața lui, că era trecut cu bătrânețele, om de 70 de ani, de numai cât nu-i sosise ceasul morții și lui, și nu și-a cruțat sufletul,

şi a trimis pe Macri, vătavul de păhărnicei, cu slujitori mulţi, de l-au luat de acolo, din casa lui dela Bărboşi, şi l-au dus până în Roman de i-au tăiat capul".

Amănunte asupra morţii lui Miron Costin, cel mai mare cronicar ce l-au avut Românii, sunt aici nefolositoare, căci credem că le cunoaşte toată lumea: cum a găsit Macri pe Miron logofătul jăluindu-şi nevasta întinsă moartă pe masă, cum s'a rugat de el să-l lase s'o îngroape întâi şi cum cela n'a vrut... şi celelalte.

Să arătăm numai că Neculce afirmă, cum că bătrânul Voevod Cantemir pe urmă totuşi „mult s'a căit de ce a făcut, şi deseori plângea întru toată boierimea şi blestema pe cine l-a îndemnat de i-a tăiat capul".

Totuşi, omorul acesta mai are şi o tălmăcire de ordin psihologic. De moartea sa n'au fost *numai* neprietenii vinovaţi, ci şi firea acestui om extraordinar, care spunea oricui gândul său neascuns şi adevărul în faţă. El e cel care a spus vizirului, când a fost întrebat ce gândeşte de luarea Cameniţei de către Turci: „Suntem noi Moldovenii bucuroşi să se lăţească Impărăţia din toate părţile, iar peste ţara noastră să se lăţească nu ne pare bine!" El e cel care a spus lui Petriceico Vodă, când acesta n'a vrut să-şi sloboade boierii dela oaste pentru a merge să-şi pună familiile la adăpost de-o năvălire a Tătarilor: „Ori să fie voia Măriei Tale ori să nu fie, noi nu ne vom lăsa casele să le ia Tătarii şi să fii Măria Ta sănătos!" şi a plecat — şi tot e cel care, după cum am mai arătat, i-a spus lui însuşi Cantemir Vodă: „Mai des cu paharele, Măria Ta, şi mai rar cu orânduielile".

Un astfel de om nu putea muri, firește, decât în picioare, cu capul sub ascuţişul săbiei.

Acuma, că s'o fi căit Vodă Cantemir de ce a făcut, se prea poate, dar că a blestemat pe cine l'a îndemnat de i-a tăiat capul lui Miron Costin, aceasta nu poate fi adevărat, de oarece-l aflăm pe Iordachi Ruset în aceiaşi voie vegheată a Domnitorului, după ca şi înainte de moartea Costineştilor. Un document din 1692 Mai 1 [48]), iscălit de Vodă el însuşi, arată că: „...după săvârşenia dumisale lui Velişco Costin ce au fost vornic mare, rămânând mult dator la unii şi la alţii, socotitam Domnia Mea şi am dat poruncă boierilor noştri celor mari ca să socotească acele datorii de unde şi cu ce s'ar plăti. Deci, aflându-se vornicul Velişco dator şi dumisale cinstit şi credincios boiarului nostru Iordachi Ruset, vistiernicul cel mare, cu 275, şi neavând cu alt ce plăti..." i se dă acestuia moşia lui Velişco Costin „anume Zugravii, ce-s pe Miletin în ţinutul Hârlăului". Dacă l'ar fi blestămat Cantemir pe Ruset, apoi nu-i mai dădea şi moşiile mortului!

De altfel, când muri bătrânul voevod, în scaun, abia 15 luni după omorîrea lui Velişco şi Miron Costin, Iordachi Ruset e cel care-l făcu Domn pe Dumitru Cantemir, fiul lui Constantin.

„S'a ajuns Iordachi vistiernicul cu Lupu Bogdan hatmanul" zice cronica „şi cu toţi slujitorii, să ridice pe Dumitraşco Beizadea Domn în locul tătâne-său. Deci au gătit Divanul cel mare şi s'a strâns toată boierimea şi Mitropolitul şi slujitorii la Curte, şi au adus şi un agă a vizirului, turc, ce era venit cu trebi împărăteşti la Iaşi. Atunci a spus la tot norodul că a murit Cantemir Vodă şi slujitorii au şi început a striga că altul nu le trebuie să fie Domn, ce numai Dumitraşcu Beizadea, iar boierii şi ţara nu cutezau să zică într'alt chip, că se temeau de slujitori... Aga turc, văzând că strigă cu toţii într'un cuvânt, au luat un caftan şi au pus în spatele lui

Dumitraşcu Beizadea, iar acesta au îmbrăcat pe Turc cu un conteş cu soboli, şi au şăzut amândoi în scaune şi au început a slobozi puştele cele mari, şi a zice surlele şi trâmbiţele şi a bate dobele... şi după aceia au încălecat cu alai domnesc de au mers la Sf. Neculai de i-au cetit molifta cea de domnie, după obicei...".

Dar la Bucureşti Constantin Vodă Brâncoveanu nu dormea. Cum auzi de moartea Domnului Moldovei, cum îşi repezi oamenii, încărcaţi cu pungi de galbeni, la Isttambul, să ceară domnia dela Iaşi pentru ginerele său Constantin Duca (fiul mortului Gheorghe Vodă şi al Doamnei Anastasia). Nu trecură deci nici trei săptămâni, dela 20 Martie la 8 April 1693, că iată veni un capegibaşa dela Poartă să-l ridice pe Dumitraşcu Vodă (n'avea decât 18 ani) şi să amintească boierilor şi norodului că Domnul Moldovei nu se alege la Iaşi, ci se numeşte la Istambul. Le va veni Domn Constantin Duca şi să se gătească a-l primi!... „Iar Bogdan hatmanul şi Iordachi vistiernicul, ei au fugit din Iaşi".

*

In tot timpul arătatelor întâmplări de mai sus, jupâneasa Safta, care nici la nunta de la Băcani nu fusese, rămâne ascunsă în iatacul ei, gospodărind, pese-mi-te, şi crescându-şi coiii. La Curte nu mergea, de oarece Cantemir Vodă n'avea Doamnă, cu rudele sale era certată din pricina bărbatului ei, părinţii, soră-sa Catrina Balş, fratele Andrei Racoviţă erau morţi — nu mai avea decât un frate în viaţă, Ion, şi pe numeroşii ei cumnaţi Cupăreşti, din care Sarlatachi Ruset în tot cazul nu se afla la Iaşi, căci el era capuchihaie la Constantinopol. Copii în schimb avea mulţi şi avere la fel, de nu-şi mai putea număra satele — aşa încât d'aia bănuim că

asta făcuse jupâneasa Safta în anii trecuţi de mărire a soţului ei: gospodărie şi educaţie, mai ales a fetelor, căci băieţii erau toţi pe mâna popilor catolici, Jesuiţii din Iaşi, care-i învăţa latineşte, nemţeşte, franţuzeşte şi italineşte. Greci fiind, trăitori în Moldova, feciorii lui Iordachi ş'ai Saftei Ruset*) ştiau firesţe greceşte şi româneşte, aşa încât ei vorbeau acum şase limbi.

Dar... roata lumii se învârte. Cu căderea Cantimireştilor începe iar prigoana împotriva Ruseteştilor. Erau multe de răzbunat, şi mai întâi de toate sângele nevinovat al lui Miron Costin.

„Bogdan hatmanul şi Iordachi vistiernicul, ei au fugit din Iaşi" zice Ion Neculce în cronica sa. S'au dus la Cetatea Neamţului, care se afla în stăpânirea Polonilor încă din vremea lui Sobiescki. Cu dânşii fugiră, să-şi găsească adăpost acolo, şi alţi boieri moldoveni, pe care cronicarul nu-i numeşte, o fi fost din cei mai mărunţi.

Jupânesele lor rămaseră la Iaşi. Dar nu făcură bine. Căci, ca şi pe vremea tatălui său Gheorghe Duca, Constantin Vodă, un copil de 17 ani, îndemnat de neprietenii Cupăreştilor, începu o prigoană din cele mai crunte împotriva tuturor celor care-l slujise pe Vodă Cantemir. Cronicarul Ion Neculce zice: „Inceput-au a prindere pe boierinaşii cei ridicaţi de Cantemir din neamuri proaste şi a-i bătere şi a-i închidere prin temniţe şi pe la siimeni, şi-i sărăciră, de rămaseră precum le-a fost postrigul, mojici; eară unii din acele bătăi au şi nebunit, de-au rămas nebuni". Şi Ion Neculce, care era nu numai cronicar, dar şi boier mare, vel vornic de ţara de sus, adaogă: „Şi pe cale le-au făcut, că vai de boierul ce să roagă de mojic!"

*) Neculai, Constantin, Ioniţă, Andrei şi Ştefan.

Ca şi tată-său, tânărul voevod îşi întinse prigoana şi asupra femeilor, de unde nu mai trăia pesemi-te bătrânul Iane Hadâmbul să puie o vorbă bună pentru ele*). Adevărat că s'a legat numai de două, dar din cele mai mari: Ruxanda Bogdan, a hatmanului Lupu, care era chiar fata lui Vodă Cantemir, şi Safta Ruset a vistiernicului Iordachi. Ridicate noaptea din casele lor, după ce le-au luat tot ce au găsit la ele, le-au dus la închisoare „unde le prindeau vătavii de le munceau". Prin urmare iat-o pe biata coana Safta zăcând acum la închisoare, ca o femeie de rând, şi *muncită,* adecă torturată. Şi fetele ei din casă, slujnicele, au fost ridicate şi ele şi bătute pentru a le sili să spuie unde sunt ascunse banii şi odoarele. „Şi aflară astfel multe lucruri ascunse prin ţară pe la prieteni, după cum este obiceiul celor fugari a ascundere — şi luară tot ce găsiră".

După ce au fost despoiate astfel de averea lor mobilă, jupânesele fură trimise „în surghiun la Focşani". Ce o fi însemnat surghiunul acesta, nu se ştie, dar în tot cazul e de bănuit că la Focşani tot la închisoare au stat.

Pe urmă, într'o bună zi, de se mira lumea ce o să mai fie cu ele, jupânesele Safta şi Ruxanda fură ridicate şi de acolo şi urcate „în nişte căruţe cu cai rei şi cu podvezi", fără agarlâc, numai cu rochiile de pe ele, şi trimise prin munţi înspre Nordul ţării.

Intâia dată, când fugise jupâneasa Safta de răul lui Şărban Vodă, tot goală şi săracă ajunsese în Ardeal, dar barem fusese într'un rădvan boieresc tras de 6 sau 8 telegari, pe când acum era într'o căruţă din cele ţărăneşti, cu cai răi, hurducată ca

*) Vezi capitolul I „Jupânesele legate la puşti".

vai de ea, şi mai avea şi câţiva anişori mai mult.

Au mers aşa câteva zile în şir şi câteva nopţi, până au ajuns la Hangu, unde au poposit. De acolo au fost duse la Cetatea Neamţului „la boierii lor".

Şi tot nu pricepea nimeni nimic, până într'o zi toate se lămuriră. Constantin Vodă Duca — dar de sigur nu el, că era prea copil, ci din îndemnul boierilor răzbunători, Costinii şi Kostăcheştii — trimise un om cu o scrisoare la Poartă pentru a înştiinţa pe Turci că el trimisese jupânesele în surghiun la Focşani, dar că boierii lor, Lupu Bogdan şi Iordachi Ruset, chemaseră podgheazuri din Ţara Leşească să ridice jupânesele de acolo şi să le ducă lor la Neamţ, iar acele podgheazuri „au făcut mare stricăciune ţării". Prin urmare o întreagă urzeală de minciuni „ca să strice pe copii lui Cantemir Vodă şi pe Cupăreşti (Roseleştii)". Dar, zice cronica „Turcii fiind înţelepţi şi cuprinşi de minte, nu s'au potrivit lui Duca Vodă, că au priceput că scrisorile lui sunt deşarte şi de pismă".

Nereuşind în felul acesta să strice lui Iordachi Ruset, Constantin Vodă încercă altă cale, şi mai copilărească, şi care i-a costat domnia. Anume, a venit într'o zi un capugiu la Iaşi pentru strângerea birului „un Turc mare, ce-l chema Cerkez-Aga". Acuma, fie că Turcul acela „făcea multe răutăţi în târg oamenilor şi grăia multe cuvinte proaste şi împotriva domniei" după cum afirmă Neculai Costin, fie că s'ar fi lăudat „că are firman de mazilie pentru Duca Vodă" după cum zice Ion Neculce, numai ce-i trecu prin cap tânărului voevod, de-puse pe un anume Moise Sărdarul cu vreo 400 de joimiri de-ai lui să-l omoare într'o noapte pe Cerkez-Aga. Pe urmă, ca şi întâia dată cu jupânesele boierilor, trimise răspuns la Poartă că Bogdan şi Ruset au trimis pe Moise Sărdarul să omoare pe Turc. Decât

„acum nu i se trecu scrisoarea ca întâi, că după ce a sosit Impăratul la Udrii, a şi trimis un capugibaşa de l-a mazilit".

Până i-a venit mazilia, Vodă se apucă însă de altă ispravă. Zor nevoie să puie mâna pe Iordachi Ruset, de unde nu-l lăsau, se vede treaba, nici feciorii lui Miron Costin în pace, că le trebuia lor sânge pentru sângele tatălui lor. Şi astfel „strânse el oaste pe tainâ şi trimise într'o noapte pre hatmanul Antioh Jora de-au lovit pârcanele*) de sub Cetatea Neamţului, fără de veste, să prindă pre Bogdan şi pre Iordachi. Deci, cum au sosit acolo, noaptea, au şi spart o bucată de părcană şi i-au dat foc şi au făcut stricăciune". Dar mai mult n'au putut face, fiindcă, deşi boierii cu jupânesele lor locuiau jos, la nişte gazde, în orăşelul Neamţului, acolo crezând Jora că o să poată pune mâna pe ei, totuşi un prieten din Iaşi (nu ştim din păcate cine) le trimisese în grabă vestea că vine hatmanul cu oastea sa să-i prindă, iar dumnealor mai avură timp, înainte de sosirea acestora „să se mute, în aceiaşi sară, sus în cetate".

Iat-o deci acum pe coana Safta, ca mama lui Ştefan cel Mare, închisă între zidurile cetăţii Neamţului, „unde cură'n vale un râu mititel".

A stat cât a mai stat hatmanul Jora în faţa „părcanelor", dar dacă a văzut că nu poate cuprinde cetatea, a plecat. Şi nu bine sosise la Iaşi, că veni şi mazilia lui Duca. Iar Iordachi şi Lupu Bogdan îşi luară jupânesele şi purceseră şi ei în grabă la Iaşi, să-l mai prindă pe Vodă până nu l-or duce Turcii la Istambul. Norocul lor că-l mai găsiră să se poată răzbuna, măcar aşa, cu vorba. A fost

*) Intăritură făcută cu pari şi scânduri.

atunci, acolo la Curte, o scenă vrednică de pana unui mare romancier:

„Era mare calabalâc de slujitori în curte, de-şi cereau lefile dela Duca Vodă — începură atunci şi Bogdan cu Iordachi a se pricire tare cu Vodă, înaintea capugiului turc şi înaintea a toată boierimea, pentru ce le-au prădat casele, şi le muncise slugile, şi le purtase jupânesele pe la Focşani şi pe la Hangu şi le trimisese la Neamţ, şi scrisese la Poartă că ei au trimes podgheaz leşesc de l-au luat, şi pentruce trimisese la Moise Sărdarul de-au venit cu joimirii la Iaşi de-au prădat cărvăsăria şi au omorît pe capegi-başa... toate aceste, şi mai multe decât aceste, i le ziceau faţă şi spuneau şi capugiului celui venit cu mazilia, iar Duca Vodă nu putea nimic să mai răspundă, de ruşine şi de frică. Numai ce schimba feţe-feţe, uneri se făcea roş, uneori galben, şi-i era mai mare ciuda cum că ştiau toate tainele ce le făcuse şi le ziceau faţă în vedeală[49]). Iară Doamna lui, fata Brâncoveanului Vodă, fiind tânără şi desmierdată de tată-său, se bocea în gura mare, muntenește, de zicea: aolio! aolio! că va pune taica pungă dă pungă din Bucureşti până 'n Ţarigrad, şi, zău, ne vom întoarce cu domnia îndărăpt!"

Aceste se petreceau în Decembrie 1695. Duca Vodă fu înlocuit cu Antioh Cantemir, fiul mortului voevod Constantin şi frate cu Dumitraşcu. Noul Domn era un om tânăr de tot, vre-o 20 de ani „mare la trup, chipeş la vedere, la minte aşezat, judecător drept". Era frate vitreg şi cu Domniţa Ruxandra, jupâneasa lui Lupu Bogdan, aşa încât femeile aceste, Ruxandra şi Safta noastră, fură firește despăgubite de toate jafurile şi neajunsurile ce le pătimiseră dela Duca, iar bărbaţii lor puşi din nou în slujbă. Bogdan fu făcut hatman şi Iordachi vistiernic. Dar, fiindcă noul voevod era „judecător drept", el încercă să

împace lucrurile, numind în Divan şi pe boieri carc fuseseră potrivnici Cantimireştilor. Fii lui Miron Costin fugiseră tustrei peste graniţă, precum şi Vasile Cantacuzino, Antioh Jora şi Mavrodin. Insă aflăm în Divanul Domnesc al lui Antioh Cantemir, pe Vasile Kostachi, vel vornic, unul din cei cu nunta dela Băcani, pe Neculai Donici, care fusese şi în Divanul lui Duca, apoi firește, în afară de Lupu Bogdan şi Iordachi Ruset, pe fratele acestuia, Manolachi Ruset mare postelnic, pe Ilie Ţifescu, vel stolnic, cel care trădase pe Velişco Costin lui Constantin Vodă Cantemir, pe Ştefan Cerkez, vel comis, cel cu jocul de cărţi, şi alţii încă, Mihai Racoviţă, Ion Buhuş etc.

Jupâneasa Safta intră iar în iatac. De acum înainte începe vremea căsătoriilor copiilor ei.

In 1700 Brâncoveanu, căruia îi plăcea să facă şi să desfacă domniile din Moldova, reuşeşte să-l înlocuiască pe Antioh Cantemir cu Constantin Duca, a două oară (1700—1703). Iordachi Ruset fuge de data aceasta în Polonia, pe la Hangu, dar nu putem şti dacă cu sau fără jupâneasa lui. Ştim numai că Duca Vodă, care era acum un bărbat de 27 de ani şi nu se mai lăsa dus de nas de fiece boier, înţelese că nu pot merge aşa lucrurile mai departe, toţ numai cu prigoane şi bejănii. El trimise pe Episcopul Avrentie peste graniţă, să-l roage pe Iordachi să poftească în ţară. Dacă vine, îi va da vornicia de Ţara de Jos. Iordachi veni, îşi luă vornicia în primire şi se puse apoi iar pe treabă, că doar nu i se spunea degeaba „matca tuturor răutăţilor". Pe Duca nu-l putea suferi şi pace; îl sluji deci, grecește, cu cea mai desăvârşită rea credinţă. Incepu să vadă cu cine s'ar putea înţelege împotriva lui. Ii găsi pe Kostăcheşti, boieri foarte de mâna întâi, punând

cu ei la cale căsătoria fiicei sale Catrina cu Costandin, fiul lui Vasile Kostaki vel vornic.

Sunt unele amănunte în Istoria Neamului nostru — mici lucruri azi, dar mari atunci — care iau o ciudată întorsătură. Uite Kostăcheştii aceştia, care la nunta dela Băcani se uniseră cu Costinii, cu Pălădeştii şi cu Racoviteştii pentru a-l răsturna din scaun pe Vodă Cantemir numai fiindcă Domnul acesta era prieten cu Iordachi Ruset, uite-i acum încuscrindu-se cu acelaş Iordachi Ruset şi punând împreună la cale răsturnarea lui Constantin Duca! Şi încă unde? La o nuntă, ca atunci la Băcani cu 10 ani în urmă! Alţi conăcari poate, cu mici variante la a lor „Bună ziua, boieri Dumnevoastre, iată slăvitul nostru boier Costandin s'a sculat la vânat... şi celelalte" — alţi popi în alte odăjdii, amăjind pe miri cu îmbucătura — alt chef în alte încăperi — dar încolo aproape aceiaşi musafiri, aceiaşi oameni mişcaţi de aceleaşi ascunse gânduri, numai că în mijlocul lor era acum şi marele vornic Iordachi cu vorniceasa Safta de subsioară, fericiţii părinţi ai fericitei mirese.

„Se făcu sfat la nuntă, ce vor face boierii ca să se poată mântui de Duca Vodă" zice cronica. „Deci Vasile vornicul (tatăl mirelui) măcar că era la cinstea Domnului, *dar pentru voia cuscru-său lui Iordachi* (tatăl miresei), i se întunecă mintea şi îndată se sculă cu toţi fraţii lui, cu Lupu, Solomon, Vasile şi Costachi şi cu alţi boieri, cu Mihalachi Racoviţă spătarul (viitorul Domn), cu Ilie Frige-Vacă (trădătorul dela cealaltă nuntă) şi cu alţi mulţi boieri ca la vre-o 50 şi mai bine..."[50]) pornind apoi o aprigă luptă în vederea răsturnării lui Duca.

De vină deci boier Iordachi, dar şi cel Cotnar şi cel Uricani!

Se sculară toţi dela masă şi se duseră la Iveşti,

moşia lui Lupu Bogdan, ginerele lui Constantin Vodă Cantemir, cel care cu 10 ani în urmă urmărise, împreună cu socru-său, până la sânge pe conspiratorii aceştia. El nu ştia nimic, zice cronica „dar îl îmbunară, cum că vor să fugă ca să ceară dela Poartă, pe cumnatul său Antioh Cantemir, să le fie Domn. Şi Bogdan crezu şi fugi cu dânşii în Ţara Muntenească — cu toţii se duseră!"

„Iară Iordachi rămase în Iaşi, cu mare grijă, făcându-se că nu ştie nimic". Rămase şi jupâneasa Safta, fără mare grijă, fiindcă e de bănuit că toate aceste puneri la cale se făceau fără ştirea femeilor, la sfaturile mai ascunse ale bărbaţilor, la chefurile lor, chiar la nunţi, aşa în de ei, când le cântau lăutari „fără perdea". Ce avea Safta Ruset cu uneltirile aceste? Ea trăgea numai, la o adecă, ponoasele. Partea ei erau prigoanele şi bejăniile. Mai vor veni şi altele!... Deocamdată, îşi măritase ea fata cu feciorul marelui vornic Vasile Kostaki? Şi în mintea ei se învârteau, de sigur, uneltiri, dar cu alte rosturi. Mai avea jupâneasa 4 fete de măritat şi 5 feciori holtei...

In timpul acesta, pe când coana Safta îşi făcea socotelile ei, boierii fugari să ajunseseră cu Brâncoveanu, rugându-l frumos şi făcându-l să înţeleagă că ei pe Duca Vodă nu-l mai vor, şi să facă el la Poartă ce-o şti, să le dea alt voevod. Domnul Munteniei mai stătea pe gânduri*), când se întâmplă deodată ceva care schimbă cu totul faţa lucrurilor. Ci-că Matca Tuturor Răutăţilor, acolo la Iaşi, îndemnase şi pe alţi boieri moldoveni să fugă, pe unii în Ungaria, pe alţii în Polonia. Fugit-au astfel

*) Constantin Vodă Duca fusese, după cum am mai arătat, ginerele său. Dar după mazilirea sa din 1695, Doamna Maria murise de ciumă la Constantinopol. Nu mai avea deci Domnul Munteniei aceiaşi tragere de inimă către fostul său ginere.

Ilie Cantacuzino, Ioan Sturza, Balş, Ursachi, Macri, Pilat, se golise Moldova de boierime. Innebunit de năcaz, rău sfătuit iar, Duca Vodă, trimise pe vărul său Dumitraşcu Buhuş la Bucureşti, *pe furiş*, pentru a omorî pe câţva din boierii fugari, pe hatmanul Bogdan în tot cazul. Insă, spune prea frumos cronicarul Neculce „Buhuş, ca un fecior de boier şi de neam ce era, n'a vrut să facă acel lucru tâlhăresc. El, după ce a mers la Bucureşti, a spus lui Bogdan şi Brâncoveanului Vodă".

Auzind aceste, Constantin Brâncoveanu, care era om şi deştept şi dibaci, chibzui două lucruri: una, pentru a strica lui Duca — căci vedea el acum cât cântărea fostul său ginere — făcu o mărturie iscălită de toţi boierii fugari şi de Buhuş el însuşi, pe care o trimise la Poartă, arătând că după ce în prima sa domnie Constantin Duca pusese pe Sărdarul Moise să omoare tâlhăreşte pe turcul Cerkez-Agà, acum trimisese pe vărul său la Bucureşti, în capitala în care domnea el, Brâncoveanu, să omoare pe boierii pe care-i găzduia! Al doilea — şi aici trebuie admirată iscusinţa voevodului Munteniei — el trimise la Iaşi, la „bunul său vecin şi fost ginere Duca Vodă" pe Mitropolitul Hrisant Notara, mai târziu Patriarh al Ierusalimului, cu o solie oarecare, fără nici o însemnătate. Dar, în ascuns, acest Mitropolit avea şi o altă solie, către vornicul Iordachi: Să-i spuie că Domnul Munteniei ar vrea să-şi mărite fata, pe Domniţa Ancuţa, cu Neculai Ruset, fiul mai mare al lui Iordachi şi al Saftei — fiindcă „cele trecute pizme vechi şi groaze şi pagube ce au avut Iordachi, să fie iertate, şi dacă se face logodna, de aici înainte să fie ei fraţi"[51]), dar cu o condiţie, firesţe, să se lepede Iordachi Ruset de prieteşugul său pentru Cantimireşti. Brâncoveanu îşi dăduse seama că în zadar luptă îm-

potriva acestui Iordachi, care cu cât îi dai mai mult la cap, cu atâta mai mult şi-l înnalţă. Decât să-l aibă duşman, mai bine prieten!

Şi-l mai întreba Brâncoveanu pe Iordachi, prin glasul Mitropolitului Hrisant „pe cine socoteşte el, din boierii Moldovei ce sunt pribegi la dânsul, să cheltuiască la Poartă să-l puie Domn".

Iată-l deci acum pe bărbatul jupânesei Saftei pus în grea cumpănă de alegere, să fie el cuscru marelui voevod al Ţării Româneşti şi să mai fie şi acela care face şi desface domniile în Moldova — sau să să fie omul care nu înţelege a-şi lepăda credinţa şi prietenia!

De la Neculce vornicul citire, aflăm în ce parte a tras cumpăna mai greu — precum ca să se ştie dece ne plac nouă bătrânii cronicari:

„Deci Iordachi, măcar că era om înţelept, iară firea lui îi era de Grec — lacom la cinste — nu socoti nici la Dumnezău, nici la ruşinea de oameni, nici la osândă sau la ce va veni mai pe urmă, şi îndată făcu logodnă şi primi să se lepede de Cantimireşti. Pe Antioh Vodă (Cantemir) încă l-au rugat Brâncoveanu să-i deie fata şi să se lepede de prieteşugul Ruseteştilor, şi n'a primit; iar lui Iordachi, cum îi veni zumanul, îndată cu bucurie a primit. Ce, să ştiţi fraţilor, că nu numai Iordachi, ci toţi Grecii mai bune slugi nu-i altu nime în lume până este stăpânul în cinste şi în putere — iar când se slăbeşte şi se micşorează cinstea stăpânului, îndată se şi lasă şi aleargă la altul..."[52]).

Numai cât, nu e vorba numai de Greci... O fi spus şi Neculce aşa, că ştia el bine că nu e vorba numai de Greci!

Şi înfine:

„Zis-au Iordachi către acel Mitropolit că este bun

de domnie Mihalachi spătarul, feciorul lui Ion Racoviţă vornicul, că este neam de boieri vechi, Moldovean, şi că nu-i va ieşi Brâncoveanului Vodă din cuvântul ce i-ar porunci. Iar aceasta nu o zicea Iordachi pentru alta, decât pentrucă era Mihalachi spătarul de casa lui, rudă aproape şi gândea că va face precum va fi voia lui şi va mânca ţara cum o mâncase şi la domnia lui Antioh Vodă, care aşa i s'au întâmplat de au făcut precum au şi gândit".

Socotelile coanei Saftei fuseseră deci bune. După ce îşi măritase fata, ce mai nuntă urma acum să fie pentru feciorul ei Neculai! nuntă domnească. la Bucureşti ,în frumosul palat al Brâncoveanului, cel de sub dealul Mitropoliei! Mihalachi Racoviţă spătarul, vărul ei primar, va fi atunci Domn în Moldova şi poate că-i va cununa el feciorul, să se împreuneze la nunta aceia toate măririle din amândouă ţările. Va fi atunci şi o adunare de împăcare. După atâta duşmănie, în sfârşit o nuntă în familie, fără conspiraţii, „fără gânduri ascunse"... după cum a şi fost. Insă nu îndată, c'a mai trecut vreme, şi încă o mică prigoană la mijloc, o mică spaimă... ba chiar mare! Că atunci când sosi în Iaşi Alî Bey cu 200 de spahii să-l mazilească pe Duca, s'a ajuns cu Turcu să nu spuie boierilor c'a fost mazilit, ci dor numai că-l chiamă Vizirul la Udrii. Şi aşa făcând, Duca a ridicat o seamă de boieri, printre care pe Iordachi Ruset, luându-l cu el până la Galaţi şi până la Udrii, cu ameninţări de tot felul, de rămase jupâneasa Safta iarăşi singură în Iaşi, îngrijorată la culme de soarta soţului ei.

Ajunşi la Udrii (Adrianopol), unde se afla şi Vodă Brâncoveanu căruia mai-mai că era să i se dea şi domnia Moldovei, de ar fi putut fi el astfel Domn peste amândouă ţările — ajunşi acolo, lucrurile se

schimbară repede. Duca fu aruncat la închisoare, Mihai Racoviță fu făcut Domn, Mihalachi și Scarlatachi Ruset rămaseră acolo capuchihaiele noului voevod, iar Iordachi se întoarse triumfător la Iași în alaiul lui Mihai Vodă.

Acum se puteau pregăti Cupărești de nuntă. Și în adevăr că nu trecu mult până sosi la Iași postelnicul Mihai Fărcășanu, trimisul lui Vodă Brâncoveanu, „poftind pe Măria Sa Mihai Vodă ca pre un prieten și vecin să fie ostenitor la acea veselie, ca să se veselească denpreună, și să ceară și boierilor nuntași voie ca să vie să săvârșească veselia".

Domnul Moldovei nu găsi însă de cuviință să meargă și el la nuntă. Insărcină pe frate-său, comisul Dumitrașcu Racoviță, să se ducă în locul lui și să fie și nun, împreună cu jupâneasa sa Elena (fata vel spătarului Mihai Cantacuzino din Țara Muntenească). Plecară deci, la începutul lui Mai 1703, Cupărești toți, fratele și cumnata lui Vodă, boieri cu jupânesele lor, numai din cei mari, slujitori și robi cât o armată întreagă și agarlâcuri ca la zahareaua oștilor. La granița țării, pe Milcov, îi întâmpină vel căpitanul Radu Dudescul, trimisul Brâncoveanului „ca să le fie purtător de grijă și de conace".

„Iară după ce s'au apropiat să intre în București, făcând vel căpitanul știre, Măria Sa Vodă numaidecât au poruncit ca să le iasă înainte pe Diicul Rudeanul vel logofăt, pe Constantin Știrbei vel clucer, pe Șărban Grecianu vel stolnic și alți mulți boieri de al doilea, cu toată slujitorimea, cu surle, cu trâmbițe și cu toată domneasca pompă[53]). Impreunarea Moldovenilor cu Muntenii se făcu în ziua de 20 Mai, la mânăstirea Plumbuita „deasupra dealului". După ce boierii „și-au dat mâna" *), Diicul Rudeanul

*) Interesant este această strângere de mână la începuul veacului al 18-lea.

le spuse din partea Domnului că sunt așteptați „cu bună dragoste" și „le cercetă despre sănătate[54]).

După ce intrară în oraș, oaspeții moldoveni fură duși pe la gazdele rânduite dinainte, iar a doua zi, după o bună odihnă, ei fură primiți de Brâncoveanu la Curte. Coana Safta Ruset, mama mirelui, și coana Ilinca Racoviță, nuna mare, de sigur și celelalte jupânese de boieri ce vor fi mers acolo cu bărbații lor, fură la rândul lor primite de Maria Doamna și de fetele ei, și atunci o fi văzut jupâneasa Safta întâia dată pe noră-sa Domnița Ancuța.

Nunțile boierești țineau trei zile și trei nopți, dar cele domnești țineau o săptămână întreagă. Acea a lui Necului Ruset cu Domnița Ancuța s'a început Duminică dinaintea Sfintei Troițe „iar în ziua de Sfânta Troiță, cu ajutorul lui Dumnezău, s'au săvârșit și sfintele cununii, cu frumoasă și domnească parisie" spune logofătul Radu Grecianu, care, tânăr de tot, era și el acolo.

Mai șăzând vornicul Iordachi cu jupâneasa Safta și ceilalți boieri încă vreo săptămână la București „dăruitu-le-a Domnul pe toți și apoi au purces iarăși la Moldova, la Iunie în 2 zile, iar pe Dumitrașcu comisul Racoviță, fiind ostenitor de au și cununat, l-au îmbrăcat Măria Sa cu felegea cu pântece de râși".

Neculai Ruset, care a fost mai târziu și conte al Sfântului Imperiu, rămase cu Domnița Ancuța la București pe lângă socrul său. Va veni uneori și prin Moldova, să-și vadă de moșii, mai ales după moartea părinților săi, și va merge, după tragedia Brâncovenilor, și în surghiun în Asia Mică. La bătrânețe, la Brașov în 1738, Domnița Ancuța fiind acum moartă, se va însura a doua oară, în biserica Franciscanilor, cu Herula Lucreția de Caruga.

Mihai Vodă Racoviță, în a cărui domnii Iordachi Ruset și-a recăpătat obișnuita-i atotputernicie, nu

şi-a putut păstra tronul mai mult de doi ani, până în 1705. Inlocuit fiind cu Antioh Cantemir, cel pe a cărui prietenie o trădase Iordachi, dumnealui vel vornicul îşi strânse iar buclucurile şi trecu în grabă graniţa. De data aceasta se duse la Bucureşti, la cuscrul Brâncoveanu, şi e mai mult ca sigur că jupâneasa Safta s'a dus cu el în Muntenia, deoarece avea acolo pe fiul şi pe noră-sa. E de presupus că atunci, la Bucureşti, şi-a măritat ca fetele cu cei doi boieri munteni pe care i-a avut Safta gineri: Pârvu Cantacuzino, care luă pe Victoria, şi Barbu Văcărescu, pe Ruxanda. Şi al treilea fiu al ei, Ioniţă Ruset, se însură tot cu o munteancă: Păuna Filipescu.

In 1707 Safta se întoarce însă cu bărbatul ei la Iaşi, când Mihai Racoviţă fu numit din nou Domn al Moldovei.

Iar e Iordachi mare şi tare, iar taie şi spânzură. O ia de sus chiar cu vecinii. Scrisoarea sa către crai-birăul din Ghierghienii Transîlvaniei, cu privire la un furt de cal, este, pentru relaţiunele din totdeauna dintre Unguri şi Români, de un interes al cărui tâlc nu poate scăpa nimănui.

Un Moldovean îşi scăpase calul peste graniţă şi merse să şi-l ia înapoi. Dar un Ungur i-l luă cu sila, spunând că e al său, iar dumnealui crai-birăul din Gherghieni îl dete Ungurului, mai ameninţând pe Moldoveanul proprietar cu bătaie şi închisoare. Iordachi Ruset, de pe moşia căruia era ţăranul, scrise atunci funcţionarului ungur că-l pofteşte să să înnapoieze calul adevăratului său stăpân:

„Dar socoteşte dumneta că oamenii dumnevoastră de acolo din Ţara Ungurească tot deauna vin aici prin Moldova pentru negustorie şi alişverişul lor şi noi pe nimeni de acolo nu-i facem supărare, iar oamenii noştri câţi merg acolo, să-şi scoală câte un

tâlhar de acolo şi se acoliseşte de dânsul... de care aceste nu sunt fapte megieşeşti, ci trebuie numai cu dovadă să plineşti de la dânşii, dar pe gura unor tâlhari şi oameni răi trebuie să nu te potriveşti dumneta!“

*

Nici de data aceasta nu putu Mihai Racoviţă domni mai mult de doi ani. In 1709 fu înlocuit cu Neculai Mavrocordat, feciorul Exaporitului — întâiul Domn fanariot!

Steaua lui Iordachi începe să apună.

Neştiind cu cine e înlocuit Mihai Racoviţă şi crezând că noul Domn va fi iar Antioh Cantemir, el fugi în Polonia. Acolo, află că Poarta a numit gospodar zemli Moldavscoi pe Mavrocordat, un Grec ca şi el, cu al cărui tată fusese Iordachi, cum nici nu se putea, pe vremuri, în duşmănie. Insă cum pe fiul său nu-l cunoştea, el se întoarse în Moldova şi începu să se gudure pe lângă el. Mavrocordat îl primi bine şi luându-l în sfatul domnesc „o zi nelipsit n'a fost din voroavele cu Neculai Vodă, de se îngrijiseră boierii, zicând: „Săracii de noi, iar a încăput Iordachi vornicul şi la acest Domn!“

Intr'o zi sosi însă la Iaşi un agă turc, fără ca nimeni să ştie cu ce porunci venea. Iordachi bănui pe dată că poate fi vorba de mazilirea lui Mavrocordat. Vorbind turceşte, căci era doar născut şi crescut la Constantinopol, el merse seara pe ascuns la Turcul acela, să vadă cum stau lucrurile. Nu era vorba de mazilirea lui Vodă, dar în schimb acesta, om bănuitor şi care nu putea înţelege ce căutase Iordachi noaptea la agă, se apucă a doua zi să mi-l bage pe vornicul Ruset la popreală, în odaia vătavului de aprozi. A doua zi îl mută de acolo la închisoare, în camera Başbulucbaşei de Seimeni de

sub „casa mică". A treia zi, vrând să arate boierilor pricina închisorei lui Iordachi, îi chemă la Curte, zicându-le că de când începuse acesta să fie sfetnicul său „niciodată de bine de Dumnevoastră nu mi-a grăit". Ridicându-şi apoi puţin şlicul din cap — semn de mare cinste a Domnului faţă de boieri — le zise mai departe: „Martor pun pre Dumnezău cum dumitale acest fel de hulă îţi da, dumitale aşijderea (înşirând pe toţi câţi erau chemaţi la acea voroavă) şi asta numai ca să vă depărteze pe Dumnevoastră de lângă mine".

După ce-şi atrase boierii din partea sa, Vodă începu să umble după mărturii, pentru a dovedi că vornicul Iordachi făcuse Turcului pâri mincinoase împotriva-i. Casa jupânesei Safta fu călcată fără veste, şi s'ar fi găsit la ea cărţi, adecă scrisori, dela vărul ei Mihai Vodă Racoviţă şi dela cumnatul ei Scarlatachi Ruset, din care s'ar fi văzut „că ei nu dorm, ci umblă tare pentru ca să se mazilească Neculai Vodă".

Mavrocordat, om cu carte, subţire, civilizat, nu socoti „să facă lucrurile în taină, ci la iveala tuturor. Ieşit-au deci asupra lui Iordachi deodată în Spătărie, iară pe urmă în Divanul Cel Mic, cu pâră dela ţara întreagă asupra lui".

Judecată! O judecată cu mare răsunet!

Scria în jaloba iscălită de multe şi simandicoase feţe, că „fiind Iordachi Ruset străin cu fraţii lui, cu vremea a supus toate casele boiereşti. Şi a fost el vreme îndelungată puternic aici în ţară şi învrăjbitori de Domni. De cunoştea pe vreun Domn că nu-i umbla pe voia şi plăcerea lui, cerca mijloace de-l mazilea şi alegea pre altul, să-i intre în voie şi să fie toată puterea în mâna lui".

La acea judecată era de faţă şi Mitropolitul Moldovei Ghedeon. Intorcându-se spre el, Vodă îl întrebă: „Dovedindu-se aceste, ce zice pravila?" Iar Mitropolitul ceru răgaz până a doua zi pentru a-şi da răspunsul. Ridicându-se Divanul şi mergând acasă la el, Inalt Prea Sfântul Părinte trimise în ziua următoare „scris cu mâna lui din dosul cărţii cei de pâră" următoarele vorbe:

„Dovedindu-se aceste asupra lui Iordachi vornicul, *moartea!*" [55]).

Iată aşa dar unde am ajuns cu coana Sâfta a noastră; nevasta unui osândit la moarte!

Oricum, nu era ea să stea cu mâinile în sân. Dacă nu-şi putea scăpa bărbatul, măcar averea să şi-o scape, şi dacă nu toată, măcar acea mişcătoare! „Având grijă să nu-i calce din nou casa, luă o scatulcă*) ce avea cu odoarele sale de a trimis-o prin taină" unui fost Mitropolit de Ohrida, Grigore, ce se afla la Iaşi „socotind că, fiind chip duhovnicesc, nu va vădi acea scatulcă". Dar Mitropolitul o vădi. Cum o primi, o şi trimise lui Vodă, trimiţându-i răspuns că o are în taină dela jupâneasa lui Iordachi Ruset, condamnatul, după pravila Ţării, la moarte. Deschizând scatulca, Mavrocordat găsi înlăuntru nu numai odoare, juvaere şi pungi cu galbeni, dar şi un izvod de multe alte bogăţii ce le avea vornicul Iordachi dosite pe la rude, boieri sau mânăstiri. Trimiţând izvodul lui Ruset la închisoare cu întrebarea „ale cui şi unde sunt acele odoare", acesta răspunse mândru că sunt toate ale sale „dar nu ştie unde le-a fi trimis jupâneasa lui să le ascundă". Vodă Neculai trimise atunci scatulca coanei Saftei înapoi, poftind-o să şi-o păstreze sănătoasă, iar vornicului Iordachi îi trimise cartea de judecată cu condamnarea la moarte a Mitropolitului „întrebându-l ce răspunde la aceste".

*) Lădiţă cu despărţituri.

„Atunci Iordachi" zice Nicolae Costin „de-ar hi răspuns cu blândeţe, ar fi ieşit dela închisoare, dar el au răspuns din potrivă cu semeţie, zicând că-s minciuni acele toate". Ce anume o fi spus el în trufia lui, nu se ştie, dar Vodă se mânia atât de rău, încât porunci să i se taie limba. Şi ar fi rămas omul fără limbă, dacă nu se întâmpla altceva. Cu urechile lui auzi Vodă cum striga mulţimea în curte, şi mai ales unui Horopceanul, fost căpitan, — „poate o hi fost şi beat" zice cronica — cum striga că nu la tăierea limbii, ci la moarte fusese osândit vornicul „şi să ni-l dea Vodă pre Iordachi să-l ucidem cu pietre, că de nu, vom strica rătezile şi-l vom omorî acolo în odaie". Auzind aceste, Neculai Vodă porunci să fie Horopceanul închis şi legat la butuci, iar pe Iordachi îl iertă de pedeapsa cu moarte, şi de tăierea limbii căci nu era el grabnic la astfel de osânde.

„Şi acum şi boierii stăteau să nu iasă cu zile Iordachi vornicul, dar Neculai Vodă nu primea, zicând: *„Nu voi să-mi împlânt mânele în spurcat sângele lui.* Şi socotind din acele cuvinte ale Horopceanului să nu se facă vreo năvală asupra lui Iordachi să-l omoare ţara, a poruncit de l-au mutat înlăuntru în Curte, la odaie subt scări, despre casele Doamnei, şi acolo a rămas închis până la mazilirea lui Neculai Vodă".

Bucuroasă de-aşi fi căpătat odoarele înapoi, de a nu fi fost silită să arate ascunzătoarea celor însemnate în izvod, şi mai ales mulţumită de întorsătura lucrurilor, că i-a scăpat bărbatul cu viaţă, de unde fusese, biata, de data aceasta sigură că-l pierde, jupâneasa Safta începu iar să vadă de căpătuirea copiilor ei. In afară de băieţii şi de fetele căsătorite în Muntenia, ceilalţi copii — căci erau mulţi, zece de toţi — se cununaseră în ţara lor.

Constantin Ruset luase pe Aniţa Bogdan, fata hatmanului Lupu (ginerele lui Constantin Vodă Cantemir), Andrei luase pe Maria, fata lui Sandu Sturza, Ştefan pe o vară a acesteia, Catrina Sturza, iar Anastasia pe Neculai Costin jitnicerul (nu cronicarul). Aceasta din urmă, pare a se fi măritat pe când zăcea încă tatăl ei la închisoare. Şi în tot cazul rămăsese încă nemăritată Axiţa, cea mai mică din toate şi cea mai dragă mamei ei. Coana Safta îi găsi şi ei un logodnic, şi pe acesta de sigur că i l-a găsit ea atunci, în timpul domniei lui Mavrocordat, pe când Iordachi Ruset era, în odaia de sub scară, musafirul lui fără voie. Dar, ca să punem lucrurile la punct, Neculai Vodă Mavrocordat, pe care contimporanii l-au hulit, dar care a fost totuşi un voevod de mâna întâi, s'a purtat cu compatriotul său Iordachi Ruset într'un fel deosebit de omenesc, am zice de civilizat. L-a scos din slujbă şi pentru a face pe placul boierilor, de sprijinul cărora avea, el străin, nevoie în ţară, şi pentru a scăpa de un om în toată puterea cuvântului periculos. L-a dat şi în judecata Divanului (pârâtul nefiind de faţă!) pentru ca să se ştie că în timpul domniei sale pravila va înlocui bunul plac. A şi îndemnat pe ascuns pe Mitropolit să-l osândească la moarte — de aceasta sântem noi siguri — pentru a se arăta el pe urmă mărinimos, comutându-i pedeapsa în închisoare. Insă chiar închisoarea aceasta, n'a fost de fapt o închisoare, ci numai o opreală, pentru a împiedeca pe neasâmpăratul acesta să se tot „agite", încercând noi schimbări de domnii, noi mazilirі şi noi înscăunări. Incolo „odaia de sub scară despre casa Doamnei" era o cameră din cuprinsul palatului domnesc, bună ca toate celelalte, mare, caldă, luminoasă, cam ca aceea pe care a locuit-o 140 de ani mai târziu Grenièr, secretarul francez al lui Grigore Vodă Ghyka, ultimul

Domn al Moldovei în acelaş palat*). Ar fi chiar de mirat ca vornicul Iordachi Ruset, prizonierul lui Neculai Vodă Mavrocordat, să nu fi mâncat la „închisoarea lui“ din bucatele Măriei Sale, servite de valeţii Măriei Sale!

Ce bănuim noi, jupâneasa Safta trebuie să fi ştiut. Şi pentru aceasta, liniştită acum la casa ei, îşi vedea cucoana de treburi şi-şi logodi, nu se ştie cu cine, pe iubita ei fiică Axiţa, pe care o chema aşa fiindcă era fina lui Ştefan Cerkez, cel cu jocul de cărţi de sub Cantemir Vodă, şi a nevestei sale Axina!

Trecură şi aceste! Dar acum se apropia sfârşitul.

In Noembrie 1710 Neculai Mavrocordat e înlocuit cu Dumitraşcu Cantemir, acelaş voevod care, cu 17 ani în urmă fusese înscăunat Domn, la Iaşi, de însuşi Iordachi Ruset — cel care nu domnise nici 3 săptămâni, fiul lui Consantin şi fratele lui Antioh.

Jupân Iordachi iesă de sub scară, sănătos tun, şi se urcă la etaj. E acum Caimacam, orânduit de Poartă să ducă trebile ţării până la sosirea noului voevod. Ce o fi păţit Horopceanul, cronica nu mai spune.

Dumitru Vodă, mai mult de nevoie, îl întâmpină, când soseşte Domn la Iaşi, zâmbind. Dar nu uită că pentru cinstea de a fi cuscrul lui Constantin Brâncoveanu, vornicul Iordachi se lepădase de prietenia sa pentru Cantemireşti. Il încearcă şi în politica externă: dacă n'ar fi bine, acum că s'a ridicat Petru, Ţarul Rusiei, împotriva Sultanului, să se dea Moldovenii cu Moscoviţii. Iordachi nu vrea. E o politică greşită, zice el. „Pe Turci nu-i va învinge nimeni, să te ţii de ei ‚Măria Ta“. Ba mai mult, încearcă să stânjenească acţiunea lui Cantemir cât

*) Vezi C. Gane: Trecute vieţi de Doamne şi Domniţe. Vol. III. p. p. (Ed. V-a).

se poate. Când vine deci Petru Cel Mare la Iaşi (1711), se găsesc boieri destui — cu Vodă în frunte — să-l lămurească asupra credinţii şi politicei Greculuı. Impetuos cum era, Ţarul îl bagă la beci, de unde-l scoase după câteva zile, pentru a-l trimite apoi, sub paza a 50 de Dragoni, la Soroca şi de acolo la Kiew. „Şi mira-te-vei de vei mai vedea Ţara Moldovei“, zice frumos Neculai Costin.

Dar omul cât trăieşte greşeşte, că de-ar şti socotelile cum sunt, n'ar mai greşi, însă pe aceste numai Dumnezău le cunoaşte. Greşit-a Vodă Cantemir, căci Petru Cel Mare, învins la Stănileşti, a trebuit să se întoarcă în ţara lui, luând cu dânsul şi pe Domnul Moldovei cu toată familia sa. Greşit-a Neculai Costin, căci Matca tuturor Răutăţilor, miră-te, nemiră-te, a mai văzut Ţara Modolvei, unde a şi murit — noroc pe care Cantemir nu l-a avut. Greşit-a şi jupâneasa Safta, când se apucă să fugă şi ea din ţară, dintr'al cui îndemn nu se ştie, dar fără de nici o nevoie.

Işi luă pe Axiţa, fără logodnic, îşi luă scatulca cu comoare, sau mai multe scatulci, îşi luă rădvanul, caii, feciori şi fete în casă, şi agarlâc cât lumea şi, fiindcă de data aceasta nu o gonea nimeni, o porni agale prin munţi, în Transilvania.

A fost bejenia ei cea din urmă. Poate să fi vrut ea să treacă prin Polonia în Rusia, să-şi caute bărbatul, care era la Kiew (dar avem dela el o scrisoare şi din Mariopol), poate voia să meargă la Istambul să încerce acolo, printr'un schimb de prizonieri, să-şi aducă soţul la Poartă, sau poate voia să rămâie liniştită în Ardeal până s'o lămuri lucrurile — nu se ştie nimic. Se ştie numai c'a murit acolo, şi că atunci când s'a întors totuşi Iordachi Ruset din Rusia în Moldova, abia peste trei ani, în 1714, el trebui să afle că jupâneasa lui nu mai era în viaţă!

Cât despre el, a mai trăit încă 6 ani — dar foarte

potolit. De unde era şi bătrân şi văduv şi sătul de bejănii şi de închisori — mai ales că în Moldova domnea iar Mavrocordat şi i-o fi plăcut moşului să stea mai bine la moşiile lui decât în odaia cea de sub scară — oricum o fi, nu mai dăm de urmele lui până în 1720, când îşi face o diată cât o condică de catastife, că avea şi ce şi cui să împartă din averile sale.

Pe urmă moare şi el, chiar în anul acela sau în anul d'apoi.

Oasele jupânesei Saftei nu zac lângă ale sale.

III

O RĂPIRE DIN AŞTERNUT

MARIA COSTANDACHI

sora lui Mihai Vodă Racoviţă

Maria Stolniceasa Costandachi

Se zice că popoarele care n'au Istorie sunt cele mai fericite. Lucrul acesta, dacă ar fi adevărat, — dar nu este — s'ar putea spune şi despre oameni. Maria Costandachi a fost vară primară cu Safta Ruset, mai tânără şi mai fericită decât ea, şi dacă nu i se întâmpla să fie răpită şi badjocorită, nici Letopiseţele nici hrisoavele domneşti n'ar fi vorbit de dânsa, de ar fi trecut jupâneasa prin viaţă, ca atâtea altele, înnecată în marele anonimat al Istoriei — ceiace ar fi fost pentru ea mai bine, căci îi rămânea fericirea neprihănită, dar mai rău pentru noi, fiindcă n'am fi avut putinţa să povestim cele ce urmează.

Jupâneasa Maria s'a născut în 1671 din drept credincioşii părinţi Ion Racoviţă-Cehan, pe atunci vel paharnic, şi din Safta Kostaki, fata lui Apostol, nepoata lui Gavriliţă mare vornic.

Tatăl ei mai fusese însurat cu Anastasia Toma Cantacuzino, cu care avusese un singur copil, pe Mihai, viitorul voevod. Murindu-i jupâneasa foarte tânără, el se însură a doua oară, după un an de cuviincioasă văduvie, în 1667, cu Safta lui Aposol Kostaki, femeie care-i mai dărui şase copii, din care o parte ni sunt cunoscuţi din capitolul precedent: Dumitrachi, cel mai mic din toţi, care a cununat la Bucureşti pe Neculai Ruset, fiul Saftei şi al lui Iordachi, cu Domniţa Aniţa a lui Brân-

coveanu; pe urmă Nastasica, măritată cu Ion Paladi, cea care în 1691 făcea la Băcani vestita-i nuntă cu bucluc; Tofana, soţia lui Ilie Ţifescu Frige-Vacă, trădătorul dela aceiaşi nuntă; Catrina, pe care a ţinut-o Iordachi Cantacuzino-Deleanu; Ilinca, măritată cu Mihai Rosetti spătar, şi în fine Maria, care era a patra fată a soţilor Ion şi Safta Racoviţă[56]).

Dupăcum se vede, rămânem în aceiaşi atmosferă de familie din capitolul precedent, cu aceiaşi oameni, în aceleaşi împrejurări, sub aceiaşi schimbători voevozi.

Asupra tinereţei Mariei Racoviţă pluteşte o taină. Având 20 de ani când s'a măritat vară-sa Nastasia cu Ion Paladi, trebuie să fi fost şi ea la nunta dela Băcani, când s'a pus la cale scoaterea din domnie a lui Constantin Cantemir — cu atât mai mult o fi fost la nunta din 1695, când s'a pus la cale scoaterea din domnie a lui Constantin Duca, de oarece avea 24 de ani când s'a măritat nepoata ei de vară primară (după tată) Catrina Ruset, fata coanei Saftei, cu vărul ei primar (după mamă) Costandin Kostaki, fiul lui Vasile vel vornic. Dar ea? Era oare ea pe atunci măritată, sau numai logodită după placul şi voia părinţilor, sau poate era în aşteptarea celui ce trebuia să vie să-i cucerească inima?

Autorii ce vorbesc de ea nu sunt de acord între dânşii.

Trăia pe atunci un boier mare, Vasile Ceaurul, nepotul lui Gheorghe Ştefan Vodă, cel care răsturnase din scaun pe Vasile Lupu. Zic unii să fi fost acest Vasile Ceaurul soţul Mariei Racoviţă, iar alţii zic că i-a fost numai logodnic[57]). Zic alţii că nu i-a fost nimic şi că n'ar fi avut în viaţa ei nici un fel de amestec, până târziu, când s'a întâmplat bucluc cel despre care mai jos va fi vorba. Neavând la îndemână nici un document sigur în sprijinul

uneia sau alteia din aceste afirmaţii, va trebui să procedăm pe calea ipotezei şi a raţiunei.

Cu soţul ei Costandachi, Maria a avut trei copii, pe Catrina ,Enachi şi Iordachi[58]), din care cel mai mare a fost fata Catrina, măritată în 1725[59]) cu Iordachi Ruset, fiul lui Ştefan, nepot lui Manolachi[60]) (care era unul din fraţii lui Iordachi Ruset despre care a tratat capitolul precedent). In 1725 când s'a măritat, fata aceasta trebuie să fi avut cel mult 20 de ani, născută prin 1705. Data căsătoriei mamei ei trebuie deci plasată cam pe la 1704, după cum de altfel o şi spun unii autori[61]). In 1704, Maria Racoviţă, născută la 1671, avea însă 33 de ani. E greu de crezut că o fată de boier mare şi bogat să se fi măritat, pe vremea aceia, la o vârstă atât de copticică. E din potrivă mult mai la mintea omului că o femeie frumoasă, căci Maria era frumoasă, măritată cu un bărbat care nu-i plăcea, să se fi despărţit de el când a găsit altul pe placul ei.

Il adoptăm deci pe Vasile Ceaurul ca prim soţ al Mariei. Era un boier mare cu înrudiri domneşti: tatăl său Dumitraşcu vel logofăt, era fiul hatmanului Vasile, fratele voevodului Gheorghe Ştefan (1653—1658)[62]), iar soră-sa Catrina a fost Doamnă, a doua soţie a lui Antioh Vodă Cantemir. E deci de presupus că — precum nici nu se putea altfel, căci aşa erau vremile — s'a făcut acolo o căsătorie „de convenienţă" între copiii a două mari neamuri: Racoviţeştii şi Ceaureştii! Că i-o fi plăcut jupân Vasile cu coanei Mariei, că nu i-o fi plăcut, de aceasta nu le păsea părinţilor cât de puţin.

Dar nu i-a plăcut, asta e sigur. O fi trăit cu el vreo zece ani acolo, fără măcar să aibă copii, până l-a întâlnit într'o zi, undeva, pe tânărul Costandachi, boierinaş de mâna a doua, dar frumos ca din poveşti. Din ziua aceia soarta-i fu aruncată. Il iubi şi-l

vru de soţ. Trebuie să se fi întâmplat în sânul familiei o dramă conjugală, despre care mult ne pare rău că nu-i cunoaştem amănuntele. Dar s'a întâmplat de sigur o dramă, fiindcă boier Vasile îşi iubea frumoasa nevastă de care nu voia să se despartă şi pe care a urmărit-o apoi cu ura sa de bărbat părăsit, până la grozava răzbunare ce-a urmat, doisprezece ani mai târziu. Deocamdată însă nu avu încotro. Fratele soţiei sale, Mihai Racoviţă, era de un an de zile Domnul Moldovei! O fi poruncit el despărţenia şi tot el o fi făcut căsătoria surorei sale cu Costandachi, om care a fost şi pe placul său, de oarece-l înălţă îndată la rangul de stolnic, boierie de mâna întâi.

Acum începea şi pentru Maria o viaţă fericită de soţie şi de mamă iubitoare. Trei copii, un trai tihnit la ţară, la satul Şărbeştii din Sudul Moldovei „dincolo de Siret", moşia bărbatului ei cel frumos, pe care frumoasa jupâneasă îl iubea ca ochii din cap! Doisprezece ani de idilă.

Lorsque je serai vielle et que tu sera vieux,
Lorsque mes cheveux blonds seront des cheveux blancs,

a cântat mai târziu, în Franţa, altă femeie, şi ea cu un noroc îndoielnic.

Voia Domnului şi poruncile sale, nepătrunse sunt. Să trecem deci peste întâmplările casnice, pe care nu le cunoaştem, ci numai le bănuim, şi să depănăm din nou tragicile întâmplări ale Istoriei Ţării.

In timpul acestor 12 ani, domnit-au în Moldova cu schimbătoarele ei întâmplări, patru voevozi şi încă nu la şir. Mihai Vodă Racoviţă, fratele jupânesei Mariei, a fost mazilit un an după a doua însoţire a surorei sale, în 1705. I-a urmat în scaun Antioh Cantemir — cumnatul lui Vasile Ceaurul, părăsitul soţ — apoi din nou Mihail Racoviţă (1707—1709). Pe urmă Neculai Mavrocordat, întâiul Domn fanariot (1709—1710), Dumitru Cantemir, fratele lui Antioh (1710—1711) şi iarăşi Mavrocordat Voevod (1711—1715).

Acesta din urmă fu mutat din Moldova în Muntenia, iar în locul său la Iaşi veni pentru a treia oară Mihai Racoviţă, fratele Mariei.

Un nou război izbucnit între Imperiul austriac şi cel ottoman, cu izbândă pentru cel d'întâi, aduse după sine ocuparea Olteniei de către Nemţi (care au ţinut-o în ghiarele lor timp de 21 de ani) *), precum şi prinderea în palatul său din Bucureşti, a lui Neculai Vodă Mavrocordat, pe care Generalul Stainville, comandantul Transilvaniei cu aşezarea în Sibiu, îl duse prizonier în Austria.

In Moldova, lumea începu să se mişte. Izbânda Nemţilor asupra Turcilor, veşnica luptă a Crucii împotriva Semilunei cu nădejdea Ţării de a scăpa de Turci, prinderea şi surghiunul lui Mavrocordat, deşteptaseră patimele şi poftele.

Unii din boieri — cei fără slujbă — erau nemulţumiţi de Mihai Vodă, despre care ziceau că-şi căpătuise numai neamurile. In fruntea acestora se puse Vasile Ceaurul, cu ascunsul gând, întâi, să-l răstoarne pe Mihai Racoviţă din scaun, al doilea să-i ia locul, şi al treilea să-şi răzbune însfârşit, domneşte, pe fosta lui soţie. Dar nici unul din aceste gânduri nu le putu împlini, nici măcar, după cum vom vedea, pe cel de-al treilea, căci răzbunarea lui fu cruntă, dar domnească nu!

Imprejurul stolnicului Vasile Ceaurul se strânseră de fapt numai boieri de mâna a doua: cumnatul său, sulgerul Aslan (care ţinea în căsătorie pe soră-sa,

*) Dela 1718 la 1739, adecă dela Pacea dela Passarowitz — un an şi jumătate după aceste întâmplări — până la Pacea dela Belgrad.

Aniţa)*), Gheorghe Velişco sulger şi el „om fără învăţătură, mândru şi semeţ“[63]), Miron sărdarul, tatăl vitreg al lui Velişco, Ilie Conţescu căpitan şi mulţi alţii mai mărunţi.

Plecară aceştia toţi în Ardeal să se înţeleagă cu Nemţii în vederea răsturnării lui Mihai Vodă din scaun, spunându-le că de oarece prinseseră oştile germane pe Mavrocordat la Bucureşti, cu atât mai uşor le-ar veni să prindă pe Racoviţă la Iaşi, căci ar avea şi sprijinul ţării, ce era gata să se răzvrătească, şi că dacă le-ar da Împăratul numai 2—300 de oameni, apoi mai vor ridica ei alte câteva sute din ţară, vor cuprinde cetăţile şi mânăstirile şi vor porni asupra Iaşilor să-l ridice pe Vodă, care n'avea în jurul său decât o mică gardă de seimeni.

La Braşov comanda generalul baron Tige şi la Sibiu generalul conte Stainville**), acesta din urmă fiind Comandantul Transilvaniei şi având pe cel d'întâi sub ordinele sale.

Se pare că Ceaurul ar fi făgăduit acestora, în cazul că l-ar sprijini să fie numit el Domn în locul lui Mihai Racoviţă, drept mulţumire jumătatea Moldovei din munţi până în Siret. Intr'un hrisov domnesc Mihai Vodă îl numeşte pe Vasile Cearul „un beţiv blestămat“[64]), ceiace, dacă-i adevărat că a vrut să dea Nemţilor jumătate de Ţară numai pentru a domni el peste cealaltă jumătate, este încă un calificativ foarte slab. Şi în tot cazul e interesant să aflăm că fostul soţ al Mariei Costandachi era „un beţiv“, căci aceasta lămureşte în parte şi pentruce l-a părăsit nevastă-sa, şi cum n'avea de unde să nutrească el simţiminte frumoase nici faţă de casă nici faţă de ţara lui.

*) Din care se trage neamul Ceaur-Aslan, vezi tabela genealogică respectivă.

**) De origină franceză, emigraţi ai Edictului din Nantes.

Baronul Tige îl primi fireşte cu braţele deschise, îl făcu conte al Sf. Imperiu — contele Vasile Ceaurul! — şi-l trimise cu titlul acesta la Stainville, să mai stea grafii de vorbă între ei. Repede fură puse toate la cale: Austriecii vor da Ceaurului 2—300 de cătane bine înarmate, iar el să plece îndată în Moldova, să-şi strângă oamenii, să scoale ţara şi să meargă la Iaşi să-l prindă pe Vodă.

Zis şi făcut. Cu Aslan, cu Velişco, cu Miron şi cu Conţescu, contele Vasile trecu din nou graniţa, îşi adună oamenii şi aşteptă venirea catanelor, care nu întârziară. Pe vreme de iarnă — era în Decembrie 1716 — trecură munţii cele 300 de cătane sub comanda căpitanului lor Francisc Ernau de Lotringia. Moldovenii l-au luat, unii drept neamţ de-i spuneau Frantz, alţii drept ungur de-i spuneau Ferencz, ba chiar, mai pe româneşte, Frenţă. Insă el era un lefegiu originar din Lotringea: *François Ernau de Lorraine.*

„Şi întâi în sat în Ocnă au lovit fără veste şi au luat pre doi Turci negustori, ce erau acolo veniţi să încarce sare, şi pe urmă, când s'au mai înglotit cătanele, au luat iarăşi pe nişte Turci...“[65]) şi tot aşa, lăţindu-se în toate părţile „după cum sunt Moldovenii gata la jaf, îndată s'au dat cu dânşii; deci câţi oameni şi câte case boiereşti erau dincolo de Siret, ţineau toţi cu catanele, şi se făcuse nişte tâlhării multe, peste seamă...“[66]). „Şi Frenţu au intrat în mânăstire în Caşin, unde era bejănită ţara şi boierii de pe acolo de grija cătanelor, văzând că pradă şi jăcmesc, şi pe Turci îi robesc. Dar Frenţă căpitanul numai cu 20 de oameni au venit în Caşin, de care ar fi putut o ţară de oameni să se apere, să nu-l lase să intre în mânăstire. Insă ei cu toţii l-au primit şi i s'au închinat, fiind acolo şi Vasile Ceaurul, izvoditorul acestor zarve“[67]).

Dela Caşin s'au răspândit apoi oamenii Ceaurului împreună cu cătanele lui Ferencz de-au cuprins toată partea Moldovei dintre Carpaţi şi Siret, pe la Bacău, Roman, Neamţ şi Suceava până'n Câmpulung. Erau cu totul la vreo 800, mai mult nu. Potrivit sfatului lui Vasile Ceaurul, căpitanul Ferencz cu cei 300 de lefegii ai săi îşi alese reşedinţa în Cetatea Neamţului. El găsi acolo ascunşi pe Ilie Catargi marele logofăt, pe Iordachi Rahtivan şi câţiva alţi boieri, pe care-i ţinu zălogi. Se apucă apoi „a tocmi ce era stricat în cetate şi a deschis puţul cel vechi şi adânc şi a strâns zaherea*) de pe la ţinuturi — în scurtă voroavă toate cele trebuincioase le aveau, şi de acolo eşiau de prădau negustorii la Roman, la Bacău şi la Agiud“ [68]). Ba treceau şi Siretul, prădând oraşele Bârlad şi Tecuci şi până şi Mânăstirea Adam, pe care au jăfuit-o de toate sculele şi odoarele ei.

Mihai Vodă nu mai avea odihnă. „El stăpânea numai pe lângă Iaşi şi la Orhei puţintel“ spune Ion Neculce (Letopiseţi II. p. 352), încolo, podgheazurile de cătane amestecate cu Moldoveni ajungeau acum până la Huşi şi la Fălciu, iar la Nord Hotinul şi Cernăuţii îl ţineau tot Turcii. De frica cătanelor, să nu păţească ca Mavrocordat la Bucureşti, Mihai Vodă nici nu mai stătea în Iaşi. Ce venea doar ziua din când în când să mai vadă de trebile domniei, iar noaptea fugea ba la Cetăţuia, ba la Bârnova, ba la Galata, să nu i se dea de urme; de nu ştiau nici boierii unde se ascundea. El trimise însă în taină la Constantinopol pe nişte oameni de-ai lui să ceară Vizirului ajutor armat împotriva Nemţilor. Să i se dea o mie de Tătari, mai mult n'avea nevoie pentru a înfrânge pe răzvrătiţi, cu Frenţul lor în cap cu tot.

*) Aprovizionare.

Turcii trimiseră Hanului poruncă să meargă pe dată în ajutorul lui Mihai Racoviţă, iar acesta se grăbi să asculte de ordin, căci era doar rost de pradă şi de robire în (pentru ei) binecuvântata Moldovă. Trimise deci nu o mie, ci două mii de Tătari, care sosiră la Iaşi după sărbătorile Crăciunului (1716). Mihai Vodă răsuflă. Găzdui pe Tătari sus la mânăstirea lui Aron Vodă şi rămase în aşteptare, să vadă, venivor cătanele să-l prindă au nu vor veni.

Dar Ferencz habar n'avea de ajutorul tătăresc pe care-l primisese Racoviţă. Pe la începutul lui Ianuarie îşi strânse cătanele răspândite după jafuri şi porni cu ele înspre soare răsare, prin Paşcani, Dolhasca şi Târgul-Frumos înspre capitala ţării. „Şi într'această zi ce-au purces ei din Neamţ, purces-au şi Ceaurul la Şărbeşti“ zice Amiras în cronica sa [69]).

Şărbeşti în Bacău era moşia stolnicului Costandachi. Boierul nu era acasă când veni Ceaurul cu oamenii lui să-l prindă — noaptea pe la începutul lui Ianuarie, pe un ger de crăpau pietrele. El era la Iaşi cu slujba, iar la moşie se afla numai jupâneasa Maria cu copiii ei. Dormea. Contele Vasile cu derbedeii săi sfărâmă uşa şi intră în iatacul fostei sale soţii, pe care o prinsă în cămaşă în aşternut. Îşi dete oamenii afară, cu porunca să prade casa, ridicând tot ce vor găsi încă mai de preţ, apoi încuiă uşa şi rămaseră singuri, sora Domnului Ţării şi beţivul ei de fost soţ. E de bănuit că era beat şi atunci, doar aşa ca să-şi dea curaj, iar jupâneasa Maria, deşi avea 45 de ani, era încă foarte frumoasă. Contele o badjocori, acolo în iatacul ei, în patul soţului de-al doilea... apoi, fără a o lăsa să-şi mai vadă copii, care rămaseră singuri acasă, fără a-i da răgaz să se îmbrace, o ridică despoiată cum era,

numai în cămaşă şi cu picioarele goale, şi o aruncă într'o sanie ţărănească, trasă de doi cai proşti, porunCind vizitiului s'o ducă la Mânăstirea Caşinului. O întovărăşea numai o ţigancă, fată în casă la Şărbeşti. Pe drum se întâlni cu un ţăran, şi oprind sania, îi ceru cu lăcrimele în ochi să-i împrumute cojocul şi cizmele, că de nu, degera până ajungea numai în Bacău. Creştinul, care-şi recunoscu stăpâna, îşi scoase cojocul şi cizmele şi i le dete... şi astfel sosi stolniceasa Maria la Sfânta Mânăstire a Càşinului, în mijlocul jupâneselor şi boierilor adunaţi acolo de grija cătanelor, dar neprieteni lui Vodă şi prieteni Ceaurului!

„Ce viteaz de om, a robit o femeie“ exclamă cronicarul Neculai Muste[70]).

De la Caşin, Maria Costandachi fu dusă mai departe, cu aceiaşi sanie, prin munţi, peste graniţă, tocmai la Braşov. Se zice că şi acum, în timpul acestui drum, ea fu prada badjocurii însoţitorilor ei. In tot cazul, darul pe care i-l făcea contele Vasile baronului Tige, nu-l încântă pe acesta de loc. El aştepta pe Domnul Moldovei, nu pe soră-sa. O trimise deci lui Stainville la Sibiu, care o primi foarte bine, îi dădu o gazdă în oraş şi bani să-şi cumpere haine. Acolo, atât la Braşov cât şi la Sibiu, dumneaei trebui să vadă cum se vindeau în pieţele publice, la mezat, lucrurile furate dela boierii moldoveni jăfuiţi de cătane... poate şi dintr'ale ei, de o fi avut răgaz jupâneasa să se oprească să cerceteze acele mezaturi.

Dar stolniceasa Maria avea altă grijă decât aceea de a se plimba prin pieţele oraşelor transilvănene. Ea căuta mijlocul de a se întoarce în ţară. Şi aşa, a găsit într'o zi să cumpere un om, o călăuză, care s'o ducă pe drumuri ascunse înapoi în Moldova. Mai pe jos, mai cu sania, mai mult noaptea şi prin

păduri, jupâneasa Maria sosi, după vreo două-trei luni, acasă la dumneaei la Şărbeşti...

* * *

In timpul acesta, pe când Maria Costandachi era robită şi fugară, în Moldova se petrecuseră multe.

L'am lăsat pe căpitanul Frenţă pornit prin Târgul Frumos înspre Iaşi. Vodă, care avea oamenii săi împânziţi peste tot locul, află de cu vreme de această înaintare, şi strângându-şi oameni, vreo 600 de seimeni, porni pe la Copou în sus să le iasă cătanelor întru întâmpinare. Era în ziua de 10 Ianuarie 1717, pe un straşnic ger. După câteva ceasuri de aşteptare, văzând că duşmanul nu mai vine, şi-o fi spus că i s'a dat o ştire greşită şi se întoarse la curte, mai ales că „acolo la câmp nu mai putea suferi frigul ce era într'acea zi“. „Iar călăraşii, oştenii lui Vodă, s'au dus şi ei toţi pe la gazde, cine pe unde a putut, ca să se încălzească. S'a suit dar Domnul în casele despre Doamna, fiind vreme de masă, lăsând caii gios în ogradă şi calul Domnului la scară, să-i fie gata“. Urcându-se sus, Mihai Vodă Racoviţă se aşează cu ai săi la masă şi cu câţiva Turci „între care era unul Husan Osmanoglu, pre care îl avea Domnul la mare dragoste“. Iar din boieri erau în ziua ceia cu el: frate-său Dumitraşcu hatmanul, Darie Donici vel vornicul de Ţara de Jos, Gavril Miclescu vel vornicul de Ţara de Sus, Constantin Kostaki vel vistiernic, Constantin Ruset vel paharnic, banul Macri, aga Konachi şi alţii şi alţii.

„Iar dacă s'a sculat Domnul dela masă, s'a culcat puţintel să doarmă, după obiceiul său, aşişderea şi boierii, tot acolo în Curte, care pe unde a apucat s'a culcat“. Numai aga Conachi s'a dus să se culce la el acasă „că nu gândea că vor mai veni cătanele în acea zi“. Dar abia ieşise din Curte „numai ce

a auzit huetul oamenilor zicând c'au intrat Nemţii în târg, prin casele despre Bahlui, cerând vin să bee, fiind înghe̊ţaţi de mare frig ce era".

Macri se întoarse repede să înştiinţeze pe Vodă şi pe boieri de cele auzite, pornind apoi repede cu toţii, călări, înspre Cetăţuia, ca să nu fie prinşi, căci oastea li era împrăştiată pe la casele oamenilor, iar la Curte nu se aflau mai mult de vre-o 50 de seimeni. Domnul îi lăsă acolo să păzească palatul, iar el cu boierii şi câteva slugi domneşti o apucă în goană pe dealul Cetăţuiei. Pe Macri şi pe Hassan îi trimise la mânăstirea Aron Vodă să spuie Tătarilor să grăbească a veni, căci au intrat cătanele în Iaşi.

Dar nu era bine ieşit pe poarta de din dos, că Frenţă cu ai lui intră în Curte pe poarta cea mare. Auzind că Vodă plecase, se apucară Nemţii să sloboade mai pe toţi oamenii închişi în beciurile Curţii, atât pe feciorii de boieri, cât şi pe derbedei şi pe făcătorii de rele, şi apoi cu toţii împreună se luară după fugari. Dar ei, deşi Vodă mai că era să fie prins, sosiră totuşi la vreme în cetate, închizând porţile după dânşii.

Incepu un asediu, ba chiar un asalt în toată regula. Cătanele lui Frenţă încercară să dărâme poarta — ceiace era de altfel cu neputinţă — să facă scări pentru a se urca peste ziduri, să tragă cu flinta în metereze — iar oamenii lui Vodă răspundeau cu săgeţi şi cu bolovani ce-i aruncau de sus peste capetele lor. In timpul acesta se trăgeau clopotele bisericii de răsuna valea Iaşilor, iar puşca Cetăţuiei — adecă tunul, (era unul singur firește) — fu slobozit pentru a-i face pe Tătarii dela Aroneanul să înţeleagă că au sosit cătanele în Iaşi, că lupta a început şi să grăbească deci a veni şi ei.

Tătarii înţeleseră. Era asediul în toiul său, când deodată „vrând Dumnezău să mântuiască pe Domnul,

iată au sosit şi ei la 10 ceasuri din zi*), pe care văzându-i oamenii din clopotniţa Cetăţuiei, au strigat „Tătarii, Tătarii!", care cuvânt auzind cătanele, care nu ştiau că ei veniseră în Moldova, s'au spăimântat, şi lăsând mânăstirea**) s'au coborît gios la câmp***) unde erau caii şi au încălecat şi căutau loc de fugă. Iară vreme nu aveau să treacă podul, că Tătarii îi cuprinsese şi nu-i lăsau să treacă. Deci Tătarii, după obiceiul lor, îndată s'au apropiat de dânşii strigând „holà, holà"...

Atunci ieşit-au din Cetăţuia Vodă cu boierii şi cu oamenii lor şi se prinseră a urmări pe căpitanul Frenţă, cel iute de picior, până'l ajunseră la mijloc de drum între dealul Cetăţuiei şi dealul Galatei. Acolo se dădu lupta, aprigă, între cei vreo 800 de cătane şi de Moldoveni răzvrătiţi, cu cei peste 2000 de Tătari şi de Moldoveni rânduiţi. Numărul mare covârşi pe cel mic. Avu şi Vodă norocul că între timp se făcuse noapte, 5—6 seară la începutul lui Ianuar, aşa încât tăbărând peste ei în gârla Bahluiului „deşi era lumină de lună de se vedea ca ziua, numai ce-au căutat a intra în râpă, au şi căzut unul peste altul cu cai cu tot, iar alţii au vrut să fugă pe jos şi nici aşa n'au scăpat şi năvălind Moldovenii şi Tătarii i-au scos cu arcanele de gât pre toţi. Prea

---

*) Ceasul turcesc, deci 4 după amează.

**) Cetăţuia era şi mânăstire, şi reşedinţă domnească şi cetate de apărare.

***) „Avansaţi înainte" spune azi vatmanii dela tramvaie. Şi pentru că odată un domn cu multă cultură atrase atenţia unui astfel de mârlan de vatman că „a avansa" însemnând „a merge înainte" nu se cade a face acest inutil pleonasm, vatmanul i-a răspuns: „dar Eminescu a putut spune. Cobori în jos luceafăr blând. Acesta nu e un pleonasm" — iată deci că şi N. Muste a putut spune, fiindcă se spune „S'au coborît jos la câmp!". Precum se şi spune „Urcă-te sus pe munte", sau sus la etaj". Firește că nu te poţi coborî în sus, nici nu te poţi urca în jos. Dar poţi, nu poţi, se spune, şi tot ce se spune de toată lumea, în popor, e românește.

ACADEMIA

puţini au scăpat şi au prins şi pe Frenţă căpitanul lor“ [71]).

In amintirea acestei izbânde, Mihai Racoviţă Voevod ridică pe locul acela o foarte mare cruce de piatră, pe care este săpată toată lupta aşa cum a curs, şi care stă astăzi încă, parcă mândră de cele vremuri şi parcă mâhnită că nimeni n'o mai cercetează, pe drumul ce duce de la Trei Calici la Mânăstirea Galatei.

Iar Neculai Muste cronicarul, încheind povestea acelor întâmplări, suspină creştineşte: „Mântuitorul Lumii, vrând să se ducă din lumea aceasta, n'a zis *Război las vouă,* ce au zis *Pace las vouă*“. [III. 59].

Pace?

Veni-va şi cel care va scri vreodată întâmplările veacului „super-civilizaţii“ noastre!

*

Frenţă căpitanul a fost omorît în faţa porţii Curţii Domneşti, unii autori zicând că numai după ce l-a lovit Vodă cu buzduganul în cap, alţii zicând că l-a tras de păr şi i-a dat vreo câteva perechi de palme.

Ceaurul, Aslan, Velişco şi Miron [72]) au scăpat cu fuga, în Ardeal întâi şi pe urmă în Muntenia. Ceaurul a şi murit acolo, după prea puţină vreme... poate de inimă rea, poate de beţie.

Dar, viu sau mort, Maria Costandachi nu putea rămâne jăfuită, răpită, badjocurită şi nerăzbunată. Fratele ei Mihai Vodă avu o deosebită grijă de ea. Il însărcină întâi pe stolnicul Darie Donici să facă inventarul lucrurilor furate de Ceaurul dela Şărbeşti. Acest inventar fu alcătuit 6 luni după jaf şi vreo trei după întoarcerea Mariei din Braşov. Iată conţinutul său, deosebit de interesant:

Izvod de lucruri ce au prădat Ceaurul postolnicesei Maria

20 şiraguri mărgăritare
6 scule de aur
50 blăni de sobol
5 blăni de râs alb
2 sfeşnice de argint
40 tingiri de arămă
6 căldări mari de rachiu
300 coţi pânză in
12 antereie de mătasă
15 cămăşi de mătasă
1000 de bani gata
7 benişele cu scrină
13 şiraguri peteală bună de argint
20 iepi cu mânzii lor
şi alte mici lucruri.

Darie Donici stolnic, 1717 Iulie 2 [73]).

Bogăţia aceasta e mult mai mare decât ne-o putem închipui noi azi. O moşie costa pe atunci două până la patru sute de lei, cei „1000 de bani gata“ ce-a luat Ceaurul dela fosta lui soţie reprezentau deci cât două sau trei moşii! Treisprezece şiraguri de peteală de argint, şase scule de aur, douăzeci de şiraguri de mărgăritare erau şi aceste o avere întreagă. Şi ce să mai zicem de cele *55 de blăni* de sobol şi de râs alb, blăni întregi care înfăşurau trupurile femeieşti de sus până jos, nu ca vulpişoarele argintii de azi care acoperă numai gâtul şi umerii cucoanelor noastre — şi apoi toată mătăsăria aceia: 12 antereie şi 15 cămăşi! Cine şi-ar fi închipuit vreodată că boierii şi jupânesele noastre purtau în 1716 cămăşi de mătasă!!

După ce făcu acest izvod de lucruri furate, dumnealui stolnicul Darie Donici dădu la mâna dumneaei

stolnicesei Maria Costandachi „o carte de mărturie pentru cercectarea făcută, din porunca lui Vodă, la faţa locului". La Şărbeşti fură cercetaţi: ţiganca ce întovărăşise pe stăpână-sa în sanie, ţăranul ce-i dăduse cojocul, oamenii şi fetele din casă, precum şi locuitorii satului. Cartea de mărturie e iscălită şi de doi martori boieri: Matei Hurzun, sulger, şi Andrei Ulure, pitar. Ea sună deosebit de frumos:

„...am aflat cum că cu adevărat au fost prădat-o acest Ceaurul pe dumneaei stolniceasa Maria de multe lucruri, de care am făcut şi izvod deosebit de fieştecare lucru ce i-au luat Ceaurul din casă, lăsând-o goală şi desculţă la vreme de iarnă, fugând să-şi scape viaţa, de care au fost silită de s'a împrumutat cu un cojoc şi o pereche de ciubote dela nişte oameni ce treceau pe drumul mare, ca să nu piară de frig..." [74]).

Observăm că, pentru a nu rămâne scris negru pe alb, cum că sora Domnului a fost badjocorită în iatacul ei şi aruncată apoi goală într'o sanie spre a fi dusă la închisoare la Caşin şi apoi în surghiun la Braşov, boierul Darie Donici întoarce lucrurile, spunând de ea că „*a fugit* să-şi scape viaţa". Acelaş lucru îl spune şi Mihai Vodă într'un ispisoc al său din 7 Ianuarie 1718, când a despăgubit pe soră-sa din averea Ceaurului de lucrurile ce i le furase. Dar crezarea trebuie dată cronicarilor ce zic că ea a fost badjocorită, închisă şi surghiunită, căci altfel, de ar fi fugit singură pentru a-şi scăpa viaţa, n'avea ea ce căuta la Tige şi la Stainville în Transilvania.

Insă din porunca lui Vodă o fi scris Darie Donici aşa, căci iată ce spune Mihai Racoviţă el însuşi:

„Grozave şi urâte şi fără cinste sunt înaintea lui Dumnezău şi înaintea oamenilor faptele cele rele, de a se scula cineva asupra vecinului său şi al păgubi, uneltindu-i supărări în zădarnic, de care fapte cu

dinadinsul, pe ascuns, apucându-se şi Ceaurul în vremea noastră în Ţara Moldovei, au mers în Ţara Ungurească de au înghiat pe un căpitan Frenţă de au ieşit cu el în Moldova cu oşti şi au prădat părţile de jos a Moldovei de averi şi lucruri, împreună amândoi. Prădat-au şi pe sora noastră Maria stolniceasa de straie şi scule multe şi blăni scumpe, după cum arată izvodul boierului rânduit de Domnia Mea, lăsând-o goală şi desculţă la vreme de iarnă, de s'a împrumutat cu un cojoc şi cu încălţăminte, de au fugit pi jos pi acea vremi di frig din casa dumneaei, ca să-şi scăpi viaţa di Ceaurul... Pentru păgubirile ce-au făcut Ceaurul... socotitu-s'au cu Sfatul Ţării, de am luat moşiile şi ţiganii Ceaurului şi le-am dat păgubaşilor... Şi am dat şi surorei noastre Mariei stolnicesei din moşiile Ceaurului Radiana şi Paşcanii dela ţinutul Bacăului, asemenea 10 sălaşe ţigani cu osebit ispisoc ce i-am făcut" [75]).

In afară de soră-sa, Mihai Vodă mai despăgubi şi pe toţi ceilalţi boieri jăfuiţi fie de Ceaurul, fie de Ferencz, sau numai de oamenii lor. Astfel Darie Donici cel d'întâi fu „miluit" cu satul Hălăuceştii din Suceava, Costandin Kostaki cu Spinoasa la Hârlău şi Dumitraşcu Racoviţă hatmanul „fratele Domniei Mele" cu Bucuileştii la Neamţ, toate trei sate foste ale lui Vasile Ceaurul [76]). Iar fraţilor Dumitraşcu şi Costandin Adam (Movilă) precum şi cumnatului lor Iordachi, le dădu Vodă dreptul de a popri partea moşiei Măcişănii din Covurlui a lui Ioniţă căpitan de cătane „pentru paguba şi multă jale ce li s'a făcut" cu prilejul jăfuirei mânăstirei Adam şi a conacelor lor. „Asemenea să aibă a popri şi o parte de moşie din Mileşti (vecină cu Măcişănii) a lui Costandin Coşniţă, pentrucă şi feciorul lui a fost stegar de cătane" [77]).

Documentele timpului sunt pline de jalnica în-

tâmplare din iarna 1717: boieri care-şi ascundeau averile în străinătate, oameni nevoiaşi care-şi pierduseră ce brumă de avuţie o mai fi având. Astfel Ioniţă Mânzul, om amărât, mărturiseşte „înaintea mulţi oameni buni pentrucă la vremea lui Frenţă, fiind noi fugiţi în mânăstire în Trei Sfetitele*) pentru frica Nemţilor, am dus boarfele în mânăstire, şi intrând pe portiţă cu copilul în braţe, cu femeia şi cu un sac de boarfe, a venit un om şi a zis: „Dă boarfele şi copilul la mine", deci, dând eu boarfele, s'a dus omul prin gloată şi nu l'am mai găsit. Şi acolo au fost şi zapisele vechi a locului, iar de s'ar găsi, să aibă fiul meu Pavăl a trage pe acei oameni în judecată, că atunci multe mi-au pierit, o pereche de sârgi de aur, două inele de argint şi multe alte mărunţişuri"[78]). In 1726 Ioniţă Mânzul „ce-a fost poruşnic" era mort. Femeia lui, Safta Ioaniţoaia, cu fiul ei Pavăl, fac o scrisoare Nastasiei Ilderoaiei pentru casa ce i-a vândut în mahalaua Tălpălari „căci zapisele le-am pierdut pe când erau răscoalele de cătane de se ascundeau oamennii prin mănăstiri şi păduri". Aşa dar Ioniţă şi Safta Mânzul rămas-au ei păgubaşi de zapise, de o pereche de sârgi de aur şi de două inele de argint — oameni săraci, care au pierdut tot ce aveau mai de preţ.

In schimb, oamenii bogaţi şi prevăzători îşi duseseră odoarele peste graniţă, la prieteni, ca de pildă stolnicul Ştefan Ruset, fiul lui Manolachi, dela care aflăm că „fiind în ţara noastră turburare când au fost cătanele în Moldova.... m'am dus în Ţara Ungurească şi am lăsat acolo la Măria Sa Apor Petru, să mi le ţie, nişte odoare..." pe care le înşiră. Sunt 70 de lucruri de aur şi nestemate: inele, brăţare, şiraguri de mărgăritare „două cununi de aur de

*) Trei Ierarhi dela Iaşi.

16 bucăţi cu 17 rubinuri şi 32 diamanturi, prin cuiburi nelipsind niciunul", apoi şi „două inele cu pecete, bărbăteşti, săpate, de aur" şi alte multele. Boier Ştefan pusese toate aceste într'un sicriaş mic de argint şi pecetluit cu două peceţi, iar sicriaşul îl băgase într'un desag, pecetluit şi el cu două peceţi, una la încuietoare şi alta deasupra[79]).

*

Maria Constandachi, din ziua acelei grozave întâmplări din viaţa ei, nu şi-a mai putut căpăta fericirea. Soţul ei, frumosul stolnic Constandachi, muri în curând, lăsând-o văduvă cu trei copii în braţe. Radiana şi Paşcanii Ceaurului rămaseră în stăpânirea ei. De oarece am văzut-o fugind pe jos din Ardeal, trebuie să credem că era o femeie energică şi că prin urmare şi-o fi gospodărit bine multele moşii pe care le avea. In anul 1725 ea îşi măriţă fata Catrina cu spătarul Iordachi Ruset, fiul stolnicului Ştefan, cel pe care l'am văzut mai sus ducându-şi odoarele într'un sicriaş „Măriei Sale" lui Petru Apor. Radiana şi Paşcanii li se dau zestre ei, acestei Catrinei, care va fi bunica Zoiţei, Doamna lui Alexandru Vodă Moruzi. Zoe Doamna, ca şi răsbunică-sa, a fost şi ea răpită, de mică copilă, de către nişte ţigani, care au dus-o cu şatra lor în Ardeal, pe aceleaşi drumuri de munte pe care le mai bătuse şi străbunica Maria*).

Alte fete n'a avut Maria sulgereasa, decât numai doi băieţi, pe Iordachi, căpitan de Tecuci, care pare

*) Răpirea a fost făcută din curtea părinţilor ei la Poroşcani (Căiuţ) în Bacău, o moşie învecinată cu Rădiană, care nu mai era pe atunci în mâinile Roseteştilor. Vezi întâmplarea în C. Gane: „Trecute vieţi de Doamne şi Domniţe" vol. II, p. p. 244 şi urm. (Ed. I).

a fi fost sterp, şi pe Enachi vornicul, tatăl lui Ştefan, cel care a ţinut pe Elena, sora lui Ion Sandu Sturza voevod şi din care se trage neamul Costandachi trăitor încă astăzi în ţară[80]).

Maria Costandachi moare foarte bătrână, la 81 de ani, în ziua de 15 Septembrie 1752. E îngropată în biserica dela Rădiana.

IV

MOŞTENIRI PIERDUTE

SANDA DONE

sora cronicarului Ion Neculce, bunica poetului Enăchiţă Văcărescu

Sanda Done Vistierniceasa

Fată de neam bun, în deosebi prin maică-sa Catrina Cantacuzino, Sanda a avut o copilărie chinuită. Rămasă orfană de tată pe când era un ţânc infinit de mic, un an sau doi, şi de mamă pe când era încă nemăritată, fată de vreo 20 de ani, ea încăpu în mâinele unui frate şi ale unui cumnat, care folosiră tinereţea şi neştiinţa ei pentru a o jăfui.

Tatăl ei, Enachi grămaticul, era un om „spudeos" după cum zicea ea însăşi odată într'un răvaş, un om învăţat, posedând şi „o bibliotecă de cărţi greceşti" [81]), ceiace, în veacul al 17-lea, era un lucru puţin obişnuit. Că ar fi fost însă un om mai de jos, după care marele spătar Iordachi Cantacuzino şi-ar fi dat fata numai fiindcă aceasta era mută, după cum cred unii — nu este adevărat. Nici mamă-sa Catrina n'a fost mută, nici tatăl ei Enachi nu era de neam prost. Vom dovedi-o îndată. Şi nici străin nu era Enachi, după cum mai zic alţii. Poate că nu era Moldovan, dar Român era. Să fi fost — şi în tot cazul nu el, ci tatăl său — de prin părţile Macedoniei, căci pe de o parte se înrudea şi se încuscrea cu neamurile lui Vasile Lupu şi ale Hadâmbului, iar pe de altă parte cultura lui era grecească „om spudeos cu cărţi greceşti". Chiar şi frate-

său, Stamati marele postelnic, se iscălea aproape întotdeauna „megas postelnicos“ [82]).

Pe tatăl lui Enachi grămaticul — bunicul Sandei — îl chema Neculai Blănar şi fusese însurat de două ori: întâia dată cu fata surorei Irinei, mama lui Vasile Lupu, deci cu o vară primară de-a marelui nostru voevod. A avut cu ea doi copii, pe Stamati postelnicul şi pe arhonda Mironeasa (care va fi bunica unui Ştefan Ghindă postelnic, dela care ni-a rămas lămuriri scrise asupra neamului său) [83]). A doua soţie a lui Neculai Blănar a fost o femeie care nu ne este cunoscută şi cu care a avut pe Andronachi Blănar (însurat cu fata Alexandrei, altă vară primară a lui Vasile Lupu) şi pe Enachi grămaticul — poate încă şi alţi copii [84]).

Enachi şi-a spus Neculce, după numele tatălui său Neculai, procedeu foarte frecvent în onomastica moldovenească*). Il găsim deci în acte când „Neculce Blănar brat (frate) cu Stamati Postelnicul“ când „Enachi Neculce“, şi când numai scurt Enachi grămaticul. Il chema deci Enachi Neculce Blănar, boier, grămatic întâi şi mai târziu cămăraş de ocnă. La trepte mai înalte n'a ajuns, dar cum a murit tânăr, nu înseamnă nimic, căci fiii de boieri au început toţi cu boierii mici până au ajuns la cele mari.

Căsătoria sa cu Catrina Cantacuzino s'a făcut cam prin anii 1670 [85]).

Această Catrină era fata marelui vistiernic Iordachi Cantacuzino şi a Alexandrei, fiica vestitului mare logofăt Gavrilaş Maieiaş [86]). Zestrea ei fusese frumoasă precum fusese şi averea părinţilor ei fabuloasă. Moşiile „ce s'au venit Catrinei“ erau 22 de

*) Am văzut în capitolele precedente că fiii lui Racoviţă Cehan şi-au spus Racoviţă, care era un nume de botez, precum fiii lui Gavril Costachi şi-au spus Gavrileşti, ai cuparului Ruset, Cupăreşti şi a. m. d.

sate întregi în ţinuturile Cernăuţi, Hotin, Soroca, Dorohoi, Fălciu, Cârligătura, Iaşi, Roman şi Neamţ plus jumătăţi de sate la Vaslui, plus un sfert din Lăhăceni şi un sfert din Giurgeşti [87]). Dacă se adaogă la aceste sălaşele de ţigani, juvaerele, argintăria, blănurile, mătăsurile, caii, vitele şi celelalte, închipui-şi oricine că săracă nu era Catrina când s'a măritat cu Enachi, care el însă pare a fi intrat cam „lefter“ în căsnicie, doar cu biblioteca sa, cu o minte ageră şi cu o dibace pană de cancelarie.

Aşezarea lor a fost la Prigoreni, lângă Avrămeştii şi Găneştii Cârligăturei. Acolo aveau un heleşteu şi o frumoasă casă boierească „şindilită“, lucru pe pe care-l spun Letopiseţii anume, fiindcă se vede treaba că era mare ispravă pe atunci să aibă omul o casă acoperită cu şindrilă.

Socrii locuiau la Blăgeşti lângă Paşcani, iar după moartea marelui vistiernic Iordachi Cantacuzino, văduva Alexandra, pentru a nu rămânea singură în încăperile acelui conac, care şi el era frumos şi încăpător, îşi luă fata şi ginerele lângă dânsa. Ion Neculce, viitorul cronicar, născut în 1671 sau 72, văzuse întâi lumina zilei la Prigoreni, pare-se. De mic copil fu luat însă, împreună cu părinţii săi, de bunica Alexandra la moşia Blăgeşti, unde-şi petrecu toată copilăria până la vârsta de 14 ani. Acolo însă, la Blegeştii cei de lângă Paşcani, se născură fetele lui Enachi Neculce Blănar şi ale Ecaterinei Iordachi Cantacuzino. Maria, cea mai mare pare a fi urmat curând după Ion, dar abia mult mai târziu, prin 1684 sau 85, s'a născut Sanda, căreia i s'a dat numele bunicei Alexandra Gavrilaş Mateiaş. Era deci o fetiţă de un an sau doi când a murit tatăl ei, la 1686, în tragice împrejurări.

Era sub domnia lui Constantin Vodă Cantemir,

când a intrat regele Sobieski în Moldova cu podgheazurile sale, de a trecut prin foc şi sabie tot ce întâlnea în cale. Era când a fost omorîtă Domniţa Ruxanda pe pragul porţii dela Cetatea Neamţului şi când a fugit Safta Ruset în Ardeal, prin munţii Oituzului, de frica acestor podgheazuri*). Era în grele vremuri de nepace! Dar dacă jupâneasa Safta avusese norocul să scape, ajungând la Braşov doar cu rochia de pe ea, pe boierul Enachi gramaticul îl aştepta altă soartă. Polcurile leşeşti îl ajunseră la Târgul Ocnii, unde se afla el cu slujba cămărăşiei, şi, ce o fi având cu dânsul nu se ştie, dar îl prinseră, îl legară, îl băgară la închisoare, şi apoi îi tăiară capul.

Jupâneasa Catrina cu copii ei nu era acolo, şi nici la Blăgeşti sau la Prigoreni. Căci, zic Letopiseţii (II. p. 346—47), că atunci când a intrat regele Sobieski în Moldova „mulţi boieri şi jupânese sărace (văduve) şi-au lăsat casele şi au fugit în Ţara Românească de răul tâlharului... care lovind pe la Târgul Frumos, Leşii şi Tătarii multe curţi boiereşti au ars, la ţară şi la Iaşi. Ars-au atunci Lungânii, Obrejânii, Brăieştii, Prigorenii, Găneştii, tot curţi şindilite boiereşti ars-au atunci".

Bătrâna jupânească Alexandra Cantacuzino, fata ei, Catrina a lui Enachi, şi nepoţii Ion, Maria şi Sanda, o fi fost toţi fugiţi în jos, înspre Bârlad, unde se afla şi Constantin Vodă Cantemir cu o parte din armata sa. Grozava nenorocire ce-o lovise o fi aflat-o familia acolo, undeva în sudul Moldovii. Innebuniţi de spaimă, bejăniră cu toţii în Muntenia, unde fură bine primiţi de rudele lor din Bucureştii aceia, în care vărul Şărban Cantacuzino era acum Domnul Ţării Româneşti.

*) Vezi cap. II.

Au rămas patru ani acolo, unde a şi murit bunica Alexandra „înstrăinată" — căci pe atunci Moldovenii care locuiau în Muntenia, ca şi Muntenii ce se aşezau în Moldova, erau nişte înstrăinaţi!

La moartea bătrânei bunici „în casa căreia am crescut noi" zice undeva cronicarul Necule[88]) „am venit în ţară înapoi, unde am găsit satele noastre împrăştiate, neavând cine le stăpâni". Se apucară deci de zor să dreagă ce stricaseră Leşii, şi mai ales casa dela Prigoreni, unde mama Catrina îşi alese din nou reşedinţa, împreună cu copii ei. Ion era acuma, în 1690, un băiat de vreo 19 ani, căruia Cantemir îi dete rangul de postelnicel. Când, trei ani mai târziu, în toamna 1693, făcu noul Domn Constantin Duca nuntă cu fata Brâncoveanului, Ion Neculce, înrudit cu Constantin Vodă Brâncoveanu, a cărui mamă era o Cantacuzinească ca şi mama Catrina a lui Neculce, era acolo de faţă, la veselia acelei nunţi, pe care ne-o descrie în prea frumoase cuvinte:

„Trimise Brâncoveanul Vodă pe fiică-sa, Domniţa Maria, cu maică-sa Doamna Stanca, cu unchiul său stolnicul Constantin Cantacuzino, şi cu mulţi alţi boieri şi jupânese din Ţara Muntenească, de veniră în Moldova, în târg în Iaşi, şi le dete tuturor gazde prin curţi boiereşti. Iar miresei îi dete gazdă în casele vornicului Vasile Gavriliţă (Kostaki) şi acolo făcea nuntă mireasa, iar Domnul făcea nuntă în Curţile Domneşti, şi boierimea a două ţări nuntiră 3 săptămâni, cu pohvăli şi podoabe, cu fel de fel de muzici şi cu pehlivani de mirare în târg în Iaşi. Şi încălecă singur Domnul ca un mire împodobit, cu surguci în cap, şi cu mare alai mers-au la casa miresei de au luat-o şi au dus-o la mânăstire la Golia, unde se făcu cununia. Şi de acolo au purces cu alai prin mijlocul târgului de sus şi prin târgul

de jos până la Curţile Domneşti. Atunci, pe acea vreme, şi eu Ion Neculce vel vornic, eram tânăr postelnic şi mergeam cu alţi postelnici împreună, cu toiage la mână, pe jos, înaintea Domnului..."

E de presupus că la acea nuntă fusese şi mama lui Neculce, Catrina, împreună cu fetele ei, care, deşi încă mici — Sanda avea abia vre-o 8—9 ani — o fi fost totuşi şi ele acolo, cu alţi copii, dacă nu la Curtea Domnească, dar de sigur în casa lui Vasile Kostaki, gazda miresei, care mireasă, Domniţa Maria, deşi era fată mare ce făcea nuntă, venea totuşi nepoată de vară de-al doilea Sănducăi noastre.

Copilăria şi-o petrecuse deci Sanda Neculce mai mult la ţară: Un an doi la Blăgeşti, la bunica Alexandra, patru la Bucureşti la rudele Cantacuzineşti, şi apoi din nou în Moldova, la Prigoreni, unde rămase din 1690, când avea vre-o 6 ani, până trăziu de tot, aproape până s'a măritat, adecă vre-o 15 ani. Pare a fi fost copilul răsfăţat a maică-i sale... dar nu şi al fraţilor.

O întâlnim în 1701 la altă nuntă, de data aceasta fără nici un „poate", anume la nunta fratelui ei Ion, care se însura cu Maria, fata hatmanului Lupu Bogdan şi a Ruxandei Cantemir. Cununia se săvârşi la Iaşi, unde se împreunară toate rudele din partea mirelui şi din partea miresei. Veni deci mama Catrina dela Prigoreni, veniră şi fetele Maria şi Sanda, surorile mirelui. A fost atunci pentru Sanda, fată de 16 ani acum, întâia mare desiluzie din viaţa ei, căci i s'a întâmplat un lucru pe care nu l-a putut uita niciodată. Bătrână fiind, îşi mai amintea de întâmplarea aceia, care a însemnat numai începutul unei înlănţuiri de fapte de pe urma cărora a pătimit, biata, toată viaţa.

Era în toiul nunţii lui Ion Neculce cu Maria Bogdan, în timpul petrecilor cu multe podoabe şi

muzici, când veni deodată mirele lângă soră-sa, mângâind-o pe obraz şi rugând-o frumos să-i facă, de ziua nunţii lui ,ca unui frate mai mare ce-i este un hatâr. Uite, avea el un inel „mai prost, cu zamfir*) albastru", iar ea avea unul „mai bunişor cu zamfir galbăn" şi să i-l împrumute doar numai pe o zi-două, că i-l va da înapoi. „Şi badea frate-meu mi l-a luat din deget" scria Sanda 27 de ani după această întâmplare[89]) „şi mi-a dat inelul său mai prost, zicând că după nuntă mi-l va da iarăşi, şi până acum nu mi l-a dat, de a rămas la dumnealui".

Aceste sunt lucruri care se iartă, dacă n'ar fi urmat altele care o făcură pe Sanda să nu mai poată uita.

Un an după nunta lui Ion Neculce, se căsători şi sora mai mare, Maria, cu vel spătarul Ştefan Luca. Amândouă aceste nunţi, atât a lui Ion cât şi a Mariei, se făcură cu cheltuiala mamei Catrinei, din banii ei, rămaşi dela părinţii Cantacuzino — cheltuieli care se urcau în casele mari boiereşti la peste o mie de lei, adecă la preţul cam a două moşii. La nunta fetei sale Maria, jupâneasa Catrina „a vândut mult mărgărintariu*), şi un lanţ mare iar de mărgărintariu, făcând nunta cu mari cheltuieli şi cu zestre şi dintr'ale casei şi din dobitoace, de tot feliul".

In cumnatul său dumnealui vel spătarul Ştefan Luca, găsi Ion Neculce un bun tovarăş de alişverişuri. Puţină vreme după nuntă, într'o zi de vară a anului 1702, pe când maică-sa se afla cu Sanda la ţară la Prigoreni, se întruniră cumnaţii la Iaşi, socotind şi învoindu-se frăţeşte — ziceau ei — „de ne-am împărţit sate şi moşii şi ţigani şi vii ce avem

*) Safir.
*) Mărgăritar = perle.

dela maica noastră Catrina" — care trăia sănătoasă. Şi ce este mai ciudat, e că această învoială s'a făcut „dinaintea Sfinţiei Sale Misail Mitropolitul, şi dinaintea dumisale Iordachi Ruset biv vel vistiernic şi dinaintea verilor noştri Ilie Cantacuzino, fost mare paharnic, şi Dumitraşcu Ursachi, fost mare stolnic, ca să se ştie". Adevărat că Iordachi Ruset, pe care-l cunoaştem acum în deajuns din capitolele precedente şi ştim ce „cap bun" era la toate socotelile, zise că nu este cu cale a face această împărţeală în lipsa mamei Catrinei şi a surorei Sanda [90]); dar i s'a răspuns că „am socotit de-am ales şi partea de comând a maicii noastre Catrinei, anume Grozinţii şi Sobocicăuţii, sat întreg cu vecini, la Hotin". Ruset „matca tuturor răutăţior" nu mai zise nimic. Şi aşa dar împărţeala se făcu în felul următor:

Şapte sate întregi şi patru fălci de vii la Cotnar şi la Nicoreşti, partea lui Ion aga (Ion Neculce era abia agă).

Cinci sate întregi, două jumătăţi şi un sfert din Cudreni, partea lui Ştefan Luca vel spătar, plus 4 fălci de vie.

Trei sate întregi, două jumătăţi şi două sferturi, partea Sandei! şi 4 fălci de vii.

Deci: 7 sate pentru Ion, 6¼ pentru Maria şi numai 4½ pentru Sanda, şi încă cele mai proaste, aşa zicea ea.

Când auzi jupâneasa Catrina cele întâmplate, se supără foc. Porunci să i se înhame caii la rădvan şi porni la Iaşi la copiii ei. „Acolo mare ceartă au avut cu dumnealor, *zicându-le* că dece n'au îngăduit până mă voi face eu mare" scria Sanda din Bucureşti în 1728 „să fi vândut ea din moşii şi din juvaere să mă fi căsătorit şi pe mine cu zestre şi cu cheltuieli, precum a cheltuit şi cu dumnealor, şi apoi

ce ar fi rămas să fi împărţit pe fraţi, după cum iaste şi cu dreptate".

Să luăm întâi aminte un lucru: că jupâneasa Catrina, în supărarea ei, le zise... copiilor... că „Deci nu era mută!"

Şi al doilea ,să nu credem că Sanda, care avea atunci numai 17 ani, era şi ea supărată sau măcar mâhnită. Toată amărăciunea ei îi veni abia mult mai târziu, când, despoiată şi de puţinul ce i se lăsase, începu, femeie coaptă, să aibă grijă de viitorul copiilor ei. Atunci însă, ca fetele! nu-i păsea de nimic. Şi moşiile şi le-a dat, şi inelul din deget, şi vom vedea îndată ce s'a ales şi din celelalte juvaere şi lucruri ale mamei sale.

Aceasta ,mama Catrina, pare a nu mai fi trăit mult după întâmplarea cu împărţeala averei sale. Vre-un an-doi, poate mai mult, dar în tot cazul în 1706 era plecată din musafirlâcul acestei lumi.

Sanda rămase singură la Prigoreni.

Grija ei de acum înainte trebuiră s'o aibă, de bine de rău ,fratele Ion şi sora Maria. Ca să poată scăpa de ea îi căutară un soţ, şi ca să poată face din avere ce vor, îl căutară peste hotare. Legăturile de familie ce existau între Neculceşti şi Cantacuzini, faptul că în copilăria lor stătuseră ei patru ani la Bucureşti şi că mai fusese şi boierimea muntenească la Iaşi cu prilejul nunţii Domniţei Maria cu Constantin Vodă Duca, făceau ca măririle aceste se cunoşteau acum între ele, ştiindu-şi neamurile şi averile, şi cine cu cine era vrednic să se însoţească sau nu. Pentru Sanda Neculce îl găsiră bun pe dumnealui vel vistiernicul Done „unul din cei d'întâi boieri din Ţara Românească" glăsuieşte un document al vremilor de atunci [91]). Aşa dar: boier mare, bogat, dar din Muntenia ,ca să plece Sanda dincolo de Milcov şi să-i rămâie moşiile dincoace.

Nunta se făcu la Iaşi, în 1707, în toamnă *). Sanda avea 23 de ani, pe când cumnatul Ştefan şi fratele Ion erau oameni de peste 35. Ei arătară Sandei, îndată după căsătorie, că cheltuiala nunţii se urcase la 1276 de lei, patru potronici. Dar ei nu cereau toţi banii aceştia, fiindcă îi arătară şi împărţeala din 1702, când trăia încă mama lor, şi care suna astfel: „Satul Pohrilăuţii la Cernăuţi s'au scos din mijloc din toate părţile noastre, (adecă din totalul averei de s'au lăsat să se vânză, să se grijască de ce i-a trebuit la nuntă pentru zestre surorei noastre Sandii. Şi socotind noi că nu vor putea agiunge toate cheltuielile nunţii cât vor trebui cu acest sat Pohrilăuţii, am socotit să se mai vânză şi satul Călineştii *din partea ei ce i s'a venit*, care este în ţinutul Eşii (Iaşi), pentru căci i s'au venit din odoare parte mai bună decât altor fraţi".

Partea mai bună ce i s'a venit din odoare vom arăta-o mai jos. Deocamdată să constatăm că din cele patru sate şi jumătate ce le dădea împărţeala din 1702 surorei Sanda, unul din ele, Călineştii, fu vândut de pe atunci, cu 5 ani înainte de nuntă. Mai vândură şi Pohrilăuţii „scos din mijloc", luând pe amândouă satele numai 500 de lei.

„Dragă soră" îi spuse Ion Sandei „uite, cheltuiala nunţii a fost de 1276 de lei, 4 potronnici. Pe satele tale n'am putut lua decât 300 de lei, care, scăzuţi din suma cheltuită la nuntă, rămân 976 de lei, 4 potronici. Banii aceştia i-am împlinit noi, adecă cumnatul Ştefan, care a dat 227 de lei, şi eu, care am dat 748 de lei ,4 potronici. Când ni-i da tu banii aceştia înapoi, îţi vei lua şi moşiile să le stăpâneşti".

E de presupus că toată încurcătura în capul

*) Insemnarea de cheltuieli e din 1 Sept. 1907, vezi nota 84 Tanoviceanu.

Săndicăi a venit dela cei patru potronici, căci altfel nu se poate înţelege cum de n'a spus ea nimic, cât de tânără şi de bună o fi fost.

Mirată a fost Sanda însă destul, când, tot după, nuntă, a început împărţeala odoarelor rămase dela mama Catrina „un lanţ de aur ca de taleri 500" — mai mult deci decât întreaga cheltuială a nunţii — şi „un inel cu smaragd prea mare, cât, de mare ce era, îi zicea că este ochi de bou". Pe aceste le luă Ion Neculce, care a mai luat şi cei „100 de stupi dela Prigoreni, şi oi şi rămători, pe toate le-a luat dumnealui", astfel se tânguia Sanda mai târziu. Atunci însă nu zise nimic, mai ales că o încântară, spunându-i că din brăţelele „cele prea mari de aur" rămase dela mama lor, dintr'o singură brăţea şi-a făcut Maria Luca o pereche de brăţele, aşa încât din cealaltă brăţea i se va face şi ei altă pereche. Mai luase de altfel Ştefan Luca „şi un covor de cele mari de Ţarignad şi o oglindă mare şi un inel de aur, cu pecete săpată de matostat", mai luase şi fratele Ion „nişte livezi dela Socola şi dela Roman" dela tata Enachi grămaticul — dar ce arc a face, dacă i se va da şi Sandei o pereche de brăţare de aur la fel cum are şi soră-sa Maria!

Aceasta era „partea ce i s'a venit Sandei din odoare, mai bună decât altor fraţi!"

Dar dacă fata nu zise nimic, treaba ei! Ba mai mult, după nuntă, încrezătoare cum era, ea mai dădu cumnatei sale Maria Neculce, fata lui Lupu Bogdan, „o cămaşă femeiască de 6 bucăţi de sârmă, să o dea la cusătoreasă în Iaşi" şi să i-o trimită apoi la Bucureşti, când o fi gata. Va mai vedea-o când o cânta cucu de Sfântu Vasile!

Tălmăcirea acestei nepăsări faţă de „bunurile lumeşti" trebuie să fi acea că, în anii din urmă după

moartea mamei sale, Sanda trebuie să fi suferit şi de singurătatea dela Prigoreni şi de puţina dragoste ce i-o fi arătat familia, soră, frate, cumnat şi cumnată. Era fericită că şi-o găsit un nou tovarăş de viaţă, un bărbat pe care poate l-a şi iubit, că-şi va face un cămin al ei, chiar departe de ţară, în Bucureştii cei unde avea doar rudă pe însuşi Vodă Brâncoveanul.

*

Şi astfel porni ea cu vel căpitanul Done peste Milcov, lăsându-şi moşiile dincoace, în voia soartei.

Până a vedea ce s'a ales din cele trei şi jumătate de moşii ale ei din Moldova, anume Vasilăuţii şi Crimileul (sate întregi la Cernăuţi), Lozănii ((sat întreg la Dorohoi) şi câte două sferturi la Soroca — să urmărim pe Sanda în noua ei viaţă de pe malurile Dâmboviţei.

Vel căpitanul Done a înaintat repede în cinurile boiereşti, până ajunse, nu prea târziu, mare vistiernic. L-o fi sprijinit şi vărul nevestei sale, Vodă Brâncoveanu, dar o fi fost şi el un bărbat destoinic, căci voia veghiată a Domnului şi-a păstrat-o şi sub Nicolae Mavrocordat şi sub Grigore Ghica.

Din căsnicia lor s'au născut numai doi copii, o fată şi un băiat, Ecaterina şi Constantin. Acesta din urmă, zis şi Dinu, se însură în Moldova cu fata lui Gavril Kostaki; iar Ecaterina, care purta deci numele iubitei mame a Sandei, Catrina Neculce, s'a măritat cu Ştefan Văcărescu, fiul lui Enachi Văcărescu vel clucer, cel omorît la Istambul în 1714 odată cu Constantin Brâncoveanul şi cu fiii săi.

Cam în preajma acestor căsătorii trebuie să se fi deşteptat în sufletul Sandei răscoala ce izbucni împotriva rudelor sale din Moldova. Ea care ani şi ani de-a-rândul răbdase şi tăcuse, acum că Dinu

al ei se făcuse mare şi-i trebuia o îngrijită creştere, scrise la Iaşi să i se trimită biblioteca grecească a spudeului ei tată. Dar o luase Ştefan Luca şi nu voia să i-o înapoieze. Ba mai mult, acesta o rugă să binevoiască a-i înapoia cei 227 de lei ce cheltuise el cu 20 de ani în urmă la nunta ei, căci acuma voia să-şi mărite fata, pe Ilinca (mama acesteia, sora Saftei, murise) şi avea nevoie de bani.

Sanda răspunse că nu dă nimic. Avea şi ea o fată de măritat şi-i trebuiau moşiile sale, să i se dea moşiile.

Dar se pomeni la Bucureşti cu frate-său Ion şi cu cumnatul Ştefan, care, dârzi, îi cerură banii cheltuiţi la nuntă: 976 de lei, 4 potronici, din care 748 pentru Ion, 227 pentru Ştefan, plus potronicii!

Sanda răspunse că nu dă nimic. Să i se plătească ei veniturile moşiilor, dela care nu luase nici un ban în 20 de ani, sau atunci să fie ele date în mânile unui vechil pe care-l va trimite acolo.

Ion Neculce şi Ştefan Luca părăsiră Bucureştii fără a putea scoate o vorbă mai mult din gura Saftei, decât că „nu dă nimic".

Să nu dea, nu vor da nici ei moşiile!

Curând după aceia se pomeni Divanul Domnesc din Iaşi cu acea jalbă a Sandei Done (din 20 Iunie 1728) prin care în sfârşit izbucni amărăciunea ei, ţinută în frâu atâţia ani în şir. Titulatura e duioasă: „Insemnare pentru nedreptatea ce am avut de către frate-mieu Ion hatmanul şi de către cumnatul mieu Ştefan logofătul pentru moştenirea frăţească ce ni-au rămas dela răposaţii părinţii noştri, cum arată în gios".

Şi mai „gios" arată că, atunci când fratele şi sora ei s'au căsătorit, cheltuiala nunţilor s'a făcut din vânzarea odoarelor mamei lor, nu din vânzarea moşiilor, iar dinpotrivă când s'a măritat ea, s'a

vândut, după împărţeală, *din moşiile ei, pentru cheltuiala nunţii*. Apoi dreptate e asta? Mai mult: „când răposatul Iordachi Rusăt vornicul n'a fost vrând să iscălească foile care le făcuse fratele şi cumnatul meu de împărţeala satelor, zicând că nu iaste cu cale, nefiind nici eu, nici mama de faţă, dumnealor au răspuns că, au lăsat satele cu vecini Grozinţii şi Sobocicăuţii să fie a maică-mea şi dumneaei, după moarte, mi le va lăsa mie. Iar dumneaei mi le-a lăsat mie, precum ştie prea bine frate-meu şi nu va putea tăgădui, nici carte de blăstăm nu va putea primi dela Sfinţia Sa părintele Patriarhul că nu iaste aşa, şi acum tot frate-meu hatmanul a pus mâna pe ele de le stăpâneşte... ...Tot aşa şi morile dela Slobozia dela Târgul Frumos, precum şi locul caselor din Iaşi, unde şi-a făcut cumnatu-meu casă, sânt ale tătâne-meu şi le stăpâneşte cumnatul Ştefan, şi din moara ceia şi din locul caselor, mie parte nu mi-a făcut dintr'ânsele..."*). Arată apoi şi cu odoarele ce s'a întâmplat, şi cu inelul scos din deget, şi spune că, dacă fratele şi soră-sa s'au căsătorit cu cheltuiala mamei lor, rămânând cu moşiile lor întregi, apoi ea, pe care au măritat-o cu banii scoşi din propriile ei moşii vândute pe nimic, apoi măcar să i se dea acum moşiile înapoi, cât şi venitul lor pe 20 de ani, fiindcă, spune ea (nu într'acea scrisoare ci în judecăţi mai târzii) „după porunca pra i'ei, eu pot să-mi iau moşiile şi să nu le dau lor *nici un ban*" (precum ţinea Ion Neculce la cei 4 potronici ai săi, aşa ţinea şi Sanda Done la vorba „nici un ban") de vreme ce Luca vistiernicul a stăpânit numai moşai Văsălăuţii 30 de ani: câte 20 de lei pe an

*) Pe verso acestei hârtii stă însemnat de o mână necunoscută, că „atunci când a fost Ion Neculce hatman, Ştefan Luca era vistiernic, iar nu logofăt, şi sora lui nu se putea să nu ştie ce boierie avea cumnată-său" de unde s'ar trage concluzia că scrisoarea e apocrifă.

de va fi luat (!) fac 600 de lei, iar eu i-aşi datora lui 227 de lei, când pravila lui Matei Vlăstarul, la slova D, capitolul al doilea, zice că veniturile ce se vor lua din lucrul ce este pus zălog, hotărăşte asupra datorii, şi de vor cuprinde veniturile toată datoria, nu poate datornicul să mai ceară nimic, dând şi zălogul înapoi, mai vârtos că *toate moşiile mele* mi le-au stăpânit Neculce şi Luca într'atâţia ani, iar eu nu m'am învrednicit a lua nimic din veniturile mele, ci le-au mâncat ei!"

Frumos, logic, drept!... dar judecători în Divanul Moldovei erau fratele Ion şi cumnatul Ştefan...[92]).

Sanda n'a dat nimic şi n'a căpătat nimic, cât a trăit, nimic! A murit bătrână, bunică — nu cunoaştem exact data săvârşirei ei din viaţă — moşiile ei rămânând în Moldova pe mâna moştenitorilor lui Ion Neculce, marele nostru cronicar... căci de cronicar a fost cronicar şi de mare a fost mare!

*

Catrina Done, fata Sandei, măritată cu Ştefan Văcărescul, a avut şi ea o viaţă plină de năcazuri. Ani de-a rândul, de câte ori năştea un copil, acesta, după câteva luni de vieţuire, murea. Şi copiii aceştia fuseseră toate fete. Ar fi dorit şi ea *un băiat*, care să trăiască, să aibă cine moşteni averea şi numele Văcăreştilor şi ighemonicul lor.

„Era" zice Alexandru Odobescu „în obiceile vechi ale cultului nostru, de-a închina la sfinţi şi la moaştele lor, icoane zugrăvite reprezentând obiectele ce voiau credincioşii să dobândească dela cereştii lor patroni"[93]). Astfel făcu şi Catrina Văcărescu, închinând Sfântului Stelian, ocrotitor al căsătoriilor, al naşterilor şi al pruncilor, o icoană înfăţişând-o pe ea şi pe bărbatul ei, îngenunchiaţi la picioarele Sfântului.

Sfântul Stelian, care-şi are şi azi în Bucureşti, în spatele palatului regal, o bisericuţă a lui frumos împodobită şi mult cercetată de fete ce vor să se mărite şi de femei ce n'ar dori să rămâie sterpe, ascultând ruga soţilor Văcărescu, le dărui un fiu, care nu numai că a trăit, dar mai trăieşte şi azi şi va mai trăi cât va trăi neamul nostru. E poetul Enăchiţă Văcărescu — care purta numele bunicului după tată, dar şi a răsbunicului după mamă, Enachi grămaticul. El este fără tăgadă cel d'întâi bun poet român, cel care, sânt mai bine de 150 de ani de atunci, cânta duios pe lira sa:

„Intr'o grădină,
„Lâng'o tulpină,
„Zării o floare
„Mirositoare.
„S'o rup, se strică!
„S'o las, mi-e frică,
„Căci vine altul şi mi-o ridică.

Iar dacă despre gingăşia acestor versuri, rămase clasice, s'ar putea spune că ar conţine oarecare mireasmă de naivitate arhaică, ce-s'ar mai putea oare obiecta Amărîtei Turturea, care după ce „i-a răpus soţia", rătăcind desmetică prin lume pentru a-şi uita "durerea:

„Umblă prin dumbrav' adâncă,
„Nici nu bea, nici nu mănâncă.
„Unde vede apă rece
„Ea o turbură şi trece.
„Unde-i apa cea mai rea
„O mai mai turbură şi bea!"

Făcută într'o vreme când haosul ce plutea asupra limbii româneşti, abia începea a se desfăşura, versurile aceste rămân totuşi neîntrecute. Astăzi, când

limba e formată şi gustul la fel, astăzi, după ce-au trecut „prin scripturile române". Alexandri, Eminescu, Vlahuţă şi Coşbuc, când au trecut Cerna, Anghel, Iosif, Goga şi câţi alţii, se mai pot totuşi publica, fără ca nimeni să arunce cu pietre în autori, versuri de aceste:

„De seară ne vor da ceai şi pesmeţi.
„Omoară-ţi sufletul mai bine de cu vreme,
„Ca să poţi mânca liniştit
„(Ceaiul e bun ca să nu îngheţi)".

Versuri sunt aceste? Poezie e asta? Dar ce este un vers, dacă nu o frază cadenţată şi ritmată; ce este o poezie, dacă nu o înaripare a gândirii, exprimată într'un mănunchi de versuri cu aceiaşi cadenţă, acelaş ritm, şi cu rime la capăt?! Versurile albe — puţin obişnuite la noi — mai trec, dar versuri neritmate nu mai sunt versuri, sunt proză. Să ascultăm de pildă, „poezia" intitulată „Inălţare":

„Trei zile viscolul turbat
„Gonind de după dealuri
„Orice urmă de viaţă,
„Ne-au închis cu totul în gropi!

E poezie dar fiindcă grupuri de cuvinte sunt scrise unele sub altele, cu litere mari. Căci nimeni în lume nu poate nega c'ar fi proză, dacă am scrie fraza astfel: „Trei zile viscolul turbat, gonind de după dealuri orice urmă de viaţă, ne-a închis cu totul în gropi". Astfel de autori se cred totuşi:

„...din cei...
„Cu sufletul mărit,
„Căci au văzut idei!!

Şi e dreptul lor să se creadă cum o vrea, dar

vina e a criticilor care bat din palme citind astfel de înălțătoare poezii.

Apoi Epigoniile aceste mai îndrăsnesc să badjocorească „vremile de aur a scripturilor române", când *poetul* nu bea ceai ca să nu înghețe, ci din potrivă, unde era apa cea mai rea, o mai turbura și bea... fiindcă era idealist, fiindcă „credea în ceva", fiindcă, după cum dorea Enăchiță:

„Urmașilor mei Văcărești
„Las vouă moștenire
„Creșterea limbii românești
„Și-a patriei cinstire!

Urmașii săi i-au urmat sfatul și pilda — sărind câte o generație — Neculai întâi și apoi Elena Văcărescu, poeți care și-au „cinstit patria".

Talentul acestor trei generații de Văcărești dela Enachi grămaticul, cel cu o pană liscusită, le-a venit, transmis prin Sanda Done, al cărei sânge a fost mai tare decât al fratelui Ion cronicarul Neculce. Urmașii acestuia, cu toată via dorință contrară a tatălui și străbunului lor, s'au pierdut în anonimatul Istoriei, prăbușiți și din ighemoniul arhondologic și din seninele culmi ale scripturilor române!

V

O JUPANEASA NERUȘINATA

MARIA C. CANANO

fata lui Toader Cantacuzino vel paharnic.

Maria sulgereasa Cananò

Pe când în Italia veacului al 18-lea contele Canàno pierdea la reduta din Milano, jucând cărţi cu Casanova, sute şi mii de galbeni din moştenirea tatălui său [94]) — dincoace, în Moldova noastră, nişte rude îndepărtate ale domnului conte strângeau, pe malurile Siretului şi ale Bahluiului, ban lângă ban, ca să-şi chiverniséască neamul.

Din Italia veniseră şi ei, dar pe calea Bizanţului, unde sub ultimii împăraţi, neamul lor, grecizat Cananòs, numărase printre cele d'întâi ale Imperiului, împreună cu Cantacuzinii, Paleologii, Watazzi şi Notara [95]). După cucerirea Constantinopolului de către Mohamed al II-lea, ei, ca atâţia alţii, se răspândiră prin lume. Unul dintr'ânşii veni în Moldova sub Ştefan cel Mare, făcând o căsătorie cuviincioasă cu o fată de boier, a cărui filaţiune o putem urmări până prin 1550 [96]). Pe urmă se pierd urmele acestei familii până către sfârşitul veacului al 17-lea, când îl găsim pe Constantin Canano căminarul, însurat cu Tofana Şeptelici [97]). Fiul său Gheorghe jicnicerul e tulpina tuturor Cananoieştilor de astăzi*). Insurat întâi cu fata vel armaşului Dumitrachi, cumnat cu marii boieri Buhuş şi Ion Cantacuzino, el a avut cu ea trei feciori, pe Eftimie, călugăr, pe Constantin şi pe Iordachi. Dintr'o a doua căsătorie cu Maria Călmaşul (sora lui Ion Vodă care şi-a zis

*) Dar în linie bărbătească neamul său s'a stins în 1938.

Callimaki) i s'a născut alţi doi fii, Şărban şi Ioniţă. Fete n'a avut.

Constantin, al doilea fiu din prima căsătorie, a avut la rândul său un fiu, numit tot Constantin. Despre nevasta acestuia va fi vorba aici.

O chema Maria şi era fata vel vornicului Toader Cantacuzino*) şi a Elenei Balasaki. Se mărită de tânără cu slugerul Constantin Canano, cu care de altfel se înrudea — o nepoată de văr al doilea — luând de bărbat un om mult mai în vârstă, dar bogat. Dealtfel aducea şi ca o zestre frumoasă... în perspectivă. Dece în perspectivă „nu se prea ştie. Se vede treaba că Toader Cantacuzino, care mai avea şi doi feciori, voia mai întâi să-i însoare şi să-i chivernisească pe aceştia, până a da fiicei sale zestrea ce i se cuvinea. Dar se întâmplă că boier Toader muri pe neaşteptate, înainte de a-şi căpătui copiii.

In curând muri, de boală grea, şi feciorul mai mare Ioniţă. La căpătâiul bolnavului se adunase tot neamul: mama Ileana Cantacuzino, bunică-sa postelniceasa Balasaki, fratele Constantin, sora Maria şi cumnatul slugerul Canano. Şi-a dat băiatul duhul în sânul familiei, blând, cerându-şi creştineşte iertare dela fiecare, dacă o fi greşit.

Mai mult nimic.

Dar iată nu bine îl băgaseră în pământ, că şi începu cearta între rude. Fratele Constantin „vicleninд asupra surorei sale“ a pus mâna pe întreaga avere părintească, nevrând să dea Mariei partea ei din moştenire şi zestre[98]). El zicea că la moartea fratelui său Ioniţă, acesta i-ar fi făcut danie „toate moşiile, cu dobitoace, cu ţigani, cu odoare şi cu tot ce-a avut“. Maria Canano însă nu înţelegeà lucrul

*) fratele lui Ilie Canta, cronicarul.

aşa, şi nici bărbatul ei, ginerele rămas şi fără zestrea nevestei şi fără partea din moştenirea mortului cumnat. Ei merseră la mama Ileana cerând dreptul lor. Aceasta însă pare a fi fost o femeie slabă, care era foarte supărată de felul fiului ei de a se purta, dar care mai mult nu putea face nimic. Să se descurce ei cum o şti, prin judecată dacă or vrea, că ea atâta poate face, să le dea o scrisoare la mână pentru a arăta faptele cum au curs şi că dreptatea e din partea lor. Şi le-o şi dete:

„„Ileana vorniceasa răposatului Toader Cantacuzino biv vel vornic, învederez cu această scrisoare a mea la mâna ginerelui meu Constantin Caanano şulger, şi a fiicei mele Mariei, pentru strâmbătatea ce au din zestrea ce au avut de luat dela noi“.

Arăta în acea scrisoare cum murind soţul şi fiul ei mai mare, feciorul cel mai mic, Constantin, a luat toată averea tătâne-seu şi frăţine-său, despoind pe soră-sa şi de moştenire şi de zestre, adăogând că:

„Aşa zice Constandin, că murind Ioniţă, i-ar fi făcut o scrisoare de danie, măcar că scrisoarea aceia nu mi-a arătat-o nici n'am văzut-o, şi numai cu vorba a pus mâna pe toate ce-au fost a lui Ioniţă şi a răposatului meu boier. Dar când a murit fiul meu Ioniţă, eu am fost la toată boala lui, şi a fost şi maică-mea postelniceasa, şi cu ginerele şi cu fiica mea, şi n'am auzit această vorbă, că să dea Ioniţă toată averea lui frate-său. Că eu mamă le-am fost şi de-ar fi fost să-i dea danie, m'ar fi chemat şi pe mine, că ar fi fost mai spre bună dovadă[99]).

Nu se cunoaşte sfârşitul acelei certe între frate şi soră, dar trebuie bănuit că până la urmă Maria, cu scrisoarea mamei sale la mână şi pe calea judecăţii firească, şi-o fi căpătat cel puţin zestrea, dacă nu şi partea ei de moştenire dela răposaţii ei tată şi frate. Bănuiala aceasta o sprijinim nu pe altceva,

decât pe faptul că firea acelei Mariei Canano, pe care vom arăta-o îndată, nu era fire de femeie slabă care să se lase dusă de nas de nimeni... din potrivă. De altfel, sămăna cu fratele ei leită: hrăpăreaţă, mincinoasă, nedreaptă, nemiloase, neruşinată, de a plutit asupra ei până şi bănuiala de omor. Totuşi Cantacuzinească din Impăraţii Bizanţului, mă rog! Dar cum Cantacuzinii au fost aproape toţi şi în toate timpurile oameni foarte de treabă, sângele acesta al ei şi al fratelui ei „dela grecoaica Balasaki" trebuie să-i fi venit.

*

Constantin Canano, fiul paharnicului Constantin, nepot lui Gheorghe jicnicerul, locuia când la Fântânele, moşia sa părintească, când la Sălişte, moşia bunicului. Ce casă o fi dus cu soţia sa Maria, documentele nu ne zic. Să spunem deci noi ce nu spun documentele.

Din căsătoria sa cu Maria Cantacuzino se născură patru copiii: trei fete şi un băiat, numit şi el Constantin — a treia generaţie de Constantini Canao. De altfel, acestuia din urmă, fiului Mariei, i se mai spunea şi Costachi.

Copiii aceştia erau acum mărişori, prin urmare mama lor o femeie cam coaptă, când se întâmplă un lucru prin vecini, care schimbă deodată toată viaţa cea tihnită de ţară a boierilor aceia... dacă o fi fost ea până atunci sau vreodată tihnită, ceiace nu ştim.

Avea slugerul Canano o soră, sărdăreasa Ilinca Krupenski, care locuia la Roman. Pentru a învăţa pe feciorii ei pe „az, buchi", ce-i veni ei în cap, în loc să ia în casă un dascăl de pe la vreo mânăstire din Moldova, ea aduse un călugăr din Muntenia. Tocmindu-l pe acesta dascal şi trimiţându-l într'o zi

cu o treabă la fratele ei la Sălişte, jupâneasa Maria îl văzu şi-i plăcu. O fi fost popa frumos. Ii şoptil la ureche că să se mai întoarcă şi cu alte treburi, mai ales când o fi bărbatul ei plecat pe la alte moşii, pe la Bârjoveni sau pe la Fântânéle. Călugărul ce să zică? se întoarse, odată, de două „până s'a dat de prieteşug cu cucoana". Auzind sărdăreasa Ilinca această necuviinţă, îl goni dela Roman. Călugărul se duse la mânăstire la Tazlău, că era foarte aproape de Sălişte. De acolo începu să umble răvaşele — de păcat că nu le mai avem — prin vr'un călugăraş dela mânăstire sau prin vreun om din casa jupânesei, nu ştim, dar „în toate zilele veneau scrisori dela dânsul la cucoana Maria şi dela cucoană mergea altele la dânsul". Şi-apoi într'o zi, „într'acele dragoste ale lor", muri deodată slugerul Constantin cu totul pe neaşteptate. S'a vorbit mult atuncea, printre neamuri, că moartea aceasta n'a putut fi firească, Cu atât mai puţin, cu cât îndată după înmormântare, jupâneasa Maria, în loc să stea să-şi jălească bărbatul, „a trimis de-a adus pe tâlhar dela Tazlău, şi de unde n'avea suman să se învălească, l-a îmbrăcat cu boarfele răposatului şi i-a ras pletele şi l-a făcut boier. Şi s'au foarte bucurat dumnealor de moartea slugerului".

Aceste se întâmplau prin preajma anilor 1790.

Deşi avea trei fete şi un băiat măricel, jupâneasa Maria ,cât de Cantacuzinească şi de Cananoiască era, nu se ruşină să se şi mărite în curând cu călugărul muntean, care punând mâna pe toată averea copiilro, spunea acum la toată lumea „Eu sunt Cananò!" Şi mai era şi rău de le era tuturor groază de el. Pe ţiganii din curte îi bătea de-i omora „doi dăncuşi tineri, însuraţi de curând, i-a tot bătut până s'au umflat şi-au murit amândoi, iar pe un alt ţigan l'a scăpat şi s'a dus la Hotin să se turcească".

De fapt, moşiile Sălişte şi Bârjovenii nici nu fuseseră niciodată ale slugerului Constantin. Aşezarea acestuia fusese, după cum am arătat, la Fântânele, moşia tatălui său paharnicul Canano, fratele călugărului Eftimie şi al lui Iordachi dela Dolhasca. Dacă locuise sulgerul cu jupâneasa şi copiii săi la Sălişte ,e din pricină că bătrânul călugăr Eftimie, ale cui erau din părinţi aceste două moşii, rugase pe nepotul său de frate să vină cu familia sa să stea cu toţii împreună, că se plictisea singur la ţară (de ce călugăr fiind ,nu şădea la mânăstire, iarăşi nu ştim).

Intâmplările de mai sus le trăise deci bătrânul Eftimie pe toate, căci sub ochii lui se petrecuseră toate, şi cea d'întâi şi cea de pe urmă venire a Munteanului „în casa sa", şi moartea nepotului Constantin şi măritişul nerusinatei sale nepoate. Ar fi făcut el atunci o scrisoare, lăsându-şi moşiile strănepotului Costachi, ca să nu încapă ele, după moartea sa, în mânele fostului călugăr muntean.

Dar ce să nu încapă, că erau încăpute gata! Numai că noul „boier Canano" şi jupâneasa sa foarte se supărară de această scrisoare..„ atât de mult, încât în curând muri şi tânărul Costachi...

Bătrânul Eftimie îşi luă lumea în cap şi plecă de acasă. Toate aceste le ştim din chiar scrisorile sale:

„...Se mirau dumnealor ce-or face să mă gonească, punând jupâneasa pe boierul dumisale de mă suduia de suflet şi cum îi venea la gură. Eu eram bolnav şi eram slab, nu puteam să mă apăr de dânşii. Mi-am luat tot ce am avut şi am ieşit de acolo, ducându-mă la frate-meu Iordachi la Dolhasca, că de-aşi mai hi şăzut cu dânşii, mi s'ar hi întâmplat şi mie ca şi nepotului Constanntin... Şi boierul ce şi-a luat dumneaei este acum stăpân pe moşiile mele, şi pe ţigani şi pe trei crâşme şi pe moară şi pe vite şi pe tot ce am eu. Zic ei aşa, că eu am făcut o scrisoare de danie strănepotului meu lui Costachi. Acu el a murit, eu n'am murit, şi moşiile mele vreau să le iau înapoi. Surorilor lui nu le dau nimic, că eu am fraţi şi am nepoţi de fraţi, dar strănepoatelor nu le-oi da, fiindcă dreptatea este să dau fraţilor şi nepoţilor, dar nu strănepoatelor care nu mă mai ştiu de rudenie"[1])

Dar parcă cu astfel de scrisori, putea bătrânul călugăr să-i vie de hac unei femei ca Maria. Ea dete pe unchiul răposatului ei soţ în judecata Divanului arătând că, de oarece călugărul dăruise moşiile sale Sălişte şi Bârjovenii dela ţinutul Sucevei, fiului ei Costachi acum mort, moştenitoarea feciorului ei era ea, şi moşiile aceste să-i fie deci întărite ca fiind ale sale. Moşul se apără, printr'un vechil al său ce merse la Iaşi, zicând că el n'a dăruit nimic nimănui. Divanul hotărî însă că odată ce copilul murise, apoi averea călugărului să se împartă în două: „Moşia Sălişte s'o ia dumneaei sulgereasa Maria Canano ca moştenitoare a mortului ei fiu, iar moşia Bârjovenii s'o stăpânească Eftimie călugărul, cu oamenii ce sunt pe acel sat şi cu vitele şi cu ţiganii ce i-o trebui de slujbă".

Rău cu rău, dar mai rău fără rău! Călugărul oftă, dar se supuse. Trimise deci dela mânăstirea Vorona unde se afla el adăpostit acum — căci şi dela Fântânele plecase, tot de răul unui nepot, fiul fratelui său Iordachi — trimise, zicem, un om la Bârjoveni să-şi ia moşia în primire. Iar cum fu primit acesta de jupâneasa Maria, să-l lăsăm pe bietul bătrân să ni-o spuie el însuşi. Dintr'un răvaş al său către fratele Ioniţă, mazilul spătar dela Băneştii Botoşanilor, fratele cel mai mic din a doua căsătorie a tatălui său, spicuim următoarele:

„Aşa au judecat boierii să stăpânesc eu satul Bâr-

jovenii, iar dumneaei jupâneasa Maria să ia satul Sălişteа. Şi aşa am luat şi carte de judecată.

„Pe urmă am trimis ca să-mi stăpânesc satul şi să-mi iau vitele şi ţiganii. Dar jupâneasa din Sălişte a chemat pe omul meu şi l-a întrebat:

— „La ce-ai venit?“

I-a spus că a venit să ia moşia Bârjovenii în primire şi să ridice vitele. I-a zis:

— „Măi omule, să nu te ispiteşti să intri în sat, nici să te ispiteşti să cei nimic dela nimeni sau să iei vreo vită, că ţi-oi da o bătaie de nu te-i putea întoarce la părintele, şi să ştii că nu vă dau nimic“.

„Şi a venit omul meu cu acel răspuns.

„Am răbdat şi am socotit să o iau mai cu binişorul; i-am scris în două trei rânduri, că vreau să-mi stăpânesc satul şi să-mi dăie vitele. Dar nu primeşte să-mi dea măcar un lucru de un ban, toate ale mele şi le ţine. Şi de-ar stăpâni ea sau copilele, aşi zice că stăpâneşte neamul meu. Dar dumneaei s'a măritat cu călugărul cel muntean şi el stăpâneşte toate lucrurile noastre părinteşti...“

Lume, lume! atunci ca acum! Să mă credeţi, boieri dumnevoastră cititori, sau şi neboieri, cine-ţi fi, că tot una e lumea, atunci, înainte, după, până la judecata d'apoi... de-o veni vreodată! Nu că vreu deci să badjocoresc eu, după 150 de ani, pe jupâneasa asta cantacuzinească, nici pe călugărul ei muntean. Spun şi eu aşa, ca să se ştie, că ce este azi a fost şi altădată şi încă va mai fi:

Rămâneţi dară cu bine, sfinte firi vizi-onare,
Ce făceaţi valul să cânte şi puneaţi steaua să sboare,
Ce creaţi o altă lume pe-astă lume de noroi!

Toate-s praf... *Lumea-i cum este*, şi ca dânsa
suntem noi!

Dumnealui vel spătarul Ioniţă Canano dela Băneşti, căruia îi trimisese fratele Eftimie această scrisoare, era ginerele lui Neculai Rosetti-Roznoveanu, unul din cei d'întâi şi din cei mai bogaţi boieri ai Moldovei, şi care de curând mai fusese făcut şi mare logofăt. Avea el prin urmare putinţa să pună ceva rânduială în poftele hrăpăreţe şi criminale ale sulgeresei Maria. Acesta fusese şi rostul răvaşului călugărului Eftimie către frate-său: să vorbească el cu socru-său, că dor prin puterea ce avea el în Divan, ca unul din cei d'întâi sfetnici ai Domnului, să facă să se împlinească porunca judecăţii şi să i se înapoieze satul Bârjovenii, cu vitele şi cu ţiganii săi.

Logofătul Neculai Rosetti fu om de treabă. El puse pe bătrânul Eftimie în stăpânirea satului său, alungând cu hulă pe sulgereasa Maria din moşiile peste care pusese samavolniceşte stăpânire. Zic „din moşiile“, fiindcă se pare că Maria Canano a trebuit să plece, cu Munteanul ei răspopit cu tot, nu numai din Bârjoveni, dar şi din Sălişte, de oarece, după moartea călugărului Eftimie — care s'a stins lin şi cuviincios în cei de pe urmă ani ai veacului al 18-lea, la mânăstirea Vorona, ctitorie cananăiască şi ea — aflăm stăpâni în Bârjoveni pe Ioniţă Canano, drept răsplată a binelui ce făcuse bătrânului său frate, iar în Sălişte n'o mai aflăm pe sulgereasa Maria stăpână, ci *biserica din sat*.

VI

O JUPANEASA PACALITA.

ZOIŢA M. CANTACUZINO

fata başboierului Constantin Dudescu, conte al Sfântului Imperiu.

Zoiţa clucereasa Cantacuzino

„Anecdota este indiscreţia Istoriei. E Clio *) când se scoală dimineaţa din pat. Inainte de a da audienţă întâmplărilor celor mari, oficiale, ale unei epoci, înainte de a păşi în viaţa publică a omenirei ; înălţarea şi decăderea imperiilor, răscoalele gloatelor, armatele în luptă... înainte de a fi Muză, Muza este femeie. (Diogene Laeriţiu te odihneşte de Tucidide). Ea primeşte pe oricine, numai să ştie să-i vorbească. Are curtea ei de povestitori, care scriu, pe o măsuţă, lângă patul ei... Atunci împărţind zâmbete, anecdota se scoală şi iasă din casă, în rochie scurtă, păşind mărunt, anecdota se duce, aleargă, se furişează: Se pleacă peste inimi pentru a auzi bătăile lor, se urcă pe scaune pentru a vedea mai bine. Intră pretutindeni, ridică acoperişurile, cunoaşte ce-i sub mască, ce-i în cărţi, ce-i în alcove. E pretutindeni bine primită, fiindcă-i bârfitoare, este atotputernică, fiindcă va fi Pressa!"

Vorbele astea, îmi pare foarte rău că nu sunt scrise de mine, dar nu sunt. Sunt numai traduse de mine dintr'una din frumoasele cărţi a fraţilor Goncourt. 101). Dar le înfiez, căci şi eu, fără a fi nici Clio nici Diogene Laeriţiu, cu atât mai puţin Plutarc, sau Cornelius Nepos, şi eu mă duc, alerg, mă furişez, asud, ridic acoperişul şi mă uit în cărţi, ba, une-

*) Una din cele 7 muze ale Mitologiei antice. Muza Istoriei.

ori, le şi măsluiesc... şi câte colburi Doamne, n'am ridicat din vechi hârţoage, pentru a face plăcere cititorilor mei... dar mai ales mie, mărturisesc că mai ales mie, când stau „la masa mea de brad" *), înşirând poveşti bătrâne de jupânese şi boieroaice.

Uite-o pe Zoiţa aceasta, dacă nu face să ostenești pentru a o smulge din ghiarele uitării! —

Era fata Dudesculuí, a cărui poveste trebuie spusă aci pe scurt, pentru a ne da seama de ce sânge curge în vinele ei.

Sub Matei Basarab se ridicase căpitanul Radu, care, fiu de boier ce era **), ajunsese repede la cele mai înalte trepte ale boieriei. Când muri în 1680, el lăsă fiului său, pe care tot Radu îl chema, o avere mare şi un nume cinsit. Radu Dudescu al doilea, vel paharnic sub Brâncoveanu, se însură în anul 1700 cu Maria Cantacuzino, fata vestitului stolnic Constantin (fratele lui Şerban Vodă). El avu norocul de a ajunge şi cumnat de domn, când fratele nevestei sale, Ştefan Cantacuzino, fu numit de Poartă Voevod al Ţării Româneşti (1714). Mărirea aceasta îl duse însă repede până la marginea prăpastiei, de-a şi căzut în ea. Căci abia doi ani mai târziu, Stefan Vodă fu mazilit şi dus, împreună cu toată familia sa, la Constantinopol, unde-şi află moartea prin spânzurătoare, el, tatăl-său Constantin şi cumnatul său Radu.

Averea părintească a moştenit-o fiul său Constantin (tatăl Zoiţei), care scăpase de la moarte, fugind de groaza Turcilor, în Austria. Cu bani mulţi, poate că şi cu făgăduială de supuşenie, cumpără de la Impăratul Carol al II-lea, titlul de Conte al Sfântului Imperiu, Graf, sau mai curând Grof,

*) Dar e de stejar.

**) Al vel vistiernicului Dumitru Dudescu, nepot vornicului Dumitru din Dudeşti † 1590.

cum spuneau Românii după felul Ungurilor de a vorbi.

Intors apoi în ţară cu această batalama la mână, el ceru în căsătorie pe o Domniţă, fata lui Antioh Vodă Cantemir al Moldovei, că fetele de boieri nu mai erau de nasul lui. Ajuns acum ginere de Domn, după cum fusese mamă-sa soră de Domn, îl aflăm în 1734 mare logofăt, în 1749 mare spătar, şi în 1760 mare vornic. Ba chiar şi *Baş-boier,* un rang nou născocit de Fanarioţi, şi care însemna „întâiul boier al ţării", dându-i dreptul să se poarte cu un caftan deosebit de ale celorlalţi şi cu un calpac mai înalt, de ajungea aproape pe al lui Vodă.

Toate aceste deşteptară în sufletul lui boier Costachi ceiace numim noi azi cu un neologism ce nu-l putem înlocui fără a ne întinde în perifraze; *ambiţia.* Unul din nepoţii săi, banul Mihai Cantacuzino mult învăţatul, ne spune el că „deşi om prea înţelept, dar vrea să fie la toţi Domnii cel d'întâi sfetnic. Şi nu vrea să o capete aceasta prin osteneală, ci să-l aibă cam de frică, iar pentru acest păcat, pururea făcea ceartă şi da pricină la neajunsuri [102]).

Astfel, pe toţi Domnii fanarioţi ce se perindară în Bucureştii acelor vremuri, când nu-i erau Dudesculuí pe plac, încerca acesta, prin bârfeli la Poartă, să-i înlocuiască cu alţii mai binevoitori lui. Cu Ghiculeştii a fost omul acesta mereu în ceartă, iar Neculai Vodă Mavrocordat din pâra lui a fost mazilit.

Cu Constantin Racoviţă a avut însă el cel mai mult de furcă.

Cum sosi acesta la Bucureşti, voevod din mila Sultanului, Constantin Dudescu îi trimise pe un boier de al lui — era în 1763 — să'i spuie că'i doreşte bun venit şi că *„de vrea să se odihnească în*

ţară, apoi să umble după pofta sa", dându-i şi un izvod cu numele boierilor ce trebuiau căpătuiţi, de la mic la mare.

Racoviţă însă înţelegea să domnească după placul inimii sale, nu după al Dudescului. Ştiind însă că lupta pe faţă cu omul acesta îi poate fi dăunătoare, el hotărî să scape de dânsul, născocind următoarea drăcească alcătuire: pe de o parte aduse în Bucureşti pe fiul acestuia, Nicolae, care se afla la învăţătură la Constantinopol, făcându-l, tânăr cum era, mare vistiernic, iar pe bătrânul el însuşi îl îmbrăca cu blană de samur, poruncind ca nimic să nu urnească în ţară fără ştirea lui — iar pe de altă parte lucra din răsputeri la Poartă pentru a pricinui pierea Dudescului, pe care, cu toată puterea ce aveau voevozii de viaţă şi de moarte asupra supuşilor, totuşi nu îndrăsnia să-l omoare fără o vină vădită. Intru împlinirea acestui scop Racoviţă însărcină pe omul său de încredere, grecul Stavrachi, să spuie vizirului că, deşi Dudescu fusese acel care pârâse pe Vodă Mavrocordat că a furat din ţară zece mii de pungi, apoi dacă după mazilirea acestui voevod nu s'a găsit decât o parte din banii aceia, pricina este că cealaltă parte tocmai de pârâtul Dudescu fusese ascunsă şi numai el ar putea destăinui ascunzătoarea lor.

In urma acestei pâri — adevărată sau nu — vizirul porunci ca toţi boierii care ar avea vreo ştire despre soarta acelor bani, să fie închişi şi bătuţi, până vor destăinui unde sunt. Atât aştepta şi Vodă. Cum primi această poruncă, cum mi-l băgă pe groful Dudescu, cogemite başboier ce era, întâi la închisoarea Curţii Domneşti, iar după câteva zile, ridicându-l de acolo „îl închise în temniţă cu hoţii şi cu ucigaşii, fără aşternut, băgându-l în fiare de picioare şi cu lanţuri de gât !!"

Constantin Vodă Racoviţă era un om bolnav şi cam beţiv. Să fie asta o scuză pentru felul său de a se purta ? Căci oricum.... dar să trecem.

Zic cronicele vechi că boala asta i-a venit de când îi murise Doamna (Sultana fiica lui Sulgearoglu) pe care o iubise cu o nebună patimă şi de pierderea căreia nu se putea mângâia. „Mânca aftion dimineaţa şi la vreme de culcare bea pelin cu ulciorul şi toată ziua se afla tot vesel".

Astfel se întâmplă că la câteva săptămâni după închiderea Dudescului în temniţă, Vodă se îmbolnăvi „şi căzând la pat cu fierbinţeală" au prins prietenii grofului de veste şi s'au apucat să răscoale mahalalile Bucureştilor împotriva Domnului. Mergând la închisoare „au scos de acolo pe Dudescu, şi văzându-l norodul aşa legat în lanţuri şi în fiare, mult s'a întărtat de a mers o parte la capugibaşa cu jalbă, iar altă parte la Curtea Domnească".

Vodă zăcea acum de opt zile în pat. Răscoala aceasta îl amărî atât de mult, încât, fiind şi lipsit din pricina boalei de putere şi de voinţă, el porunci doar să se închidă poarta palatului, pe care să i-o păzească ce brumă de gardă o mai fi fost pe atunci, „hotărând să se omoare". Insă, drept credincios ce era lui Dumnezeu şi principiilor sale, nu întrebuinţa nici cuţitul nici ştreangul, ci se apucă să bea liniştit, în iatacul său, *patru sticle de apă de melisa...* „iar peste 6 ceasuri a murit" !

Aceste se întâmplau în iarna anului 1764.

In primăvară, prin Martie, Poarta rândui Domn în Muntenia pe Stefan Racoviţă, fratele mortului. Bietul Dudescu, supărat la culme că tot vin în scaunul ţării numai oameni potrivnici lui, fiind acum de altfel şi bătrân, se lăsă de toată deşărtăciunea vieţii lui trecute, şi îmbrăcând rassa călugărească, merse la o mânăstire să-şi isprăvească acolo

în tihnă puţinii ani ce s'ar fi îndurat Dumnezeu să i le dăruiască. Anii aceştia fură numai doi. In 1766, către toamnă, muri între zidurile acelei mânăstiri, pocăitul călugăr ce fusese în vanitoasa sa viaţă de mirean, nepot şi ginere de Domn, başboier român şi conte austriac.

Din căsătoria lui Constantin Dudescu cu Maria Cantemir se născură numai doi copii: Neculai şi Zoiţa *).

Neculai, însurat cu Aniţa Ştirbei şi ajuns mare ban în 1780, a fost un om şters, o slabă trăsătură de unire între tatăl său Constantin şi fiul său Constantin, care fiu a fost şi cel din urmă vlăstar în linie bărbătească al neamului său. Istoria vieţei acestui din urmă Dudesc e mai interesantă decât cel mai pasionant roman; ea va trebui să fie odată descusută şi aşternută pe hârtie. Se vede că sângele acestor boieri, atât de români, păstrase ceva din arşiţa soarelui Italiei, care din generaţie în generaţie izbucnea în clocote în vinele unuia din ei.

Astfel, dacă în linie bărbătească generaţia dintre cei doi Constantini a fost mai potolită, apoi focul neamului s'a răspândit întreg în sufletul unei femei, într'al Zoiţei, sora lui Nicolae.

Le-o fi zis în Franţa acestor femei, vorba celuia, „dame galante", dar la noi, oameni mai din topor, Mihai banul Cantacuzino vorbind în „Ghenealogia" sa despre coana Zoiţa, o numeşte curat: „o femeie foarte desfrânată".

O fi fost. Nimic nou. Că dor nu suntem de azi de ieri, sântem de la Adam şi Eva... cea cu mărul!

Ei! dar pe când era încă tânără şi nevinovată, tatăl ei, căutând să-i facă o căsătorie cu ighemonicon,

*) G. O. Lecca „Genealogia a 100 de case" mai arată şi alţi copii, pe care însă nu-i cunoaştem.

o logodi întâi şi apoi o mărită cu dumnealui boierul Matei Cantacuzino, nepot de fiu al lui Şerban Vodă.

Omul acesta era — tot banul Mihai ne-o spune, fiindcă l-a cunoscut — „un bărbat deosebit, frumos, cilibiu, blând şi înţelept."

Vai de capul lui!... — Ce-a trebuit să vadă, să audă, să creadă, să bănuiască, să trăiască, sunt taine pe care le-a luat cu el în mormânt. Dar, fiind un om blând şi înţelept, „el îi acoperea greşelile", căci avea şi trei copii, despre care n'ar fi dorit să se spuie că au avut o mamă... galantă! Insă după moartea lui, timpurie, „atunci abia i s'a descoperit firea".

Şi fiindcă poftele aceste trupeşti sunt îndeobştie legate de mari cheltuieli, fie la bărbaţi fie la femei (în lumea bună, firește), jupâneasa Zoiţa, având nevoie de bani mulţi pentru neorânduielile sale, de cum se călugărise tatăl ei şi-şi împărţise averea între cei doi copii ai săi, se găsi nedreptăţită la împărţeală, prinzând din această pricină o ură neînfrânată pe fratele ei Nicolae.

In 1766, când muri bătrânul călugăr, fost başboier Dudescul, Zoiţa Cantacuzino era văduvă. Ne mai având nici tată nici bărbat care „să-i acopere greşelile", ea îşi dete arama pe faţă. Luându-şi copiii, toţi încă nevrâstnici, anume pe Constantin, pe Nicolae şi pe Maria, gătindu-se noaptea pe furiş, părăsi Bucureştii, şi într'un rădvan cu şase telegari porni înspre Dunăre, pentru a merge la Constantinopol, să pârască la Divanul Vizirului pe fratele ei, că i-ar fi mâncat averea. Se vede treaba că în Divanul Domnesc al lui Alexandru Scarlat Ghica n'avea jupâneasa Zoiţa încredere.

Dar Nicolae Dudescu prinse de veste de „neajunsul" ce voia să i-l facă soră-sa. Cu carte domnească la mână se luă după ea. O prinse abia după ce trecuse Dunărea, la Rusciuc. Inconjurându-i rădvanul,

o sili să-şi întoarcă drumul, gonind-o înapoi acasă. Iar a doua zi, sub straşnică pază, Zoiţa fu trimisă, cu copii cu tot, la mânăstire, la Mărgineni în Ilfov.

Nu rămase legată ca tatăl ei în temniţă, de gât şi de picioare, dar oricum, la mânăstirea aceia era ca la închisoare, mai rău decât la o închisoare, unde mai sunt şi paznici... pe când aşa, numai călugăriţele !...

Canonul acesta a ţinut un an, până se pomeni ea într'o zi, acolo la Mărgineni, cu'n văr de-al bărbatului ei, Mihai Cantacuzino vistierul (din şireaua lui Drăghici), care venea să-i spuie că ar dori să-şi logodească pe fiică-sa Păunica cu fiul ei mai mare, Constantin.

Coana Zoiţa făcu mofturi. Că da, că poate, că... Ce mai ? Ii dă drumul de la mânăstire sau nu-i dă ? Dacă-i dă, mă rog, să ia Constantin pe Păuna, treaba lor.

„Şi astfel au legat vorba împreună, şi mergând vistierul Mihai la Nicolae Dudescul, au mers apoi amândoi la Vodă şi au slobozit-o de la închisoare".

Iar mai apoi s'a făcut şi nunta cu veselie mare, cum se şi cuvine la casele boiereşti, între Constantin şi Păuniţa, „şi toată cheltuiala pe seama vistiernicului Mihai a fost"

Lume, lume, mare eşti
Nu'şt cum faci, mă 'ntinereşti !

La acea nuntă s'o fi împăcat şi Zoiţa cu fratele ei Nicolae şi i-o fi făcut jurământ să se lase de apucăturile ei [103]). Insă vorba Românului, lupul păru'şi schimbă, dar năravul ba.

Nu trecu mult, şi tomnatica Zoiţica se dete în dragoste cu un boierinaş, Matei Poenarul, om lacom, care o sfătui să nu se dea bătută în privinţa clironomiei, c'a fost nedreptăţită la împărţirea averei

părinteşti, şi să meargă amândoi la Stambul să facă pâră la Divanul Vizirului.

Zis şi făcut. Tot ce-a fost s'a uitat. Pentru a doua oară, noaptea 'ntrascuns — părăsindu-şi de data asta copiii în plata Domnului [104])—porni coana Zoiţa cu iubitul ei la Constantinopol.

Pentru a fi mai în siguranţă pe drumurile acele necunoscute, ei luară tovarăş de drum pe un Turc, prieten de-al lui sau de-al ei, nu se ştie. Mai aveau şi două slugi, un ţigan şi-o ţigancă, feciorul boierului şi fata în casă a jupânesei.

Ce mai poveste, de nu-ţi mai vine s'o crezi ! Cum trecură Dunărea, cum îşi scoase Turcul iataganul din teacă (dar o fi avut şi el musulmani de-ai săi să-l slujească) şi omorî pe Poenaru, pe ţigan şi pe ţigancă.

Rămasă acum singură cu Turcul, jupâneasa Zoiţa, fată de başboier muntean şi de conte austriac, a fost dusă într'un orăşel din Bulgaria, cel d'intâi ce le ieşise în cale. Acolo, Turcul zise tovarăşei sale, că pentru a merge la Istambul să se jăluiască de fratesău, trebuie mai întâi să facă în faţa judecăţii lui Mahomet dovada că ea este într'adevăr fata lui Constantin şi sora lui Niculae Dudescu. O va duce deci în faţa cadiului „şi de vreme ce ea nu ştie turceşte, el va vorbi despre partea ei ; fără numai, când va întreba-o cadiul de este aşa, ea să zică că *aşa este şi din voia ei*".

Firesţe că aflându-se în ţară străină, în mâna acestui ucigaş, jupâneasa Zoiţa trebui să joace cum i se cânta. Dar nici nu şi-a închipuit că o să urmeze ce a urmat.

Dusă în faţa judecăţii, Turcul tot tălmăcea, Cadiul tot întreba şi Zoiţa tot răspundea :

— „Aşa este şi din voia mea".

Credea, biata femeie, că este vorba de moştenirea

ei — dar se pomeni deodată că este turcită și măritată cu Turcul !

Luându-și ilam de adeverință la mână, cinstitul Musulman plecă cu noua lui cadână la Istambul, încercând acolo să ciupească ce-o putea din averea banului Nicolae Dudescu.

„Dar nimic n'a putut să strice fratelui ei" zice Mihai Cantacuzino în Ghenealogia sa „și așa tică-loasa, fără voia ei a rămas turcoaică, și petrecând câțiva ani în sărăcie, a murit la Constantinopol".

Lume, lume, mare ești !
Nu'șt cum faci, mă'nbătrânești !

VII

O JUPÂNEASĂ DRĂGĂLAȘĂ

MARIA SCARLAT GHICA

fata contelui Neculai Dudescu, vel ban, bunica lui Ion Ghica

MARIA BANEASA GHICA

In preajma bisericii Antim, cam între străzile Sfinţii Apostoli, Căzărmii şi Vânători, se întindea pe vremuri un loc mare împrejmuit, în mijlocul căruia se zărea printre pomi o casă boierească din cele mai frumoase. Prin anii 1850 se mai vedea încă în dreptul podului gârlii dinspre strada Apolodor, bolta unei porţi cu foişor deasupra şi mai la stânga dărâmăturile acelei case, fără acoperiş, fără uşi şi ferești, în ruinele căreia locuise vestita Radovanca, ghicitoare şi vrăjitoare. Groasă şi chipeşă, descânta de şerpi şi de deochi, omora săricica în lapte de cuc şi argintul viu în untură de ţânţar ; plămădea dresuri şi sulimanuri, da în cărţi, citea în palmă, arunca cu bobii şi aducea luna pe coş. Că era vară, că era iarnă, cum se însera, la Radovanca era bâlci : babe care milogeau dragostea fanţilor, naşi care cereau ape pentru fine, boieri, cucoane, negustori, prostime. Şi într'o zi, prin preajma revoluţiei de la 1848, Radovanca muri. Dar cum n'auzise nimeni trăgându-se clopotele, lumea fu gata să creadă vorbele nebune ale unei vecine : că într'o noapte întunecoasă o pară de foc ieşise pe coş şi, lăsând pe cer o dâră ca de mătură, a apucat-o înspre soare apune şi a căzut în depărtare [105]).

Ruinele acele în care locuise o vrăjitoare, fuseseră casele Dudeştilor, ale Radului vel paharnicul lui Brâncoveanu, ale fiului său başboierul Constantin, şi după moartea acestuia, ale fecioru-său Nicolae, fratele acelei Zoiţe despre care am vorbit în capitolul precedent.

Până prin 1820—30, ele erau încă printre cele mai mari, mai bogate şi mai frumoase case din Bucureşti. Aveau un parter puţin adâncit în pământ — căruia i se zice astăzi *subsol* — şi două caturi deasupra. Jos, că aşa era obiceiul în toate casele boiereşti, locuiau cuconii cu dascălii lor, în rând cu sufrageria cea mare şi cu odăile stolnicilor, ale vătafilor şi a chelarului. La catul întâi stătea boierul, singur. Era partea casei despre scara cea mare, cu un salon la mijloc, două odăi la dreapta şi două la stânga, mobilate cu sofale cu perne împrejurul pereţilor şi aşternute cu macaturi ; perdele ţesute şi cusute în casă împodobeau uşile şi ferestrele, iar pe jos erau aşternute scoarţe româneşti şi covoare de Ţarigrad. Alte câteva odăi mici se înşirau mai înspre fundul curţii pentru grămatic, pentru cafegiu, ciubucgiu şi feciorii din casă [106]). Catul de sus era al cucoanei şi al cuconiţelor, cu cameră de merinde şi cu odăile croitoreselor, ale jupânesei din casă şi ale ţigancelor slujnice. Iar încolo, peste tot locul cât era de mare, erau îngrămădite ecarete şi căscioare, unele lângă altele, de-ai fi crezut că e un sat întreg în cuprinsul acelei curţi : grajduri cu câte 30—40 de cai, şoproane pentru trăsuri, rădvane, butci, căruţe şi sănii. Apoi case pentru vizitii şi pentru rândaşi, hambare pentru malai şi pentru făină, cămări de băcănii, pitării, croitorii, cismării, fierării, potcovării, coteţe pentru păsări, cocini pentru porci, staule pentru oi, vaci şi boi, să aibă boierul cu ce-şi hrăni curticica, la nevoie şi un an de zile. Bucătăriile erau într'un colţ anumit al curţii, vreo zece la număr.

Podoaba casei Dudescului era însă grădina, cum nu mai era alta în Bucureşti. Căci în afară de livada de poame de tot felul şi de o toloacă întreagă de zarzavaturi, mai era într'o coastă a casei „un parc englezesc", mândria boierului.

Pe acesta îl făcuse marele ban Nicolae Dudescu, conte al Sfântului Imperiu, ca şi tată-său Constantin, căci titlul acesta îl conferise Impăratul Austriei pe cale ereditară. Fiul lui Nicolae, Constantin, care a fost cel de pe urmă Dudesc, era şi el *grof*.

Neculai Dudescu era purtat prin străinătăţi, la Braşov, la Pesta şi chiar la Viena. I se rafinase gustul boierului muntean, care în tinereţea lui mai trăise şi la Constantinopol. Şi cum Dudeştii erau de felul lor foarte mândri, întors în ţară, banul Nicolae vru să arate lumii că e mai „abitir" decât ceilalţi neciopliţi de boieri, şi-şi trânti ca atare un parc englezesc de rămaseră Bucureştii cu ochii holbaţi.

Toate neajunsurile sale cu sora Zoiţica îl mâhniseră mult, mai ales ruşinosul ei sfârşit acolo la Istambul, însă de dat bani, o para mai mult nu i-a dat decât îi venise ei la împărţeala averei părinteşti. De bani avea nevoie şi el, pentru scopuri, dacă nu mari, dar în tot cazul mai cuvincioase decât ale soră-sei Zoiţa. Avea nevoie de bani ca să-şi ţie casa, cea cu foişor la poartă şi cu parc englezesc, ca să călătorească, ca să-şi crească băiatul şi să-şi înzestreze fetele.

Neculai Dudescu era însurat cu Aniţa Ştirbei şi avea patru copii cunoscuţi nouă : un fiu Constantin, şi trei fete, Elena, Maria şi Safta [107]). Băiatul primi o creştere foarte aleasă, iar fetelor ce le trebuia era să fie cuminţi, frumoase, dacă se poate şi bogate cât de mult, pentru a-şi găsi bărbaţi aşa cum cerea

ighemonicul. Pe Elena o mărită cu Alecu Văcărescu, pe Safta cu Grigore Suțu. Mai rămânea de căutat un soț pentru Maria [108]).

Deși bătrân, sau tocmai pentrucă era bătrân, Neculai Dudescu plecă în anul acela la sfântul Munte Athos să cerceteze mânăstirele întru închinăciune și curățirea păcatelor. Intors apoi în țară cu sufletul descărcat, își puse mosul toată râvna în căpătuirea acelei copile rămasă încă nemăritată.

Era în vara anului 1786, în Iulie, când ni iesă întâia dată înainte, din vechi mărturii, drăgălașa Maria Dudescu, fată cuminte, dar sburdalnică, sentimentală și expansivă, plină de viață și de draci. Un zâmbet de Romîncă peste veacul umilinților naționale.

Fata asta trebuia măritată cât mai curând. Și cum tatăl ei era, după cum am văzut, bătrân, iar mamă-sa, băneasa Anița, bolnavă de putea abia să mai iasă din casă, se gândiră amândoi să-și pună fata sub obladuirea Doamnei Mărioarei a lui Nicolae Vodă Mavrogeni, numit de curând Domn al Țării Românești — dor s'o găsi acolo la Curte un bărbat potrivit pentru ea.

Intr'o dimineață de vară deci, la 15 Iulie 1786, tocmai se sculase cuconița Maria Dudeasca din pat și se plimba prin parcul englezesc al tatălui ei, când iată îi vine poruncă de la Doamna Țării să se gătească frumos și să vie la Curte, c'a sosit în oraș o cucoană străină de neam mare, care o să vină la palat să se închine lui Vodă și Ei, și vrea Doamna să fie înconjurată de fetele cele mai frumoase ale boierilor din București.

Repede, repede, încep a forfota țigăncile din odaie să gătească pe cuconița Maria. O spală și o piaptănă, îi freacă unghiile și-i încondeiază sprincenele, o stropesc cu mirodenii. Ii aduc apoi rochia cea nai

frumoasă în borangic subțire și-i potrivesc pe cap turbanul, puțin adus pe ochi. Dar nu, Mariei nu-i place turbanul,că-l mai purtase și data trecută când fusese la Curte. Să i se aducă căciulița de zibelină. In fața oglinzii și-o potrivi singură, trasă mai pe ceafă, după cum se purta, și cu șnurul de mătasă spânzurând într'o parte. Gata. Fata Dudescului, în caretă trasă de patru roibi, cu vizitiul pe capră și cu arnăutul și țiganca în picioare la spate, porni pe podul Caliței, peste gârlă, la Curtea Veche, să se închine Doamnei.

Din turnul palatului un ceaușbașa, anume orânduit pentru treaba aceasta, tocmai striga cu glasul său puternic, că ceasul este unu după miezul zilei.

*

Doamna Mărioara a lui Vodă Nicolae Mavrogeni, era fiica bogatului bancher Scanavi din Constantinopol, o Greacă încă tânără, de vreo 30 de ani, puțin cam durdulie, dar frumușică și deșteaptă.

Dar cine era străina de neam mare ce venea să i se închine ? și ce voia ea ?

Lady Elisabeth Craven, născută în 1750, era fata contelui Berkely, unul din marii aristocrați ai Angliei. Măritată la vrâsta de 17 ani cu lordul Craven, care o părăsise după ce-i făcuse șapte copii, ea se despărți de el, începând să cutreiere lumea pentru a-și uita năcazurile. Astfel ajunse, după multă cale, pe malurile Bosforului, unde dealtfel văzuse, nu de mult și din întâmplare, alaiul lui Mavrogeni, când ieșea din Serai pentru a merge la Patriarhia din Fanar, să fie uns Domn al Țării Românești. Intorcându-se acum în Occidentul Europei, trecu prin București, cerând lui Vodă să fie primită de el și de Doamna, căci Lady Craven era curioasă, voia să

vadă şi să ştie cât mai multe, ca orice Englezoaică ce să respectă.

O celebritate europeană n'a fost Lady Craven, însă a fost o femeie frumoasă — dela care ne-a rămas un adorabil portret din penelul lui Reynold— fină şi deşteaptă. Mai târziu, scurtă vreme după trecerea ei prin Bucureşti, ea se mărită a doua oară cu Markgraful Alexandru din Anspach, nepotul lui Frederic cel Mare, cel care-şi vânduse principatul statului prusian. Călătoriile ei le-a descris cu vioiciune şi haz, într'o cărticică apărută la Londra şi Curtea lui Mavrogeni este arătată cu atâta farmec, încât, în rândurile ce urmează, vom da uneori cuvântul acestei lady călătoare.

Dupăce a fost dusă la curte într'o caretă aurită, veche, după credinţa ei „de la facerea lumei", ea fu primită de Vodă întâi, care-o ospătă cu tradiţională dulceaţă şi cafea. La auzul sgomotoasei meterhanalei turceşti, ea care era obişnuită cu gingaşele menuete şi pavane occidentale, fu cuprinsă întâi de o spaimă îngrozitoare, şi apoi de-un râs, de nu-l mai putea potoli. Liniştindu-se în sfârşit, după câteva cuvinte de politeţă ce i le spuse Vodă, (prin tâlmaciu), Englezoaica fu condusă în apartamentele Doamnei.

Principesa era aşezată turceşte pe divan, cu trei din Domniţele ei lângă ea, fete între 9 şi 11 ani *). „Mărioara Doamna e o femeie frumoasă, care seamănă destul de bine cu Ducesa de Gordon. Are 30 de ani, trăsăturile feţei ei sunt foarte plăcute,

*) Aceste au fost mai târziu : Smaranda, Doamna lui Scarlat Vodă Callimaki, şi Domniţele Ralu Suţo şi Sultana Mano. Nicolae Vodă Mavrogenie a mai avut 3 fete şi 3 băieţi, în total 9 copii. Dar nici unul din fii n'a lăsat posteritate. Toţi Mavrogenii de mai târziu s'au tras din Dumitru, fratele lui Nicolae Vodă.

pielea e albă şi părul bălai. E puţin grăsulie, dar e într'a şasea lună, după alte şapte faceri."

„Pentru a-mi da o dovadă de respectul ce-mi poartă, Vodă (care intrase cu ea la nevastă-sa) a îngăduit secretarului meu să intre şi el în *harem*, aşăzându-l chiar lângă el."

„Erau acolo în odaie vreo 20 de femei :' una din ele, în loc de turban, avea pe cap o căciuliţă de zebelină adusă pe ceafă *). Căciula aceasta îmi plăcu foarte mult. Principesa îmi spuse că este fata unui boier din Bucureşti, îmbrăcată după moda munteneascâ."

Maria Dudeasca avusese deci dreptate, când se gătise în faţa oglinzii, să-şi scoată din cap turbanul adus pe ochi şi să-şi puie căciula lăsată pe ceafă, căci astfel, mai mult decât celelalte, atrăsese ea atenţia Elisabetei Craven — făcându-ne astfel şi pe noi să cunoaştem mici amănunte de „toaletă" femeiască de pe vremea lui Vodă Mavrogeni, şi înfăţişându-ne şi pe copila Dudescului sub o înfăţişare plăcută, după cum îndată vom vedea.

„După cum li-e felul femeilor din Orient" urmează mai departe Lady Craven, „Principesa îmi puse o sumedenie de întrebări : dacă sunt măritată, câţi copii am, dece călătoresc, dacă sunt îmbrăcată după moda franceză sau după cea engleză... Imi spuse că ar dori să rămân în Bucureşti un an de zile. Prinţul îmi spuse şi el acelaş lucru, dar i-am încredinţat pe amândoi că nu voi rămâne în capitala lor mai mult de 24 de ore. M'au poftit atunci să iau cina cu ei. Am primit, rugându-i să mă lase totuşi să mă duc întâi pe acasă pentru a scrie câteva

*) „Un bonnet de martre, placé derrière ses cheveux qui étaient attachés à une espèce de bourrelet".

scrisori. Când m'am urcat în trăsură, secretarul mi-a spus că primise poruncă să'mi arate un frumos parc englezesc al unui boier bătrân. Merserăm deci întâi acolo şi văzui o grădiniţă cam cum o au preoţii noştri la ţară."

Ooh ! ăsta era parcul Dudescului ? o grădină de preot de ţară ? Ce mi-e şi cu teoria relativităţii ! S'o fi aşteptat Lady Craven să vadă un fel de Hyde Park. Pentru Bucureşti însă, bun cum era ! Mai ales că în grădiniţa aceia s'a întâmplat un lucru simpatic de tot :

„Stăpânul acestei grădini" ne asigură doamna contesă, căreia nu se poate să nu i se fi spus că şi Dudescu era un domn conte, deşi ea nu catadiseşte s'o mai spuie „stăpânul acestei grădini are o înfăţişare foarte venerabilă. Poartă o barbă mare, albă ca zăpada, şi e îmbrăcat cu un antereu lung de mătasă. Il ţineau doi feciori de subsiori, fiindcă umbla foarte anevoie. Mi-a dat fructe din grădina lui, şi tocmai când eram gata să plec, mă întâlnii în poartă cu fata cu căciuliţă de zebelină, pe care o mai văzusem la palat. Ea fu atât de încântată să mă întâlnească în casa tatălui ei, încât îmi sări de gât să mă sărute, mă ţinea strânsă în braţe şi mă înăbuşea desmierdându-mă. Cu mare greutate m'am putut desface de ea. Numele acestui bătrân este banul Dudescul, unul din cei d'intâi boieri din Ţara Românească."

Jupâneasa Aniţa nu era acolo, fiindcă zăcea bolnavă în iatacul ei. Patru ani mai târziu ea va şi muri în 1790 [109]). Dar, până să ne întoarcem la Dudeşti, să mergem întâi cu Englezoaica la masa lui Vodă şi s'o petrecem a doua zi până la graniţă.

Mavrogeni a fost cel din urmă voevod muntean care a locuit la Curtea Veche. Dărăpănată de pe atunci, cum a sosit Domn la Bucureşti, a poroncit să fie reparată „că este şi ruşine a fi ea în mijlocul

oraşului surpată, de nu are Măria Sa unde să şadă" [110]).

Acolo, deci, între străvechile ziduri ale acelei Curţi, în care trăiseră şi Vlad Dracul şi Vlad Ţepeş şi Neagoe Basarab, în care intrase ca învingător Ştefan al Moldovei, în care se iubiseră Şărban Vodă Cantacuzino şi Anastasia Doamna Ducăi şi în care fusese arestat, nu de prea multă vreme, Nicolae Mavrocordat de către generalul Stainville, acolo fu ospătată Lady Elisabetha Craven de Vodă Nicolae Mavrogeni şi de Doamna sa Mărioara.

„Masa fu servită mult mai europeneşte decât aşi fi crezut, căci nu mă aşteptam să găsesc o masă pe picioare, nici scaune împrejur. Prinţul se aşează în capătul mesei, Doamna la dreapta şi eu la stânga lui. Mai multe jupânese mâncară cu noi. Argintăria era englezască (solniţele şi altele). Erau mai ales patru candelabre de toată frumuseţea, împodobite cu flori de rubine şi smaragde. In timpul mesei a început iar să cânte nesuferita cea de muzică turcească, care însă din fericire era din când în când înlocuită cu acea a lăutarilor ţigani, ale căror duioase acorduri ar fi îmbiat la joc pe omul cel mai greoi. Văzând Vodă cât de mult îmi place muzica aceasta, porunci ca taraful de lăutari să cânte mai des decât meterhaneaua... După masă, trecurăm în altă odaie, în care însă Vodă cu boierii se aşezară într'o parte, iar Doamna, cu mine şi cu celelate cucoane, într'altă parte. Vorbii mai mult cu Prinţesa, care credea că glumesc când îi spuneam că la noi femeile învaţă a citi, a scrie şi a dansa. I-am mai spus şi altele multe, dar nu credea nimic din ce-i spuneam."

A doua zi „străina de neam mare" părăsi Bucureştii, mergând, prin munţii noştri care o încântară, la Sibiu, unde fu găzduită în casa Guvernatorului, baronul von Bukow. Luând mesele cu el şi cu con-

tele ungur Witzai, a cărui nevastă era o Esterhazy, viitoare Marografină de Anspach se găsea în sfârşit între „ai ei", mulţumită de a se afla din nou „în Occident"... deşi mărturiseşte cu sinceritate că „nicăeri n'am fost mai bine primită ca la Bucureşti".

*

Căciuliţa de zebelină a Mariei Dudescu ne ispiteşte a arunca o privire asupra felului femeilor de a se îmbrăca în timpul domniei lui Vodă Mavrogeni (1786—1790) sau şi scurt timp înainte şi după el.

Mai întâi, despre Doamna Mărioara ea însăşi, ştim că cu vreo doi-trei ani înainte de a veni la Bucureşti, pe când era mare dragomăneasă la Constantinopol, a fost văzută odată de cineva plimbându-şi corpulenţa pe malul mării la Therapia [111]). „Era foarte gătită şi ţanţoşă. O întovărăşeau câteva slujnice, din care una mergea înainte, legănând în faţa ei o pană de păun pentru a alunga muştele de pe obrazul ei, care strălucea ca o pictură lustruită, iar alta umbla la spate, ţinând coada rochiei sale spre a o împiedeca să mătură cu ea praful de pe stradă". Prin urmare Doamna să văpsea, deşi i se păruse Elisabetei Craven că avea o piele foarte albă, şi purta rochie cu „trenă", ziua în ameaza mare.

La noi în ţară se îmbrăcau femeile şi ele după moda de la Constantinopol, importată de Fanariotele care dădeau la Bucureşti şi la Iaşi „tonul". Dar mai schimbau jupânesele noastre moda aceasta, fie după gustul lor, fie după o rămăşiţă de datină românească care nu se pierduse încă cu totul.

Boierul Stan Jianul scria în 1790 din Bucureşti la ţară: „Să deschideţi lada cea de chiparos şi să scoateţi o jubea mohorâtă, cu vergi de fier ce este cu nurcă, şi o rochie asemenea cu antereul ei. Jiubeaua Ilâncăi este cu jder şi rochia este fără mâneci ,iar a Zoiţei este cu nurcă şi rochie cu antereu la ea. Şi un beneş al lui Ghiţă de postav să trimiteţi — numai să puneţi între ele scânduri subţirele, ca să nu se sfarme."

O jupâneasă cerea unui negustor din Sibiu, în 1787 „postav verde tăiat cu colţuri, să se puie pe marginea unei piei. Şi văpsea să'mi trimiteţi, de cea care să nu mânjească hainele." Şi o piele de urs „fiindcă, precum zic, piele de urs voiu să pun pe pat în loc dă mindir, iar pieile de capră voiu să le fac în loc de perine."

Se purtau mult „batistele", adecă ce-am numi noi azi „fularele". „Stirboaica", cum i se zicea acestei Dumitranei Ştirbei stolnicelei, fata Strâmbeanului şi bunica lui Barbu Vodă Ştirbei *), era una din bunele cliente şi chiar prietenă a lui Constantin Hagi Popp olteanul, mare negustor la Sibiu. In 1782 îi cerea „două batiste frumoase de cele ce poartă jupânesele la piept, dar să nu fie albe, să fie lucru mai nou". In 1785 voia „o basma de horbotă albă de gât. Să fie mare, de cele cum poartă coana Păunica (nevasta lui Hagi Popp)."

Şi „papuci" voia Ştirboaica, şi mai ales „mănuşi". Aceste erau foarte căutate. In 1780 îi trebuiau „două perechi de mănuşi de piele, una albă, alta albastră, numai să fie mai micuşoare" fiindcă îi era şi mânuşica mică. Iar 16 ani mai târziu, când era acum puţin tomnatică în 1796, ea mai cerea „mănuşi albe de mătase", fiindcă aşa o fi fost moda atunci. Şi pe vorniceasa lui Ştefan Prâscoveanu o aflăm cumpărând mănuşi.

Când era mai tânără, Dumitrana Ştirbei avea şi nevoi mai multe. In 1778 cerea de la Sibiu „o blană

*) O vară de a Aniţei Dudescu.

de guşă de vulpe de mosc, două perechi de nasturi mari de aur şi o pereche de nasturi cu rubine în vârf". In 1780 îi trebuia „o salbă de galbeni mari şi mărgăritari, ori unde se vor găsi, numai să fie alb curat". In 1784 vrea „apă de obraz, din cea care a ieşit acuma", care să-i fie adusă de la Beciu (Viena). Ce rafinament !... Şi „un ceasornic bun de purtat în sân, englezesc". Prin urmare jupânesele aceste care nu ştiau să citească şi să scrie, ştiau totuşi că este pe lume o ţară care o chiamă Anglia, din care se aduceau mărfuri căutate, fie indigene, fie de pe atunci „made en Germany" — asta nu putem şti noi. Iar când o văzură pe lady Craven, poate şi Ştirboaica, la Curtea Mavrogenesei, s'o fi uitat la ea cu multă băgare de seamă pentru a vedea cum arată femeiele băştinase din ţara de unde le vin ceasornicele ce purtau ele în sân ! Şi să te mai miri că avea Dudescul un parc englezesc!

D'apoi căţeii ! Mă rog, le plăceau jupâneselor, şi chiar boierilor, cănii cei mici. Ştirboaica se văita lui Popp că „i-a murit *Milord* căţelul". „Mare petrecere făceam cu el" scria Dumitrana Stirbei „şi te rog să-mi afli altul, frumuşel". Iar ginerele ei Constantin Gianoglu clucerul — tot în acelaş an 1784 — era încă mult mai pretenţios. El scria lui Popp la Sibiu să-i trimită un câine, care „foarte să fie mic, încât să nu fie în toată Europa mai mic decât acela. Să fie şi flocos, cu părul slobozit şi moale, fie şi căţea !" [112]).

Dar văd că trecui de la căciuliţă la căţel. Să ne întoarcem la Dudeşti.

*

In anul acela 1784 când se cerea de la Sibiu apă de obraz, ceasornice englezeşti şi căţei pitici, îşi mă-

ritase Nicolae Dudescu pe fiică-sa Elena cu „Conu Ghiţă Benjescu" cel ce purta beneş de postav. „La Paşti va să meargă dumnealui la Bucureşti să facă nunta scria Zamfir Hagi Gheorghe, fiul lui Hagi Popp unui prieten [114]). Nunta clucerului Gheorghe Benjescu cu Elena Dudescu se făcu în April (s'au despărţit după vreo câţiva ani) şi în August plecă bătrânul ban Neculai la Sfântul munte Athon, după cum mai sus am arătat. Şetrarul Gheorghe Jianu scria atunci lui Popp la Sibiu (10 August 1784): „Astăzi luarăm înştiinţare că dumnealui banul Dudescul a plecat din Bucureşti la sfintele mănăstiri pentru închinăciune. Poftesc pe dumneata să-mi cumperi trei butelci vin de Tocai şi patru de muşcat... şi răsol de Breslau !" [115])

In 1785 banul se întorsese acasă, cu sufletul curat dar cu picioarele bolnave, de-l ţineau slujitorii de subţiori când se plimba prin parcul său — în 1786 fiică-sa Maria se gătea cu căciuliţă de zibelină pentru a place Elisabetei Craven — şi în 1788 sau 89, nu ştim cu siguranţă când, ea se măritä cu vel logofătul Scarlat Ghica, nepot de frate lui Grigore Vodă al Moldovei, decapitatul din 1777.

Despre viaţa Mariei de când s'a măritat, nu mai ştim mare lucru. Soţul ei vel postelnicul avea casă pe Podul Şerban Vodă „dinspre partea de jos a Curţii Domneşti [116]), pe lângă palatul Brâncoveanului deci — şi avea şi pecete cu stemă : un leu privind într'o oglindă [117]). Se zice despre jupâneasa Maria, o fi n'o fi adevărat, nu putem şti, dar spunem şi noi mai departe ce s'aude din bătrâni, că foarte era speriată de boeria ei. Dudească şi Ghiculească, fată de conte [care s'ar fi înrudit prin nu ştiu cine cu nu ştiu ce ramură a Habsburgilor], cumnată de Voevod, [când va ajunge peste 30 de ani, Grigore Ghica, fratele lui Scarlat, domn al Munteniei], coana

Maria ar fi spus odată, bătrână fiind : „când mă gândesc la ighemonicul neamului meu, mă apucă stenahoria... aduceţi penele de curcan să'mi faceţi vânt, că ameţesc !"

In tot cazul, un lucru vrednic ştim c'a făcut Maria Ghica băneasa : o sumedenie de copii ! Unul din ei, Dumitru, mare ban şi el, însurat cu Maria Câmpineanu, a fost tatăl marelui om de stat, patriot, financiar şi scriitor din cei mai buni, Ion Ghica, fostul bey de Samos. Scrisorile sale către Vasile Alexandri, Amintirile din pribegie şi Convorbirile economice, sunt mărgăritare „din cele albe" cum spuneau bătrânii... pe care firește că prea puţini le cunosc astăzi fiindcă.... „cei — cu sufletul mărit, căci au văzut idei" nu vor să lase neamul acesta să trăiască şi să propăşească după cum îi este firea şi menirea, căci are doar altcineva grijă de... viitorul lui !

VIII

VREMURI DE VESELIE

Transformarea societăţii între 1770 şi 1820

Transformarea societății între anii 1770 și 1820

— *Te-ai însurat,*
frate, 'nsurat ?
— *M'am însurat,*
frate 'nsurat.
— *Bine frate, bine.*
— *Bine și nu prea,*
că cu muta mea
am dat de-o belea,
c'adusei o proastă
în căsuța noastră.
— *Rău, fârtate, rău.*
— *E rău și nu prea*
că cu proasta mea
am mai luat cu ea
opt perechi de boi
și-o turmă de oi.
— *Bine frate, bine.*
— *Bine și nu prea,*
că din boală rea
după nunta mea
oile-au crăpat,
iar boii sărmanii
i-au furat tâlharii.
— *Rău, fârtate, rău.*
— *E rău și nu prea,*
că și proasta mea
oițele moarte
le-a topit pe toate
și-am scos, frate, eu
mulțime de său.
— *Bine, frate, bine.*
— *Bine și nu prea*
că năuca mea
făcând mare foc
a ars săul tot.
— *Rău, fârtate, rău.*
— *Da, fârtate, rău,*
dar rău și nu prea
că și proasta mea
*încă a ars și ea ! *)*

Parafrazând aceste versuri populare, s'ar putea cineva apuca să facă o „Istorie a Epocei Fanariote", căci mai mult decât oricărei alteia i se potrivește ei refrenul de mai sus.

Pe bărbați, Fanarioții i-au învățat carte și le-au mai ascuțit mintea, bine, frate, bine — bine și nu

*) Poezie populară culeasă în Bucovina de S. Fl. Marinescu (în P. Locusteanu „Umorul Românesc", p. 4).

prea, căci le-au schimbat şi firea, care din neatârnată şi mândră ce fusese altădată, a ajuns de atunci încoace milogioasă şi bacşiş-oasă.

Pe femei, le-au mai şlefuit şi le-au mai subţiat, bine, frate, bine — bine şi nu prea, că le-a făcut mai fluturatice şi mai nepăsătoare, decât bune soţii şi vrednice mame.

Au stors Fanarioţii ţara şi-au jăfuit-o fără milă, rău, fârtate, rău — dar rău şi nu prea, căci din această pricină, s'a născut în sufletul Românului o răscoală sufletească, din care s'a ivit un Domnul Tudor şi un 48 şi un divan Ad-hoc şi Unirea şi Neatârnarea, bine, frate, bine... şi aşa mai departe.

*

Timp de 90 de ani Principatele Dunărene au fost încălcate de 4 ori de armatele duşmane.

Ocuparea Olteniei de către *Nemţi,* care a ţinut 21 de ani, dela 1718 la 1731 (Pacea dela Passarowitz — Pacea dela Belgrad); ocuparea Moldovei şi Munteniei) de către *Ruşi* 1806—1812 (Pacea dela Cuciuc-Cainargi şi răpirea Bucovinei); ocuparea Moldovei şi Munteniei de către *Nemţi* şi *Ruşi* 1788—1792 (Pacea dela Iaşi); ocuparea Moldovei şi Munteniei de către *Ruşi* 1769—1774 (Pacea dela Bucureşti şi răpirea Basarabiei).

Mai mult decât Fanarioţii, au influenţat Ruşii şi Austrieci asupra societăţii moldo-valahă, mai ales asupra femeilor, pe care le-au făcut să simtă că n'au dece fi ele slugile bărbaţilor lor şi că e păcat pentru dânsele a sta ca Turcoaicele închise în haremuri. Nu li s'a spus : bărbaţii să asude, voi să flecăriţi. Dar a ajuns să i se dea femeiei atenţia ce i se cuvine, pentru ca din roabă să se facă stăpână:

Dă-i nas lui Ivan
Şi se urcă pe divan.

Nu s'a făcut într'o zi-două, nici într'un an-doi, dar în 50 de ani femeia romăncă, după ce s'a urcat pe divan, repede a sărit şi dincolo de el.

Perioada acestui salt, cam între anii 1770—1820, vom depăna-o puţin aici.

*

Vremuri de veselie! Abia doi-trei ani după plecarea Ruşilor din Bucureşti, sub domnia Măriei Sale Alexandru Vodă Ipsilanti, viaţa oraşului a şi căpătat altă înfăţişare. Incep a se deschide cârciumi pentru feciorii de boieri, lucru nemai auzit până atunci, şi grădini de vară cu mititei, vin şi lăutari, la care se duceau, sărind noaptea pe una din ferestrele palatului, înseşi fii lui Vodă, beizadelele Constantin şi Dumitru. Pitulicea ţiganca, cea care făcea dresuri pentru obrajii cucoanelor şi le încondeia sprincenele, cea pe care o diesmerdase şi Enăchiţă Văcărescul, poetul care peste câţiva ani se va îndrăgosti de Doamna Zoe a lui Alexandru Vodă Moruzi, aruncându-i din foişorul Dudescului poezioare de „libov" în rădvanul ei când trecea prin faţa porţii acestuia — acea Pitulicea, cu alte ţigănci de ale ei cutreiera măhălălile oraşului dela Ferentari la Podul Târgului d'afară, să dibuiască fetele nostime pe care le ducea fie în casele boierilor, când erau văduvi sau holtei, fie pe la grădinele de vară să chefuiască cu cuconaşii. O fi fost ea, deşi n'o putem afirma, una din acele care, în schimbul unor mici galbeni, avea grijă de „chefurile" beizadelelor, a căror mamă de altfel, Ecaterina doamna (fata lui Dumitru Moruzi şi a Sultanei Mavro-

cordat) era şi ea femeie cu fire poetică ce „afişa la Curte multă libertate de trai" şi căreia îi plăcea să se plimbe la miezul nopţii, singură, prin livezile Sfântului Elefterie. Fii ei în tot cazul, elevii mult învăţaţilor Raicevici şi Linchoult, băieţi care aveau, după cum spuneau ei „un piccoli principio di onore e di sentimento" aveau şi o neînfrântă poftă de a-şi trăi tinereţele. In jurul acestor doi feciori domneşti se învârtea tot tineretul de aur al Bucureştilor acelor vremi.

Aveau boierii români o deosebită dragoste pentru femeile grece, despre care spunea cântecul atunci la modă, că li este sărutul ca mierea, chiar de-o fi ele cât de mici:

Mică, mică, mică
Dar cu sărutul dulce.

Şi aşa, s'a întâmplat într'o zi de s'au întâlnit beizadelele cu vestita Sofia, a cărei poveste pe scurt trebuie arătată aici, fiindcă o vom întâlni-o, în alte împrejurări, şi în Iaşi, precum o va întâlni toată boierimea de atunci în toate colţurile Europei, până şi la Versailles spunând reginei Franţei „Madame, mes beaux yeux me font mal!"

Născută la Constantinapol prin anii 1760, micuţa Sofia îşi petrecuse o tristă copilărie în sărăcăcioasa casă a părinţilor ei, care aveau de hrănit o numeroasă familie. Rămăsese totuşi o tradiţie în familie că ei se coboreau din Comneni, Impăraţi ai Byzanţului, dar, după căderea oraşului sub Turci, sărăciseră, ca aproape toţi grecii. O fi, n'o fi, fapt este că părinţii el trăiau foarte din greu, şi cum morala în cercurile nevoiaşe se deosebeşte adesea de acea pe care o sancţionează tratatele de etică, mama Sofiei îşi lua uneori fata în piaţă când precupeţea, nu atât pentru

a avea un ajutor la vânzarea mărfurilor sale, cât poate pentru a trage alte foloase din frumuseţa copilei. La început lucrurile merseră greu şi singurul amator care se înfăţişă fu un ienicer turc. Bun şi atât. Insă scurtă vreme după aceia o nouă întâlnire urma să schimbe cu desăvârşire cursul vieţii micuţei Sofiei.

Intr'o caldă zi de primăvară a anului 1775, fetiţa, care avea acum vre-o 15 ani, stătea cu mamă-sa în Pera vânzând zarzavat — se precizează chiar că se aflau în preajma mormântului lui Bonneval — când trecu deodată în faţa lor strălucitul alai al unui ambasador străin, acel al Poloniei, domnul de Boskamp Liasopolski. Cum zări Excelenţa Sa, din treacăt, pe această frumoasă copilă, îşi opri calul, şi chemând-o lângă el, o întrebă cum o chiamă, a cui este şi ce face acolo. Mama fetei îşi scoase capul de după verzile ei. Urmă un mic sfat în trei, după care domnul de Boskamp pofti pe mamă şi pe fată să vină adoua zi la Ambasada Poloniei. Iar în ziua d'apoi, în mai puţin de-un ceas, Polonul cumpărase pe fata grecului cu suma de 1500 de piaştri.

Aducându-şi apoi odorul în palatul Ambasadei, începu să-i facă educaţia: profesori de limbele polonă şi germană, maeştri de muzică, dans şi pictură, un pic de istorie, un dram de literatură, un nimic de gramatică şi o umbră de sintaxă — să aibă copila cu ce face faţă în „lumea mare".

Se zice că Boskamp avea un gând ciudat. El era însurat cu o Moldoveancă, Bălaşa, despre care se afirmă că era iubita regelui Poloniei. Foarte mâhnit de necredinţa femeiei sale, hotărî să crească această fetiţă, a cărei frumuseţe îl orbise şi pe el, cu gândul că ducându-o la Varşovia, s'ar amoreza regele de ea, putând el astfel să-şi recapete nevasta.

Un an mai târziu, în 1776, Boskamp trebui să

plece în Polonia, lăsând la Ambasada din Pera pe Sofia în paza unui secretar bătrân şi a unor femei de încredere. In ţara lui, el află că regele avea de gând să-l mute la altă ambasadă. Trimise deci răspuns secretarului său să plece pe dată din Stambul, aducând cu el la Varşovia pe tânăra fată, menită să cucerească inima regelui Stanislas August.

Lucrurile se întoarseră însă altfel decât fuseseră plănuite. Plecarea din Constantinopol avu loc pe la sfârşitul verei 1776, iar drumul ducea prin ţările româneşti.

Aici o aştepta pe Sofia un lucru pe care nu şi l-ar fi închipuit. Intâiul popas mai îndelungat fu deci la Bucureşti.

Coborând din rădvan, încă prăfuită de drum, încă ameţită de hopuri — ca Manon a lui Massenet : „Je suis encore tout étourdie" — căzu frumoasa Sofie în mijlocul acestui oraş libertin din vremea lui Vodă Ipsilanti. Şi cum beizadealelor şi feciorilor de boieri le plăceau grecoaicele cu sărutul dulce, ei puseră pe dată, nu se ştie cum, mâna pe frumoasă fată. Din chef în chef, din braţe în braţe — rochii, juvaere şi lux — fetiţa brutarului şi a precupeţei învaţă din bob în bob plăcerile dragostei şi ale vieţii. Pe bietul secretar, însărcinat de ambasadorul Poloniei să-i aducă odorul bun nevătămat la Varşovia, îl treceau năduşelile, de credea c'o să-şi piardă minţile. Abia după vreo două luni ajunse moşul să facă pe fată să înţăleagă că trebuie să plece mai departe.

Porniră... dar ce plecare mai fu şi aceia. Tinerii boieri munteni întovărăşiră pe Sofia până la Iaşi. Odată ajunşi în capitala Moldovei, cuconiţi de pe malul Dâmboviţei prezentară pe încântătoarea lor prietenă cuconilor de pe malul Bahluiului. Iar aici tot tâmbălăul începu din nou. Infuriat, secretarul, nemai putându-şi stăpâni indignarea, scrise stăpânului său, arătându-i cu de-amănuntul cine anume este odorul plătit cu 1500 de galbeni la Ambasada din Pera. Insă primi în curând răspunsul lui Boskamp, prin care era înştiinţat ca să se întoarcă îndată la Varşovia, lăsând-o pe Sofia în voia soartei, căci ea nu-l mai interesa, de oare ce iubita lui soţie Balaşa murise, şi ca atare nu mai avea nevoie de farmecele grecoaicei pentru a aţiţa poftele regelui Poloniei.

Fata rămase deci la Iaşi, spre marea ciudă a jupâneselor moldovence, care o urau de moarte, fiindcă nu numai că destrăbala pe feciorii lor, dar le fura şi inimile bărbaţilor. Cum totul însă în lume este de fapt în funcţie de interes sau de vanitate, vom vedea mai departe cum aceleaşi jupânese de sub Grigore Vodă Ghica îşi vor schimba cu desăvârşire sentimentele sub Alexandru Vodă Mavrocordat, iar sub Potemkin vor fi chiar lipsite de orice simţimânt de demnitate.

După câteva luni de petrecere în Iaşi — prin iarna anului 1777 — se gândi deodată tânăra răsfăţată a boierilor moldoveni, că are acum învăţătură destulă pentru a-şi face singură drumul în lume. Ii trebuia Varşovia, unde auzise că e viaţa mai bogată şi mai rafinată decât în încântătoarele, dar pentru poftele ei acum neîndestulătoarele Ţări Româneşti.

Povestea acestei femei am depănat-o aiurea *). Vom arăta deci aici numai faptele în legătură cu ţările noastre. Sofia s'a priceput să facă nişte căsătorii strălucite, întâi cu contele de Witt, guvernatorul Cameniţei şi unul din favoriţii împărătesei Ecaterina a Rusiei, şi apoi cu contele Felix Potocki, unul din marii aristocraţi europeeni. A fost pe la toate curţile

*) C. Gane : „Dincolo de sbuciumul veacului" (Bucureşti, Ed. Cugetarea) p. p. 95—126).

Europei, „très grande dame", încântând pretutindeni pe toţi cei ce au cunoscut-o. Călătoria ei la Paris, care a avut loc în anul 1781, a fost, ca să zicem aşa, triumfală. Toţi bărbaţii se amorezară de Sofia de Witt. Contele Langeron spune despre ea. „E cea mai frumoasă femeie din Europa". El o cunoscu chiar acolo, la Versailles, şi tot acolo o văzu întâia dată Principele Charles de Ligne, care se exprimă despre ea în termenii următori: „J'ai vu tout ce qu'il y a de plus beau au monde. Son charme lui a donné de nombreux admirateurs, on la recherche pour son esprit et les nobles qualités de son coeur." Cât despre contele de La Garde, care a fost cel mai înfocat admirator al ei, el ne asigură (în Memoriile sale asupra Congresului de la Viena 1815) că „Felul acesta de frumuseţă a dispărut din lume, anume acel amestec de farmec, oriental cu fineţa occidentală. Să fi văzut pe această contesă de Witt când s'a arătat întâi la Curtea regelui Franţei, ce impresie a făcut, ce entusiasm general a stârnit..." Iar în altă parte La Garde ne asigură că „la picioarele ei zăceau regi, miniştri, eroi şi artişti, încât îţi puteai face o ideie despre Socrate, Pericles şi Alcibiade la picioarele Aspasiei..."

Atunci, la Paris, Sofia de Witt avea abia 21 de ani. Patru ani mai târziu, în 1785, o regăsim la Iaşi în intimitatea zilnică a Doamnei Zamfira Mavrocordat, locuind chiar la Curtea Domnească. Această Doamnă a Moldovei era fata lui Nicolae Vodă Casuflet simţitor, posedând oarecare cultură. Tovărăşia radja, o femeie frumoasă, cuminte şi înţeleaptă, cu Curţile Europei, cunoscătoare a etichetei Suveranilor din Schönbrunn şi din Versailles, nu-i putea fi ei decât de folos, iar ce-o fi bârfind jupânesele moldovene despre o oarecare Greacă Sofia, care cu 8 ani acestei tinere contese poloneză, purtată pe la toate

înainte îşi făcuse de cap în capitala Moldovei, n'o privea pe ea, Doamna ţării, care pe acele vremuri nici nu fusese încă la Iaşi. De altfel, bârfelille nu erau pe faţă, ci din potrivă, fiind bine primită la Curte, nu putea fi decât bine primită şi în societate.

Contele de Hauterive, secretarul lui Mavrocordat, ne asigură că „Doamna de Witt e blândă şi frumoasă ca un înger. Atât de bine s'a priceput ea să facă să i se uite poveştile de altădată, încât, aici chiar, în locul unde mai fusese acum opt ani, Domnul şi Doamna au primit-o cu tot alaiul cuvenit femeilor din cel mai înalt rang, iar moldovencile cu familiaritatea şi cu politeţa pe care le arată ele de obicei femeilor celor mai cinstite..." Trebuie crezut de altfel că sglobia fetiţă din 1777 se făcuse în 1785 femeie serioasă şi poate chiar oarecum cinstită. Hauterive o laudă cât se poate: „Elle a adopté d'une façon parfaite les manières et le ton des femmes de la bonne compagnie de Paris... Elle a les grâces de son pays et le maintien du nôtre" [117]). Numai soţul acestei femei nu-i plăcea rafinatului Francez: „Domnul de Witt e mândru, prost, sec şi ridicol". Se înţelege că nu cu un astfel de bărbat era să facă frumoasa şi spirituala sa femeie casă lungă. Avea abia 25 de ani, mai putea deci nădăjdui într'o schimbare a soartei sale.

Pentru a mai uita amărăciunile vieţei conjugale, ea începu să poarte interes faptelor războinice. Era vitează şi-i plăcea chiar să simtă pericolul. In 1788, trei ani după şederea ei la Iaşi, o găsim în lagărul Hotinului, atât de aproape de bătaia tunului, încât Prinţul de Ligne e nevoit s'o ducă cu deasila înapoi la Cameniţa. „Tremblant pour les jours de la plus belle créature qui existe" [118]).

In 1790—91 Sofia de Witt se afla din nou la Iaşi, unde o adusese de data aceasta rolul de curtezan al soţului ei.

Moldova era pe atunci ocupată de armatele Caterinei II, care se afla încurcată într'un lung şi plictisitor război cu Sultanul, din pricina stăpânirei Crimeiei. Potemkin, marele favorit al Impărătesei, conducea armatele de operaţii şi îşi avea sediul în capitala Moldovei. Generali ruşi şi austrieci (căci Austria era aliata Rusiei), diplomaţi cu cariere dubioase, toţi cei în fine care voiau să se puie bine cu iubitul Impărătesei, veniseră şi ei la Iaşi, pentru a fi cât mai aproape de generalisim. Era şi Prinţul de Ligne acolo. Putea contele de Witt să lipsească din această mândră adunare? Având nevoie de înaintare, el îşi împinse întâi nevasta. O prezintă lui Potemkin. Inima cuceritorului fu pe dată cucerită. Amănunte despre această nouă dragoste a Sofiei ne lipsesc. Atât se ştie sigur că aproape doi ani de zile contesa de Witt a stăpânit în Iaşi ca o Doamnă — cea d'intâi din toate femeile, în faţa căreia mândrele noastre moldovence trebuiră să-şi plece capetele şi să-şi înfrângă trufia, căci fosta fată de brutar, care le stricase lor casele, era acum iubita stăpânului Moldovei.

La 15 Octombrie 1791, Potemkin, care zăcea acum bolnav de câteva săptămâni, se simţi deodată cuprins de o mare neliniste, şi, răspingând sfaturile doftorilor din Iaşi, ceru să i se înhame caii la trăsură „pentru a merge la plimbare, la aer". Insoţit de o nepoată de a sa şi de doamna de Witt, el se urcă în caretă şi porunci să fie dus afară din oraş, înspre Jijia. Dar aerul de toamnă în loc să-l liniştească, îi făcu mai mult rău. Coborî lângă o măgură şi se aşeză la marginea drumului, pe iarbă. Apoi deodată, strângând, zice-se, pe Sofia de Witt în braţele sale, îşi dete duhul...

Contesa părăsi Iaşii. O regăsim în 1793 la Hamburg, apoi în Italia, măritată a doua oară cu Felix Potocki, o regăsim în castelul ei dela Tulcin în Ucraina, stăpâna a uneia din cele mai frumoase grădini din lume, prietenă cu poetul polon Trembisky, cu vestitul Delille. Muri târziu, în 1823, la Berlin.

Să ne întoarcem deci la Ieşenii noştri, sau mai bine zis, la Ieşence. Am văzut că în 1785, sub Mavrocordat, şi în 1790, sub Potemkin, se aflau în capitala Moldovei doi oameni însemnaţi: contele d'Hauterive, viitor consul la New-York şi Director al Arhivelor Naţionale din Paris, precum şi mult vestitul Principe Charles de Ligne, unul din cei mai apreciaţi oameni ai Vechiului Regim. E prin urmare interesant să vedem, dupăce am arătat părerea lor asupra frumoasei Sofia Potocki, cum au judecat ei societatea ieşană din acea vreme şi mai ales pe femeile moldovence, fanariote şi româno-fanariote.

Lui Hauretive i se pare a fi văzut „şapte feluri de oameni" în Moldova [119]).

1. Boierii care merg în rădvane, mândri, curtezani, politicoşi unii cu alţii precum şi cu străinii. La Curte ca şi la ei acasă, socotesc, scriu, judecă, se îmbogăţesc şi se plictisesc.

2. Boierii care merg călări, cei de mâna a doua. Ei îşi acoperă caii cu valtrape roşi sau galbene, argintii sau aurii, şi sunt încrezuţi şi mândri de starea lor. Se duc unii la alţii pentru a bea cafea, a trage din ciubuc şi a vorbi în de ei despre greutatea de a fi numit şi neplăcerea de-a fi scos din importantele slujbe de cămăraş, cupar, spatar sau armaş.

3. Negustorii greci, subţiri, dulcegi, pungaşi, calităţi morale cu care aceşti corsari profită de prostia localnicilor şi de nevoile străinilor pentru a-i despoia cu toată politeţa din lume.

4. Negustorii moldoveni, care vând cuie, scânduri, putine, brânză, având un fel de-a fi care seamănă cu marfa ce-ţi arată!

5. Nemţii, foarte buni lucrători, şi care s'ar îm-

bogăţi cu toţii de n'ar fi deosebit de proşti, beţivi, obraznici şi urâţi.

6. Jidanii (le descrie îmbrăcămintea, cu antereile, barbele şi perciunile lor). care numai mulţumită Nemţilor şi Grecilor nu sunt cei mai mari pungaşi din ţară, şi care sunt preferaţi celorlalţi în meseriile lor de tâmplari, croitori şi ceasornicari, care meserii le fac totuşi mult mai prost decât alţii.

7. Poporul, care mişună pe străzi, care face temeneli în noroi cum vede venind de departe vre-un boier în caretă sau călare, şi care, când nu poate face altfel, îşi aruncă şi carul cu boi în şanţ pentru a lăsa pe cei mari să treacă.

După cum se vede, viitorul Director al Arhivelor Naţionale din Paris a mâzgălit pe o pânză mohorîtă un colţ de stradă a Iaşilor din vremea lui Alexandru Mavrocordat. Avea o fire poetică şi-l impresiona înfăţişarea exterioară a lucrurilor. Mai mult n'a văzut şi n'a priceput.

Pe femei le descrie astfel:

„Cele mai frumoase femei ce am întâlnit sunt aproape toate grecoaice, fete de voevozi maziliţi sau ale altor Greci, măritate cu boieri moldoveni. Fetele de domni se bucură de privilegiul de a fi numite „Domniţe" şi de a-şi păstra numele *). Ele stau pe divan alături de Doamna Ţării; atât mai deţin din puterea suverană a părintelui lor".

„Imbrăcămintea femeilor este în genere nu tocmai cuviincioasă şi nu stă bine decât fetelor care n'au încă 18 ani. Se poate spune că rochiile lor nu ascund decât culoarea pielei, căci trupurile se văd în toată moliciunea şi cu toate scăderile lor, când sunt femeile mai în vârstă. Niciodată aşezate, rareori în picioare, trupurile lor pe jumătate culcate se moleşesc, şi, fiind răzimate de dimineaţă până în seară de pernele de pe divane, ele pierd obiceiul de-a se susţine. Turbanele lor, mari şi grele, silesc pe aceste femei să plece capul înainte pentru a ţine echilibrul, şi felul acesta de a sta, în afară că lipseşte de farmec, mai are şi neajunsul de a face să le spânzure guşile. Mereu culcate, niciodată încălţate, când se scoală de pe sofale, mai mult să târâie decât umblă. — De fapt, arta cochetăriei lor e una singură: văpsitul părului şi a genelor. Şi sprâncenele le văpsesc, unindu-le cu o culoare neagră care ascunde intervalele... După părerea mea, ele capătă astfel o înfăţişare mai puţin dulce şi priviri mai puţin expresive".

„Femeile au păstrat aici faţă de bărbaţi un respect patriarhal care nu se mai găseşte nicăieri în Europa. Nu de mult încă, ele mâncau numai după ce bărbaţii lor prânziseră şi nu se aşezau pe acelaş divan cu ei. Moravurile aceste s'au mai schimbat decând au fost Ruşii pe-aici, şi acum o femeie poate primi chiar pe un străin, fără ca nimeni să se mire" [120]).

Contele Hauterive a fost, pare-se, un privitor superficial şi oarecum rău voitor. Abia 3—4 ani mai târziu, Prinţul de Ligne, om superior în toate privinţele şi de altfel şi bun scriitor, a văzut societatea ieşană sub o înfăţişare mai plăcută.

Intrat în serviciul Ecaterinei II şi sub ordinele lui Potemkin, el a făcut tot războiul Crimeii. In 1788 mai multe din scrisorile sale sunt datate de pe la noi: Aiud, Ociacov, Hotin, Roman şi Iaşi.

Vom traduce aici scrisoarea sa din 1 Decembrie 1788, din Iaşi [121]):

„...Dupăce am părăsit patria Nogailor, Bugeacul, Tartaria şi împrejurimele Basarabiei, mă aflu acum într'o ţară care mi se pare încântătoare... De la ple-

*) Adică în loc de a lua numele de familie al bărbatului, ele păstrează numele tatălui lor.

carea mea dela Elisabetgorod nu mai întâlnisem nici o casă, nici un pom, în afară de grădina Paşalei de lângă Ociacov; am sărutat acolo câţiva copaci, sub focul artileriei, ba am şi mâncat câteva caise".

„O apă verde ca trupurile moarte a 5000 de Turci, omorâţi, arşi sau înnecaţi de Prinţul de Nassau, a fost singura băutură ce-am avut timp de cinci luni de zile, sau atunci apă din Marea Neagră. Iţi închipui deci ce fericire pe mine când am dat de-o fântână, pe un deal, înainte de a ajunge la Iaşi? Inainte de a o bea, am mâncat-o cu ochii, pe urmă am sărutat-o! Locuiesc acum într'unul din acele *superbe palate* pe care boierii le clădesc aici în felul oriental; mai mult de 150 din ele se înalţă deasupra celorlalte case din capitala Moldovei".

„Femei drăguţe, cele mai multe din Constantinopol, stau *aşezate* cu nepăsare pe divanurile lor, capul cu totul dat înapoi sau sprijinit pe un braţ ca de marmoră. (Hauterive le văzute culcate şi cu capul lăsat înainte. Ligne le-a văzut aşezate şi cu capul dat înapoi. Mai scrie Istorie după asta.). Bărbaţii care merg să le vadă, stau tolăniţi lângă ele. O fustă foarte subţire, scurtă şi strânsă, le acoperă uşor frumoasele forme, şi un văl aruncat peste umere şi piept, lasă să se zărească drăgălaşele contururi ale sânurilor lor. Pe cap poartă o stofă neagră sau roşie, strălucind de diamantele ce împodobesc acest fel de turban — sau de bonetă. Mărgăritare din cele mai albe atârnă de gâtul sau de braţele lor; uneori le înlocuiesc cu salbe de galbeni, am văzut până la 5000 de galbeni pe aceiaşi rochie. Rochiile aceste orientale sunt din stofe brodate, sau lucrate în ii de aur sau argint, având cusute pe mărgini blănuri foarte scumpe, ca şi hainele boierilor de altfel, care nu se deosebesc de ale Turcilor, decât prin calpacul ce poartă în cap, care nu seamănă cu un turban".

„Femeile boierilor ţin de obiceiu în mână mătănii de diamante, mărgăritare, mărgean sau lemn scump, care au menirea de a le da o ţinută, ca femeile noastre cu evantaliile lor. Se joacă cu ele, întreţin sp: intene degetele, ale căror unghii sunt vărsite în roş. numără boabele, făcând din ele, zice-se, o tainică vorbire cu iubiţii lor. Mi s'a părut chiar să fi zărit nişte priviri bănuitoare de bărbaţi, doritori poate de a şti dacă învăţasem şi eu acest frumos alfabet al galanteriei! (Prinţul de Ligne avea în 1788 ani 54). Ceasul întâlnirilor se poate astfel uşor afla. Dar nu ştiu cum se pot face astfel de întâlniri, când cucoanele aceste au 7—8 feciori şi tot atâtea fete care le slujesc, băieţi frumuşei şi fete frumuşele, care stau totdeauna în toate odăile, una aducând cafelele, cellalt ciubucurile, unul dulceaţa, cealaltă mirodenia... Dacă te duci într'o zi la 20 de boieri, de 20 de ori trebuie să iei dulceaţă, să bei cafea, să tragi din ciubuc. E foarte prost văzut de a refuza atari politeţe"

„Paturile sunt bune, odăile sunt calde. M'am îmbrăcat ca boierii. Mă duc deseori pe la ei, deşi nu ştiu decât puţine vorbe româneşti, iar greceşte de loc. Greaca e limba ce-o vorbesc aceste cucoane, care despreţuiesc graiul moldovenesc al bărbaţilor lor. De altfel boierii vorbesc puţin. Teama ce o au de Turci, fiind obişnuiţi de a afla mereu ştiri rele, teama pe care o au chiar de gospodarul lor (voevodul), a făcut din ei nişte oameni tăcuţi şi trişti."

„Imi place felul lor de a-şi lăsa încălţămintea afară pentru a nu murdări frumoasele covoare din case... Imi place că n'ai nevoie să suni mereu sau să strigi după servitori. Dacă din întâmplare nu se află nici unul în odaie, îi chemi bătând din palme, ca la Serai".

„Moda în Iaşi vine dela Constantinopol, după cum vine la noi în provincie de la Paris. Culoarea gal-

benă fiind cea mai plăcută Sultanelor, o poartă acum la Iaşi toate femeile. Ciubucurile foarte lungi din lemn de cireş înlocuiseră la Constantinopol ciubucurile scurte de iasmin. Nu mai avem decât ciubucuri de cireş, noi boierii de aici! Domnii aceştia nu merg niciodată pe jos, sau din lene, sau din mândrie, pentru a se deosebi de oamenii din popor".

„Femeile ar fi trebuit să se mai lipsească de pântece, dar aici e un semn de frumuseţă şi o mamă mi-a cerut odată iertare pentru fata ei că n'avea încă burtă. — Dar o să vie în curând, îmi zise ea, căci deocamdată e o ruşine, că e dreaptă şi subţire ca o trestie! — Imbrăcămintea acestor femei, felul cam asiatic ce au de a fi, fac pe cele frumoase încă mai frumoase, dar sluţesc pe slute. Trebuie însă mărturisit că sunt foarte puţine din aceste aici. Mi s'a întâmplat, din cauza felului ce au ele de a se aşeza sau de a se culca înghemuite, de a crede, când nu e destulă lumină în odaie, că sunt nişte blănuri uitate pe divan".

„Fetele de boieri stau închise, ca Turcoaicele în haremuri, putând privi de după nişte ferestre cu gratii la bărbaţi şi să-şi aleagă un soţ. Dar aceşti nu le pot vedea decât după nuntă".

„Am dat dăunezi la mine o sărbare, de care am fost foarte mulţumit. Au fost o sută de boieri cu jupânesele lor la masă, şi după aceia a urmat *un bal.* S'a jucat dansuri greceşti, moldoveneşti, munteneşti, turceşti şi egipţiene..."

„Se ţin strânşi de mână, fac câţiva paşi la dreapta, la stânga, înainte şi 'napoi. Se uită unii la alţii, mai se lasă, iar se strâng, se apropie, nu ştiu cum; se privesc, se înţeleg, se ghicesc şi se iubesc... Jocul acesta mi s'a părut foarte înţelept". Hora!

„Eu am petrecut de minune, privind şi stând pe gânduri lângă nişte boieri. După un şerbet de tran-

dafiri, câteva cafele şi şase ciubuce, mă pomenii deodată singur în odaie".

„O, voi! arbitrii soartei omeneşti... lăsaţi pe Moldovenii aceştia în pace. Ţara lor e atât de frumoasă, încât ar ţipa toată Europa de-ar vrea cineva s'o ia. Făceţi-i neatârnaţi de tiranii Orientului. Să se poată guverna singuri, şi în loc de un gospodar, care e nevoit să fie rău şi necinstit pentru a fi pe placul Porţii Ottomane, daţi-le câte doi boieri să le cârmuiască, schimbându-i la trei ani odată, şi care astfel n'ar îndrăzni să abuzeze de puterea lor, căci ar plăti-o scump... Lucraţi pentru scumpii mei Moldoveni cum veţi şti voi mai bine. Sunt aşa drăguţi cu mine. La ei totul îmi place, şi mai cu seamă limba lor, care arată lămurit că se coboară din Romani. E un amestec armonios de latinească şi italienească. Se spune *slugă* în loc bunăziua, se spune *frumoasă cuconiţă* şi *buna sara* şi *dragă'mi eşti*..." *)

Lady Craven scria, în clipa când trecea graniţa pe la Turnul-Roş, că munţii noştri sunt de toată frumuseţa şi Muntenia e ţara „unde a fost cel mai bine primită". — Prinţul de Ligne era răsfăţatul societăţii europene din a doua jumătate a veacului al 18-lea, dar nu i-a fost ruşine, ca altora, să spuie pe faţă că-i place Moldova la nebunie, cu boierii şi jupânesele ei cu tot — Sofia de Witt-Potocka, şi ea o răsfăţată a Europei, trăind mai mult la Varşovia, Viena şi la Paris, îi plăcea totuşi să se întoarcă mereu la Iaşi. — Vom vedea mai departe ce mari uibitori ai ţărilor noastre au fost emigraţii conţi francezi Rochechouard şi La Garde. România a vut şi defai-

*) C'est un mélange harmonieux de latin et d'italien. On dit szluga au lieu de jè vous souhaite le bonjour. Sara bona pour dire bonsoir, et dragua-mi pour dire jè vous aime. Puis-je mieux finima lettre que par cette véritté, que je saurais vous dire en douze langues au moins.

matori, dar puțini și toți superficiali. — Stăinii care au cunoscut-o bine, au iubit-o. Unul din fanaticii ei admiratori a fost Vaillant, prin 1850, și tot pe atunci Granier. Dar aceste fiind lucruri în afară de subiectul ce tratăm acum, să ne întoarcem la ale noastre.

*

Prințul de Ligne fost unul din străinii care a cunoscut societatea românească mai în intimitatea ei, însă într'o epocă când ea abia începuse să se emancipeze.

Nu trebuie de altfel crezut că țelul Românilor a fost întotdeauna de a-și ține femeile, ca Turcii, în haremuri. Foarte din potrivă. In vremurile vechi, de la Vlaicu Vodă și mamă-sa vitregă Clara, de la Ștefan cel Mare și mamă-sa Oltea, de la Neagoi Basarab și Doamnă-sa Despina, de la Lăpușneanu și nevastă-sa Ruxandra, de la Chiajna lui Mircea Ciobanul, Elisabeta lui Ieremia Movilă, Maria lui Matei Basarab, Dafina lui Dabija și Anastasia lui Duca, până la Fanarioți, femeia Romîncă a trăt pe picior de egalitate cu bărbatul ei. Influența grecească, fanariotă, orientală, a adus o scădere în starea socială a femeiei dela noi. Dar aceasta n'a ținut decât vre-o sută de ani cel mult. Austriecii și Rușii, occidentali și occidentalizați' n'au făcut de fapt altceva decât să întoarcă moravurile societății înapoi de unde porniseră, să le descătușeze de influența constantinopolitană.

Cu privire la fetele de boieri de pildă ,,care se uitau de după gratii'' — vorba lui de Ligne — adevărat că astfel au fost ți nute ele în epoca fanariotă, fiindcă aceste erau ,,obiceiul și moda'' la Constantinopol. Dar e de bănuit că la noi în țară numai fetele de boieri mari nu-și puteau vedea logodnicii înainte

de nuntă, fiindcă li se dădea o creștere maimuțărită după a Domnițelor grece. Și în tot cazul era tocmai vremea când și obiceiul acesta începuse să se piardă. O scrisoare din 1819, Martie 9 — deci încă în epoca fanariotă — a unui Constantin Dracachi, ne lămurește asupra următorului fapt: că într'o Duminică, la 4 din zi, sosi el la Copăceni (Ilfov) ,,și venirea mea au fost ca să văz pe dumneaei cucoana Tița, fiica dumisale biv vel stolnicului Barbul Viișoreanul a'mi fi mie spre petrecere de soție, și adouazi, Luni, cu ajutorul lui Dumnezău, *după a noastră vedere în ființă*, am făcut urmare de vorbă și am și primit foaie de zestre, trimițând-o și la București, ca să ne vie părinteștele blagostovenii de la a mea dorită maică, dumneaei cucoana Sultana Dracachi...'' [122])

*

Acum că știm cam ce spuneau străinii de noi în a doua jumătate a veacului al 18-lea, să vedem și ce se poate desprinde din glăsuirea vechilor hârțoage grecești și românești din acea epocă. — Cum locuiau, cum se îmbrăcau, ce mâncau și beau, cum se căutau când erau bolnave și cum își petreceau vremea acele cucoane din bătrâne vremuri. E un studiu anevoios, pe care nădăjduim totuși a-l face într'o zi. Aici numai îl vom schița.

Despre locuințe și mobiliere vom vorbi mai jos. Să vedem deocamdată gusturile gastronomice ale strămbunilor noștri.

De la mesele Românilor nu lipsea mămăliga, pe care însă Grecii o desprețuiau. Nu lipsea brânza, de oi și de vaci, pilafurile, verzele, baclavalele și sarailiile, mâncări turcești, grecești și, în Moldova, din cele leșești. Dar nu de aceste e vorba aici, ci de alimentele mai pe gustul oamenilor ,,subțiri''.

Ne vom călăuzi după corespondenţa negustorului Hagi Popp de la Sibiu — o comoară de informaţii în toate ramurile negustoreşti [123]). Această casă de comerţ fusese înfiinţată, încă înainte de 1750, de dumnealui Petru Luca, Român oltean pare-se, cu negoţ întins de boi în Vâlcea, dar şi la Triest şi Veneţia. Era însurat cu Stana, rudă cu familiile boiereşti Jianu şi Murgăşeanu din Oltenia. Fata lor Păuna (Paulina) s'a măritat cu Constantin Hagi Popp de la Craiova (Hagiu, fiindcă fusese la Ierusalim). In 1771 Petru Luca era mort şi-l aflăm pe Constantin în capul negoţului socrului său. E în corespondenţă cu toată boierimea ţării, muntenească şi oltenească.

Una din clientele sale din cele mai harnice dar şi prietenă, era Catinca, născută Crăciunescu, jupâneasa vel paharnicului Barbu Ştirbei, cel care în 1796 va merge şi la Carlsbad să se caute „fiindcă-l cerca neputinţa", trecând şi prin Buda-Pesta, Viena şi Lipsca (sunt părinţii voevozilor Barbu Stirbei şi Gheorghe Bibescu) [124]).

In 1778 „Stirboaica" cerea de la Popp *„arpacaş, gulii, varză, lăptuci* şi *sămânţă de napi,* precum şi *ceai din cel bun de Rusia"*. Ea sădise în grădina ei *„lămâi,* dar nu am oameni să aibă grijă de ele". In 1780 cerea *„unt, caşcaval* şi *rozmarin",* în 1796 *„zahăr, cafea, pesmeţi",* iar în 1801, soţul ei Barbu, vrând să facă plăcere nevestei sale Catincăi „că se apropie Sfânta Ecaterina şi atunci avem masă mare", cerea să i se trimită *„salam, prezentină* şi *ananas!"*

Ananas mai ceruse în 1798 (Februar 16) şi pitarul Constantin Brăiloiu, că-i trebuia „pentru cucoana căimăcăneasa" a lua Iancu Caragea biv vel postelnic, „care se află lehuză şi cam bolnavă... Dohtoru ce se află lângă dumneaei cere să cercetezi la grădinarii

din Sibii sau la grădina lui Brocântal (Bruckenthal) pentru nişte poame ce le zic ananas". Poamele fiind găsite, se vede treaba că Brăiloiu a gustat din ele şi, plăcându-i, o mai fi dat şi altor boieri, răspândind astfel gustul lor în ţară, căci în afară de Barbu Stirbei în 1801, mai aflăm şi pe Nicolae Brâncoveanu cerând în 1803 ananas dela Sibiu.

Un bun client de ale mâncării era şi Gheorghe Jianu, care în 1781 voia „unt de *scorţişoară,* ce-i zice latineşte *oleum cannellae, lămâi, portocale şi vin de muşcat* (tămâios)." In 1784 voia *„pişcoturi de cele lungi"*, iar în 1787, auzind că va veni Vodă Mavrogeni la Craiova şi vrând să-l cinteascâ domneşte, cerea vărului său Popp *„prezentină, cârnaţi, orez de Italia, răsol de Franţa, salam de Sibiu, pişcoturi lungi, aufsaţ de zahăr* cu tot felul de figuri în cutii rotunde de bumbac, şi vinuri cât de multe: 12 sticle de *Tokay,* 12 de *Rhin* şi 6 de *muşcat"*. Cu trei ani în urmă, în 1784, Jianu mai ceruse şi „6 buteluri *fruntinac* (Frontignan).

Se cuñoşteau deci de pe atunci la noi vinurile străine: ungureşti, nemţeşti, franţuzeşti, ba chiar şi cele spaniole, pe care le cerea Otetelişanu în 1794 pentru nunta sa cu fata slugerului Argetoianu: „Să 'mi trimiţi, mă rog dumitale, 6 ocă *zaharicale,* două ocă *capere,* 100 *sardele,* 12 sticle de *Şpanu* *) şi 12 de *Tokai"*.

In 1795 boierul Socoteanu cerea *anghinari*. Barbu Ştirbei voia „vutcă franţuzească din aceia care se chiamă *rom"* (1793), precum şi *conopidă* şi *andide"*, probabil andive, cerând şi sfaturi „cum trebuie puse în pământ". (1799). Constantin Otteteleşanu comandă *„melci* pentru mâncare, câţi se vor putea lua pentru 10 zloţi" (1803) şi Constantin Brăiloiu *„colarobi"* — Koblrüben (1804).

*) Sau poate o fi însemnând „şampanie?".

Mesele nu mai erau atât de bogate ca pe vremuri: porţelanul şi sticla începea să înlocuiască argintul şi cristalul. In 1781 Barbu Ştirbei cerea lui Popp să-i trimită „o ladă de farfurii, adecă tacăm de masă de 24 de *personîi* şi 24 de şervete cu faţă de masă" — iar în 1784 voia „100 pahare de vin, să nu fie de cristal, ci de cele *urdinare*".

„Persoană", „ordinar" erau neologisme atât de noui, încât postelnicul nostru, vrând să fie „la modă", le întrebuinţa fără a şti să le pronunţe. In schimb el cerea „pahare de vin" nu „pahare pentru vin", fiindcă Barbu Ştirbei vorbea în 1784 românește, nu păsărește cum se vorbeşte astăzi, de-i auzi până şi pe băieţii dela ospătării şi cârciumi spunând, fiindcă ne-au stricat străinii limba, un pahar mic *pentru* vin şi un pahar mare *pentru apă,* un pahar *cu* vin şi un pahar *cu* apă — precum mai zic cafeu şi cafele în loc de cafenea şi cafenele, lingerie în loc de rufărie, ble în loc de albastru şi alte prostii la fel. Dar la ţară, unde se mai vorbeşte şi azi românește, *nu stă omul la cafeu, în cămaşă ble, la un pahar cu rachiu...* Doamne Doamne! Multe sânt şi minunile Tale!

Să trecem! In 1796 Ştirbei mai voia „o faţă de masă leşască cu 12 şervete", iar Jianu în 1784 „un *servis* de porţelan de 48 de *persoane* (scris corect)". Tot el, 1781, ceruse „cuţite şi lingure de argint". — „12 cuţite, 12 *furculiţe* şi 12 linguri de argint" cumpăra şi Dumitru Fălcoianu în 1792, precum şi Şărban Oteteleşeanu în 1796. Acesta, care era mereu în ceartă cu Hagi Popp, după cum vom arăta mai jos, cerea: „12 *perechi* cuţite, 12 *perechi furculiţe* cu lingurile lor, două solniţe şi două sfeşnice de argint... şi repede, să-mi odihnească şi mie".

Furculiţa, de origină bizantină, a fost întrebuinţată la noi înainte ca ea să fie introdusă în Occident.

In Franţa lui Ludovic XIV se mânca la Versailles încă cu degetele (la fourchette d'Adam), pe când pe aceiaşi vreme, în foaia de zestre a uneia din fetele Brâncoveanului găsim înşirate, printre alte lucruri, şi furculiţele de argint. Adevărat că nu prea se mânca cu ele nici la noi, ci doar le ţineau boierii pentru mesele mari. Abia la începutul veacului trecut întrebuinţarea furculiţei a devenit obştească.

Boierii, când mergeau la masă unii la alţii, îşi luau de obicei paharul de argint sau de cristal cu ei, uneori şi sticla de vin şi întotdeauna feciorul, care stătea în picioare la spatele stăpânului, turnându-i de băut.

*

Despre podoabele femeilor nu vom mai vorbi aici, fiindcă am văzut în capitolele trecute ce mai de mărgăritare, briliante, smarande, safire şi rubinuri aveau ele, şi „basmale cu horbotă de gât" „basmale de *muslină*" (le cerea Oteteleşanu în 1795), „papuci de Stambul", „papuci prinprejur cu piele albă sau neagră, fără fluturi" şi „zece pereche *strinfi* de mătasă" pe care le cerea Ştirboaica în 1796). [ciorapi = Strümpfe]. Cămăşile de mătasă erau şi ele foarte căutate, precum şi mănuşile de mătasă, de piele, de tot felul.

Să trecem la articolele de toaletă.

Constantin Gianoglu depusese la Hagi Popp din Sibiu, spre păstrare „un ceainic, o zaharniţă şi 12 linguriţe, toate de argint, o şea de argint, scări de cal de argint, şi *două tocuri cu pieptene, cusute cu fir*" (1788). Oglinzile erau căutate. Brăiloiu voia pentru nevastă-sa „nişte săpun, ce scriu gazetele c'au ieşit pentru spălatul cucoanelor pe obraz" (1798), iar Catinca Ştirbei cerea mereu şi stăruitor

„apă de obraz din Beciu (Viena)". Soţul ei Barbu — Bărbucianu cum i se spune — avea nevoie, în 1790, de „un fier de călcat hainele" şi tot el poroncia dela Bucureşti la Craiova acasă „să se schimbe tutunul dela işlice, ca să nu le mânânce moliile". Naftalina nu se întrebuinţa încă pe atunci.

Săpunul şi apa de de obraz, fierul de călcat hainele şi tutunul dela işlice, arată grija ce aveau de persoana lor „eleganţii şi elegantele noastre" de acum 150—200 de ani.

Despre ceasornicele englezeşti, de masă şi de pus în sân, despre căţeii flocoşi şi mici „cum să nu mai fie alţii în Europa", despre drăgălaşul Milord al Catincăi Ştirbei, iarăşi am mai vorbit. Dar le plăceau dumnelor spre petrecere — cucoanelor şi chiar boierilor — până şi păsările în colivii.

Obiceiul de a ţine pe aceşti nenorociţi cântăreţi în case, le venea de la grecoaicele de pe malurile Bosforului. Incă de prin 1750 dumnealui Iordache Stavracoglu, care avea la Fanar cea mai frumoasă casă de creştin din tot cuprinsul imperiului otoman.

Dudude şi canari mulţi în odăi avea.
Aceste nu erau pe perete zugrăvite,
Ci erau în colivii de toţi văzute.
Una cânta mai încet, alta mai tare,
Şi să fi intrat înlăuntru, te lua mare mirare ! [125])

Se putea oare ca atare să nu aibă şi cucoanele noastre, care maimuţereau pe Fanariote şi mai ales pe Doamnele şi Domniţele de la Curte, să nu aibă ele păsările lor ? Una din ele deci, prin bărbatul ei a cărui iscălitură nu se poate citici, cerea lui Hagi Popp în 1793 „doi canari, să cânte frumos". Iar în 1796, dumnealui Constantin Socoteanu, de sigur că pentru jupâneasa sa, cerea, de aproape nu-ţi vine

să crezi „mai mulţi canari, nu numai cu câte o notă, să ştie note multe, două-trei, şi mai multe note să ştie. Iar pentru preţ, eu nu întreb, numai *fain* să fie !... Şi te rog şi de doi căţeluşi, mici, frumoşi, *vrednici de damă mare, de Domniţă !*" Apoi să nu nebuneşti !

Şi fiindcă iar e vorba de câini, să mai arătăm că banul Costachi Ghica cerea în 1804 „cinsprezece dulăi", iar cu 20 de ani în urmă, Constantin Gianoglu, despre care am mai vorbit, scria lui Hagi Popp, în August următoarele :

„Fiindcă acum a venit vremea prepeliţelor şi coteiul ce-am avut a murit, să'mi găseşti altul bun, frumos, cu urechile lungi, lăsate. Să fie soi bun, să se priceapă a scoate prepeliţele şi din apă... Şi de se va găsi să fie căţea, şi mai bine ar fi !"

Boierii noştri au fost în toate vremurile vânători, asta se ştie. In 1778, Barbu Ştirbei, bărbat de 25 de ani şi însurat de alţi trei, cerea lui Popp „alice de vrăbii şi de iepuri". El mai era şi un neobosit cititor de ziare, străine fireşte, căci presa noastră încă nu se născuse. In 1795 se plângea numai „că n'are gazete", în 1798, auzind că s'au „închis gazetele greceşti" cere din cele nemţeşti, iar în 1799 cerea „gazeturi italieneşti, fiindcă am început şi eu să citesc italieneşti, şi de n'o fi cu putinţă, îmi vei trimite tot nemţeşti" *)

In acelaş an 1799, Nicolae Golescu, ispravnicul de Piteşti, trimitea prin Popp o scrisoare „ce scrie italineşte" la Viena lui chir G. D. Caribolu. „Iţi trimit şi un şfanţ pentru crăiţarii poştii, pe care-l pusei în plic."

Caimacamul Craiovei cerea „o hartă geografică a celor cinci judeţe ale Olteniei şi ale celor 12 din

*) Era întors de 2 ani dela Carlsbad, Viena şi Lipsca.

Muntenia, care s'a făcut când a fost stăpânirea chesaricească aici (1718—1731); iar de s'ar putea găsi în limba franţuzească prea bine ar fi — de nu, măcar şi latineşte!" C. Oteteleşeanu cerea şi el 2 hărţi de Ţara Românească şi două de Moldova (1796). **)

Corespondenţa lui Hagi Popp face cât o Enciclopedie, căci prin ea aflăm atâtea şi atâtea amănunte despre viaţa acestor boieri, pe care astfel cu greu am fi bănuit-o.

Comenzile de pildă de carete, de butci, sunt tot ce poate fi mai interesante.

Maria Grădişteanu voia în 1780 „o caretă, înlăuntru cu catifea de lână roşie; dricul să fie şi el roş şi p'afară să aibă o vargă de aur şi una verde cu floricele."

Oteteleşeanca, cea cu bărbatul certăreţ ***), voia „o butcă, măcar să fie şi puţintel purtată, şi să fie ori englezească ori de Viana, numai să fie frumoasă şi ţapănă, uşurică şi ieftioară, dar să nu fie alta asemenea!" Mă rog! Aceasta în 1780.

**) Constantin Socoteanu citea şi el gazete (1796), iar Stoian postelnicul ot. Piteşti cerea „două topuri de hârtie", dar să le dea la meşterii ce leagă cărţile, ca să-i taie marginele".

***) In 1784 Oteteleşanu se plângea că Hagi Pop „îi scrie cu semeţie". „Nu mă pohteşti prietenește şi nu-mi scrii ca unui boier, ci-mi poruncești ca unui supus al dumitale. Chir Hagi, noi de dumneata nu ne temem..." Şapte ani mai târziu, în 1791, tot supărat rămăsese Oteteleşanu pe negustorul sibian: „Imi scrii să mă iscălesc creştineşte, căci n'ai putut pricepe iscălitura. Eu prea bine mă iscălesc, numai dacă omul dumitale n'a ştiut carte bună, apoi să înveţe a cunoaşte iscăliturile". Mai târziu totuşi boierul şi negustorul s'au împăcat, deoarece'l aflăm pe Costache Oteteleşanu făcând în 1799 nişte destăinuiri lui Hagi Popp, care nu se fac decât între prieteni: „Mă aflu în casă cam greu" scrie el, „că din mila lui Dumnezău, pe tot anul ne câştigăm câte un copilaş".

In 1784, Ion Brăiloi, biv vel stolnic, cerea „o butcă nouă, nu vreo coptură veche, ca cele neveste bătrâne, sulemenite şi ştirbe. Să fie *fainâ*, frumoasă, postavul verde şi dinapoi să aibă doi oameni loc a şedea. Coroana cea de deasupra să aibă meşteşug, să se sloboze pân'aproape de burduf, ca să nu sbicească ploia. Şi să aibă două geamuri mici dinainte, ca să se vază când se vor slobozi perdelele. Scările să fie ca la caretele cele englezeşti, să se închiză subt butcă, şi la picioare jos cu lădiţă pentru a pune în călătorie tipsii, talere şi altele. Lângă vizitiu să fie loc pentru traiste. Să nu fie grea, cât de uşoară, dar mai ieftioară".

Sărdarul Budişteanu avea nevoie de *două butci* (1790). „Să fie de la Beciu, poleite, să se legene, cu aur din destul poleite şi făptura ca aici la noi, nu din cele cu uşi".

Faţă de toate aceste pretenţii ale boierilor de avea carete dela Viena şi dela Londra, pe care le şi aveau, mai purtate, mai ieftioare, dar „poleite, frumoase şi ţepene", nu mai înţelegem pentruce Lady Craven spunea despre rădvanul ce-a dus-o de la gazda ei la Curtea Domnească, că era „de la facerea lumii."

Slujitorii erau de obicei şi din totdeauna ţiganii robi. Dar într'acel sfârşit de veac cu ocupaţii nemţeşti şi ruseşti, boierii noştri începură „să se simtă", luând în casă şi oamenii cu sâmbrie. In 1794 Brăiliou — cel cu butca cea *fainâ* — cerea dela Sibiu o bucătăreasă săsoaică „să aibă ştiinţă, *pracsis* de uscături, de bucate, de zaharicale... şi din casă de boier, să se ia nu din cele din prostime". — Un an mai târziu întâmpinăm pe un spătar, cu iscălitură indescifrabilă, cerând „un bucătar şi o nemţoaică spălătoreasă". — Iar Stan Jianu, fost postelnic, în 1795, cerea „un grădinar şi o fată în casă, căci voi să dau toţi ţiganii afară, că m'am supărat pe ei".

Printre desele cereri ce se făceau lui Hagi Popp, erau acele de doftorii şi chiar de doftori.

Medicii străini umblau de mult prin ţările noastre. Şi Ştefan cel Mare şi-avut doftorul său italian, şi Vasile Lupu şi mai toţi voivozii noştri. Brâncoveanu barem avea o ceată întreagă : pe Enachi, pe Iacob, pe Pandele, pe Athanasiu Gordol, pe Gheorghe Trapezantul grec ; pe Bartholomeu Ferrati, italian ; pe hirurgul Lautier, francez.

Hirurgii erau foarte iscusiţi. Banul C. Caradja ne spune în „Efemeridele" sale, că la 14 Noembrie 1778, într'o Miercuri, a fost operat de *cancer,* la Iaşi, de doftorul florentin Rossi subt supravegherea „arhimedicului signor N. Festa şi altor medici şi hirurgi, de faţă fiind şi boierii prieteni.". I s'a scos tot sânul drept şi s'a vindecat. A trăit bătrân, încă vreo 40 de ani.

Trei ani mai pe urmă, în 1781, Dumitrana Ştirbei cea bătrână cerea să i se trimită de la Sibiu „un doftor". Ii va da 500 de taleri (probabil pe an) şi alte daruri „cu cheltuiala la noi, şederea în casă, mâncarea în casă". Nu era pentru ea, ci pentru noră-sa Catinca, căci e bolnavă. „E iute, se mânie de fieşte-ce, are dureri în şale şi la oase, şi slăbiciuni", deşi n'avea decât 22 de ani, „căci n'avea decât 16 când s'a măritat în 1775 cu fiul meu Barbu, care are acum 28 de ani". Ştirbeii erau prieteni cu familia Popp şi le destăinuiau multe chestiuni familiare.

Stan Jianu — acesta chiar rudă cu Popp — avea piatră la ficat sau la rinichi : „mă apucă în partea din stânga, aproape de spinări, pesemne la *rărunchi".* In 1790 îi cerea doftorii, iar în 1791 să jăluia că în loc de apă dulce, trebuie să bea apă de Borsec. Şi „pă chir Dumitrachi Marcu doftoru l'am adus dălă Bucureşti în 1794", dar mai mult pentru

nepotu-său „un copil mut şi surd, n'ar fi apucat să se nască!"

Acest Stan Jianu paharnicu, făcut de Vodă Mavrogen mare postelnic *), avea o pană de aur. Scrisoarea ce scrise el lui Hagi Popp la moartea năprasnică a fiului său mai mare Zamfir, e atât nu numai de duioasă, dar de fin psihologică, încât merită să stea într'un tratat de artă epistolară :

„16 August 1785... Pentru moartea prea iubitului şi prea înţeleptului meu fiu Zamfir, focul deapurea arde în inima mea... Mie tot mi se pare că este un vis acel foc ce m'a călcat. Imi pare că este dus în vr'o slujbă, de nu-l văz înaintea ochilor mei, iar când îmi vine câte-o scrisoare de la vreo rudenie sau de la vreun prieten şi'mi scrie de mângâiere, atunci cunoscând că este adevărat c'a murit, *îmi aprinde focul jale.* Aş fi pohtit, pentru păcatele mele, să mă hi pedepsit Dumnezău ori cu paguba de-a pierde tot ce am, ori mie să'mi hi dat patimă de boală, să pătimesc pân la sfârşitul vieţii mele în

*) Sub Mavrogeni o parte din boieri a fugit singură din tară. o parte a fost alungată de el. Rămânând fără nimeni, Vodă să apucă să boierească pe oricine, pe boieriniaşi, pe negustori, pe oameni de rând. Vindea pitacele, chiar cu de-asila. Iată ce credea Stan Jianul el însuşi de boieria ce capătă de sigur pe bani: „Craiova 28 Decbr. 1786... Eu rog pe milostivul Dumnezău ca să trăiască Măria Sa Vodă, să-l avem domn şi stăpân până la adânci bătrâneţe... pentru că boieria postelniciei este mare cinste, din protipendadă, şi măcar că este a doua după vistiernic mare, dar mai înainte vreme, la Domnii trecuţi, această boierie o aveau boierii greci din cei mar, feciori şi gineri de capichihale, Moruzi, Hrisoscoleu şi alţi... şi pe fiul meu Stănuţ l-a făcut Vodă vel Sărdar, care pentru vârsta lui este prea mult..." (N. Iorga: „Scrisori de boieri şi negustori olteni şi munteni". Bucureşti 1906, p. p. 72 urm.). După mazilirea şi omorul lui Mavrogeni (1790) Jianu scria amărât rudei sale Popp: „Toate boieriile lui Mavrogeni s'au stricat cu hatişerif...". El nu mai putea iscăli nici măcar fost postelnic.

scârbă şi dureri, numai să hi trăit răposatul, că la lipsa ce m'aşi fi aflat şi la durerile boalei, m'aşi fi chivernisit şi m'aşi fi mângâiat după înţălepciunea ce avea. Numai, neputând întoarce focul ce m'a călcat, zic şi eu: Domnul au dat, Domnul au luat... Că fiind sănătos, vrând sĕ fie mai sănătos, s'a înşălat un besişnic doftor ce avem aici şi, din doftoriile ce i-a dat, la nouă zile l'am îngropat. Of. of, ce foc m'a călcat!"

Şi al doilea fiu al lui Jianu, Stănuţ, pe care-l făcuse Mavrogeni Vel sărdar — „ceiace pentru vrâsta lui este prea mult" socotea Stan Jianu el însuiş — şi acesta se îmbolnăvise, în 1791, „de *termolimico* (tifos), doftorii trebuind să stea tot lângă el, să nu facă vreo *ataxie*".

Un an mai târziu Stănuţ, care n'a făcut ataxie, se logodi cu Bălaşa Bibescu, fata paharnicului Ştefan şi al Mariei. Deşteptul său tată scria lui Hagi Popp: „Este o vorbă românească, că unul odată s'a ars cu lapte dulce fiert, şi pă urmă, aducându-i şi lapte covăsit să mănânce, luând cu lingura au suflat, şi întrebat de ce suflă în lapte covăsit că este rece, au dat răspunsul că cu acest fel de mâncare şi-au ars gura — şi ca să nu mai auz şi pe noră-mea aceasta că e fată de neam mare, înştiinţându-mă că copila păhărnicesei Bibescăi este şi de chip curăţică, am făcut logodnă cu Stănuţ".

Răposatul Zamfir „pre aiubitul şi prea înţeleptul" fiu al lui Hagi Stan Jianu, fusese însurat cu o fată de neam mare, care se vede că-i scotea socrului boeria ei pe nas. Pentru a nu se mai frige cu lapte dulce fierbinte, boiernaşul Jianu îşi logodi pe-al doilea fiu, Stănuţ, cu fata păhărnicesei Mariei. Bibeştii şi Jienii erau de-o treaptă. Dar linişte nu putu să aibă bătrânul. Fata aceasta „numai chip zugrăvit era" se vaită el un an mai târziu. Dealtfel nici Stănică al lui nu făcea doi bani: „...e cheltuitor, nu l'am văzut de mult, mândru, iute, a câştigat 30 de pungi de galbeni şi *le-a dat toate în cărţi*". Cât despre cealaltă noră, văduva lui Zamfir, după ce că a făcut un copil surd şi mut, apoi „după firea ei văd că o să se mărite cu altul..." In 1795 aceasta îşi cerea stăruitor zestrea, care nu-i fusese împlinită, iar cealaltă umbla să se despartă de Stănuţ. Boier Jianu merse la Bucureşti să dea jalobă împotriva lor la Divan. „Tot sulind şi scoborând scările boiereşti şi domneşti, m'am întors la Craiova bolnav. Feciorii, mă iau de subţiori şi mă dau jos din pat..." Atunci s'a supărat el pe ţigani, „căci voi să-i dau pă toţi afară şi să'mi trimiţii un grădinar şi o fată în casă de la Sibiu". Şi-l roagă pe vărul Popp să întrebe şi „pă doftoru Naiştater" *) de n'o vrea să vie la Craiova să-l caute.

Dar în 1796 dumnealui Hagi Stan Jianu era mort. Un nepot de-al lui va fi vestitul haiduc de pe vremea lui Tudor Vladimirescu.

*

Faptul că ne-am deprins a privi Istoria pe secole, nu înseamnă că fiecare din ele aduce schimbări din acele hotărîtoare. Timpul rămâne uneori pe loc, alteori aleargă; şi în tot cazul ar fi ciudat a cerceta schimbările politice sau sociale ale unui veac, începând a le socoti de la cel d'întâi la cel din urmă an al său. Intâmplările încălecă veacurile. Cât de neştiutor o fi un om, nu cred că şi-ar putea închipui vreo unul că la 1 Ianuarie 1800 să fi arătat Ţările Dunărene altfel decât la 31 Decembrie 1799, numai

*) Neustädter

ACADEMIA BIBLIOTECA

din faptul că am însemnat cifra sutelor cu un 8 în loc de un 7.

Transformarea societăţii moldo-valahe a mers deci de pe la 1770 încolo, agale-agale, încălecând veacul, mai cu nerăbdare din partea femeilor, mai cu opinteli dintr'a bărbaţilor, până la noua ocupaţie rusească din 1806. Ar fi putut ţine mult mai mult. Intâmplarea a vrut că atunci, dintr'o dată, într'un singur an de zile, ea să capete altă înfăţişare. Pregătită firește de cu vreme, obişnuită acum cu felul de trai occidental, ea, societatea, luă o hotărîre definitivă : nu mai voi şovăiri, nici compromisuri ; se dete pe faţă din partea a ceiace credea ea că este „civilizaţia".

Revoluţia aceasta o făcu femeia, subt ochii ciudoşi ai bărbaţilor cari ar fi vrut să mai tărăgăneze lucrurile, dar cari nu îndrăzneau a se împotrivi făţiş, de teamă de a fi priviţi de străini ca nişte sălbateci. Impotrivirea lor molatecă şi înceată a ţinut totuşi până la sfârşitul epocei fanariote, până la răscoala lui Tudor şi la reînfiinţarea domniilor pământene. Revoluţia politică înfăptuită atunci, dădu şi revoluţiei femeieşti legala sa sancţiune.

Clipele hotărîtoare fură însă atunci, în anul d'intâi a ocupaţii ruseşti, 1806—1807. Nu ne-o dovedesc numai faptele, ne-o spun chiar curat doi străini care au trăit la noi în ţară acele vremuri de transformare : contele de Rochechouart şi contele de Langeron. Acesta din urmă spune textual : [126]) „En 1806 nous trouvâmes encore beaucoup de ces dames en costume oriental, leurs maison sans meubles, et leurs maris fort jaloux. Mais la révolution qui se fit alors à Iassy, ensuite à Bucarest et dans les provinces, fut aussi rapide que complète. Au bout d'un an, toutes les dames moldaves et valaques adoptèrent le costume européen. Pierre I ne changea pas

plus facilement la face de son Empire que notre arrivée ne changea celle de la Moldavie" *)

„La europenizarea aceasta, care ne-au adus dansurile moderne, jocurile de cărţi şi alte binefaceri culutrale, a contribuit poate pe lângă autoritatea ţaristo-ortodoxă a armatei ruseşti, şi acea a numelor istorice şi a manierelor cuceritoare ale emigranţilor francezi" adaogă, drept comentar al vorbelor lui Langeron, Sever Zotta, fostul director al Arhivelor Statului din Iaşi [127]).

Emigranţii aceştia, fugarii din Franţa din cauza Revoluţiei, acum ofiţeri în armata ţaristă, erau : Ducele de Richelieu, fondatorul Odessei, contele de Langeron, contele de Rochechouart, vicontele de Crussol, etc. etc.

Iată cum vorbeşte Rochechouart despre societatea ieşană din vremea sa : [128])

„In luna Februarie 1807, o ambasadă de trei boieri modloveni trimişi de divanul lor, veni la Odesa să roage pe ducele de Richelieu „d'honorer leur capitale de sa présence auguste", vorbe textuale, scrise pe franţuzeşte. Ducele primi ; boierii plecară în grabă pentru a pregăti recepţia".

„Domnul de Richelieu [129]) avea cu el doi aghiotanţi, un tânăr livonean, pe mine, un secretar rus şi un medic francez (Dr. Scudéry), precum şi 7 servitori, în total deci 12 persoane *) în trei rădvane cu

*) In 1806 găsirăm încă multe din aceste cucoane îmbrăcate în costum oriental, casele lor fără mobile, bărbaţii foarte zuliari. Dar revoluţia care se făcu atunci la Iaşi, pe urmă la Bucureşti şi în provincie, fu pe atât de grabnică pe cât a fost de desăvârşită. După un an, toate cucoanele moldovene şi muntene adoptaseră haina europeană. Petru al Rusiei nu schimbase mai uşor înfăţişarea Imperiului său, pe cât sosirea noastră la Iaşi o schimbară pe a Moldovei.

*) După socoteala noastră însă 7+7 fac 14.

câte şase cai fiecare. Dela Odessa merserăm la Tiraspol, pe Nistru, în faţa Benderului, unde petrecurăm noaptea ; a doua zi eram la Chişinău, întâiul oraş moldovenesc. Acolo ne primiră domnii Balş şi Canano **), însărcinaţi de Divan de a întovărăşi pe Ducele de Richelieu până la Iaşi şi de a avea grijă de schimbul cailor pentru trăsurile noastre".

„Moldova este o ţară frumoasă; pământul îi este foarte roditor. Poporul, de origină romană, lucru ce uşor se cunoaşte astăzi încă după frumuseţa trăsăturilor feţei şi vânjoasa constituţie a locuitorilor ţării, a ţăranilor mai ales, ar fi interesant de studiat... Limba obişnuită este un amestec de latineşte cu cuvinte slave, turceşti şi greceşti, care le vin dela învingătorii barbari".

„Am fost găzduiţi la Iaşi în *palatul* lui Costachi Balş ***), fratele boierului venit să ne întâmpine..."

„Voi încerca să dau o icoană a societăţii ieşene de atunci. Bărbaţii purtau barbă, îşi acopereau capul cu calpace, un fel de turban cu blană, aveau haine făcute din stofe foarte scumpe, erau încălţaţi cu papuci galbeni, într'un cuvânt păstraseră felul cel mai desăvârşit oriental... totuşi, împotriva voinţei lor şi a obiceiului ţării, ei lăsau nevestelor lor o libertate fără margină, de care aceste firește că abuzau. Ele urmau ultimele mode din Paris sau din Viena, imitau felul de a fi al cucoanelor de la vechia Curte a Franţei ; chiar mobilele lor veneau de la Paris".

Rochechouart ne vorbeşte în deosebi de două din acele ieşene, dându-ne despre ele nişte amănunte atât de interesante şi într'un stil atât de plăcut, încât vom reproduce vorbele sale în textul lor original :

**) Iancu.

***) Autorul scrie : Costacki de Balche.

„Madame Costaki de Balche nous reçut un jour à midi, dans son lit, sous prétexte de migraine : Coiffée d'un bonnet des plus coquets, revêtue d'une camisole brodée, ornée de dentelles magnifiques et de noeuds du rose la plus frais ; un châle de cachemire d'un grand prix couvrait le lit, de splendides vases de porcelaine, garnis de fleurs les plus rares, décoraient tous les coins ; un demi-jour savamment calculé complétait cette mise en scène, et nous rappelait les boudoirs de nos élégantes".

Et d'étranges fleurs sur des étagères.
Ecloses pour nous dans des pay splus beaux.

ar fi spus Bandelaire.

Cealaltă cucoană de care ne vorbeşte Rochechouart e Elena Sturdza, faţa marelui logofăt Grigore Sturdza şi a Domniţei Mariei Callimaki. Va fi mai târziu soră şi mamă de domni : sora lui Mihai Vodă Sturdza şi mama lui Grigore Sturdza. Pe atunci era o femeie de 18 ani :

„Dans cette Capoue moderne, où nous rencontrâmes presque tous des beautés peu cruelles, Théodorite de Crussol s'éprit éperdument et demanda la main d'une jeune veuve de dixhuit ans, *) ravissante brune avec des jeux bleus, fille d'une princesse St. Ce mariage réunissait **) : jeunesse, beauté, naissance, fortune. La partie morale seule laissait à désirer. Théodorite écrivit au duc d'Uzès, son père, pour solliciter son consentement. Mais la duchesse dela Trémoille, princesse de Tarente, soeur de la duchesse d'Uzès, toutes deux de l'ilustre famille de Châtillon—Châtillon, résidait à Peters-

*) Nu era văduvă, ci divorţată de Alecu Ghyka.

**) Trebuia : aurait réuni.

bourg ; elle fut informée de la folie que son neveu voulait faire, et mit sa soeur au courant de la situation. — Les obstacles, les lenteures augmentèrent l'amour des jeunes gens, et la séduisante Moldave ne sut rien refuser à son adorateur. — Heureusement pour Crussol, il dut rejoindre en toute hâte l'armée, qui entrait de nouveau en campagne. Quand à sa belle, elle se consola peu de temps plus tard en épousant le general baron Harting.'"*

Motivele invocate de mătuşa din Petersburg pentru a împiedeca această căsătorie a nepotului ei, trebuie să fi fost dictate de principiile aristocraţiei franceze cu privire la femeile divorţate, iar nu din vanitatea unei Principese de Tarente, care ar fi privit căsătoria unui de Crussol cu o Sturzoaică, fată „de Principesă" şi ea, drept „o mesalianţă". Contele de Langeron ne asigură că „boierii moldoveni stau astăzi pe picior de egalitate cu nobilii altor ţări", [130]) astăzi, adecă atunci.

Vom vedea îndată şi isprăvile acestui Langeron. Deocamdată să arătăm că dacă contele de Rochechouart nu şi-a lăsat şi el inima la Iaşi, e că şi-o lăsase la Odesa, şi tot în mâinele unei Romănce, a unei Muntence de dată asta, frumoasă Anica Filipescu.

Trăia acolo, în Odesa noastră de azi, o numeroasă colonie de Români, refugiaţi din pricina întâmplărilor politice a căror expunere nu-şi are locul aici. In fruntea lor se afla marele visternic Constantin Filipescu, plecat din Bucureşti mai puţin din cauza politicei, decât dintr'a fiicei sale Anica, fiindcă scandalul public ce provocase legătura amoroasă a aces-

*) Théodorite de Crussol, épuisé par les fatigues dela campagne de 1812, mourut eu 1813 dans une petite ville du duché de Varsovie".

teia cu generalul rus Miloradovici, îl sili să părăsească ţara, cam fără voia lui de altfel.

Anica pare a fi fost o fată din cele mai încântătoare, răpitoare de inimi şi răscolitoare de patimi. La malul mării, la Odesa, ea zăpăci pe Rochechouart precum îl zăpăcise pe Miloradovici pe malurile Dâmboviţei :

„Nous jouissions à Odessa" spune contele de Rochechouart „de la société de *femmes charmantes, séduisantes par leur beauté, leur ésprit et leur éducation :* les hommes, aimables et instruits, abordaient tous les sujets de conversations ; tous parlaient le français plus pure et connaissaient les finesses de notre langue. Monsieur Philippesco avait une fille charmante, mademoisellle Anika. Elle avait tourné la tête du général Milarodovitsch, commandant en chef de l'armée russe des Provinces Danubiennes. Ils devaient se marier, lorsque l'Empereur, instruit de leur projet, rappela la général à Petersbourg, et mousieur Philippesco fut exilé. (Il obtient la permissions de rentrer à Bucarest en 1812, après la signature dela paix entre la Turquie et la Russie). *C'est au milieu de cette société que s'écoulèrent les plus heureux jours de ma vie, je regrette d'en avoir joui trop peu de temp*". [131]).

Rochechouart era tânăr ; „cele mai fericite zile ale vieţii sale" le datorea coanei Anicăi. Aceasta se vede lămurit şi din alte rânduri ale cărţii sale, în care arată năcazul ce-l cuprinse când veni un ofiţer englez, fratele lordului Atchinson, să-l ia „la vizitarea cetăţii Ociacovului", tocmai în ziua când el era „angajat cu Anica spre a inaugura un bal". La Ociacov fu nevoit să meargă căci era doar ofiţer în timp de război, dar „pentru a putea fi la 8 seara la bal" dădu surugiului nişte bacşişuri domneşti şi omorî trei cai...

Il faut que jeunesse se passe.

Să vedem acum şi pe alt emigrant francez, ce spune el despre societatea bucureşteană de după ocupaţia rusească, în 1813, când aşadar transformarea ei era acum definitiv înfăptuită. Francezul acesta e contele de la Garde[1-2]), cunoscut mai ales prin vestitele sale „Memorii" asupra Congresului de la Viena din 1815.

In timpul războiului, el mersese din Rusia la Constantinopol pentru tratativele de pace. Călătorise pe mare, de la Odesa şi el, şi ne vorbeşte de Insula Şerpilor „la 500 de stade de gurile Tyrosului", adecă ale Dunării. Această insulă, numită altădată „Mormântul lui Achil" (aşa credea el), e astăzi singuratecă, lăcaş al păsărilor de mare şi al viperelor. La Constantinopol stă din Octombrie până la sfârşitul lui Decembrie 1812. Vede investitura lui Caradjà, numit Domn al Moldovei, mânâncă la masă la Arghiropol, al cărui frate era Caimacam la Iaşi până la sosirea noului Voevod, prânzeşte şi cu Zorab, negustor armean de la Therapia, şi asistă la decapitarea lui Moruzi, al cărui cap este expus pe vârful unei sulițe la Bob-Humaim, poarta Seraiului. In aceiaşi zi a fost omorît la Şumla şi fratele mai mare al lui Moruzi, pe ai căror bieţi copii, înebuniţi de spaimă, fugari la Petersburg, îi vom întâlni în corespondenţa Catrinei Krupenski, care va forma subiectul capitolului următor.

In Ianuarie 1813 La Garde e la Bucureşti, găzduit la Vice-consulul Franţei, domnul Barbier.

In ziua sosirei sale, la patru după amează, dumnealor se aşezară la masă (poate şi cu Doamna Barbier, aceasta nu ne-o spune) când, în timpul deşertului, servitorul veni să anunţe vizita doamnei Catinca Slătineanu, sora agăi Filipescu, Prefectul Poliţiei.

Nu era La Garde nici de o jumătate de zi la Bucureşti, când o hoaţă de Munteancă îi şi fură inima... de altfel, ea era sora Anicăi Filipescu de la Odesa, şi cum sângele apă nu se face... Acolo, la Odesa, La Garde auzise vorbindu-se de ea. Deşi foarte tânără, era văduvă de cinci ani. Fusese măritată cu marele logofât Scarlat Slătineanu, cu care avusese şi doi copii, pe Ion şi pe Zoe *). Tatăl ei era vestitul Constantin Filipescu, mamă-sa Zoe Ghica, fraţi avea pe Iordachi, Grigore şi Neculai, şi surori pe Anica, despre care am vorbit mai sus şi care se va mărita în curând cu Gheorghe Balş, precum şi pe Cleopatra, soţia generalului de Fonton. La Garde o găsi „foarte frumoasă". La masa ceia, când o văzu întâia dată la consulul Barbier „on ri, on causa, on se coucha a minuit passé".

După câteva ceasuri de somn, la 5 dimineaţa, izbucni un foc la Curtea Domnească, ce era atunci la Mănăstirea Mihai Vodă (Arhivele Statului de azi). La Garde se sculă din pat, se îmbrăcă şi merse să privească. „L'incendie de ce palais placé sur une montagne, me retraçait le Vesuve en fureur". La care am putea adăoga noi : „à beau mentir qui vient de loin", căci dacă biserica Mihai Vodă se află înadevăr pe o înălţime, apoi să numeşti movila aceia *un munte*, care să'ţi mai amintească, din pricina unei case care arde, *Vesuviul* în furie, de ! ce să spunem, decât că domnul La Garde avea o imaginaţie foarte bogată. Pe pompieri i-a găsit „très vaillants"... şi când se plece „iată că se întâlneşte drept în faţă cu o cunoştinţă, care venise şi ea să privească focul. Catinca Slătineanu ! Domnul conte „îi oferi braţul" ca la Curtea de la Versailles, şi o duse până la locuinţa ei. Şi cum se făcuse târziu, vre-o 10 di-

*) Viitoarea soţie a lui Constantin Cantacuzino.

mineaţa, coana Catinca îl pofti „la dejun"... de atunci, din a doua zi după sosirea Francezului la Bucureşti, se închiegă o strânsă prietenie între domniile lor. Se vor vedea mereu, aproape zilnic. Din această prietenie, se va naşte o dragoste, mai ales din ziua când, mergând din nou la ea, o găsi aşezată la pian, „cântând arii greceşti, ale căror cuvinte lăudau amorul şi libertatea". Era în acele melodii „une sorte de melancolie qui tient du regret" ,de unde se vede deci că cucoana Catinca cânta doine româneşti, nu arii greceşti. La Garde stătea pe-un scaun lângă ea, cucerit de farmecul acelei femei : „Aimer, toujours aimer" exclamă el „voilà ce qui nous est resté de notre héritage celeste".

In Februarie : cutremur de pământ, la miezul nopţii. Ce să facă omul? Aleargă la coana Catinca. O găseşte în grădina ei, la lumina unor făclii „foarte liniştită", căci cutremure sunt multe în Bucureşti şi oamenii sunt obişnuiţi cu ele. Era în tovărăşia unei verişoare de a ei, femeie încă tânără, frumuşică, dar la faţă albă ca varul. De trei ani trăia într'o mănăstire, ale cărei turnuri se zăreau, ziua, dincolo de pomii grădinii Slătinencei. Fata neştiind franţuzeşte, coana Catinca începe să-i depene povestea — noaptea, în grădină, la lumina făcliilor, la Bucureşti, pe malul stâng al Dâmboviţei, pe când se cutremura pământul, în anul una mie optsute treisprezece, în Februarie :

Fusese între fata albă ca varul şi un ofiţer din garda rusească, Lubanoff, o dragoste ca din poveşti. Dar tatăl ei ,boier bogat şi influent, nu vru, îl priveşte dece, s'audă vorbind de această căsătorie. El rugă pe generalul Kaminski, văr cu Lubanoff, să mi-l trimită pe acesta peste graniţă. Kaminski porunci deci rudei şi subalternului său să ducă la Petersburg nişte trofeie luate de curând de la Turci

(aceste se petreceau în 1810, în toiul războiului ruso-turc). Se va întoarce, îi mai porunci Kamenski, numai atunci când va fi chemat. Tânărul îndrăgostit se duse la iubita lui să-şi ia rămas bun, îi jură dragoste veşnică, şi porni la drum. A doua zi însă la întâia poştă, încep să-l scuture frigurile pe bietul băiat. A treia zi era pe moarte. Vestea aceasta se răspândeşte în capitală, o află şi verişoara Catincăi. Innebunită de durere, ea fuge de acasă, singură, noaptea, până 'n satul în care zăcea Lubanoff, pe care-l găseşte întins pe masă, mort. Două luni de zile fata a fost ca nebună : nici mâncare, nici somn, nici tată, frate sau prieteni, n'a vrut să mai vadă pe nimeni. Pe urmă, într'o zi, s'a dus la mânăstire... de trei ani de zile, stă la mânăstire...

La Garde ştie să povestească multe lucruri frumoase. Ştie şi el, ca şi Rochechouart, că Românii se trag din Romani. Insă boierii zic — şi este foarte adevărat c'o ziceau — cum că numai poporul „se trage din Romani *aliaţi* cu Dacii". Ei însă nu; ei sunt Slavi, că doar n'o fi de o teapă cu mojicii. Boierii aceştia nu sunt lipsiţi de cultură, ei vorbesc româneşte, greceşte, rusеşte, franţuzeşte şi nemţeşte. Imbrăcămintea femeilor este le fel cu acea a Grecoaicelor de la Constantinopol ,poate mai bogată şi mai împodobită cu juvaere. Dar în tot cazul îmbrăcămintea aceasta o poartă numai bătrânele şi boieroaicele de mâna a treia. Celelalte, din treapta a doua şi din Protipendadă, urmează moda de la Viena şi de la Paris „et rivalisènt de goût et de coquetterie avec les élégantes de nos copitales". Din orice clasă o fi, cucoanele aceste sunt „indolente" şi leneşe; cele din popor sunt din potrivă harnice şi muncitoare.

La masa Brâncoveanului (Grigore, ultimul descendent din Vodă Constantin) mânâncă toţi dintr'o strachină, dar nesfârşit de multe feluri de bucate,

stropite cu vinuri româneşti, Greceşti şi de Tokai. Intr'un colţ, cântă lăutarii ţigani. Şi Brăncoveanu, pentru a arăta domnului conte de La Garde o deosebită atenţie, îi oferi sâmburii mărului ce mâncase...

Plimbările se făceau la heleşteul Băneasa lui Văcărescu. Intr'o zi, când a venit acolo şi Vodă Caradja, La Garde a numărat o mie de rădvane cu cucoane şi cincisute de boieri călări. „Le coup d'oeil était magnifique".

Un turc rebel, capitan paşa Selim, care trăsese cu tunurile flotei în Seraiul Sultanului ,fusese prins la Bucureşti, şi decapitat. Fusese pe vremuri şi el unul din prietenii Sofiei Potocka, pe care o cunoşteau toate Bucureştencile, chiar cele tinere, din auzite, de la mamele lor. Aşa încât capul bietului Selim era şi un obiect de curiozitate. El fu plimbat, pe-un vârf de suliţă, încă sângerând pe străzile Capitalei. Când îl văzu Catinca Stătineanu purtat aşa prin faţa ferestrelor ei, leşină. A trezit-o însă La Garde din leşin, căci era mereu lângă dânsa, mai cu seamă în clipele cele tragice: foc, cutremur şi celelalte.

In April 1813 domnul conte se îmbolnăveşte, Coana Catinca îl caută. In Mai însă pleacă din ţară. Merge în „Europa" pe la Sibiu şi pe drum, la Piteşti, mânâncă întâia dată mămăligă, care-i place, dar pe care Bucureştencile cu maniere pariziene nu i-o dădură nici s'o guste şi nici s'o vadă măcar.

*

Dacă pentru cunoaştera societăţii moldo-valahe în timpul transformărei sale ne-am servit îndeosebi de Amintirile nobililor emigranţi francezi, pricina e că ei, buni cunoscători ai femeiei, sunt cei care ne-au vorbit cel mai mult de ele. Germanii care în acea

epocă şi-au scris şi ei amintirile sunt mai „sobri" în această privinţă, iar Rusii n'au fost încă traduşi.

Contrazicerele, uneori vădite, între afirmările unora şi altora din aceşti străini care au trecut prin ţările noastre, petrecând aici o vreme mai mult sau mai puţin îndelungată, vin dela calitatea spiritului de observaţie a fiecăruia. Hauterive de pildă, secretar domnesc şi curtezan, e interesant când descrie călătoria sa dela Constantinopol la Iaşi sau când ne vorbeşte de Zamfira Doamna lui Mavrocordat. Altfel, nici în cartea întitulată „Memoriu asupra stărei vechi şi actuale a Moldovei (1787)" el nu arată multă pătrundere, nici cunoştinţă a ţării. Cât despre femeile române sau fanariote — despre care are un capitol întreg în Memoriul său — se vede lămurit din scrierile sale că le-a cunoscut prea puţin. Lui îi plăcea Sofia de Witt-Potocki şi era îndrăgostit de Zamfira Doamna, la curtea căreia îşi petrecea toată ziua cât era de lungă. Pe celelalte femei le-a cunoscut numai în treacăt, căci altfel n'ar fi spus că cele mai frumoase din ele sunt grecoaice, fiindcă nu este adevărat — n'ar fi spus că se îmbracă mai fără ruşine decât Fanariotele, fiindcă nu este adevărat (din potrivă, în Muntenia de pildă, ştim că boieroaicele noastre mai veneau în 1785 la Curte îmbrăcate încă după vechia modă românească, pentru a le face grecoaicelor „în ciudă" şi a-şi afirma personalitatea) — n'ar fi spus că nu sunt nici odată încălţate, fiindcă nu este adevărat [comandau mereu la Sibiu şi la Stambul „papuci, pantofi, ciorapi de mătase şi mănuşi de tot felul" după cum am văzut mai sus, şi doar n'o fi umblat desculţe şi cu mănuşi în mâini]. Prinţul de Ligne le-a cunoscut mai bine, dar dacă el le-a văzut „aşezate pe divan şi cu capul dat înapoi", pe când Hauterive le văzuse „culcate pe divan şi cu capul plecat înainte", înseamnă că cucoanele

aceste stăteau pe divanele lor când culcate, când așezate, legănându-și capul când înainte, când înapoi, după cum le-o fi fost și firea uneia sau alteia, și vrâsta, și cantitatea părului, și greutatea turbanului, a căciulițelor de zebelină și a penelor ce le împodobeau.

De asemenea iar nu trebuie crezut că femeile aceste n'aveau altă grijă decât să se îmbrace, să primească vizite și să se plimbe cu rădvanul, în Iași la Copou și în București la Herestrău. Aceasta e viața pe care o arătau străinilor — cealaltă, casnică, era a lor, pentru bărbat, pentru copii, pentru gospodărie, pentru biserică. Catrina Știrbei, despre care mai sus am vorbit, cerea în 1778, lui Hagi Popp la Sibiu, un clopot pentru biserica din sat, fiindcă clopotul cumpărat de tatăl ei la Lipsca, se stricase. El era „cu slove la margine" și „glasul acelui clopot nu s'a mai aflat din Olt încoace". Să-i facă Popp unul la fel „din cel mai bun *madem* (aramă)". In 1780 ea comanda și două sfeșnice mari de biserică [123]). Prin 1760—70 Maria Canano jicnicereasa, sora lui Ion Vodă Callimaki, cerea diaconului Toader sfaturi cum să-și crească băieții, pe Șărban și Ion. Acesta îi răspunde: „[...] Nu feri bățul părintesc de ei, că acela li-i lor de mare folos... Nu-i lăsa greșala de azi, ca să-și ia plata mâine... Află pricină și-l ceartă, c'apoi el mai vârstos se păzește, știind că n'a făcut și a luat pedeapsă, iar de va face, mai rău va petrece. Să fii în grijă totdeauna să-i sfătuiești să facă lucruri bune ca să scape de rușine, și așa crește-i cu gândul tot la fapte bune, până ce li se va învârtoși mintea, și apoi de-ar vrea să-i și îndemne cineva la lucruri rele, ei nu vor putea să le facă.." [124])

Nici afirmația lui Rochechouart că venind el la Iași în 1806 a găsit casele boierești goale și deodată au început toți să-și comande mobile la Viena și la

Paris — nu poate fi adevărată. Goale nu puteau fi în tot cazul. Moda orientală cerea ca ele să fie îmbrăcate cu divane deallungul pereților, cu perne, cu covoare, cu oglinzi, cu „sicriașe" *) din care unele de toată frumusețea și cu mese pe care mâncau, că doar nu se hrăneau de-a'npicioarele. Banul Constantin Caradja ne arată în Efemeridele sale cum era casa de țară a lui Iordachi Balș în anul 1780: toată de piatră, cu un pridvor de pe care avea o priveliște minunată, și „înlăuntru căreia era apă curgătoare de băut și spălat, izvorând din 5 cișmele în diferite locuri". [125]) Am zice azi *tout à l'égout*. Să nu fi fost casa aceia mobilată? In 1790 Stan Jianu comanda la Sibiu „dulapuri, mese, scaune și *alte bagateluri*". Iar în 1792 Barbu Știrbei cerea „12 scaune și două canapele *cu postav fistichiu*". Prin urmare, casele erau mobilate. Se poate că pianul Catincăi Slătineanu să fi fost cumpărat după 1806, dar înainte de această dată erau în casele boieroaicelor noastre harpe, din acele mari cât un om. Am văzut că Lady Craven mâncase în 1786, la Mavrogeni la o masă „pe picioare", cu scaune împrejur, și împodobită cu sfeșnice de argint și de porțelan de toată frumusețea. Vom vedea într'unul din capitolele următoare cum mâncau boierii la țară, în 1817, la postelnicul Iancu Canano. Iar dacă în 1813 se mai mânca la Brâncoveanu dintr'o strachină — așezată totuși în mijlocul mesei, împrejurul căreia stăteau boieri pe scaune — o fi poate că așa-i plăcea lui, să ție datina străbună.

Despre alte obiceiuri pe care le adusese moda străinătății la noi în țară: balurile, teatrul, jocul de cărți, viața libertină, ca să nu-i zicem destrăbălată, și mai ales, mai ales *divorțul*, nu mai putem vorbi

*) Mici lădițe care înlocuiau dulapurile.

aici, unde şi fără asta ne-am întins mult prea mult asupra acestui subiect.

Să ne întoarcem deci la vieţele cucoanelor, luate aşa la întâmplare, una câte una, după cum ne va fi voia penei şi norocul documentelor ce vom răsfoi.

IX

RĂVAŞE MICI DELA CUCOANE MARI

Corespondenţa Catrinei Krupenski şi a Mariei Comnen.

Răvaşe mici dela cucoane mari

A rămas prin funduri de săltare la boierii Krupenski din Basarabia o bogată corespondenţă din preajma Eteriei. Sunt vreo 200 de scrisori la număr, scrise pe franţuzeşte şi pe ruseşte *).

Mare interes istoric nu prezintă. Faptele politice, mişcarea eteristă ea însăşi, sunt întâmplări peste care se lunecă uşor şi despre care nu se vorbeşte decât atunci când în sufletele femeilor ce au scris aceste răvaşe, se furişează vreo îngrijorare cu privire la bărbaţii pe care-i iubesc. Printre slovele acestor scrisori se perindă totuşi chipuri din cele mai cunoscute: Constantin Ipsilanti, fostul Voevod şi fiul său Alexandru capul Eteriei, Ion Cuza, tatăl lui Alexandru Vodă, poetul rus Puşkin, vestitul Manuk Bey, Catrina Sturdza, nevasta lui Scarlat, alţii încă — dar nu aflăm nicăieri nimic foarte interesant despre ei. Şi cu toate aceste corespondenţa e pasionantă, fiindcă s edesprinde din ea, cu un foarte deosebit pitoresc, nicele amănunte din viaţa de toate zilele ale boierilor basarabeni dela începutul veacului al XIX-lea. Ea constituie, cum s'ar zice, o documentaţie „en marge de l'histoire".

Din nefericire scrisorile aceste sunt trimise dela Petrograd la Chişinău, pe când mult mai interesa. t

*) Corespondenţa e proprietatea d_lui Paul Krupenski din jud. Hotin.

ar fi fost dacă ne-ar fi rămas acele expediate de la Chişinău la Petrograd. Totuşi, aşa cum sunt, ele ne desvăluiesc o parte din viaţa socială, casnică şi sentimentală a unor boieri greco-moldoveni din primii ani ai înstrăinării Basarabiei noastre.

Un prim pachet — datat 1816 — conţine corespondenţa Catrinei Krupenski, născută Comnen, către soţul ei Matei. Celelalte pachete conţin scrisorile mamei Catrinei, Maria Comnen, născută Moruzi, ce merg dela 1816 la 1826. Din ele vom scoate numai ce ni se pare destul de interesant pentru a arăta viaţa zilnică a acelor femei în capitalele Rusiei şi Basarabiei, şi pentru reconstituirea romanului de dragoste a Catrinei Krupenski, învăluindu-l în atmosfera vremei când a fost trăit.

*

Catrina era fata generalului Hristofor Comnen (1745—1815), fiu el însuşi al lui Marco Comnen, dintr'o familie bizantină trecută întâi în Moldova şi de acolo în Rusia. Mama ei, Maria, era fiica lui Alexandru Moruzi şi a Eufrosinei Suţu.

Hristofor Comnen fusese unul din generalii favoriţi de-ai Ecaterinei a II-a şi se bucura încă la Petersburg sub Paul şi sub Alexandru I de mare voie veghiată la Curte. Averea lui nu era cine ştie ce, dar avea firește, ca orice nobil ce se respectă, un palat în Capitală şi vreo câteva moşii şi sate în provincie. Când îşi mărită fata cu Matei Krupenski îi dete o zestre destul de frumuşică, plus câştigul moral ce-l dobândi ginerele generalului în ochii nobilimii şi guvernanţilor Petersburgului.

Acest ginere, Matei sau Maftei Krupenski, era fiul vornicului Grigore Krupenski din Moldova şi al Mariei Millo, fata lui Iordachi Millo şi a Elisabetei

Rosetti-Roznovanu — aşa dar Moldovean curat. Adecă să ne înţelegem; neamul Krupenski e venit din Ucraina, neamul Millo din Franţa şi neamul Rosetti din Constantinopol, dar încolo toţi Moldoveni.

Cu vre-un an şi jumătate înainte de nuntă, conu Maftei avusese la Chişinău, unde se stabilise de la ocuparea rusească din 1806, o mică daraveră bănească neplăcută, care pare însă a nu fi ajuns la urechile domnilor din Petrograd. Vom vorbi şi de ea. Să arătăm deocamdată că Matei Krupenski, născut în anul 1776, avea deci în 1815 când se însură vre-o 39 pe 40 de ani, pe când nevastă-sa n'avea decât vreo 20, ceiace nu i-a împiedecat de altfel să se iubească ca doi porumbei.

Nunta se făcu la St. Petersburg în vara anului 1815. Curând după aceia, vre-o lună sau două, bătrânul general Comnen muri, lăsând în urma-i o văduvă destul de bogată, pe Maria cea bună şi iubitoare, şi trei fete, din care cea mai mică, nu era încă măritată. Trecură astfel toamna şi iarna, când deodată, în primăvara 1816, Matei Krupenski primi ordin să plece la Chişinău, fiind numit de către ministrul de interne Vice Guvernator al Basarabiei. Postul fiind şi remuneratoriu şi foarte de cinste, bucuria lui Matei fu desigur mare. Dar iată că fericirile nu pot fi niciodată fără clenci. Catrina Krupenski fiind în luna a opta, nu se putea pune la drum. Conu Matei fu deci nevoit să plece singur spre a-şi lua postul în primire, lăsându-şi nevasta în grija mamei ei, Maria Comnen, şi urmând ca abia după naştere să se întâlnească cu toţii împreună în capitala Basarabiei.

Din ziua aceia, a plecărei lui Krupenski din Petrograd, începe corespondenţa de faţă.

Prima scrisoare e din 5 April 1816 şi începe cu vorbele: *„Mult adoratul meu prieten"*. Citim în ea

toate amănuntele *„zilei celei grozave"* când, întâia dată după măritiș, îndrăgostita nevastă rămase singură în luxosul ei apartament din St. Petersburg.

Catrina era dimineața încă în pat, când servitoarea ei Natalia îi aduse biletul ce-i scrisese soțul ei din primul sat din apropierea Petrogradului. Ea îl citește, plânge de emoție, râde de bucurie, sare din pat și se duce în iatacul bărbatului. Găsește pe patul acestuia halatul lui cel cenușiu și începe să-l sărute, mirându-se singură „cum o bucată de pânză îi poate pricinui atâta fericire".

După ce se mai liniștește puțin, ia un ceai, apoi se îmbracă și la 12 fix iesă din casă pentru a merge la mătușa ei Catrina Sturdza, al cărei bărbat, Scarlat, murise cu două zile înainte. Din copiii acestora, verii ei de-al doilea Alecu, Ruxandra și Maria, nu găsește acasă decât pe Maria, căci ceilalți doi erau plecați să întovărășească trupul tatălui lor la Nevski *). Catinca (de altfel așa i se zicea în familie și

*) Scarlat Sturdza era frate cu Grigore Sturdza, fii amândoi ai lui Dumitru Sandu Sturdza vel logofăt și ai Ruxandrei Ghica. Surorile lor au fost Maria Mavrocordat, Smaranda Filipescu și Zoe Brâncoveanu și mama ultimului Brâncoveanu, Grigore, mort în 1832.

Grigore Sturdza, mare logofăt și el, însurat cu Domnița Maria Callimaki, era tatăl lui Mihalachi, viitorul Domn al Moldovei (1834—1849), al Elenei Al. Ghica (divorțată și măritată apoi cu generalul Harting), mama celuilalt viitor Domn al Moldovei, Grigore Vodă Ghica (1840—1856) și al Ruxandrei, măritată întâi cu Balș și pe urmă cu Mavrogheni.

Scarlat Sturdza, fratele marelui logofăt Grigore, stabilit în Rusia, guvernator al Basarabiei, general, era însurat cu Catrina Moruzi, Domniță, fiica lui Constantin Vodă Moruzi (1777—82) și a Smarandei Sulgearoglu, și soră deci cu Alexandru Vodă Moruzi, Domnul Moldovei. Copiii lui Scarlat și ai Catrinei au fost: 1) Alexandru Sturdza (Alecu), foarte cunoscut om politic rus; 2) Ruxandra, care, măritată mai târziu (1818) cu contele Edling, deveni „o femeie celebră", prin inteligența, cultura și mai ales prin

astfel vom numi-o și noi de acum înainte pentru a o deosebi de mătușa ei, Catrina) rămase deci singură la rudele ei numai cu tușica și cu verișoara.

Ele plâng împreună pe mortul unchi Scarlat, și când, către seară, se întorc ceilalți copii de la cimitir, Catinca spune lui Alecu ce supărat era bărbatul ei de a fi fost nevoit să plece în Basarabia fără a fi putut *„rendre les derniers devoirs à son oncle"* Alecu Sturdza îi răspunse: *„Domnul Krupenski m'a mișcat adânc, căci el e acel care a plâns cel mai sincer pe bietul meu tată"*.

Abia seara la nouă ceasuri se întoarse Coana Catinca la ea acasă și cum sosește se așează la birou pentru a scrie bărbatului ei.

„Și iată cum a trecut ziua" zice ea însăși *„Adio, fericirea, viața, mângâierea mea. Te sărut, scumpe prieten, și te strâng la pieptul meu"*.

*

A doua zi, 6 April, altă scrisoare, dar mult mai scurtă. Era Joia Patimilor și Coana Catinca fusese la biserică să asculte Liturghia. De acolo s'a dus la bătrânul fost voevod Ipsilanti „pentru a-l felicita, căci se împărtășise". Intoarsă acasă găsi acolo pe Alexandru (Ipsilanti sau Sturdza) și pe frații Comiso și Gavril (Catacazi), care veniseră s-o vadă și o așteptau. Ii luă pe tustrei și merse cu ei la mătușa Catrina pentru a asculta acolo, în saloanele ei, pe un popă citind cei 12 Evangheliști.

„Memoriile" ei, și 3) Maria, măritată cu Severin, moartă tânără.

Constantin Vodă Moruzi, însurat cu Smaranda Sulgearoglu și Alexandru Moruzi, însurat cu Eufrosina Șuțu, fiind frați, înseamnă că fetele lor, Catrina Scarlat Sturdza și Maria Hristofor Comnen erau vere primare, iar eroina noastră Catinca Matei Krupenski vară de al doilea cu Alecu Sturdza și cu contesa Ruxandra Edling.

„M'am întors abia acum, foarte obosită. Mă duc să mă culc. La revedere, bunul meu prieten te sărut din toată inima".

Vineri, 7 April, stă toată ziua la biserică şi se roagă de Bunul Dumnezeu să binecuvânteze călătoria bărbatului ei. Ca atare n'a putut vedea pe nimeni, nici pe Ipsilanţi, nici pe Sturzeşti, nici pe Catacazi. Seara moare iar de oboseală şi se culcă, sărutându-şi bărbatul *„scumpul, cel mai scump al meu prieten".*

Sâmbătă, 8 April, vine popa la ea acasă s-o împărtăşească şi s-o spovedească, şi cum sfântul părinte a primit chiar în ziua aceia „Crucea Sfântei Ana", ea îl poftеşte la masă, vorbind amândoi, mult, cu drag... de bărbatul ei firеşte, dar poate şi de Dumnezeu. După prânz merge în oraş să cumpere la prăvălie ouă roşii de Paşti şi când se întoarce acasă găseşte iar în salonul ei pe fraţii Catacazi. Ii poftеşte la cină şi cum se isprăveşte masa, iată că vin şi Prinţii Ipsilanti, tatăl şi fiul, Constantin şi Alexandru. Pe la 11 seara se duc cu toţii împreună la mătuşa Catrina, pentru a o lua, împreună cu copiii ei, la biserică la Inviere.

Scrisoarea din ziua Paştelor, 9 April, începe cu: *„Hristos anesti, scumpul meu prieten! Unde eşti tu acuma? In ce sat îndepărtat pe care nu-l cunosc? Ce nesuferit îmi este gândul acesta!"*

Deşi a fost noaptea la Inviere, se mai duce la biserică şi în dimineaţa Paştelui. *„Nu am obosit, căci mi s-a dat un scaun, iar când mă duceam la icoane, trebuind să trec prin mulţimea ceia îngrozitoare, mama şi Ruxandra păzindu-mă ca pe o copilă, mă fereau de lume ca să nu primesc vre-o lovitură în pântece".*

Cina o ia cu mamă-sa la contesa Bobrinsky. Era foarte elegantă: purta *„un capot alb"* deosebit de

frumos, însă *„uricioasa de croitoreasă a cerut grozav de scump pe el. Inchipuie-ţi dragul meu, că mi-a luat 70 de ruble. Şi poate crezi că mi-a pus dantelă? Deloc! Doar o panglică albă şi un brâu de mătasă, iată toată podoaba rochii".*

Croitoreasa aceasta era o franţuzoaică, şi Catinca făgăduieşte soţului ei că nu-i va mai călca niciodată în prăvălie.

„A propos, mon bon ami" scrie ea „spune-mi te rog ce ai făcut cu diadema şi brăţarele de briliante şi smaragde pe care mi le-a dăruit prinţesa Elena Ghica? le-ai lăsat la giuvaergiu sau le-ai schimbat cu altceva? mereu am vrut să te întreb lucru acesta şi am tot uitat".

Când vom şti ce vom şti despre Maftei Krupenski, vom vedea că întrebarea aceasta a Catincăi poate fi privită ca oarecum subversivă. Dar ea îndreaptă repede o astfel de bănuială ce s'ar fi putut deştepta şi în mintea bărbatului ei, prin mii de sărutări ce i le trimite: *„Te sărut, îngerul meu, inima mea, bunul şi iubitul meu bărbăţel".*

In ziua de 10 April primeşte în sfârşit o scrisoare de la Matei, din localitatea Porhott, din care află că sănătatea lui e bună, că a scăpat de drumurile cele proaste, şi că-şi iubeşte nevasta. In ziua de 11 ia masa, împreună cu mama ei şi cu soră-sa Aneta, la *„Principese"* (adecă la Ipsilanti). Găseşte acolo pe contele Capodistria, marele cancelar al Imperiului şi sprijinitorul Eteriei. Puse cu el un rămăşag pentru un fleac de nimic: dacă pierde, îi va da lui Capodistria zece portocale, iar dacă va câştiga, va căpăta dela el un chilogram de castane — *„marons glacés".*

La 12 April Catinca se plimbă cu trăsura prin oraş *„par le plus beau temps du monde, ce qui rend les fêtes très animées".* A venit primăvara, râul a des-

gheţat, străzile sunt pline de lume... iar Catinca n'are decât 20 de ani.

„Profitons bien de la jeunesse"
„Nous n'aurons pas toujours vingt ans"

ar fi putut ea cânta, dacă ar fi cunoscut-o pe Manon Lescaut.

Seara ia din nou cina la Ipsilanti, *„avec maman"*, însă pentru ultima oară *„în casa cea mare"*, căci *mâine* Măria Sa urmează să se mute într'o casă nouă şi frumoasă dar mult prea mică, de nu vor mai putea locui acolo nici fraţii Catacazi, nici Negri".

Aflăm, din aceiaşi scrisoare, că Ruxandra Sturdza, care era logodită de un an de zile cu contele Edling, pe care-l cunoscuse la Congresul dela Viena în 1815, va căpăta dela Impărat (Alexandru I) *„nostre auguste et généreux Souverain"* o zestre de 60.000 de ruble, în loc de 12.000, zestrea reglementară „a *Domnişoarelor de onoare"*.

La 13 April Coana Catinca se plimbă iar cu trăsura prin oraş, iar seara face *„o partidă de boston cu mama şi cu Catacazi"*. Dar la 14 April are lume multă la masă, şi din cea mai simandicoasă: pe cancelarul Capodistria, pe Beizadea Alexandru Ipsilanti, pe baronul şi baroneasa Buller, pe Caliarhi, Negri şi Catacazi. Bătrânul voevod Ipsilanti fusese şi el poftit la cină, dar n'a putut veni, căci îl poftise mai dinainte contele Romantzoff. Pentru a face plăcere gazdei, toată lumea ceia atât de simandicoasă a ciocnit paharele în sănătatea călătorului Maftei Krupenski.

A doua zi, 15 April, Catinca Krupenski şi mama ei Maria Comnen, iau ele masa la Ipsilanti, tot în tovărăşia lui Capodistria, iar la 16 April nu iesă toată ziua din casă, fiindcă e *„prea veselă, prea mul-*

ţumită, prea fericită pentru a putea sta de vorbă cu cineva". Starea asta sufletească îi vine din faptul că a primit deodată un pachet cu vre-o 5 scrisori de la soţul ei. I le-a adus un ofiţer, domnul Bolotnikoff, care a mai şi asigurat-o că vremea e frumoasă, drumurile uscate şi sănătatea lui Maftei înfloritoare.

De zece zile de când i-a plecat bărbatul, e întâia dată când se simte cu adevărat fericită. De aceia, totuşi, seara iesă din casă şi se duce la Bobrinsky, unde joacă boston *„cu mama şi cu tânărul prinţ Gagarin"*. *„Am câştigat. Dar poate crezi că de la bogătaşul acela? De loc! De la biata mama"*.

De fapt, scrisorile aceste, deocamdată cel puţin, constituesc un Jurnal, nişte Efemeride, de oarece ele sunt scrise zi la zi., reconstituind ceas cu ceas o viaţă omenească, bună-rea cum a dat-o Dumnezeu, interesantă sau nu, după înţelegerea sau neînţelegerea ce o are omul când e pus faţă în faţă cu „Trecutul", pe care unii îl simt şi-l iubesc, iar alţii — şi nu din cei mai rei — nu-l pot asimila, fiindcă li sunt gândurile, cu multă dreptate de altfel, îndreptate înspre „Viitor".

Pe ziua de 17 April scrisoarea e foarte scurtă, numai patru rânduri, fiindcă Coana Catinca n'a ieşit din casă decât seara pentru a merge la Bobrinsky, unde s'a plictisit. La 18 April la fel. Aflăm numai din acea scrisoare că Constantin Vodă Ipsilanti s'a mutat în casa lui cea nouă şi că fiul său Alexandru *„ne se porte pas bien"*. Beizadeaua era răcită.

La 19 April, tânăra contesă Bobrinsky se mărită cu Prinţul Gagarin. E îmbrăcată într'o rochie de mătase albă garnisită cu *blonde*, purtând pe cap o simplă panglică albă, dar coafată de *Basson*, frizerul la modă a Petersburguiui Impăratului Alexandru. Nunta s'a făcut în bisericuţa Gurieff, iar mireasa era tristă de'ţi venea să-i plângi de milă.

Miercuri 20 April Catrina Krupenski joacă, seara boston la Principesa Dolgoruki. Câştigă, dar tot dela mama, pe care o bănuia că se lasă despoiată de bună voie de fiică-sa. La 21 primeşte vizita Elenei Ghica *„la princesse"*, cea care-i dăruise nişte brăţare care s'au pierdut. De la dânsa află că preotul grec care fusese duhovnicul lui Matei Krupenski, e mutat de la Petersburg la Iaşi şi că în drumul său spre Moldova, va trece prin Chişinău. Noutatea aceasta care pare a fi fost *„senzaţională"*, o avea Elena Ghica de la *„Principesa Cantacuzino Mama"* printr'o scrisoare venită din Moldova!

Principesa Cantacuzino Mama — parcă ar fi fost vorba de Maria de Medicis sau de Ana de Austria!

Alexandru Ipsilanti îşi petrece toată ziua aceia la coana Catrina, împreună cu baronul Büller. Dar e şi *„maman"* de faţă, honni soit, şi se joacă iarăşi boston, qui mal y pense!

La 22 April, ziua Coanei Catincăi, se crestează cu două răboaje. Unul, pentrucă l-a văzut pe Alexandru Cuza, un văr de al bărbatului ei *), care-l întâlnise pe conu Maftei la „Veliki Luki", cu care a şi luat cafeaua împreună într'un han. Scrisori dela dânsul nu i-a adus, fiindcă nu ştia Cuza că va veni la Petersburg, dar a asigurat-o că bărbatul ei „se bucură de o sănătate înfloritoare", ceiace pentru îndrăgostita femeie era cel mai frumos dar ce i s'a putut face. — Altul, fiindcă a făcut cunoştinţa-viitoarei ei moaşă *„care este simpatică şi veselă"*, care a sfătuit-o să facă băi calde şi i-a spus că va naşte probabil la începutul lui Mai. *„Deşi nu mă pot plânge de sănătatea mea dar aşi fi foarte fericită să scap de greutatea aceasta"* mărturiseşte tânăra nevastă.

*) Alexandru Cuza era fratele bunicului lui Alexandru Vodă.

La 23 se duce să felicite pe D-na Vetzmitinoff **) de ziua ei. *„Din fericire n'a găsit-o acasă"*.

Acest *din fericire* e o poemă întreagă. Va să zică, acum 125 de ani, ca şi azi, obligaţiunile sociale erau aceleaşi; făceai vizite plictisitoare şi erai încântat dacă nu găseai acasă persoana, pe care de ai fi găsit-o, i-ai fi spus toate cele mai mincinoase politeţe din lume.

Familia lui Scarlat Sturdza a luat în casă o fetiţă drăgălaşă, pe care o chema Elena şi era foarte iubită de toţi. Fata era *„adoptée pour l'hiver"*, înfiată pentru iarnă, sau mai bine zis: închiriată pentru un sezon — ideie originală, care constituia poate în Rusia ţaristă un obicei.

Masa de seară o iau la Constantin Vodă Ipsilanti.

O altă întâmplare, din 24 April, ne aminteşte iarăşi vremurile de azi, când boierii, care din cauza exproprierilor silite nu mai au bani, vor totuşi să rămâie boieri. Coana Catinca şi mama ei Maria iau prânzul la contele Gudovici, pe care nici nu-l cunosc.

Dar s'a întâmplat că contesa Bulgari trebuia să-şi serbeze în ziua aceia onomastica şi n'avea unde să-şi primească mosafirii *„fiindcă locuia într'un han"*. (dans une auberge). Contele Gudovici i-a pus atunci palatul său la dispoziţie, rugând-o să pofteaască în casă la el pe cine o vrea ea. *„Am avut fericirea să fim invitaţi şi noi acolo"* scrie Catrina Krupenski *„dar prânzul a fost grozav de lung şi plictisitor"*.

Expresia de *han, auberge,* pentru *hotel,* era atunci obişnuită şi a rămas apoi din generaţie în generaţie până la sfârşitul veacului trecut. Bătrânii o mai întrebuinţau încă pela începutul secolului nostru şi contele de Castellane ne povesteşte cu mult haz cum mătuşa lui, Pricesa Radziwill, care în viaţa ei nu

**) Nevasta Ministrului Poliţiei.

mâncase aiurea decât acasă la ea sau la prietenele ei, fiind poftită într'o zi, prin 1910, de un mare personagiu politic la Hotel Ritz la Paris, unul din cele mai mari, mai luxoase şi mai scumpe hoteluri din lume, scria nepotului ei: *„Figurez-vous ce qui m'est arrivé hier, j'ai dîné à l'auberge" (închipui-ţi ce mi s'a întâmplat ieri, am prânzit într'un han!).*

La 25 şi 26 April, nimic interesant. Două scrisori scurte, din care se vede că vremea fiind urâtă, Coana Catinca n'a ieşit din casă, decât o singură dată pentru a prânzi la prinţul şi prinţesa Cantacuzino, mare cinste şi aceia fiindcă Alexandru Matei Cantacuzino era Mare Şambelan al Curţii Imperiale. Nevasta lui, Elisabeta, era o rusoaică născută Daragan *).

La 27, cină la Calliarhi în cinstea lui Capodistria. Catrina Krupenski e aşezată la dreapta Cancelarului, care-i arată o prietenie de care biata femeie nu se mai desmeticeşte.

„Nu-ţi poţi face o ideie, dragul meu, de prietenia pe care mi-o arată omul acesta. Şi-a dat osteneala să mă servească el însuşi din toate felurile de bucate, iar când s'a adus şampania a ridicat paharul, spunându-mi în sănătatea bărbatului D-tale".

După masă, în salon, Capodistria prezintă Catrinei pe *Manuc,* vestitul Manuk Bey, armeanul-turco-rus. fabulos de bogat, fiul acelui Manuc Bey şi el, care cu 30 de ani în urmă clădise la Bucureşti cel d'intâi han al Capitalei *„Hanul lui Mănuc"* — Hotel Ritz de pe atunci — transformat mai târziu în Hotel Dacia, care mai există încă şi azi pe locul unde era

*) Alexandru Contacuzino era fiul lui Matei, vel vornic în Moldova trecut în Rusia pe la sfârşitul veacului al XVIII-lea şi însurat cu Domniţa Ralu Callimaki. Din fiii lui Alexandru şi ai Elisabetei Cantacuzino, unul, Matei, a lăsat descendenţi în Moldova, altul, Mihai, în Rusia şi un al treilea, Dumitru, în Germania (Bavaria).

atunci, în Piaţa Sfântul Anton, pe ruinele vechii Curţi Domneşti. Catrina Krupenski îl găseşte pe acest Manuk cât se poate de plăcut. *„Il a l'air bon et spirituel",* bun şi cu duh.

La 28 April, prânzul îl ia la prinţii Gagarin, noii căsătoriţi de mai dăunăzi, iar cina *„avec maman chez la Pouchkine".* O fi poate vorba de mama vestitului poet Puşkin.

La 29, nimic. A fost la mătuşa ei Sturza. La 30, i s'a adus două doici, pe aleselea. Sunt amândouă atât de frumoase, încât nu ştie pe care s'a aleagă. *„Je n'ai que l'embarras du choix, jè les ferai visiter par la sage femme, et je verrai laquelle a le meilleur lait".*

A fost şi la Ipsilanti, unde *„am văzut-o pe Domniţa Smaragda, dar pe Domniţa Elena n'am putut-o vedea, căci era poftită la Curte".*

Intâi Mai:

„Iţi aminteşti, bunul meu prieten, că astăzi e ziua plimbării celei mari la Caterinenhoff. Dar nu m'am putut duce, căci a ploat toată vremea. Dacă vei rămânea câteva zile fără scrisori, să nu te îngrijorezi, nici să te superi, căci ţi-am mai spus că după naştere nu voi putea scrie câteva zile. Alţii te vor înştiinţa cum îmi merge..."

Două Mai:

„Mătuşa Sturdza a venit azi dimineaţă la noi, întâia oară după nenorocirea ei, dar nu m'a găsit acasă, căci mă aflam în oraş după cumpărături. Din cele două doici am ales pe cea mai frumoasă şi trebuie acuma să am grijă de îmbrăcămintea ei... Am cumpărat pânză pentru cămăşile ei. Caut să fac cât mai multe economii, de aceia fac eu însumi cumpărăturile şi mă tânguesc ca o sgribţuroaică. Cu ajutorul bunei mele mame, am cumpărat toate foarte ieftin. Totuşi, îmbrăcămintea aceasta va costa gologani mulţi, aşa că te rog, dragul meu prieten, să nu în-

târzii cu trimiterea banilor, căci dacă nu voi mai avea nu voi şti cui să cer şi mă voi afla foarte strâmtorată. Nu uita să trimiţi şi banii mamei, de care va avea nevoie pentru călătorie".

Să nu uităm că scrisorile acestea sunt din 1816, înainte de Eterie! Parcă ar fi scrise azi!

Contele Capodistria a fost către seară la Coana Catinca şi *„a avut amabilitatea să propuie el însuşi să fie naşul copilului meu. Mi-a spus: Nădăjduiesc că eu voi fi acela care-ţi va boteza plodul. Am primit cu multă recunoştinţă, dar de acum ce să fac cu bătrânul voevod Ipsilanti?"*

Bătrânul acesta, care fusese nu de mult şi el la Catrina Krupenski unde rămăsese până la miezul nopţii, se oferise şi el să fie naşul copilului. Aşa încât: *„Bon gré mal gré, je dois avoir deux parins (sic)".*

In paranteze, ortografia franceză a Coanei Catrinei, lăsa mult de dorit.

La 3 Mai vine iar moaşa, care e foarte bine primită *„Pour gagner ses bonnes grâces".* La 4 Mai, nimic interesant. Stă Coana Catinca toată seara de vorbă cu baronul Büller, cu Comisso şi cu vre-o doi-trei Ruşi, vorbind mai multe despre *el,* iubitul, adoratul, îngerul sufletului ei! Fără nici o intenţie subversivă, trebuie totuşi să constatăm că Coana Catinca era înconjurată numai de bărbaţi.

5 Mai:

„Azi se face luna de când ai plecat, adoratul meu prieten... Aşi vrea să văd clipele luate pe aripele vremii şi să mă aflu deodată în trăsură, plecând la Chişinău, ca să te sărut...". Scrisoarea se termină prin câteva rânduri de la Maria Comnen, mama soacră, care-i spune ginerelui ei *„chérissime ami",* asigurându-l şi ea că abia aşteaptă momentul plecării

din Petersburg pentru a merge la Chişinău, unde vor fi cu toţii, fericiţi, împreună.

Aici se isprăveşte corespondenţa regulată a Catrinei Krupenski, jurnalul ei zilnic, întrerupt prin *„marele eveniment"* al naşterii primului ei copil. La 6 şi 7 Mai e prea bolnavă pentru a mai putea scrie, iar răvaşele care vor urma după 8 Mai vor fi scurte, fiindcă nu-i va da voie nici doftorul, nici moaşa, nici mama să ţie pana în mână mai mult de câteva minute.

Marele evenemint familiar s'a desfăşurat într'o atmosferă de fericită linişte. In seara de 7 Mai Catrina Krupenski simţi oarecari dureri, care o neliniştiră, dar cum în salonul ei se afla Comisul, om cu experienţă, el îi propuse să facă împreună *„o partidă de boston"* spre a o îndemna să nu se mai gândească la ce se va întâmpla. Noaptea pe la 12 partida a trebuit totuşi să fie întreruptă. Catinca a trecut în iatac şi mama ei a trimis după moaşă. A doua zi dimineaţă, la ora 8, după câteva ceasuri de dureri nu prea mari, se născu micuţul Gheorghe, bucuria şi nădejdea neamului Krupenski.

Scrisorile care urmează sunt extraordinare: tot Universul se învârte împrejurul acestui copil, arătându-ne nouă cum întotdeauna şi pretutindeni, în orice vremuri şi în orice mediu social, omul rămâne om, de pare a fi turnat pe un calapod care devine uneori exasperant de monoton.

Maria Comnen, bunica, scrie ginerului ei (la 10 Mai 1816): *„Copilul e foarte frumos, are gropiţe în obraz ca d-ta, vara mea (Sultana Sturdza) e încântată de el ,şi are dece, căci băieţelul este în adevăr frumuşel, bun şi liniştit"* I-se trimit tatălui măsurile tuturor membrelor corpului acestui fenomen, care nu plânge niciodată, decât doar scânceşte când îl spală doica.

Cumnata Anica, sora mai mică a Catincăi, cea care are din toate cel mai frumos stil epistolar, care ştie cel mai bine franţuzeşte şi care pare a fi fost o fată cu un suflet deosebit de frumos, scrie şi ea în aceeaşi zi lui Matei Krupenski că *„micul Gheorghe este portretul mamei-sei în picioare, e foarte alb şi deosebit de liniştit. Doarme pe divanul cel mare sub portretul tău iar patul Catincăi este sub portretul tatei, aşa că se simt amândoi bine ocrotiţi. Lisinca — a treia soră — mănâncă un ou lângă mine şi spune că-l mănâncă în sănătatea copilului. De acum înainte tot ce voi mânca, voi spune şi eu că mănânc în sănătatea copilului... Şi mi-e o foame...!"*.

Cât despre mamă, ea e sănătoasă tun, însă nu i-se dă de mâncare, fiindcă aşa se cuvine lehuzelor. Va mânca numai supă de griş, ceeace o supără mult, dar bunica *„ştie ce face"*.

La 11 Mai, nici o scrisoare. La 12, câteva rânduri dela Catinca :

„In sfârşit, dragul meu ,mi s'a dat voie să-ţi scriu câteva cuvinte. Mă aflu, slavă Domnului ,foarte bine şi la fel micul şi dragul de Gheorghe, care-ţi sărută mâinile şi-ţi cere binecuvântarea. Te sărut şi eu, prea scumpe, şi trebuie să isprăvesc căci nu mai am voie să scriu. Adio, mulţumeşte lui Dumnezeu şi fii pe pace. Prietena şi soţia ta. C. Krupenski".

Mama Maria e indignată. *„Uite"* scrie ea *„că mi-a furat fata două rânduri, căci nu i-am dat voie să scrie decât trei, şi ea a scris cinci... Ieri i-am dat bulion de pui şi astăzi la fel, căci numai astfel se poate îndepărta pericolul în atari împrejurări... Doica e frumoasă şi bună. Nu ştie încă, săraca, deloc ce trebuie să facă, dar voiu învăţa-o eu. E încântată de lucrurile ce i-am cumpărat boneţică, salbe şi altele. Ne-a costat cam scump, 500 de ruble, dar însfârşit, cum Georginka e sănătos, nu ne pare rău de nimic. Grozav e de frumos copilul acesta, şi e şi nostim, îi place să se joace mişcându-şi mereu braţele şi picoruşele. Şi seamănă cu tine lăit"*.

Lăsând la o parte faptul că fenomenul acesta de copil făcea lucruri pe care niciodată nici un alt copil nu le-a făcut, să se *joace* anume, mişcându-şi mereu mâinile şi picioruşele, dar interesant e că ,după părerea Anicăi, era portretul mă-sei în picioare, iar după a bunicăi, portretul tatălui în picioare. Iarăşi un lucru vechiu ca lumea: tout a fait sa mère, tout a fait son père !

Dintr'o scrisoare a Anicăi din aceeaşi zi aflăm ceva ca totul interesant. Anume, că era pe atunci un obicei, poate numai la Fanarioţi, ca de câteori intra cineva în casa unei lehuze, să aducă bani — un galben ! nu mai mult. Şi cu acest prilej, cumnata Anica ni-l înfăţişează pe fostul Voevod Constantin Ipsilanti altfel decât tot la prânzuri şi la cine. Aflăm câte ceva din firea acestui om, care în tinereţe fugise de acasă să cutreiere lumea, făcând astfel pe tatăl său să-şi piardă tronul, iar acum la bătrâneţe se făcuse un sever moralist şi un foarte autoritar fost stăpânitor al Munteniei şi al Moldovei. Duduia Anica Comnen ne spune chiar vorbe de ale lui Ipsilanti, cum anume au fost rostite, ceeace dă întotdeauna trecutului un farmec deosebit, înfăţişându-ne pe oamenii aceştia morţi de mult ,vii în faţa noastră.

Intâmplările au fost două. Una cu bietul Negri, viitor ministru al Rusiei la Teheran, cealaltă cu Maria Comnen, mama soacră. Să dăm cuvântul Anicăi :

„Casa e acum toată ziua plină de lume. Se strâng galbenii unul lângă altul, dar nu atât de mulţi pe cât aşi fi dorit. Negri n'a adus nimic şi a fost foarte ruşinat când l-a întrebat Prinţul Ipsilanti de ce n'a dat bani. Negri i-a răspuns că el nu ştia că trebuia să dea ,iar Măria Sa îi zice : dar nu cred, domnule; dacă

a ştiut comisul, nu se putea să nu ştii şi dumneata. O să zică lumea că domnul Negri nu ştie să se poarte, sau că e un sgârcit ! Şi de atunci bietul Negri n'a mai venit pe la noi. Cred că-i este ruşine. Măria Sa vine în schimb în toate zilele şi întreabă de sănătatea Catincăi. In ziua natşerei, el, cel d'intâi şi-a adus galbenul. E un om foarte bun, dar e uneori nesuferit. Inchipui-ţi că deunăzi, când am primit scrisoarea ta dela Kiew, el era la noi şi a certat-o pe mama că a citit răvaşul înainte de a i-l da să-l citească el întâi. Degeaba îi spunea mama că nu se poate şti ce scrie un bărbat nevestei sale, el nu voia să ştie de nimic şi repeta mereu : „E foarte nepoliticos, e foarte nepoliticos".

Felul acesta voevodal de a porunci în casă străină, în surghiun fiind, lui Negri să dea bani, Mariei Comnen să-i arate lui scrisoarea înainte de a o citi ea ,este atât de caracteristic pentru apucăturile fanariote de la începutul veacului trecut, încât numai rândurile aceste din răvaşul Anei Comnen fac mai mult decât osteneala de a fi scotocit toată această corespondenţă bătrână a Krupenskilor de acum o sută douăzeci de ani.

Contele Capodistria în schimb *„e un om delicios, de-o bunătate în adevăr rară. El a venit a doua zi după naştere ca să întrebe de sănătatea Catincăi, şi deşi nu era nimeni la voi, a rămas de vorbă cu mama dela 8 până la 11 seara... Am primit scrisoarea dela Chişinău. Catinca e încântată. De acum ne pregătim şi noi de drum... Lizi Cantacuzino a şi plecat. Ea a rugat pe mama să-şi dea cuvântul de cinste, că atunci când vom trece pe la moşia ei, să ne oprim măcar o zi.*

Vremea e urâtă ,rece şi umedă".

Tot dela cumnata Ana e şi scrisoarea din 15 Mai.

Catinca e în pat, ţinând în braţe pe micuţul şi

scumpul înger de Gheorghe, legănându-l uşor ,ca să adoarmă. Ei, soră-sei Anei, nu-i dă voie să-l ia, fiindcă spune că nu se pricepe şi o să-l scape jos.

„...Totuşi uneori îl iau, când nu e nimeni în odaie, şi atunci îl ţiu câte un sfert de ceas, şi dacă vine mama şi mă găseşte cu el în braţe ,atunci ne certăm".

Ne e oare drăguţă foc, cu felul ei simplu de a scri, cumnata asta a lui Maftei ?

„Catinca merge din ce în ce mai bine şi de mâine credem că nu va mai sta în pat".

Vorbeşte apoi Anica despre un domn Besak, care va fi peste vreo 25 de ani, consulul Rusiei la Iaşi, şi despre Vasile Milo şi sora lui, verii lui Maftei (a cărui mamă, Maria, era născută Milo). Această vară, sora lui Milo, a sosit la Petersburg Sâmbătă 13 Mai şi Duminică 15 a trimis la Catinca Krupenski, printr'un servitor, o scrisoare dela Teodor, fratele lui Maftei, dar ea n'a venit încă să-i vadă. Spătarul Vasile Milo era tatăl vestitului actor ieşan şi autor dramatic, Matei Milo, care pe atunci, în 1816, avea abia frageda vârstă de trei ani.

Mai aflăm prin aceiaşi scrisoare, că Maria Comnen mai avea o fată, în afară de Catinca ,de Anica şi de Lizinca. O chema Sofinca, era sănătoasă şi veselă şi-i trimitea cumnatului Maftei mii de sărutări. Această Sofinca era fata cea mai mică, pe care urma s-o trimită mamă-sa în curând la pension, şi care se va mărita abia peste 10 ani, în 1826, cu Gavril Catacazi.

La 16 Mai scrisoarea e dela coana Catinca.

„Iată, după opt zile m'am dat jos din pat; sunt sănătoasă şi te iubesc. Micul Gheorghe e dulce, liniştit, lumea îl găseşte frumos şi mătuşa Sturdza se prăpădeşte după el. Botezul va fi poimâne şi vom avea două perechi de naşi, pe Măria Sa Vodă Ipsilanti cu mătuşa mea şi pe contele Capodistria cu mama. Popa

o să vie la trei, şi după aceia toată lumea o să mănânce la noi. Masa asta o să mă coste cam mult, dar nădăjduiesc că n'o să te superi, căci sunt sigură că dacă erai aici, făceai la fel"...

Noblesse oblige ! Atâta lume simandicoasă costă bani !

Catinca termină scrisoarea cu nişte cuvinte duioase, care ne-o înfăţişează într'un chip simpatic, ca fiică de data această, nu numai ca soţie:

„Te rog, iubitul meu, să pregăteşti pentru mama o odaie frumoasă ,să locuiască comod. Nu uita să-i pui puf mult în saltea, căci nu poate dormi decât pe moale. Trebuie să încercăm s-o despăgubim cât mai bine de marea jertfă ce face de a veni cu noi".

Şi coana Catinca se plânge şi ea că sora lui Vasile Milo e de trei-patru zile la Petersburg şi n'a venit încă s-o vadă.

Despre aceşti Milo trebuie să mai spunem o vorbă. Bunicii lui Matei Krupenski, Iordachi şi Elisabeta Milo, precum şi mamă-sa Maria, erau stabiliţi în Rusia dela începutul războiului ruso-turc şi a ocupărei Basarabiei din 1806, însă Vasile Milo, spătarul (tatăl actorului Matei), fiul stolnicului Matei, fratele lui Iordachi şi văr primar cu Maria Krupenski, soacra coanei Catincăi, a trăit toată viaţa lui la Iaşi. Prezenţa lui şi a sorei sale la Petersburg în 1816 era deci numai accidentală şi probabil pentru afaceri de moşii de prin Basarabia, căci dacă ar fi venit numai să-şi vadă rudele, atunci nu s-ar fi plâns toată familia Krupenski că sora lui Vasile nu catadicseşte să vină s'o vadă.

Trecem mai departe.

Scrisoarea din 16 Mai a Catrinei Krupenski are un adaos de mâna mamei ei Maria Comnen, care trimite ginerelui — după câteva tânguiri băneşti, că nu le ajung gologanii de drum — şi sfaturi politice:

„Vara mea Sturdza se miră că n'ai scris încă lui Capodistria. Eu i-am răspuns că n'ai avut timp. Dar d-ta, dragul meu, te rog s'o faci fără întârziere, şi să-l mai întrebi câteva lămuriri despre Basarabia...".

Capodistria era cancelarul Imperiului Rusesc, el îl trimisese pe Matei Krupenski ca vice guvernator al Basaribiei şi sfaturile Mariei Comnen se arată deci a fi fost de o deosebită cumineţenie.

După politică, iar micile chestiuni casnice, de-o importanţă de care îşi bate joc însăşi subscriitoarea răvaşului :

„Ieri seară Prinţul (Ipsilanti) şi Contele (Capodistria) au stat la mine câteva ceasuri. A fost o mare consultaţie cu privire la cheltuielile naşilor. Eu le-am spus ce trebuie să facă, dar ei nu m'au ascultat şi mâine vor să se întâlnească iarăşi la vară-mea pentru această importantă afacere. N'aşi vrea ca dumnealor să facă cheltuieli, de aceia le-am spus că n'au nimic de dat decât doar plata preotului şi un bacşiş moaşei.

Iar sfârşitul:

„Copilul ţipă acum, fiindcă îl înbăiază doica. Buna ziua, dragă. Vai ! peste câte zile Sofia va fi la mânăstire! Of! Of!"

La mânăstire! adecă la un pensionat de călugăriţe, un fel de Notre Dame de Sion. O despărţire deci de câţiva ani de familie. Şi biata maică-sa suspină!

La 17 Mai s'a făcut botezul lui Georginka. Fenomenul a fost băgat în apă şi abia dacă a ţipat. *„Toată lumea l-a admirat".*

„Masa a fost bună şi bine servită. Datoresc aceasta bunei mele mame, care şi-a dat multă osteneală ca lucrurile să iasă bine. A fost la masă toată familia lui Vodă Ipsilanti, Ruxandra, Alecu şi Maria Sturdza. Pe copil l-a ţinut Ruxandra (viitoarea contesă Edling) în braţe, fiindcă mătuşa Sultana a spus că n'are mână fericită şi toţi copiii pe care îi botează mor...

Nu-mi place să anticipez, dar chestiunea e în adevăr prea interesantă. Georginko acesta, frumosul şi cumintele înger, care a fost ţinut la botez în braţe de fiica Sultanei Sturdza, pentru ca să nu-l ţină ea, nenorocoasa... n'a avut parte să trăiască. Ne bucurăm acum, dragi cititori, cu Ipsilanti şi Capodistria împreună, la botezul lui, dar îl vom şi jăli în curând împreună cu părinţii, la înmormântare.

La scrisoarea acesata a Catrinei din 18 Mai, mai este din nou un adaos a Mariei Comnen :

„Slavă Domnului, toată lumea e bine, micul creştin e cuminte şi masa a fost minunată. Mais voilà près de 300 roubles qui iront dans une chaise persée".

Şi am uitat să spun că cu câteva zile mai înainte cumnata Anica scria şi ea, cu acelaş *„sans gêne".*

„Le petit Georginka sera un excelent artilleur, il tire déjà très bien ses coups de canons, et pas plus tard que dans le moment il nous a régalé d'un".

Scrisorile nu mai urmează zilnic, vom vedea îndată dece. La 21 Mai ni se vorbeşte iar de Ipsilanti. Măria Sa a adus coanei Catincăi un dar de botez *„un şal destul de frumos".* Dar i-a spus că lui nu-i place, însă că nu l-a cumpărat, l-a ales dintre acele pe care le avea şi o roagă să-l poarte în toate zilele pentru a nu strica pe ale ei, care sunt mult mai frumoase. De unde se vede că Ipsilanti, care certase pe Negri pentru un galben, era el însuşi un om sgârcit, dar încolo deosebit de bine crescut, cu maniere elegante. Iar Coana Catrina nu s'a lăsat mai prejos, i-a răspuns că deoarece şalul e dintr'ale sale, îi va fi cu atât mai drag !

In restul scrisorei e vorba numai de banii pe care i-a primit dela soţul ei — mulţi — pentru drum, pentru plata unor datorii, ale ei şi ale lui, precum şi de schimbul foarte scăzut de la o vreme.

Mai e vorba şi de Basarabia ,pe care Catrina pare a nu fi cunoscut-o încă :

„Svinin, care mi-a adus scrisoarea ta, e încântat de ţara aceia şi de locuitorii ei. Mi-a lăudat mult bunătatea poamelor şi ale vinurilor, şi mi-a făgăduit să-mi dea şi o sticlă ca să-l încerc. Mi-a promis să-mi arate şi câteva vederi din împrejurimile Chişinăului, făcute de el..."

„Nu-ţi pot spune, dragul meu, ce plăcere mi-ai făcut când mi-ai scris că ţi-a plăcut jurnalul meu... dar mă rogi să tot scriu mai departe, şi eu nu mai pot, fiindcă sunt silită să rămân în casă încă şase săptămâni. O zi seamănă prea mult cu cealaltă şi jurnalul ar deveni monoton, de-aceia l-am întrerupt".

Doamna *Hufeld* a venit însfârşit s'o vadă.

Doamna Hufeld e sora lui Vasile Milo, vara bărbatului ei pe care Catinca încă n'o cunoştea. Găseşte că seamănă mult cu fratele ei, dar i-a plăcut mai ales bărbatul doamnei.

„E un om foarte cum se cade... de altfel şi ea pare bună şi mi-a adus un dar dela Teodor (Krupenski, *fratele lui Maftei). Anume un şal de bumbac, care imită destul de bine, pe cele turceşti. E foarte frumos. Mi-a adus şi şapte cutii de rahat. Te rog, dragă să săruţi pe Teodor din partea mea şi să-i mulţumeşti. Sărut şi pe Zoe* (sora lui Matei şi Teodor Krupenski). *Mătuşa mea Sturdza a plecat ieri. Copilul nostru e drăguţ de tot, dulce şi cuminte... Nu uita să-i faci un pătuc frumos, dar nu un leagăn. Te sărut cu foc.* Catrina".

La 21 Mai era ziua onomastică a fostului voevod Constantin Ipsilanti. Cum era însă poftit de Impăratul Alexandru la Pavlowski, el amână recepţia de la dânsul de acasă pe a doua zi 22 Mai, când pofti

la masă, printre alţii, pe Catinca Krupenski şi pe sora ei Lizinca Pestşureff.

De sfântul Constantin, neavând deci alte obligaţii, coana Catinca, împreună cu mama ei, întovărăşiră pe văduva lui Scarlat Sturdza, care pleca la ţară, până într'un sat la şapte verste de Petersburg. Mai era în convoiul acela, în afară de toată familia Sturdza, fraţii Catacazi, Negri, Cuzi, Clendo, Dimatili „şi alţi greci" care prânziră toţi într'un han, luând „un très mauvais dîner". Peste zece zile coana Catinca va întovărăşi şi pe sora ei Lizinca, pe urmă pe Alexandru Ipsilanti.

„Şi în sfârşit, pe la 25 Iunie, oh, fericire ! ne vor duce alţii pe noi. Cuvintele acestea mă fac să salt de bucurie, adoratul meu bărbăţel".

Urmează trei zile de tăcere. La 25 Mai, scrisoarea e înflăcărată : *„Cu cât se apropie clipa plecării, prea scumpul şi adoratul meu prieten, cu atâta creşte nerăbdarea de a te vedea şi de a te săruta. Toată ziua mă gândesc numai la asta, numai la tine. Ce lungă îmi pare vremea departe de cel pe care-l iubesc, de cea mai scumpă fiinţă pe care o am în lume... în curând, în curând, voi fi lângă tine şi nu ne vom mai despărţi niciodată, s'a isprăvit, niciodată nu ne vom mai despărţi, mai bine orice chin de cât acesta".*

Biată neştiutoare fire omenească ! Tristă poveste, veche ca lumea ,mereu reînoit ! „NICI ODATĂ", vorbă spusă de toţi, de nimeni ţinută... Şi înainte mult mai este, de vom vedea şi noi ce s'a ales dintr'acel „nici odată" al Catincăi Krupenski.

De altfel, parcă-parcă începe să se furişeze, îndată după această scrisoare, un presentiment în sufletul Catrinei.

Patru zile nu scrie deloc, dar în ziua a cincea, la 30 Mai, ea se tânguieşte că n'a primit de mult nici un rând de la iubitul ei Matei.

„Poşta a venit şi nu mi-a adus nimic. Ce e tăcerea aceasta ? Mă neliniştează şi mă îndurerează. Imi vei spune că mi-ai scris de două ori, odată printr'o' ştafetă şi altă dată prin Svinin. Dar mie nu-mi ajunge, eu vreau scrisori şi prin poştă...".

Principesa Elena (e vorba de Elena Alecu Ghika, sora viitorului Domn Mihai Sturdza şi mama celuilalt viitor Domn Grigore A. Ghica) rugase pe Matei Krupenski să se ducă, cum va sosi în Basarabia să vadă şi moşiile ei, în ce stare se află.

Krupenski, care avea altele în cap, făgăduise dar nu făcuse nimic. Coana Catrina îi scrie la aceeaş dată de 30 Mai :

„Pentru Dumnezeu, dragul meu, scrie o scrisoare Principesei şi spune-i ceva despre satul ei. Ea nu mă lasă în pace ; de câte ori vine aici mă tot întreabă dacă ai fost pe la moşia ei, sau poate că ai de gând se trimiţi pe altcineva. Eu nu ştiu ce să-i spun. Te rog, dragă, scrie-i cât mai curând".

La 1 Iunie micul Georginca a fost vaccinat. Fireşte că fenomenul acesta, cum nu plânsese la botez când îl băgase popa în apă, n'a avut nici după vaccinare, febră aproape de loc".

Petersburgul se goleşte, căci a venit vara şi trebuia să plece lumea la ţară sau la băi, acum 120 de ani ca şi azi. Sultana Sturdza plecase acum 10 zile, Lizinca Pestşureff, sora Catrinei, pornise *„ieri, 31 Mai"*, peste trei-patru zile se va duce bătrânul fost voevod Ipsilanti la Kiew, fiul său Alexandru *„la băi la Toeplitz"*, Gavril Catacazi la Constantinopol şi Negri în Persia *„cu Ambasada"*. Pe la sfârşitul lunei va pleca şi Alecu Sturdza *„la mama lui la ţară, pentru a fi la nunta Ruxandrei"* — adecă a surorei lui, care se mărita cu contele Edling. De altfel, curând după aceia se va însura şi el şi nu se va întoarce la Petersburg decât în Septembrie, cu nevasta lui.

„Voilà toutes les nouvelles, très cher ami. Nous aussi nous commençons à nous préparer pour le voyage et cette ocupation me fait un plaisir extrême".

La 9 Iunie noui tânguiri că n'a primit, de Dumnezeu ştie când, scrisori de la Maftei :

„...Sunt îngrijorată de moarte, inima îmi este pătrunsă de neliniște... De ce taci ? Mii de gânduri îmi trec prin cap, nu ştiu la care să mă opresc...".

La 13 Iunie la fel : *„Tot nimic. Sufăr. Poate eşti bolnav? Oh! de-ai şti cât sufăr...".*

Iar peste durerea desamăgirii, se adaogă alta. In sufletul acestei femei îndrăgostite şi măritată abia de un an, se furişa, întâia dată, o grijă materială. Intâia dată i se înfăţişa în faţa ochilor viaţa cea serioasă cu alaiul ei de neplăceri şi necurmate neajunsuri.

Krupenski se împrumutase de la un evreu Voyevodski cu o sumă însemnată de bani, iscălind o cambie a cărei scadenţă era la 13 Iulie. Catrina ştia că soţul ei nu va avea de unde plăti şi o treceau, biata femeie, năduşelile :

„Ieri a fost băiatul lui Voyevodski şi a vorbit cu mama întrebând-o dacă banii vor fi la termin aici. I-a spus că legea îngăduie o lună de aşteptare şi că dacă până la 13 August datoria nu va fi plătită, se va vedea nevoit să protesteze polița. Intrucât mama e girantă, i-a spus că crede de datoria lui s'o înştiinţeze şi pe ea. Pentru Dumnezeu, dragul meu, fă tot ce-ţi stă în putinţă pentru ca banii să sosească la vreme şi să nu ni se facă ruşinea de a ne protesta polița... M'am îngrijit şi de vânzarea mobilelor, dar poţi să-ţi închipui că nu ni se dă mai mult de 3.000 de ruble pentru tot ce avem. Voi fi nevoită până la urmă să le dau pe preţul acesta...".

La 15 Iunie Catrina primeşte însfârşit câteva scrisori dela soţul ei. Femeia s'a liniştit, dar nu e mulţumită, căci le găsetşe mult prea scurte, câte 10 linii una.

„Asăzi am dat" scrie ea *„un diner d'adieu chez nous pour le vieux Prince Ipsilanti, qui part demain. Capodistria y a été aussi".*

Scrisoarea se termină cu un adaus de mâna Mariei Comnen, care spune ginerelui ei că ea va da bucuros 500 de galbeni pentru a plăti o parte din datoria lui ,dar că aceasta nu ajunge *„fiindcă oamenii aceştia vor numaidecât toţi banii lor până la 15 August, altfel ei vor protesta polița. Iţi mărturisesc că a fost ca o lovitură de trăsnet pentru mine, căci aşa ceva mi se va întâmpla pentru întâia dată în viaţă. Le-am spus şi lor lucrul acesta, dar mi-au răspuns (Voyevodsky ,tatăl său şi socrul său Dumoutier) că dacă nu protestează la timp, atunci s'a terminat şi pentru ei. Frumoasă perspectivă pentru mine ! De aceia, dragul meu, caută să trimiţi banii la vreme, pentru ca să nu mai am nimic de a face cu astfel de jidani!".*

Cea din urmă scrisoare a Catrinei Krupenski poartă data de 20 Iunie 1816. Ea anunţă pe bărbatul ei că nu-i va mai scrie, deoarece plecarea e hotărîtă pentru 30 ale lunei. A sosit la Petersburg un domn Balş — care trebuia să aranjeze într'un fel şi chestiunea bănească a lui Krupenski — dela care coana Catrina pare a fi înţeles că Chişinăul nu este un oraş din cele mai frumoase. Ba chiar *„ne-a vorbit atâta rău de el, încât încep să cred că tu l-ai rugat să-mi facă o icoană cât mai urâtă despre acest oraş, pentru a-l găsi, când îl vom vedea, mai bine decât ne-a fost descris".*

„Ieri am fost la Principesele Ipsilanti pentru a lua rămas bun dela ele. Domniţa Smaranda e foarte slabă, tremură şi deabia dacă se ţine în picioare".

„Adio, sufletul, inima mea, adorabilul şi scumpul

meu prieten. Te sărut şi aştept cu nerăbdare clipa când te voi putea strânge la pieptul meu".

„Catrina Krupenski"

Şi iarăşi câteva cuvinte de la soacră, care face ginerelui un mic expozeu al itinerarului: Vor pleca în ziua de 30 Iunie şi vor sosi la Chişinău la 30 Iulie. Se vor opri trei zile la fata ei Lizinca Pestşureff, trei zile la vara ei Strudza şi cel puţin patru zile la Kiew la Ipsilanti.

„Noapte bună, dragul meu, sunt încă foarte slabă şi grozav de tristă de plecarea Sofiei, peste două *zile, la mânăstire (la pension). Ce despărţire lungă!"*

„Maria Comnen"

*

Deocamdată, gata. Corespondenţa se întrerupe un an şi jumătate, cât timp va sta Maria Comnen la Chişinău.

Dela Catrina Krupenski nu vom avea de-acum înainte nici o scrisoare. Ea a plecat la 1 Iulie dela Petersburg la Kişinău ,a ajuns acolo la 1 August, şi-a revăzut bărbăţelul, pe *„adoratul ei soţ şi prieten"* Maftei, a mai avut cu el doi copii, l-a iubit până l-a urît, l-a urît până l-a părăsit, de s'au pierdut pe urmă toţi în negura uitării. Ne-a rămas în schimb o corespondenţă de zece ani dela mama Catrinei, buna şi blânda Maria Comnen, nepoată de frate şi vară primară cu doi voevozi fanarioţi de-ai Moldovei, Constantin şi Alexandru Moruzi *).

După cât se pare, femeia aceasta, bună mamă şi

1) Maria Comnen era vară şi cu Constantin Vodă Ipsilanti. Strânsele ei legături cu dânsul vin dela această rudenie. In corosepondenţa care va urma, numele copiilor săi, Alexandru Eteristul Nicolae şi Gheorghe vor reveni deseori, însă nu se va mai vorbi de Constantin Vodă, fiindcă el, plecând în Iulie 1816 dela Petersburg la Kiew, unde îşi avea reşedinţa, muri curând după aceea acolo, în iarna 1816.

bună soacră, a rămas pe lângă fata ei la Chişinău vre-o 15 luni. Pe urmă s'a întors la rosturile sale acasă la ea, la Petersburgul acela pe care-l adoptase şi unde avea două fete şi un băiat, rusificaţi cu toţii. De acolo va scrie ea mereu, de mai multe ori pe lună, iubitei sale Catrinei la Chişinăul cel încă nu cu totul rusificat, dar care-şi pierduse în prea scurtă vreme amintirea şi demnitatea moldovenismului său.

Până a nu scotoci din nou aceste vechi răvaşe ale Mariei Comnen, se impune aici o scurtă privire asupra situaţiei şi asupra firei ginerelui ei Matei Krupenski.

Vom vedea din scrisorile care vor urma, că *„bunul Matei"* s'a certat cu soacră-sa, probabil din pricina datoriei ce avea la evreii aceia din Petersburg, despre care am vorbit mai sus, pentru care iscălise o poliţă girată de Maria Comnen. Se pare că Krupenski ar fi cerut soacrei să achite ea toată datoria lui, iar aceasta nu i-a putut satisface dorinţa, fiindcă trăia ea însăşi în cea mai mare strâmtoare. De acolo supărarea domnului ginere, care, cu toate insistenţele ei, n'a mai vrut să-i scrie niciodată nici un rând nici să-i trimită măcar prin fiică-sa vre-o salutare dela Chişinău.

Matei Krupenski era un om vanitos, căruia îi plăcea să frecventeze cea mai înaltă şi bogată aristocraţie şi să primească el însuş boiereşte.

Dar cum averea lui era cam modestă, pentru a putea face faţă obligaţiunilor şi reputaţiei sale de mare *hlebosol* (ospitalier) i-se întâmpla să confunde uneori afacerile publice cu ale sale. Mai târziu, în 1823, va avea chiar din această pricină o plictiseală mare de tot, despre care vom vorbi la locul lui. Dar chiar acum ,în 1816 ,reputaţia ce avea printre concetăţenii săi nu era din cele mai imaculate. Mai

întâi, fiindcă serviciile ce aducea Ruşlor, în tabăra cărora trecuse „cu toate bagajele" devenind la Petersburg o persoană „gratissima", nu era pe placul boierilor moldoveni, rămaşi credincioşi vechii lor patrie. Şi al doilea, fiindcă înainte de a fi numit vice-guvernator al Basarabiei, el mai fusese funcţionar la Chişinău îndată după răpirea acestei provincii de către ruşi şi ridicase acolo vii nemulţumiri în rândurile Moldovenilor.

O jalbă din 29 Ianuarie 1814 trimisă de moldoveni Consiliului de Stat, este revelatoare *). Boierii care o iscălesc sunt cei mai de frunte ai Basarabiei: Dimitrie Răşcanu, comis (ales în 1818 mareşalul nobilimii) Ion Rusu paharnic, Neculai Catargi, paharnic, Matei Donici, stolnic, Iordachi Donici, Ioniţă Rusu, Ştefan Răşcanu, comis, Constantin Rusu, medelnicer, Matei Răşcanu, stolnic, Dumitrachi Donici, clucer, Lupu Roset, medelnicer, Constantin Rusu (altul), Iancu Donici, Vasile Iamandi, Manolachi Vârnav, stolnic, Ilie, Dinu şi Iordachi Rusu, Nicolachi Donici şi Panait Catargi.

Spicuim din această lungă jalbă următoarele:

„*Iată au trecut 16 luni de când această Gubernie aflerosită întru sloboda râpire iubitorilor de rău câştig ocârmuitori, se tânguieşte sub jugul urmărilor celor rele a unora din slujbaşii ocârmuitori ai Basarabiei. Cea mai mare parte din boierii de aici, depărtaţi cu totul de împărtăşirile acestei ocârmuiri, sunt siliţi a rămâne numai privitori, ai impilărilor... De către mai înainte marele comandir al oştirii şi amiral Ciciagov,* gubernia aceasta s'a dat către voinţa celui iubitor de rău câştig a unuia anume Krupenski... *şi toate ramurile ocârmuirii erau îngreunate în fiinţa acestei persoane şi mai ales sumele de bani, în toată vremea aceasta, erau în rânduiala casei sale şi a întrebuinţării sale... Ci îndată ce s'au deschis ocârmuirea gubernii, s'au dat numitului Krupenski oblăduirea departamentului al 2-lea,* şi acest om, micşurat în patria sa cea de mai înainte, în care altă nu era nimic decât un tâlmaciu pe lângă prezedenţi, *a luat în stăpânirea sa finansul Basarabiei... De prisos socotim a arăta mai pre larg urmarea de atunci şi până acum a sfetnicului Matvei Krupenski, care câştigând slăbiciunea ocârmuitorului, nu întâmpină nici o împiedecare către împlinirea iubirii sale de* răli câşliguri...

De când s'a deschis oblăduirea, nici un fel de socoteală numitul Krupenski n'a dat până la anul acesta 1814 şi poate nici acum nu ar fi dat socoteală, dacă nu s'ar fi îndemnat de voinţa mergerii sale la Petrezburg..."

Jalba mai conţine şi interesanta constatare că din pricina „unei asemenea închipuire de ocârmuire, adecă împărţirea slujbelor sau a boierilor către oameni necredincioşi şi învrednicirea răsplătirilor către *persoane care n'au avut meriton*" locuitorii din Moldova „şi chiar multe din rudeniile noastre, ce erau gata să se mute aici, aducând împreună îndestule averi, au schimbat hotărîrile lor şi au rămas la patria lor". Ba mai mult, chiar locuitorii Basarabiei „ce se află lângă Prut, arată cugetele lor spre a fugi la Moldova, ca să scape de asuprirea ocârmuitorilor de aici, precum şi sate întregi au fugit, pentru care oblăduirea (adiministraţia) de aci are ştiinţă..."

Acuma că am făcut cunoştinţă cu Matei Krupenski, să ne întoarcem la Maria Comnen, buna bătrână a căror răvaşe desmint vorba aceea că „soacra-i iar-

*) E publicată de d. Ioan Pelivan, cu comentariu, în „Arhivele Basarabiei" Anul X. Nr. 1—4 din 1938 (apărut în 1939) p. p. 95—103.

bă rea", dovedind chiar că lucrurile pot sta uneori dimpotrivă.

După o ședere deci de vre-o 15 luni la Chișinău, Maria Comnen se întoarce la Petersburg, trăind acolo foarte sărăcăcios și uscându-se dela început de dorul fetei sale Catrina.

Prima scrisoare e din 14 Decembrie 1817 :

„Sunt tristă pentrucă n'am primit scrisori dela tine, și nu e poșta de vină, de oarece am primit una dela soră-ta Aneta. — De ai ști, draga mea, ce zi plăcută am petrecut azi, Maria (nu știu cine este) m'a adus cu trăsura acasă și tot drumul nu mi-a vorbit decât de castele în Spania (des chateaux en Espagne). Iată despre ce e vorba: vrea să meargă la vară la dânsa la țară în Polonia și cum de acolo la Chișinău nu sunt decât 500 de verste, atunci vreau să mă duc cu dânșii și m'aș repezi până la voi, fie numai pe o săptămână. Nu așa, rasdușinca, *că am mai mult duh decât putere ? Dar puteri îmi va da poate Dumnezeu, deoarece e o nebunie care vreau s'o fac pentru voi, copii mei".*

Și mai departe :

„Ieri am prânzit la contesa Potocki cu contesa Wezmitinoff (nevasta șefului poliției). Trebuie să-ți spun că eram foarte curioasă să văd cum o fi la o masă atât de vestită și de lăudată. Dar, rămâne între noi, a fost slab de tot. Ni s'a dat o supă, un beafsteck..." și alte mâncăruri ruseți care nu i-au plăcut doanei Mariei de loc. *„Dar nu mai spune la nimeni. Spune numai că am luat masa acolo, sans nommer ni les plats ni rien".*

In aceiași scrisoare ne întâlnim cu vestitul general conte Miloradovici, fost comandant al Bucureștilor (împreună cu generalul Michelson) în anii 1806 și 1807, în timpul scurtei domnii de a doua a lui Constantin Ipsilanti, care se întitula, fiindcă era,

„Domn al Moldovei și al Țării Românești". Pe când acest Ipsilanti pregătea la noi o oștire românească de panduri, care împreună cu voluntari balcanici să desrobească pe creștini de jugul turcesc (precursorii Eteriei), generalul Miloradovici, a cărui misiune era să-l sprijine, se dădu deodată din partea celui mai aprig dușman al lui Ipsilanti, vistiernicul Constantin Filipescu, fiindcă se îndrăgostise de fata acestuia, vestita și prea frumoasa Ancuța. Ipsilanti își pierdu astfel scaunul ,de trebui să vină la urmă în surghiunul rusesc ,unde l-am întâlnit de atâtea ori în rândurile micilor răvașe ale Catrinei Krupenski și ale mamei sale. In schimb Miloradovici rămase la București unde făcea politică proastă dar unde era „cel mai bun dansator în saloanele capitalei", ceiace făcuse pe Langeron să schimbe titulatura ce-și dădea Miloradovici el însuși din „le sauveur de Bucarest" într'acea de „la sauteur de Bucarest"*).

Il întâlnim acum, în 1817, amorezat de *contesa Olga* *), care pare a nu fi răspuns dragostei lui cu aceiași patimă ca Ancuța. Miloradovici îi trimite *„un superb album cu mosaicuri, pietre prețioase și desene de cei mai mari maeștri ,un album care costă 15.000 de ruble!". „Pentru a o sili să primească un dar atât de superb, a pus în album portretul Marei Ducese Alexandrina".*

Scrisoarea următoare e din 24 Decemrie. E lungă dar fără un deosebit interes. Aflăm în ea doar amănunte de „toaletă", căci coana Maria s'a apucat să gătească o rochie pentru fata ei, pe care vrea să i-o trimită la Chișinău. A copiat-o după modelul

*) Vezi P. P. Panaitescu : „Corespondența lui Constantin Ipsilanti cu guvernul rusesc 1806—1810". Cartea Românească, București. 1933.

*) Nu știm cine era.

rochii principesei Zoe Bagration — o Românca şi ea, fata marelui vornic Ştefan Văcărescu şi a Luxandrei Prijbeanu (Ştefan Văcărescu era văr primar cu Enăchiţă poetul).

Rochia e de satin alb, cu horbote „et une petite guirlande *de rubans* marabov ponceau. *Le myrte est* adlibitum, *vous pouvez le laisser ou vous pouvez l'ôter, a fantaisie. Un petit mouchoir de gaze rose est parfaitement de mon gout, j'en étais en extase en le voyant. J'espère qu'il sera votre mouchoir favorit, car jamais je n'ai vu rien qui me plaise autant, rose et avec gout. Je vous avoue ma faiblesse, ma chère et bonne Cathe ; si j'avais de l'argent, je ne ferai que courire les magasins pour vous envoyer des jolies choses, quoique ces diablesses vous écorchent la peau*".

Bătrână acum, cam grăsulie şi urâţică, ce adorabil de femenină era totuşi această femeie.

Lui Mathinco, ginerelui, îi trimite „o cutie", fiindcă ştie că-i plac cutiile, iar lui Georginca, nepotului cel de doi ani, îi trimite 16 cărţi greceşti dela „bunicul său" (Cristofor Comnen).

„fiindcă nu mă îndoiesc că tatăl tău îl va face într'o zi să înveţe această limbă, tot atât de superioară ca toate celelalte limbi. Alecu (Sturza) mi-a spus că sunt nişte cărţi din cele mai alese şi din cele mai bune, căci în ce mă priveşte, ştii că nu înţeleg o boabă grecească".

Iat-o aşa dar pe vara voevozilor fanarioţi Moruzi şi Ipsilanti, nevasta fanariotului Comnen, atât de franţuzită şi de rusificată, încât nu cunoştea limba părinţilor ei, şi asta în toiul fanariotismului, căci bătrână cum era în 1817, înseamnă că tinereţele ei şi le-a petrecut în deceniile din urmă al veacului al XVIII-lea.

Există un moment în corespondenţa Mariei Comnen când scrisorile ei încep a nu mai fi datate decât cu ziua şi luna, dar fără an. De aici în colo începem a dibui, nemaiputând restabili ordinea scrisorilor decât foarte cu greu, mai mult numai prin unele evenimente pe care le putem plasa în timp, la epoca lor. De aceea se va putea întâmpla să mergem şi noi uneori pe ghicitele, arătând unele întâmplări, fără mare însemnătate de altfel, la date greşite, ceeace nădăjduim că nu va scade din interesul ce prezintă corespondenţa din punct de vedere al înfăţişării unui tablou de chipuri şi moravuri fanariote din preajma Eteriei.

O scrisoare din 29 Iunie, care ni se pare a nu putea fi decât din anul 1818, ne arată pe Sultana Sturza îndurerată până în fundul sufletului de moartea fiicei ei Maria Severin. Cealaltă fiică, Roxandra, măritată acum de doi ani cu contele von Edling, nu şi-a dat osteneala să vină să vadă pe bătrâna ei mamă, ceeace o îndurerează şi mai mult şi supără mai ales pe Maria Comnen, care toată ziua stă pe lângă vara ei pentru a o mângâia. *„Et comment la quitterai-je en ce moment ?"* scrie ea. *„Je ne puis donc pour le moment ni penser à mes affaires, ni agir en conséquence. Je suis aujourd'hui comme au premier moment de mon arrivée, rien n'est mis en ordre, ni mes effets, ni meubles..."*

Şi pe lângă toate aceste necazuri, îi mai vine unul colac peste pupăză.

Coana Maria avea un fiu, despre care n'a fost vorba până acum, fiindcă era departe, la armată. Il chema Dumitru Comnen, era ofiţer rus şi venise în vara acelui an, 1818, la Petersburg, unde rămăsese numai câteva săptămâni, timp destul totuşi ca să facă în capitala imperiului, probabil la cărţi şi la chefuri, datorii de 200 de ruble. Mamă-sa neavând de unde plăti, deoarece era ea însăşi groaz de strâm-

torată, banii au fost dați de prietenii ei, din cari un anume Gaunaropol a dat 1000 de ruble, contele Bulgari 700 și beizadelele Ipsilanti 300.

„Mi s'a spus că a pierdut portofelul cu toți banii Coroanii. Știi că acestea nu sunt glume, și dacă n'ar fi dat banii înapoi, ar fi fost degradat și făcut soldat. Au plătit deci prietenii mei, dar trebuie să le restituiesc sumele date".

„Ainsi concevez vous mon état? sans moyens, sans secours, et sans ressources, je dois à présent vendre pour payer, au lieu de vendre pour m'arranger."

O scrisoare din 8 Iulie (Maria Comnen scrie fetei ei cam la 6, 8 sau 10 zile odată) nu conține nimic deosebit, decât că Capodistria, cancelarul imperiului urma să se poarte cu ea ca un adevărat prieten. Venea s'o vadă, o poftea la masă, îi dădea trăsura să se plimbe și bătrâna Maria era încântată. In schimb, încep tânguirile împotriva lui Matei Krupenski, ginerele cel nerecunoscător, care nu voia să scrie soacrei sale :

„N'am avut niciodată pretenția să primesc scrisori dela el, dar îți mărturisesc că am crezut că ași putea mai curând să mă fac din nou fată, decât să cred că ași putea să nu primesc niciodată nici o vorbă de la el — o vorbă într'una din scrisorile tale, atențiile din partea lui. Dar dacă aceasta îmi este soarta, mă supun ! Iartă-mă, Cathi, buna mea copilă !"

La 15 Iulie scrisoarea e aproape înțepată :

„...Nici nu mai îndrăznesc să vorbesc de ginerele meu Krupenski. Totuși nu voi uita niciodată că este bărbatul tău".

Despre Sultana Sturza spune că nu se mai poate mângâia de moartea fiicei ei. Impăratul Alexandru trimite din două în două zile să întrebe de ea. Iar

despre beizadelele Gheorghe și Nicolae Ipsilanti istorisește că i-au trimis *„droșca"* pentru a o duce acasă la ei să-i arate noul lor apartament.

„Te asigur, buna mea Cathi, că am fost încântată de bunul lor gust, de frumoasele lor mobile, de oglinzi, de vase, de o odaie tapițată toată en petits vert de toată frumusețea. Ei par a fi foarte cuminți și au o purtare bună. Am fost pe urmă cu ei la prințul Bagration (bărbatul Zoiei Văcărescu), care locuiește acolo unde a stat înainte Cantacuzino, în casa Zeiten..."

Din scrisoarea aceasta mai aflăm câte ceva și din Chișinău : că au venit cândva, nu știm pentru ce, *„niște țărani desculți la Krupenski"*. Fanarioata adaogă : *„J'en ai bien ri"*.

Avea și dece !

Mai ales ea, care acum (e un post scriptum la scrisoarea din 15 Iulie), chiar acum către seară a primit știrea că Impăratul i-a dăruit 3000 de desetine de pământ și să le aleagă ea unde o vrea :

„Le voi lua în Rusia, căci am fost sfătuit să nu le cer în Basarabia, deoarece acolo s'au făgăduit până acum două sute de mii de destine, care vor fi date Dumnezău știe când, și pe lângă asta, chiar când s'o împărți pământul, îl va vinde toată lumea laolaltă și nu va mai avea nici o valoare".

Din ultimele rânduri ale scrisorii, vedem că pricina supărărei lui Krupenski pe soacră-sa, fusese, după cum bănuiam, datoria lui către jidovi, pe care Maria Comnen n'o putuse plăti și pe care acum însfârșit o achita, parte el și parte ea, pare-se :

„Spune domnului soț al dumitale că n'am dat încă banii lui Dumoutier, fiindcă se află la țară. Cum se va întoarce, voi da banii și voi lua polița înapoi".

Din scrisorile de la 22 și 29 Iulie aflăm că la Chi-

şinău se făcuse alegeri pentru preşedinţia nobilimei şi că întrunirea se terminase cu bătaie. Maria Comnen, femeie cu experienţă, scria fetei ei :

„Dar de ce te sperii aşa în starea în care te afli? (era îngreunată)... Dracu să-i ia de nebuni, azi se bat, mâine se sărută. La voi lucrurile acestea se întâmplă des, ar trebui să te obişnuieşti cu ele".

Şi în aceiaşi chestiune, la 29 Iulie :

„Vous ne m'avez rien écrit pour le brohaha de Kichneff après les ellections, qu'en a dit Alexandre Cantacuzène? car il s'attendait à quelque chose lui aussi".

Alexandru Cantacuzino, care a fost Mare Şambelan al Curţii Imperiale din St. Petersburg, bărbatul Elisabetei Daragan, era fiul vel vornicului Matei Cantacuzino şi al lui Radu Callimaki, trecuţi din Moldova în Rusia în anii din urmă ai veacului al XVIII-lea. Fratele lui Alexandru a fost vestitul general Kneaz Gheorghe din timpul Eteriei, prietenul lui Alexandru Ipsilanti.

La 6 August scrisoarea coanei Maria ne arată iar suferinţele varei sale Sultana Sturza, care nu se poate mângâia de moartea fiicei ei. Se duce aproape zilnic la biserică, se roagă şi plânge.

„Nu-ţi pot spune cât sunt de supărată pe Ruxandra (Contesa Edling) că nu vine să-şi vadă mama într'o astfel de împrejurare. Se spune că ea crede a fi însărcinată. Doamne, Doamne ! Sunt femei care se pun la drum într'a opta şi chiar într'a noua lună, iar ea nu se mişcă fiindcă crede că e însărcinată ! Iar că o împiedecă bărbatul ei să vie, asta n'o cred, fiindcă are o prea mare înrâurire asupra lui (ele a trop d'ascendant sur lui) pentru a nu-l hotărî s'o lase să-şi facă datoria".

Această frază este extrem de interesantă, pentru că ne desvăluie înrâurirea pe care o femeie cu inteligenţa, cultura şi personalitatea Ruxandrei Edling, vestită nu numai în Rusia şi la noi, dar în toată Europa, putea avea asupra bărbatului ei.

Ruxandra Edling locuia la Weimar în Germania (Goethe mai trăia pe atunci şi ei s'au cunoscut), aşa încât drumul de la Weimar la Petersburg, în 1818, nu era glumă, şi supărarea Mariei Comnen pe nepoata ei era cam copilărească.

Totuşi, cu toată greutatea călătoriei şi starea în care se afla Ruxandra, ea va veni să vadă pe mamă-sa.

Pe la 10—12 August trebue să fi sosit acolo cu bărbatul ei, carele la 30 a şi plecat din nou în Germania ,luând cu el pe cumnatul său Severin, soţul moartei fete a Sultanei Sturza. Ruxandra a mai rămas pe lângă mama ei, urmând să se ducă apoi cu toţii împreună (Sultana, Ruxandra şi Alexandru Sturza cu sora lui Severin) la Weimar,, unde aveau de gând să rămâie un an de zile. *„Ils partiront tous ensemble pour rester une anné à Weymar"* scria Maria Comnen la 19 August.

In aceiaşi zi de 19 August, Maria primi o scrisoare dela ginerele ei. Datoria fiind acum plătită. Matei Krupenski îşi ierta soacra. Biata femeie a plâns când a văzut scrisul lui Maftei!

Scrisoarea următoare e din 24 August. Aflăm din ea că coana Catinca Krupenski se afla cu fetiţa ei Mary la băi la Cetatea Albă. Se plictiseşte grozav şi aşteaptă pe soacră-sa Zoe Krupenski (născută Millo) să vie s'o ia din nou la Chişinău.

Două Septembrie. Maria scrie :

„Vară-mea, pleacă mâine dimineaţă. Toată casa e răscolită. (Maria Comnen scrie en dessus dessou *în loc de* sens dessus dessou). *Biata prietenă ! Dumnezău ştie cum va îndura drumu,l e încă atât de slaoă. Ea te binecuvintează, Doamne, Doamne ! Dum*

nezău ştie când voi putea face şi eu lăzile mele. Cele 3000 de desetine mă vor ţine aici încă multă vreme, dar vreau să le vând, şi pe urmă să plec şi eu".

La 10 Septembrie, scriind fetei sale, Maria Comnen prezintă posterităţii pe servitorii ei, de unde putem cunoaşte ce însemna *sărăcia* fanariotă acum 120 de ani. Bătrâna aceasta, care locuia singură cuc, avea un servitor, pe Iacob *„qui n'a rien à faire. Un superbe chapeau galonné et une chinele neuve que je lui ai fait faire. Ie rend tout heureux. Il fait mon laquais"*. Nevasta lui Iacob e cameristă. Dar mai are pe Sidor şi pe soţia sa Daşca, pe vizitiul Ivan şi pe bucătar. Sunt şase cu toţii. Adevărat că coana Maria face în schimb economii la mâncare :

„Când sunt singură acasă mănânc o bucată de carne şi două ouă. Toată masa mă costă deci 60 de copeici şi cu pâinea 68".

La 15 Septembrie Beizadea Nicolae Ipsilanti pleacă la Kiew, unde familia urmează a-şi avea reşedinţa şi după moartea tatălui lor. Cum Kiewul nu e prea departe de Chişinău, Maria Comnen îi dă câteva mici lăzi ca să le trimită fetei ei. Doar fleacuri de nimic : *„o pălărie pentru Matei dela Renaud, 12 perechi de pantofi pentru copil, 22 perechi pentru Catinca..."* etc.

Douăzeci şi două de perechi de pantofi d'într'odată ! Tot aşa sărac să fii. Adevărat că mai erau la spate cele 3000 de desetine.

Coana Maria invidiază pe Beizadea Nicolae că-şi va vedea familia, de care-i este şi ei atât de dor :

„Ce fericită aşi fi fost şi eu să văd pe buna şi scumpa noastră Doamnă Ipsilanti şi ce plăcere am avut să aflu că Domniţa Maria e sănătoasă şi că s'a făcut atât de frumoasă. Această respectabilă familie merită să fie fericită".

„Vara mea Sturza îmi scrie din Riga că a sosit acolo şi că a suportat foarte bine călătoria".

Din scrisoarea dela 1 Octombrie spicuim două fapte interesante :

1) că Alexandru Ipsilanti trebuie să sosească foarte în curând la Petersburg şi că Maria Comnen îl aştepta cu nerăbdare, fiindcă şi-a pus ochiul pe o fată pentru el. Ea pare a fi fost cu totul străină de măreţele planuri revoluţionare ale lui Beizadea Alexandru, gândindu-se în momentele acelea să-l însoare, dar mărturisind singură că *„vous savez combien il est difficile ce cher Alexandre"*.

2) că biata Catinca a fost bolnavă. că mamă-sa e foarte îngrijorată şi că i-a cumpărat un clistir, pe care i-l va trimite în curând.

La 8 Octombrie 1818 o lungă scrisoare fără interes pentru noi, ne arată doar că fata coanei Mariei, *Lizinca,* a avut un copil, şi că ceallaltă fată, Sofia, se află încă la pensionul din Petersburg al doamnei Adlersberg. *„Elle devient très jolie, cette petite; elle a un tein superbe"*. Micul Georginco, căruia bunica îi spune acum *Zozo,* a rămas dragostea coanei Mariei, care se prăpădeşte după el şi se usucă de dorul lui: *„Deşi îmi zice el acum în loc de babă, băbuşcă, pentru mine tot micul Zozo rămâne, şi-l sărut şi-l binecuvântez. Doamne! ce n'aş da să-l aud vorbind!"*

Din scrisoarea următoare dela 22 Octombrie (Maria Comnen scra acum mult mai rar) aflăm că la Chişinău se întrecea boierimea în baluri, care de care mai frumoase, în cinste Saftei Doamnei a lui Ipsilante, de altfel văduvă acum de doi ani. Dar boierimea aceia începuse din nou să mârâie împotriva lui Krupenski, ceeace îngrijora mult pe bătrâna lui soacră. Din corespondenţa care urmează se va vedea desluşit că numai mulţumită ei va scăpa mereu ginerile Matei de neajunsurile ce-i făceau Basarabenii

din pricina felului său de a administra bunurile publice. Firește să soarcră-sa, crezându-l cinstit și calomniat, îl apăra pretutindeni, folosindu-se de prietenia ei foarte strânsă cu doamna Bahmetriew, soția Guvernatorului general al Basarabiei, și cu contele Capodistria, cancelarul Imperiului. La 22 Octombrie ea scria: *„Spuneți-i doamnei Bahmetiew, care știu că v'a văzut cu plăcere, toată prietenia mea. Căutați să-i dovediți recunoștința voastră. Dar dece nu-mi vorbiți de general? Înțelegeți cât aș vrea să știu dacă e bine cu Matei. Cunosc gura slobodă a Chișinăului și pentru aceia aș dori să știu cum se poartă el cu bărbatul tău... De când e predvoditel, Răscanu mai vine pe la voi? Dar Pruncu? Și ce face Harting?"*.

Harting era bărbatul al doilea al foastei Elena Ghica, născută Sturza (sora lui Mihai Vodă și mama lui Grigore Vodă Ghica).

Din Petersburg aflăm, la aceiași dată, că Impăratul Alexandru va sosi în capitală în Noembrie, că Capodistria a fost foarte bolnav la Carlsbad (Maria Comnen scrie: Corls-Bath) și că un anume *Ilie* se plânge mereu de *Donici* că i-a dat copiii să-i crească, dar că nu-i trimite bani.

La 4 Noembrie Maria Comnen primește o scrisoare din Kiew dela Doamna Safta Ipsilante, care-i vorbește de *„frumosul bal ce i-a dat Krupenski la Chișinău"*.

La 18 Noembrie (scrisorile devin din ce în ce mai rare) ni se spune un lucru foarte interesant, anume că Wetzmitinow Ministrul Poliției din Petersburg, cere lui Matvei Egorovici Krupenski *„o butie de vin roș din Moldova, dar nu pelin, vin obișnuit. El spune că dacă ar putea avea din vinul acela, n'ar mai bea niciodată altul, atât de mult îi place"*.

Iată o mică știre cu care putem satisface toată vanitatea noastră moldovenească.

Scrisoarea din 24 Noembrie e în întregime pe rușește, iar cea din 10 Decembrie jumătatea rusească și jumătate franțuzească. Nici ele, nici cea din 13 Decembrie nu conțin nimic interesant.

Nu mai avem pe urmă nici o scrisoare până târziu fiindcă Maria Comnen pleacă pe la începutul lui Ianuarie 1819 la Chișinău, să vadă, să îmbrățișeze și să binecuvânteze pe fiica ei Catinca, pe ginerele Matei și pe micuții lor copii Zozo (Georginco) și Mary.

In Martie Matei Krupenski pleacă dela Chișinău la Hotin, pentru vre-o treabă, lăsându-și în drum nevasta la Soroca, nu putem ști cu ce prilej. Bunica rămâne la Chișinău să îngrijească de nepoței și de acolo scrie o scrisoare fetei și ginerelui pentru a le da noutăți politice și a le vorbi de micuții rămași acasă. De aproape trei ani de zile e întâiul răvaș datat în întregime:

6 Martie, 1819, Chișinău

„Dragul meu, iată că a venit Zworow, dar Organizația încă n'a sosit. Contele a scris generalului (Capodistria lui Bahmetiew) că Impăratul a aprobat tot, dar că n'a găsit încă clipa prielnică de a-i prezenta hârtiile spre semnătură... Sunt foarte supărată să vă spun că unicul nostru Stăpânitor (Georginco-Zozo) se gândește la voi cât se gândește la Marele Sultan. Nu mai există pentru el decât bătrâna bunicuță. Știe numai că tata e la Hotin, mama la Soroca, și cum eu nu sunt geloasă, îi vorbesc mereu de voi pentru ca să nu vă uite"...

De la o povestire foarte lungă a unui incident care n'a fost decât o neînțelegere, pe care l-a avut Teodor Krupenski, fratele lui Matei, cu generalul Bahmietew, guvernatorul Basarabiei, coana Maria trece la o istorisire din cele mai interrsante privitoare la vestita Elena Harting, cea despre care am

mai spus că a avut un frate pe Mihai Sturza, şi un fiu, pe Grigore Ghica, care vor domni mai târziu în Moldova :

„A propos" *scrie Maria Comnen* „il y a une lettre que Madame Dumortier écrit à la Harting. *E o scrisoare îngrozitoare, care începe aşa:* Am aflat, Doamnă Elenă, dela o femeie respectabilă, că vorbeşti infamii pe socoteala fetei mele, o copilă de 14 ani. Te rog deci să nu uiţi că şi dumneata mi-ai făcut confidenţe despre abominabilele d-tale intrigi. Te sfătuesc să nu-ţi mai ascuţi limba, căci o voi scurta-o eu. *Şi o mulţime de cuvinte la fel, care fac să ţi se ridice părul măciucă în cap. Cum se pierde femeia aceasta! Şi cum trebueşte fugit de ea! D-na Dumortier e mamă, şi trebue să i se ierte toate, căci e vorba de reputaţia fetei sale. In locul ei, aşi fi făcut ca ea".*

Despre frumoasa Elena Harting s'a vorbit mult de către mulţi, şi pe când era în viaţă şi după ce a murit, dar nimeni, nici d-na Dumortier nici Maria Comnen, n'a ştiut s'o „aranjeze" atât de amarnic ca vestitul paharnic Costachi Sion în Arhondologia sa!

Aici trebue plasată, credem, scrisoarea cea fără nici un fel de dată, nici an, nici lună, nici zi, a Mariei Comnen către fata ei Cartrina Krupenski cu privire la moartea micului Zozo.

Dela 6 Martie la 10 August 1819 nu mai există nici o scrisoare. Şi cum după 10 August Maria Comnen numai pomeneşte în scrisorile ei de Georginco-Zozo, ci numai de fetiţa Mary, înseamnă că copilul a murit între aceste două date.

Maria Comnen trebue să se fi întors dela Chişinău, la Petersburg pe la sfârşitul lui Martie 1819 şi pe la începutul lui April s'a prăpădit probabil mititelul. Scrisoarea bunicei este de o frumuseţe rară:

„Buna, draga mea Catiuşca, copilul meu iubit, nu plânge prea mult. Să ne rugăm de Dumnezeu. Atât ne rămâne. Eri abia am aflat nenorocirea pe care a vrut Domnul să ne-o trimită. Inima mea o presimţea de două săptămâni. Despre mine fii liniştită, va fi cea mai mare dovadă de dragoste ce-mi vei putea da. Voi ştiţi cât de resemnată sunt. Fireşte că lovitura e îngrozitoare, căci adoram pe îngeraşul acesta. Dar să ne supunem voinţii lui Dumnezeu. Gândeşte-te, draga mea, ce-ar fi dacă ar fi trebuit să-l pierdem la 20 de ani. Din dragoste pentru bărbatul tău, caută să te mângâie. Gândeşte-te şi la sosirea mea, la fericirea de a ne revedea. Gândeşte-te că mai ai o fetiţă. Sunt atâţia nenorociţi pe lume care nu au nimic... In Mai sau Iunie, cred că voiu pleca şi eu de aici"...

Trecem. Să vorbim de lucruri mai vesele.

Dar uite că nu putem. Până la 10 August nu mai avem nici o ştire despre familia Krupenski, iar în ziua aceia târzie trebue să aflăm de chestiuni politice, băneşti şi de intrigării. De pildă:

„Aşa dar eşti foarte mulţumită, drăguţa mea Catho, de alegerile ce s'au făcut! Ai dreptate, de oarece liniştea atâtor oameni este asigurată prin sârguinţa generalului Inzow. Iţi pot spune că aici, la Petersburg, oată lumea e mulţumită de energia ce a arătat el faţă astfel de oameni; mai ales pentru noi „mazilii" *pilda e bună, să nu se păstreze niciodată, nicăieri, în niciun ţinut, oameni ca acel Pruncu. Lecţia e bună şi dreaptă, de oarece este un lucru învederat că el este cel mai mare intrigant din toţi... A propos, ţi-am spus oare că nepotul lui Iancu Balş a fost ieri la mine şi că i-am trimis răspuns prin el că Sturdza a fost ales Mareşal al Nobilimii, de oarece el spunea în totdeauna că va fi Pruncul".*

Pentru istoria nobilimii din Basaraba, atare informaţii au un deosebit interes. Mareşalii Nobilimii, alegerile lor, intrigile în jurul acestor alegeri, for-

meazâ un capitol special din Istoria Ţării dintre Prut şi Nistru între anii 1812—1819. Publicarea coresrespondenţii integrale a Mariei Comnen, care mărturisim că ar fi pe alocurea plictisitoare, ar avea totuşi din acest punct de vedere valoarea ei.

In chestiuni băneşti aflăm din aceiaşi scrisoare că Matei Krupenski datorea acum gologani, care pare a fi fost mulţi, soacrei sale Maria Comnen. Ea îşi vânduse cele 3000 de desetine de pământ dăruite de Ţarul Alexandru, şi împrumutase banii căpătaţi ginerului ei.

„Uite că vine în curând luna Martie. Roagă pe Matei să fie exact cu plata dobânzilor ce trebue să-mi trimită la 20 ale acelei luni. Iţi jur că până atunci voi trăi numai din credit, căci nu mai am nici un ban al meu, şi tuturor creditorilor le spun că le voi plăti atunci, la 20 Martie, toate datoriile mele. Nădăjduesc că Matinko meu nu mă va face de ruşine"...

„Dites à Lise Cantacuzène que j'ai reçu une lettre de son mari de Dresde. Il se porte bièn".

Ne aflăm în anul marilor frământări din care se vor naşte luptele pentru neatârnarea Greciei. In scrisorile Mariei Comnen se simte doar grija ei de soarta lui Alexandru Ipsilanti; încolo nimic n'o clinteşte pe buna bătrână din preocupările ei egoistosentimentele: fericirea copiilor, poziţia şubredă a ginerelui Matei, dragostea pentru vara Ruxandra Sturza, afecţiunea ce poartă familiei Ipsilanti, precum şi micile ei vanităţi de boieroaică ce se respectă şi căreia îi place să umble în tovărăşia nobilimii grecoromâne sau mai ale ruse: contele Capodistria, contele Bulgazi, contesa Potocka, prinţii Bagration şi Cantacuzino şi aşa mai departe.

La 16 Februarie 1820 aflăm că nevasta generalului Bahmetriew (născută contesă Potocka), guvernatorul Basarabiei, a scris Mariei Comnen o scri-

soare în care o asigură că bărbatul ei a luat socotelile lui Matei Krupenski în mâinile sale şi că *„le va duce la bun sfârşit"!!* Ba mai mult „îl va şi *recompensa"*, promisiune făcută deci înainte de a şti ce rezultat ar putea da cercetarea amănunţită a acelor socoteli. Ceeace înseamnă că e bună uneori şi mama soacră la ceva. Prietenia ei cu nevasta guvernatorului a fost pentru conu Maftei o mare binefacere.

Mai aflăm din aceeaşi scrisoare că Mano — dar nu ştim care *) — se afla la Petersburg de 10 zile.

„Imi tot trimite răspuns că va veni să mă vadă, dar nu mi-a făcut încă această cinste. Iţi mărturisesc că aşi dori mai curând să nu vie, deoarece el se află aici pentru a face un proces familiei Ispilanti. N'are dreptate. In felul cum vrea să facă procesul, el are totul de pierdut şi nimic de câştigat. Familia e gata a-i da tot ce se hotărîse între răposatul Voevod şi mama domnului Mano (Ralu Ipsilanti). Ce mai vrea el atunci?".

Mai e vorba în acea scrisoare de un Ghica, de un Barozii şi de Alecu Sturza.

La 3 Martie 1820 (dela 16 Februarie la 8 Martie nu e nici o scrisoare) coana Maria mulţumeşte ginerului ei că are grijă de moşia Ocna a verei ei Ruxandra Sturza. (Moşia Ocna era situată în guvernământul Podoliei şi va intra mai târziu în stăpânirea Prinţului Gagarin, ginerele lui Alecu Sturza). Bătrâna Sturzoaie e foarte bolnavă. Ea scrise verei ei Comnen : *„Ma bonne amie, ma soeur, vous éxecuterez mes dernières volontés". Iar aceasta scrie fetei ei: „Jugez, ma Catho, şi j'allais perdre ma meilleure amie, j'en serais inconsolable".*

*) Alexandru Manu, marele logofăt al Patriarhiei din Constantinopol (1755—1815), fiul lui Manoil Manu şi al Zamfirei Caradja, se însurase cu Ralu Ipsilanti. Copiii lui au fost Catrina Negri, Dimitrie Gheorghe şi Ion. Despre care din aceştia trei e vorba mai sus, nu putem şti.

Alexandru Ipsilanti e iar la Petersburg. Fiind puţin răcit, Capodistria a venit să petreacă seara cu el. Peste un an va izbucni revoluţia. Aveau multe de pus la cale împreună.

O scurtă scrisoare la 30 Martie şi pe urmă nimic până la 4 Mai. In aceasta din urmă e vorba iar de Ipsilanti dar nu de Alexandru, ci de frate-său Dimitri, care urma să se căsătorească cu fata lui Mavrocordat, dar a cărui logodnă s'a stricat:

„La folle princesse Mavrocordato a décidé de laisser sa fille toute sa vie comme elle est. Elle a répondu à la proposition qu'on lui a faite qu'elle n'osait même pas en parler à sa fille, puisque, dit-elle, qu'après la mort de son père elle est si triste, qu'elle n'ose pas lui parler de mariage".

„De altfel" adaogă Maria Comnen, care pusese la cale această căsătorie, *„Dimitri n'a văzut fata decât o singură dată, acum câţiva. E deci învederat că nu era îndrăgostit de ea şi voia numai să facă pe placul familiei sale. Nici zestre nu vâna, deoarece fata n'are nimic. Dar eu o plâng pe această biată fiinţă, care ar fi fost în familia Ipsilanti ca în sânul lui Avraam".*

Maria Comnen a avut plăcerea într'acel început de Mai 1820, să vadă pe fratele ei Constantin Moruzi, cu care nu mai dăduse ochii de 17 ani. La început nici nu l-a recunoscut, fiindcă se îngrăşase şi îmbătrânise. Nevasta lui Moruzi e şi ea la Petersburg, dar Maria n'a văzut încă *„pe acest drac de femeie".*

„Fetiţa lor Elena a rămas la Riga. Mama ei n'o iubeşte şi voi încerca s'o bag la mânăstire (la pension). Tatăl ei îmi spune că e o fată bună şi drăguţă".

Oameni, oameni (toţi aceiaşi, în toate vremurile!)

5 Mai 1820. Scrisoarea e adresată lui Matei Krupenski şi aflăm din ea că la 7 Martie trecut coana Catinca născuse *două fete gemene.* Facerea a fost grea şi biata femeie era încă bolnavă după aproape două luni.

9 Mai. Aniversarea de 4 ani a morţii lui Christofor Comnen. Coana Maria merge la cimitir.

22 Iune. Scrisorile din răstimp s'o fi pierdut. De două săptămâni, deci depe la 8 sau 9 Iunie, Alexandru Ipsilanti s'a mutat la Maria Comnen în casă. „Suntem nedespărţiţi. El pleacă peste câteva zile... Cine ştie dacă-l voi mai vedea vreodată, *pe scumpul meu fiu.* Aibă-l Domnul în paza lui".

Va să zică, totuşi, coana Maria ştia tot ce se pregăteşte. Ingrijorarea ei era întemeiată; ea nu-l va mai vedea niciodată *„pe scumpul ei fiu".*

29 Iunie. Alexandru a plecat în ziua de 24, seara. Pe Maria Comnen cauza Eteriei n'o interesează. N'are decât un gând, că s'ar putea să piardă o fiinţă care-i este scumpă — dar că fiinţa ceia scumpă va putea câştiga pentru poporul său neatârnarea şi să dobândească pentru el însuşi nemurirea, aceasta era cu totul în afară de preocupările ei:

„Mon Alexandre est parti le 24 au soir. Jugez du vide qu'il m'a laissée (sic). Je ne sais pas pourquoi je me suis mis en tête que je ne le reverrai plus. Cela fait que j'ai perdu tout le peu de courage que je possédais. Vous connaissez son attachement pour moi, eh bien, il me semble qu'il l'a tripplée (sic). — Aussi c'est un fils que jé regrette... Tout ce qui m'est cher doit être loin de moi".

Ce grozav lucru e să lupţi în viaţa asta pentru o ideie şi să simţi că cei mai apropiaţi de tine nu te înţeleg! Să-ţi jertfeşti pentru o cauză libertatea şi viaţa, şi să vezi pe cei ce-ţi sunt dragi, că preţuiesc dragostea aceasta egoistă mai presus de dragostea

obştească. Trebuie să fii de oţel ca să poţi suporta astfel de chinuri sufleteşti!

Cu privire la socotelile lui Krupenski, Maria scrie:

„Am primit o scrisoare de la generalul Bahmietew. Nădăjduesc că acum socotelile s'au încheiat şi că dreptatea îţi va fi dată".

E vorba în scrisoarea aceasta şi de Balş, care locuia când la Chişinău, când la Petersburg. Dar şi aici, ca şi la Manu, nu ştim despre care din fraţi e vorba, Iordachi Balş, fiul lui Lupu vel logofătul, însurat cu Maria Mavrocordat, a avut doi feciori, pe Alexandru, vel vistier, şi pe Ion, care a căpătat în Rusia titlul de conte şi care a fost Şambelan al Imperiului. Acest Ion n'a avut copii, dar frate-său Alexandru a avut la rândul său doi fii, pe Constantin şi pe Gheorghe, amândoi trecuţi în Rusia şi Consilieri de Stat. Constantin s'a însurat cu Ana Schöme şi Gheorghe cu Ralu Callimaki. Despre care din ei vorbeşte mereu Maria Comnen, nu putem şti, dar bănuim că de Constantin. Iată ce spune ea despre dânsul:

„Balş a fost ieri la mine şi a rămas până seara târziu. La Chişinău făcea pe fanfaronul, dar aici nu joacă nici un rol. Îţi aminteşti cum ne povestea că la el vine lumea la masă sans façon, *fără invitaţie. Ei bine, cu sau fără fason, toate sunt minciuni. Nici nu pofteşte pe nimeni. Poate spune ce vrea, dar nu i se dă nici o atenţie"...*

„La 8 Iulie a anului 1820" (însfârşit o dată întreagă) Sofia Comnen, fata coanei Maria, scrie o scrisorică scurtă surorei ei Catrina la Chişinău. Fata e încă la pension după patru ani. Dar se vorbea de pe atunci de o viitoare căsătorie cu Gavril Catcazi, firește că fără ştirea ei. Scrisoarea e franţuzească şi

mama ei asigură pe Catinca, într'un adaos, că fata scrie nemţeşte tot atât de frumos.

La 12 Iulie, Maria Comnen se plânge fetei ei de poşta din Chişinău. A aflat că funcţionarii de acolo au îndrăzneala să deschidă răvaşele ei, fiind că le placefel ul cum scrie. *„Le-o fi plăcut,* zice ea, *dar secretul poştei trebuie păzit cu sfinţenie. Eu nu înţeleg cum de lasă Matei pe oamenii aceia să-şi facă de cap. Aş putea face aici mare scandal, plângându-mă domnului Bulgakow. Vă rog să spuneţi domnilor de acolo să nu mai îndrăznească să-mi rupă peceţile răvaşelor"...*

Balş a îngălbenit de mânie, când a aflat că *infamul* acela de Pruncu vrea să fie deputat:

„El a zis că n'are decât să vie aici să vorbească, să se tânjuiască, să mintă, să facă ce-o pofti. Dar să vrea să fie deputatul Moldovenilor în Basarabia, asta e culmea! Şi eu găsesc că are dreptate, căci toată lumea îl cunoaşte aici pe Pruncu, un coquin, un vaurien"...

Negri (cumnatul Ipsilanţilor) a fost numit ambasador la Bucara în Persia, cu 24.000 de ruble de aur, plus 2000 de galbeni *„pentru cheltueli"*.

14 Iulie. Alexandru, zis Alecu, Sturza s'a însurat la 10 Iulie. Impăratul a plecat în Finlanda să inspecteze trupele şi se spune că de acolo va merge până la Arhanghel.

22 Iulie. Contesa Bobrinski a dat un bal în cinstea Impărătesei Mamă la Pavlowski. Erau numai 50 de persoane, printre care Maria Comnen, Impărăteasa a vorbit cu ea şi a întrebat-o de sănătatea Catrinei şi a lui Matei Krupenski. O astfel de cinste a înnebunit-o pe Coana Maria, de s'a apucat apoi, când s'a întors acasă, să scrie fetei ei 12 feţe mărunte, ca să-i povestească toate cum au fost şi au curs.

La 28 Iulie aflăm întâi despre Catrina, că a fost prin Basarabia să-şi vadă moşiile şi că s'a întors la Chişinău cu ouă, găini şi miei „pe care bunii ţărani i le-au dăruit"!...

De ziua ei de naştere, Maria Comnen a dat acasă la ea, la Petersburg, o masă mare la care au fost poftiţi contele Bulgazi, Prinţul şi Prinţesa Ghica, Prinţesa Zoe Bagration, doamna Negri, doamna Wegmitinow etc., etc.

„J'ai fait la Grande Dame, et cela par amour propre, car j'avais engagée Ghyka à diner chez moi, et je ne voulais pas qu'il dise à Kihneff que la belle-mère de Mathinko est une miserable. Je vous prie de croire. Madame, que l'on ne dîne pas chez moi avec des assiettes de fayence, ni de jatte à soupe ordinaire; l'un est en porcellaine et l'autre en argent. Oui, Madame, c'est bien ainsi".

3 August. Aproape nimic. Coana Maria vorbeşte de fiica ei Sofia, asigurând pe Catrina că are o soră foarte frumoasă. „Când vei vedea-o după atâţia, îmi vei da dreptate".

8 August. Catrina Krupenski a fost la Odesa să-şi vadă nişte verişoare. Mama ei e încântată pentru fiică-sa, dar nici ea nu se lasă. S'a dus la Crestowski cu barca şi a petrecut foarte bine. Impăratul e tot în Finlanda *„malheureusement car, à dire vrai, lorsqu'il est ici, tout semble sourir"*.

Doamna Balş, care îşi ţine o fată în pension la Petersburg, a plecat la Chişinău şi n'a lăsat bani nici pentru şcoală, nici pentru „lecţiile particulare", nici pentru „ceiai" sau alte cumpărături ca „ciorapi, batise, prosoape" *qui sont nécessaire à l'enfant.* Maria a plătit tot din banii ei şi roagă pe fata sa să-i ceară d-nei Balş vre-o mie de ruble cheltuite de ea.

In vara 1280 Guvernatorul, sau cum i se spunea „namestnicul", Basarabiei contele Bahmetiew fu

înlocuit cu generalul Inzow. Maria Comnen, care pierdea un prieten, începu o nouă captare a bunei voinţe a acestuia pentru ginerile ei Matei. Puse pe vara şi pe nepoţii ei Sturza în mişcare şi la 31 August scria Catincăi că a primit o scrisoare *„de la buna mea vară, care-mi spune că a văzut pe contele Capodistria, care a asigurat-o că va scrie noului şef în favoarea lui Matei"*.

Tot în August 1820 a murit la Petersburg prinţul Bagration. Nevastăsa Zoe, fiica marelui vornic Ştefan Văcărescu şi a Luxiţei Prijbeanu, trăia cu el foarte prost şi moartea aceasta a fost pentru ea o uşurare. Maria Comnen scrie fiicei sale: *„Iat-o pe Zoe văduvă. Cine ştie dacă nu e spre binele tuturor că s'a sfârşit astfel. Ea va putea poate să se mai mărite; căsătoria aceasta nu era de invidiat, capitalul scădea din zi în zi şi Dumnezău ştie ce s-ar mai fi întâmplat"*.

La 7 Septembrie aflăm că familia Catacazi se află la Chişinău, ceiace bucură mult pe coana Maria, care-şi pusese ochii pe unul din fraţi, pe Gavril, pentru fata ei Sofia, cea care se afla încă la pension. Mai aflăm că Negri, noul ministru rus în Persia, a plecat la Bucara, şi că Maria Comnen ţine mult la el *„fiindcă nevasta lui e sora iubitului meu Alexandru (Ipsilanti)"*. Şi fiindcă e vorba de colonia moldo-fanariotă din Rusia, să mai arătăm că D-na Wlangali (născută Manu) va avea un copil, lucru care o neliniştește mult pe coana Maria, fiindcă *„e primul copil şi ea e destul de bătrână, cel puţin 35 de ani... dar Dumnezău e mare!"*

Scrisorile din 22 Septembrie şi 12 Octombrie nu conţin nimic interesant, decât că domnul Paşkowski a venit la Petersburg *„cu toate hărtiile din Basarabia"*, pe care Maria Comnen le-a luat la ea, dar de frică să nu se întâmple ceva *„le voi da, pecetluite*

cum sunt, Domniței Ruxandra, care nu iesă niciodată din casă". Prin urmare nici Matei Krupenski, nici Maria Comnen, nu erau străini de pregătirile revoluționare ale lui Alexandru Ipsilanti. Ba mai mult, la 31 Octombrie o parte din „conspiratori" iau masa împreună la Capodistria. Erau acolo Maria Comnen, viitorul ei ginere (acum oficial logodit cu Sofia) Gavril Catacazi, Alecu Sturza cu nevasta lui și Severin, fostul cumnat al Sturzeștilor.

La 8 Noembrie ni se vorbește iar de Elena Harting, născută Sturza (sora lui Mihai Vodă), care a mai făcut la Chișinău o nouă trăsnaie: *„Vous avez bien raison, ma Catho, de dire que la bénédiction de Dieu ne peut les suivre. Leurs moeurs sont par trop dépravés. Du reste je trouve la Harting dans tout ceci la plus coupable et la plus ville des créatures"*

21 Noembrie. Doamna Wlangali a născut un băiat. Mihai. Cu toate că are „peste 35 de ani" e sănătoasă tun. Prințesa Zoe Bagration a dat un prânz foarte vesel, la care s-a băut în sănătatea lui Maftei! Bărbatul care-i mănca zestrea n'avea nici trei luni de când zăcea în mormânt.

Coana Maria mai scrie: *„Je benni ma chère petite gentille Mary"*, fetița de doi ani a Catincăi Krupenski, care va fi mai târziu prințesa Grigore Cantacuzino.

8 Decembrie nimic interesant. 15 Decembrie, Impăratul Alexandru a făcut doamnei Negri cinstea să daseze cu ea o *poloneză*. 13 Decembrie: *„Imi pare bine, Catho, că petreci pe la balurile din Chișinău și că te-ai făcut atât de elegantă..."*

Anul 1821, anul cel mare!

Corespondența Mariei Comnen se mărginește la 25 de scrisori, deci în medie două pe lună. Intâmplările Eteriei au în ele numai un răsunet înde-

părtat, trecut prin sita sufletului scriitoarei, preocupată ca întotdeauna de soarta copiilor ei, de situația lui Matei, de starea materială precară în care se află și de „mondanități". Totuși, fiul Mariei, Dumitru Comnen, va intra în armata eteristă. Alexandru Ipsilanti va fi în capul ei, ceiace face că această mamă și prietenă nu va putea rămâne nepăsătoare față de evenimente. Vom extrage din corespondența anului 1821 toate paginile referitoare la ele.

La 1 Februarie (întâia scrisoare din acel an) aflăm despre familia Ipsilanti, că Domnița Ruxandra și fratele ei Iancu s-au certat cu doamna Wlangali (Manu) și de unde locuiau până atunci la Petersburg împreună, ei s-au despărțit, mutându-se fie care în apartamente separate. Alexandru firește că nu este acolo, căci altfel *„lucrurile s-ar fi putut aranja"*.

Maria Comnen — mamunișca — cere ginerelui ei (nimic de a face cu Eteria) chitru și brânză de la Chișinău: *du Kitro et de la brinza.*

La 12 Februarie coana Maria a luat masa la Capodistria *„J'ai dinné chez notre angélique comte... Il n'y a rien de nouveau ,on ne parle ni de guerre, ni de paix, on n'est occupé que d'amusements et de plaisirs, bals sur bals et voila tout... Mille choses à la chèrissime princesse Ipsilanti"*.

(Văduva lui Constantin Vodă, mama lui Alexandru ,se afla la Chișinău).

La 28 Februarie și la 15 Martie Maria vorbește iar numai de rochii, de mese, de bani, de prinți și de conți. Aflăm totuși despre Capodistria că lipsește din capitală.

22 Martie: *„Dece nu'mi spui nimic, Catho dragă, despre iubitul meu Alexandru? nici o vorbă despre Georges Mano?...*

...La bonne et excellente Princesse (Ipsilanti) se

porte bien ,dites vous. Bennit soit le ciel. Je lui baise les mains et je lui écrirai par le première occasion". Şi scrisoarea se termină astfel: *„Aici se aud lucruri foarte serioase cu privire la Naţia Greacă. Dar cred că se spun multe minciuni, căci atâta vreme cât nu se poate arăta nici un document, nu se poate nici da crezare tuturor povestirilor"*.

Mai bine de o lună nu mai avem nici o scrisoare. Maria Comnen află deodată întâmplările Eteriei din Martie şi se îmbolnăveşte atât de greu încât era să moară. Şi ce e curios e că boala ei e pricinuită mai mult de spaimă şi de grija ce o cuprinde pentru soarta lui Alexandru Ipsilanti, decât pentru soarta propriului ei fiu, Dumitru Comnen, pe care Alexandru îl chema la Chişinău pentru a se înscrie voluntar în armata eteristă. O scrisoare fără dată, dar care nu poate fi decât dela sfârşitul lui April, ne lămureşte asupra următoarelor:

Scumpul meu Alexandru mi-a făgăduit a-mi scrie când va fi timpul să-i trimit pe Mitincă. Ştiu cât mă iubeşte, de sigur că se va gândi mult până s'o hotărî să mi-l ceară. Nu poţi şti, iubita mea Catho, ce mult mi-am pierdut liniştea din pricina acestor împrejurări. Boala grea ce m'a lovit e de sigur pentru dragostea ce am pentru Alexandru. Sărman şi bun băiat! Nu-ţi închipui ce mult îl admiră lumea aici, îl admiră şi-l respectă în acelaş timp, fiindcă el avea tot ce-i trebuia pentru a fi fericit şi liniştit, şi i-a plăcut mai bine să se bage în vâltloarea aceia... dar Dumnezeu e mare!

Altă scrisoare adresată lui Matei Krupenski, tot nedatată, dar care trebuie să fi urmat cu două-trei zile după cea de mai sus, ne vorbeşte de rolul Împăratului Alexandru şi a cancelarului său Capodistria în această chestiune:

„Vous savez que cette malheureuse affaire des Grecs a déplu à l'Empereur. Le comte lui même a été chancelant pendant quelque temps. L'Empereur ne veut pas entendre parler de notre bon ami Catacazi, il est persuadé qu'il savait tout ce qui se tramait à Kichneff. J'ai beau dire au comte qu'il n'en savait rien, mais il dit que tant pis, comme gouverneur il ne devait pas l'ignorer, et s'il le savait, il devait informer le gouvernement d'après le serment de fidélité. Ainsi donc, dans tous les cas, on dit que notre ami est fautif. Mais j'espère en Dieu que cela ne durera pas longtemps. Une fois la guerre décidée, tout sera oublié et pardonné, car notre Empereur est un ange de bonté. Au nom de Dieu, que tout cela reste entre nous..."

Cerem deci iertare de indiscreţia ce comitem.

Scrisoarea se termină cu un : *à mourir de rire comme Catinka est encore amoreuse de vous.*

3 Mai : *Mitinca va pleca în curând. Iată o despărţire crudă şi cine ştie dacă-l voi mai vedea vreodată. Dar băiatul trebuie să-şi facă datoria, iar soarta mea este de a suferi. Iubitul meu Alexandru va avea grijă de el"*.

10 Mai : *Mitinca a plecat astă noapte. A fost o noapte insuportabilă.*

17 Mai: *„Ni s'a spus un lucru pe care nu-l pot crede, ca Gheorghe Cantacuzino a fost trimis ca curier. Aştept cu nerăbdare o scrisoare dela tine pentru a mai afla ceva nou, căci aici nu ştim nimic din ce se petrece cu bieţii noştri Greci, aibă-i Dumnezeu în sfânta lui pază"*.

La 13 Maj Capodistria a luat masa la Maria Comnen şi pe urmă până la 1 August n'a rămas nici o scrisoare dela mama Catincăi.

Scrisoarea de la 1 August începe astfel:

„Doamne, Catincă, dar vestit se mai face Chişi-

năul vostru! Bieţii fugari, cum trebuie ei să sufere. Treacă meargă pentru cei ce au ceva bani, dar când cei mai mulţi sunt lipiţi pământului. Mult aşi fi vrut, în împrejurările de faţă, să fiu bogată...

...Impăratul a permis să se facă o chetă pentru nenorociţii noştri Greci. Domniţa Ruxandra a scris o scrisoare Prinţului Galitzin de la Sinod, iar acesta a arătat-o îngerescului nostru Impărat, care a îngăduit să li se dea acest ajutor. Se va trimite un ordin circular în toate guvernămintele".

Până la 19 Octombrie iarăşi nici o scrisoare, iar de atunci încolo corespondenţa coanei Mariei e foarte laconică cu privire la întâmplările Eteriei. Aflăm că Prinţul Galitzin, cel care prezintase scrisoarea Domniţei Ipsilanti Impăratului, este cumpărătorul *dessetinelor* Mariei Comnen şi un foarte rău platnic. Din pricina lui e Coana Maria mereu fără bani.

La 26 Octombrie Maria scrie fetei ei: *„Alexandru trebuie să vă fi părăsit. A uitat să-mi lase adresa şi acum nu mai ştiu unde să-i scriu. Prezintă respectele mele incomparabilei Prinţesă, sărută pe dragul de Beizadea Gheorghe din partea mea, şi pe Dumitru dacă-i acolo, şi vorbeşte-mi de Domniţa Maria".*

1 Noembrie: *„Prinţul Galitzin mi-a plătit dobânzile... Ce a devenit scumpul nostru Alexandru? Mi-a scris că pe la 8 Octombrie va fi la Chişinău, iar de la tine nu pot afla nimic. Nu-mi ascunde nimic, Catuşca dragă.*

9 Noembrie: *„Am fost foarte fericită să aflu că respectabila Prinţesă a sosit la voi mai de mult, şi deşi n'am mai primit scrisori de la Alexandru, m'am liniştit acum, deoarece-mi scrie că peste 2—3 zile va veni la Chişinău.*

6 Decembrie. Alexandru Ipsilanti a fost în Basarabia, dar Maria Comnen nu ştie dacă se mai află acolo. Cere veşti şi de la Manu şi povesteşte fetei ei

cearta ce s'a născut între ea şi Beizadea Nicolae Ipsilanti, fiindcă bătrâna prietenă a familiei îşi permisese să-l mustre într'o chestie pe care nu ne-o spune.

„Je pense que si feu le Prince Ipsilanti existait encore, il m'aurait remercié pour les conseils amicales que je donnais à son fils, et cela me suffit".

La 14 Decembrie Maria mai întreabă odată: *„De ce nu-mi scrii nimic despre iubitul meu Alexandru? A plecat? Nu cred, căci mi-ar fi scris".* Şi în sfârşit la 21 Decembrie mai aflăm despre Ipsilanti următoarele: *„...Domniţa Ruxandra este foarte bolnavă, slăbeşte din zi în zi şi numai Dumnezeu ştie cum se va sfârşi... Spune-i Prinţesei că am primit o scrisoare de la doamna Negry (cealaltă fată a ei) şi că bărbatul ei a sosit cu bine la Bucara în Persia".*

Răvaşele Mariei Comnen dintre anii 1822 şi 1826 sunt foarte puţin numeroase. Bănuim că bună parte din ele s'au pierdut. Nici interesul ce prezintă nu mai e acelaş, fiindcă Maria îmbătrâneşte, vede din ce în ce mai puţină lume şi tot mai mult îi sunt inima şi gândurile la copiii ei şi îndeosebi la tânăra Sofia, care mai e în pension, dar logodită, şi a cărei viitoare fericire e preocuparea ei de căpetenie.

La 2 Ianuarie 1822 ea arată mica serbare ce a avut loc acasă la ea de revelion şi felicită de anul nou pe fiica şi ginerele ei cu această frază franceză de un modernism montmartrian care uimeşte: „Sojez heureux que je vous le souhaite". La 7 Martie (până atunci nici o altă scrisoare) mulţumeşte Catrinei pentru că i-a dat veşti dela iubitul ei Alexandru Ipsilanti *„dont la santé m'avait beaucoup inquiété".*

Nu putem extrage nimic din scrisorile dela 20 Martie, 1 şi 25 Aprilie şi 25 Mai, decât că fiica ei Catrina ar avea din nou un copil şi că cealaltă fată

mai mică, Sofia, are o voce frumoasă *„cea mai bună din clasă"*.

La 29 Mai aflăm că bătrâna a fost din nou, ca şi în anul trecut, foarte bolnavă *„mais pourquoi" vous tourmenter, ma broune, amie, pour une maladie qui a passée?"*

5, 12 şi 18 Septembrie iar numai vorbe despre Sofia, despre bani şi despre vreme. Foarte interesantă e în schimb scrisoarea din 25 Septembrie 1822, din care aflăm că copiii decapitatului mare dragoman Dumitru Moruzi, omorât la Constantinopol drept represalii împotriva Eteriei, au sosit la Petersburg:

„J'au vu mes pauvres neveux arrivés d'Odessa. Mon Dieu comme mon coeur a saigné en les embrassant. Pauvres enfants! étrangers, ne connaisant pas la langue du pays habitués aux aises de toute manière, maintenant jusqu'à ce qu'ils s'habituent, comme cela leur coûtera beaucoup".

La 12 Octombrie Maria Comnen se supără pe fata ei că e mereu îngrijorată de sănătatea mamei sale: *„Nici n'am slăbit, nici nu m'am îngrăşat... Vrei poate să joc căzăceasca? Foarte bine, când voi veni la Chişinău, îţi voiu face şi plăcerea asta! Dar până atunci, cum peste doi ani şi jumătate, va ieşi Sofia din pension, mi-ai făgăduit să vii tu aici. Ce bucurie? Dar şi doi ani jumătate!..."*

Intâi Noembrie: *„Da, draga mea, la 1824, în luna Februarie, va ieşi Sofia din pensţon".*

27 Noembrie: *„Am avut fericirea să văd pe Impărătească, care mi-a spus că Sofia are o voce de toată fumuseţea".* Sofia, Sofia şi tot Sofia! Dar şi Moruzeştii:

„Impăratul a poruncit ca micii prinţi Moruzi să aibă o odaie separată la Corpul Pajilor, ceeace e o pildă fără seamăn, n'a mai fost până acum, e o distincţiune nemaipomenită. Şi li se dă, în afară de toată întreţinerea, şi 500 de ruble pentru micile lor plăceri".

Mai urmează trei scrisori în Decembrie, fără nici un interes. Iar din singura scrisoare ce ne-a rămas din anul 1823 putem face un scurt bilanţ al activităţii conjugale a soţilor Matei şi Catinca Krupenski. Della 1816, Aprilie, când s'au căsătorit, şi până în Octombrie 1823 ei au avut 4 copii: pe Gheorghe, zis Georginco, zis Zozo (mort la 1819), pe Maria, zisă Mary, născută în 1819 (va fi soţia lui Grigore Cantacuzino), pe Eliza, născută în 1821 (va fi soţia lui Dumitru Şuţu) şi pe Nicolae, născut la 1822. Mai târziu vor mai avea un fiu, cu care se va încheia seria progeniturei lui conu Maftei. Il vor chema Gheorghe şi pe el (născut în 1824).

Din anul 1824 sunt în caseta Krupenskilor zece scrisori, toate numai privitoare la mici chestii de familie. Coana Maria vorbeşte în ele, mai mult decât în toţi ceilalţi ani, de fiul ei, Mitincă, de fetele Lisa Pestşureff şi Aneta Sofiano, precum şi foarte îndeosebi de tânăra Sofia, care era de opt ani la pensionul Doamnei, „cea bună şi îngerească".

Fata urma să iasă dela mânăstire peste un an, era logodită de vre-o doi ani, şi Maria Comnen îi îngăduia deci să-şi vadă din când în când logodnicul. La 4 August 1924 ea scria Catincăi Krupenski: *„J'ai encore réuni les amoureux autour de moi. Ils font mille espiégleries, et cela m'amuse autant que cela m'enchante, mais je me trouve encore bien gênée, puisque c'est un mystère que je dois taire..."* până va putea pleca Gavril Catacazi la Chişinău, unde se afla frate-său ca guvernator al Basarabiei, şi să ceară acolo învoirea mamei lui pentru această căsătorie despre care ea nu ştia nimic.

In 1825 sau s'a dus Maria Comnen la Chişinău, sau a venit Maria Krupenski la Petersburg, căci nu mai avem nici o scrisoare până la 1 Decembrie 1825,

când află buna bătrână că a murit sfântul împărat Alexandru al tuturor Rusiilor! Scrisoarea e extraordinară. O atât de mare jale, o atât de adâncă durere, cuprinde pe Maria Comnen la auzul acestei veşti, încât pare a-i fi cam răpit minţile. La moartea lui Georginco al ei s'a arătat tare, de asemeni la plecarea fiului Dimitri când s'a dus la oaste în rândurile Eteriştilor, dar pierderea lui Alexandru Romanoff n'o poate îndura. Plânsete, răcnete, rugăciuni se desprind din rândurile acestui răvaş ca într'o carte biblică, ca în Job sau în Apocalips. Şi firește că nenorocirea nu e priyită pe planul obştesc, şi pe cel personal. O încercare pe care i-o trimite Dumnezeu ei, Mariei Comnen: *„Je devais confesser, je n'ai pas pu, mais la prêtre m'assure que c'est une épreuve que le Bon Dieu m'envoit...“*.

Dar ce nu trece în viaţă, când viaţa trece ea însăşi. Cu timpul, Maria Comnen se linişteşte. Singurele trei scrisori ce mai avem dela ea sunt din anul 1826, din care se desprinde tot numai grija ei pentru viitorul iubitei, bunei, frumoasei Sofia Comnen, logodnica lui Catacazi.

La 22 Martie (1826) ea scrie: *„Dacă o vrea Dumnezeu, nunta se va face la 25 April“*. La 26 Aprilie nunta nu era totuşi făcută, şi bătrâna scria: *„Dacă o vreau Dumnezeu, nunta se va face la 28 April“*.

Dar Dumnezeu a vrut ca nunta să se facă totuşi la 10 Aprilie, aşa încât la ultima scrisoare a Mariei către Catrina din 23 Mai 1826, se află un mic adaos de mâna tinerei mirese, care iscăleşte: *Sophie Catacazy*.

Gata! Curând după aceia, înainte chiar de 1830. Catinca Krupenski se va despărţi de adoratul ei Maftei, iar Maria Comnen, poate de durere, va merge să-şi găsească bărbatul, pe generalul Christofor, cum stă în ceia lume, deadreapta Domnului, lângă sfinţii războinici Arhangheli Mihail şi Gavril.

X

UNDE-I PUTEREA, E ŞI DREPTATEA.

SAFTA T. STURDZA

fata lui Constantin Kostaki vel vornic.

Safta T. Sturdza

Pe vremea aceia — în timpul ocupaţii ruseşti din 1806/12 — deşi începură acum a umbla tinerii după fete „la vedere", tot părinţii însă erau acei care hotăreau căsătoriile, peţiau „demoaselele" şi iscăleau foile de zestre. Se poate deci că tânărul Teodor Sturdza, de 18 ani în 1810, să fi întâlnit undeva, la vreo rudă, la vreo nuntă, te miri unde, pe frumoasa Safta Kostaki, care număra numai 16 primăveri. S'o fi îndrăgostit de ea şi o fi spus părinţilor: „Pe aceasta aşi vrea-o !"

Fata vornicului Constantin Kostaki-Talpan şi a Mariei Rosetti era de-o frumuseţe răpitoare, de neam mare, foarte bogată[136]) Dumnealor Sturdza, babaca şi nineaca, oameni pricepuţi în blazoane poleite, o fi răspuns băiatului : „Bine, fiule, alegerea îţi este nimerită. Vom peţi-o !" Şi astfel, încheinâdu-se vorba între Sturzeşti şi Kostăkeşti, Teodor şi Săftica se căsătoriră prin luna lui Cuptor 1810.

A fost, zice-se, o iubire mare între ei, o desăvârşită înţelegere şi chiar o strânsă prietenie, de se uita lumea mirată şi înduioşată la dânşii, zicând : „Tineri, frumoşi, cuminţi, bogaţi... Aleşii Domnului !" Dar se aflau, cum e în lume, şi oameni răi şi pizmuitori, care adăogau, clătinând din cap : „De !

binecuvântarea lui Dumnezeu a o avea nu se vede. Căsătorie stearpă, casă fără copii... !"

Vorbele aceste, spuse azi de unul, mâine de altul, le-o fi intrat şi lor ca un spin în inimă.

Şi deodată, când nici prin gând să-ţi treacă, 7 ani după cununie, coana Safta veni într'o zi veselă şi drăgălaşă, să şoptească la urechia bărbatului ei: „Ştii, Toader, am să-ţi spun ceva... ascultă... ştii... am să am un copil!"

— „Măi, măi! Bravo Safta! Vrednică femeie", se bucură conu Toader.

Aceste se petreceau pe la începutul verei 1817. De sărbătorile Crăciunului merseră amândoi la Piatra-Neamţ, poate ca să mai ia aer de munte, iarna, sau poate c'o fi avut vre-o moşie prin partea locului. Erau singuri amândoi acolo, doar cu câţiva oameni de-ai casei: căpităneasa Aniţa, Sanda Fotti şi Nastasia, moaşa de la Piatra, că era Safta acum gata să nască.

Intr'o Marţi seară — să fi fost pe la 2 Ianuar 1818 — conu Toader intră puţin după cină în odaia nevestei sale să stea de vorbă cu ea. După un ceas merse în iatacul său să se culce, când deodată, cam pe la miezul nopţii, auzi ţipând. Sculându-se repede din pat, alergă din nou în odaia Săfticăi. O găsi acolo în durerile facerei. Moaşa Nastasia şi căpităneasa Aniţa se aflau la căpătâiul ei. Apucând-o de mână, speriat şi el, că era doar întâiul prunc ce i se năştea, o tot mângâia, îngâimând: „nu-i nimic, lasă, că nu-i nimic"... Şi atunci „apucând-o groaznică scuturătură, a născut o fetiţă" zice conu Toader el însuşi, într'o scrisoare pe care vom reproduce-o mai jos. Durerile mamei însă neîncetând, aceasta, în zvârcolelile ei, o apucă pe Aniţa de braţ, strângând-o cu putere şi suspinând printre lăcrimi. „Se vede că mai fac un copil".

— „Nu te teme" răspunse căpităneasa, „slavă Domnului că s'a sfârşit acuma".

Astfel se născu, în Ianuar 1818, fetiţa lui Toader şi a Saftei Sturdza, care va fi mai târziu coana Catinca Radu de la Dealul Mare.

Dar poveste-i lungă, întâmplarea îndoielnică şi urmările jalnice.

Duminică după naşterea Catincăi, sosi la Piatra, seara târziu, soacra Saftei, Elena Sturdza... n'ar mai fi soacră pe pământ! Ea rămase acolo numai o zi să-şi vadă nepoţica. Luni plecă înapoi, luând cu dânsa pe căpităneasa Aniţa, care era de fapt o femeie de casă a Sturzeştilor.

Abia întoarsă la Iaşi, logofeteasa Elena se apucă să scrie fiului ei la Piatra, cum că Aniţa i-a mărturisit „adevărul", că adecă copila Catinca nu era născută de Safta, ci fusese cumpărată din oraş şi băgată în patul nevestei sale, pentru a-l face pe el să creadă că e copilul său. Şi nu numai căpităneasa Aniţa, dar chiar mama copilului, o femeie numită Maria Suceveanca dela crâşma lui Stănică Bacalu din Piatra, a mărturisit că „după îndemnurile unei ţigance şi moaşe, s'ar fi învoit a-şi vinde copila pe care tocmai o născuse, acelei ţigănci, care o ceruse în numele unei cucoane greacă ce merge la Constantinopol". Şi nu numai aceste două femei, căpităneasa Aniţa şi Maria Suceveanca, dar moaşa ea însăşi, Ana Săfertoaia *), a spus şi a jucat că, fiind chemată noaptea în iatacul Saftei pentru a o îngriji, a găsit în patul ei un copil, pe care l-a recunoscut a fi fetiţa ce-o născuse în ajun Suceveanca „pe care ea o moşise." — Astfel stând lucrurile, mama Elena porunci fiului ei Toader să vină pe dată

*) Intr'o parte a actelor moaşa e numită *Nastasia*, şi în alta *Ana*.

la Iaşi, părăsindu-şi nevasta, şi să ceară la judecătorul şi la biserică, desfacerea căsătoriei sale de o femeie nevrednică şi înşelătoare. Toader Sturza îi răspunse că-i pare rău de a nu putea asculta de porunca mamei sale, dar el ştiind că copilul e al său şi iubindu-şi nevasta ,nu crede cu cale a o părăsi. Mama Elena, o straşnică femeie, merse plângând la soţul ei vel logofătul Dumitrachi Sturdza să-i arate că au un fiu neascultător şi o noră nevrednică, şi să-i ceară sprijinul său pentru a-l sili pe Todiriţă să facă de nevoie, ceiace nu voia să facă de bună voie. Conu Dumitrachi, care pare a fi fost sub papucul nevestei sale, zise „aferim" şi se porniră deci amândoi pe o îndoită acţiune :una de difaimare în public a nurorei lor, istorisind Iaşilor şi Moldovei întregi povestea cu substituirea copilului, alta printr'o cerere făcută Mitropolitului de a desface căsătoria fiului lor Toader [137]).

Auzind aceste, Toader Sturza trimise în grabă o scrisoare la Iaşi către capul Bisericei pentru a desminţi spusele mamei sale. Din conţinutul acestei scrisori, precum şi din acel al unei a doua scrisoare ce a urmat [138]), s'a alcătuit o parte din povestirea de mai sus, pe care cititorul o cunoaşte acum în toate amănuntele ei. Totuşi, o vom mai reproduce aici, pentru a arăta iubitorului de trecut şi farmecul stilului epistolar de altă dată şi în acelaş timp pentru a-l convinge că autorul acestor trecute vieţi, chiar când îi place să înflorească stilul său, nu calcă niciodată alături de adevăr :

12 Ianuar 1818. Piatra.

„Cu toată supunerea, sărut blagoslovita dreaptă a Inalt Prea Sfinţiei Tale. După supusele mele închinăciuni, înştiinţez pe Sfinţia Voastră, că viind alci maică-mea într'o Duminică seara, a doua zi, Luni, s'au şi pornit, luând cu dumneaei pe căpităneasa Aniţa, care au fost aici la mine pentru facerea Săftiţei. Prea Sfinţite ! facerea Săftiţei au fost aşa : Marţi seara s'a şi întâmplat că a născut, unde eu am fost ca să mănânc de sară, când atunci mergând eu la masă şi apoi sculându-mă, m'am dus iar în odaia Săftiţei, unde şăzând câtva vreme, după aceia m'am dus în altă odaie şi m'am culcat ca să dorm puţin. După două ceasuri mai *), auzind prin somn ţipăt mare, m-am sculat şi am alergat în odaie la Săftiţa ; apucând-o de mână i-am zis că nu-i nimică, şi atunci, apucând-o groaznică scuturătură, au născut o fetiţă ! Şi când era să facă locul **), a zis căpităneşei, care era faţă la aceasta: „Să vede că mai fac un copil" iar căpităneasa i-a răspuns : „Nu te teme, slavă Domnului că ai făcut de acum!" — Judecaţi, Prea Sfinte, ce fel de badjocură am suferit eu dela maică-mea! Eu o cunosc de faţă a me şi de prisos se sileşte dumneaei, căci eu i-am spus când a fost aici, că copila este a me, făcută de femeia me, şi, însfârşit, când eu, bărbatul femeii mele, am fost faţă când s'a născut fetiţa, apoi cine poate şti şi încredinţa aceasta mai bine decât mine".

Cinci zile mai târziu, altă scrisoare :

17 Ianuar 1818. Piatra.

„Cu toată supunerea, sărut blagoslovita dreaptă a Inalt Prea Sfinţiei Tale! In urma supuselor mele închinăciuni, mă rog Prea Sfinţiei Voastre ca să binevoiţi a spune maicei mele, că dumneaei să nu se tot îngrijească despre soţia me, că fie ea de l-ar fi născut, fie că nu, ce-i pasă dumniaei despre aceasta ; când eu care sunt soţul ei, îl cunosc şi spun că-i al meu copilul, şi când eu nu fac nici o preten-

*) Mai două ceasuri = cam două ceasuri.

**) In traducerea franceză a acestei scrisori stă : „et comme les convulsions continuaient..."

ţie şi'l primesc, apoi nimeni întru aceasta nu are treabă. Şi să-şi lepede maică-mea gândul că mă voi despărţi de femeia me. Căci, dacă dela dumneaei s'au atârnat ca să ne împreuneze pre noi, apoi dela nimeni nu se atârnă a ne despărţi, când eu aceasta nu o voiesc. Şi din potrivă, maică-mea ar trebui să se bucure când vede că eu trăiesc bine cu femeia me, şi când ea face ceiace vreau eu. Să se lase de aceasta, căci eu nu voi asculta-o, ca să mă despart de femeia me. Eu sunt fiul dumisale şi dator a o cinsti şi a mă supune, că la toate o voi asculta-o, dar încât se atinge ca să mă despart de femeia me, nu voi asculta-o în vecii vecilor ! Aşi fi ascultat-o, dacă aş fi fost copil, dar acum având 25 de ani, nici părinţii, nici legile nu mă pot stăpâni, căci femeia me a făcut după a mea voinţă, pentrucă ne iubim unul pe altul, şi rămân al Prea Sfinţiei Voastre plecat sufletesc fiu şi prea plecată slugă."

Teodor Sturza, spătar.

Ehei ! ar fi multe de spus !... „fie că pe copil l'ar fi născut ea, fie că nu, eu îl cunosc şi spun că-i al meu"... „căci femeia mea a făcut *după a mea voinţă*, pentrucă ne iubim" şi aşa mai departe. Multe de spus cu privire la întâmplarea în sine, dar nimic de spus cu privire la hotărîta voinţă a tânărului spătar Toader Sturdza de a nu-şi lepăda nevasta în ruptul capului şi de a nu asculta de mamă-sa, niciodată, *în veci vecilor*.

Veşnicia acesata a ţinut din iarnă pân'în vară. In Iulie, Teodor Sturdza părăsi domiciliul conjugal... fiindcă aşa voia mamă-sa! Soacră, soacră, poamă acră !

Dar ce avea femeia aceia cu noră-sa ? şi cu fericirea fiului ei ? şi cu nepoata Catrina, c'o fi fost adusă de la crâşma lui Stănică Bacalu din Piatra, sau că n'a fost ?

Să facem deci cunoştinţă cu dumneaei.

Elena Sturza logofeteasa era fata lui Teodor Balş, baş boier, vel logofât [139]). Se măritase cu Dumitrachi Sturdza prin anii 1790, după ce pierduse acesta pe nevasta lui d'întâi, Sultana Ventura. Dând pe fiul ei după fata lui Kostaki-Talpan şi a Mariei Rosetti, boieria sa n'avu firește nimic de suferit. S'ar putea crede însă, că dacă ea era sigură că micuţa Catinca era o fată cumpărată de la femeia Maria Suceveanca, ar fi fost gâdilită la ighemonicon. Dar nu era asta. Era cu totul altceva.

Kostăcheştii erau mai bogaţi decât Sturzeştii. In anii d'întâi a căsniciei copiilor lor, vornicul Constantin Kostaki, împrumutase pe logofătul Dumitrachi Sturza [147]), cu însemnate sume de bani, pe care acesta i le dăduse, cu încetul şi numai în parte înapoi. Prin 1816 el îi mai datorea 4120 de galbeni *), pe care vornicul Constantin i le cerea stăruitor înapoi. Sturza i le-ar fi dat,, aşa, târâş, după putinţă, dacă n'ar fi sărit coana Ileana să-i spuie c'au plătit destul şi că ce-i pentru Kostaki 4000 de galbeni ? să-şi puie pofta 'n cui ! De dincolo sări atunci coana Marghioala, mama Saftei, că şi ea era o femeie cu cap şi cu socoteală, şi-l puse pe bărbatul ei să-i ceară celuia banii, pe toţi şi cât mai înîntârziat. Coana Ileana răspunse pentru soţul ei, că nu numai că nu datoreşte suma aceasta, dar că au dat mai mult decât erau datori. Coana Marghiola spuse... şi aşa mai departe.

De acolo se luaseră !

Şi de acum înainte, duşmănie de moarte între Sturzeşti şi Kostăcheşti, dar mai ales între cucoa-

*) Vre-o 50.000 lei aur, ceiace era pe atunci o avere însemnată.

nele Ileana şi Marghioala pentru cei 4120 de galbeni.

Ce mai bună pleaşcă deci pentru Elena Sturdza decât naşterea acestui copil după 7 ani de stearpă căsnicie, şi nici măcar la Iaşi în casa părintească, ci acolo în munţii Neamţului, departe de ochii lumii. Nu poate rămâne îndoială că înainte de a cere divorţul fiului lor, soţii Sturdza au încercat întâi o împăcare cu Kostăcheştii, că i-ar fi pus în nu tocmai boierească alternativă de a alege între iertarea datoriei şi scandalul public. Părinţii Saftei, care n'au crezut o clipă în povestea copilului cumpărat, au refuzat să stea măcar de vorbă cu cucoana Ileana. Rezultatul l'am văzut: defăimarea, despărţenea şi un scandal care a ţinut 40 de ani, de a trecut şi graniţele ţării, ajungând la cunoştinţa celor mai mari jurisconsulţi francezi, Bertin, Barrot, Ortolan, profesori ai Facultăţii de drept din Paris şi foşti miniştri de Justiţie ai Franţei!

Până a ajunge acolo, să ne întoarcem la Safta Sturdza, cea din vara 1818. Din îndemnul grozavei sale mame, Todiriţă al ei, care-i jurase că nu o va părăsi „în vecii vecilor", îşi luase totuşi într'o zi calabalâcul din casă, lăsându-o singură, în voia soartei şi a întâmplării. Safta se întoarse la părinţii ei.

Un an mai târziu, la 8 August 1819, divorţul era pronunţat de Divanul din Iaşi. La judecata aceasta nu fuseseră de faţă nici soţul, nici soţia, şi nici măcar citaţii nu primiseră. Se pomeni Safta într'o bună zi că era femeie divorţată.

Lucrurile se petrecuseră astfel: Logofătul Dumitru Sturdza ceruse Divanului să judece neînţelegerea bănească dintre el şi vornicul Constantin Kostaki pentru cei 4120 de galbeni. In ziua înfăţişărei, la care faţă erau numai soţii Sturdza bătrânii, dum-

nealui marele logofăt ceru „se vede" („se vede" spun actele de mai târziu [141]), fiindcă nimeni n'a ştiut cu siguranţă cum s'au întâmplat lucrurile atunci, subt domnia lui Mihai Vodă Suţu), ca odată cu afacerea bănească dintre el şi vornicul Kostaki, să se judece şi „neînţelegerea" dintre Teodor şi Safta. Divanul a primit această cerere orală a părinţilor uneia din părţi (!) şi, amânând chestiunea bănească, judecă pe acea sentimentală, în lipsa ambelor părţi interesate (!), hotărând desfacerea căsătoriei dintre Teodor Sturdza şi Safta Kostaki. Adevărat că sentinţa aceasta n'a fost întărită nici de Domn, nici de Mitropolit — dar valabilă ci-că era, căci la urma urmei, dacă o atare sentinţă a putut fi pronunţată, dece n'ar fi putut fi şi valabilă!

Safta Sturdza, deacum înainte din nou Safta Kostaki, trebuie să fi fost atât de adânc mâhnită şi jicnită, încât marea ei iubire pentru păpuşa cea de Todiriţă, s'o fi topit ca zăpada la razele soarelui de primăvară. Doi ani mai târziu ea născu un fiu — de data aceasta sigur al ei [142]) — cu vreun boier de prin Moldova, zice-se. Il botează Constantin, după numele tatălui ei.

După aceasta, trecătoare, credem, dragoste a Saftei, urmă în viaţa ei privată o perioadă necunoscută nouă. In cea publică a ţării a urmat Eteria, revoluţia, Ipsilanti, Vladimirescu, înfiinţarea din nou a domniilor pământene! Voevod în Moldova veni Ion Sandu Sturdza, rudă îndepărtată a coanei Ilienei. Bun prilej pentru ea să facă din nou jalbă la Divan pentru banii ce deodată „datoreau Kostăcheştii Sturzeştilor"!

Procesul se judecă deci a doua oară în Noembrie 1825, când din nou se pune în deliberare, nu numai neînţelegerea bănească dintre Sturzeşti şi Kostăcheşti, dar şi vestita şi de fapt inexistenta neînţelegere

dintre Toader şi Safta. Despre divorţ nu se mai vorbi, de oarece acesta fusese pronunţat cu 6 ani în urmă. Dar în deliberarea Divanului intră în discuţie chestiunea, pusă de babaca şi nineaca Sturza, a legimităţii copilei Catinca. Se vorbi de Piatra-Neamţ, de Maria Suveceanca, de moaşa Săfertoaia şi de căpităneasa Aniţa — martorile, care însă nici citate nu fură, nici de faţă la judecată nu erau, pe cum nu erau faţă nici părinţii contestatului copil (Toader Sturza şi Safta Kostachi) nici mama Saftei (bunica copilei şi pârâta principală în procesul bănesc), nici nimeni decât jăluitorii Sturzeşti faţă în faţă cu boierii judecători, care hotărâră înţelepţeşte că:

„Copila Catinca nu este adevărată fiică a hatmanului Toader Kostaki, nici a soţiei sale Safta, ci o copilă substituită. Safta Kostaki a avut purtări rele cu privire la credinţa cu care se găsea datoare către soţul ei. Pentru un crimen *) atât de mare, să-şi piardă Safta toată zestrea cu care a venit în casa bărbatului ei, care să rămâie în folosul hatmanului Teodor Sturza — şi să se surghiunească din ţară!"

Scurt.

Ba mai mult, Divanul se pronunţă de data aceasta şi în chestiunea bănească dintre Ileana Sturza şi Marghioala Kostaki. Coana Ileana e cea care dăduse coanei Marghioalei 4210 galbeni mai mult de cât îi datorea!! Ca atare Marghioala Kostaki îşi va da *toată averea* în stăpânirea Elenei Sturza!!!

Această nemaipomenită judecată a Divanului Moldovei, fu, spre mirarea ţării şi a posterităţii, întărită de Vodă. Şi cum acesta era Ioniţă Sturza, bunul Domn cărvunar, rămas într'o frumoasă amintire în analele Istoriei Naţionale, nimeni n'a înţeles atunci şi nici azi nu înţelege, ce l-o fi îndemnat să facă un

*) O crimă.

astfel de „crimen". In schimb, hotărârea Divanului nu fu iscălită de Mitropolit, care nu iscălise nici desfacerea căsătoriei din 1819. Jurisconsulţii francezi de mai târziu au socotit astfel: că Ion Vodă Sturza a întărit judecata pentru a face pe placul rudelor sale Sturzeşti şi că Mitropolitul Veniamin Kostaki n'a întărit-o pentru a face pe placul rudelor sale Kostăcheşti. Dar nu aceste au putut fi gândurile lor, fiindcă, din întâmplare, erau amândoi oameni mult prea cum se cade, pentru a da dreptate celui ce n'o avea. In adâncurile sufletelor lor nu ne putem coborî noi azi. O fi ştiut ei unul şi altul lucruri pe care noi nu le mai ştim şi o fi judecat fiecare după cugetul şi conştiinţa sa!

Rămâne, deocamdată, un singur lucru sigur: că într'un proces de divorţ şi într'altul de contestare de paternitate, Divanul boierilor moldoveni a judecat după cererea unui terţiu, în lipsa părţilor interesate, care nici măcar citate n'au fost — că s'a surghiunit din ţară o femeie pentru o crimă, închipuită sau nu, dar privată, pe când legile ţărei nu îngăduiau surghiunul decât pentru crimele politice — că s'a confiscat, pentru suma de 4000 de galbeni, datorată sau nu, întreaga avere a presupusului datornic. Şi aceasta, *după* Tudor Vladimirescu (dar *înainte* de 48 şi de 59!

Deocamdată, Ileana Sturza triumfa!

Biata Safta îşi strânse buclucurile şi plecă. Se duse în Basarabia, la Chişinău. Mamă-sa se duse cu ea. Din ce au trăit ele acolo, nu se ştie. E de presupus că una sau alta din ele, sau poate amândouă, aveau prin părţile locului ceva avere, căci aproape toţi boierii bogaţi din Moldova aveau câte o moşie-două şi în Basarabia... sau ceva venituri cu care să-şi poată duce traiul de azi pe mâine. Dela o vreme însă, spune un document redactat în limba franceză [148]). „*Ma-*

dame Théodore Stourdza, privée de toutes ses ressources, fut accueillie par un homme qui se montra pour elle plein de soins, de prévenances et de bons procédés". Il chema Gheorghe Ganciu, Moldovean de sigur, rămas în Basarabia după ocuparea ei de Moscoviţi.

Safta Kostaki „dans la situation de délaissement et de misère où l'avait placée la famille de son mari", se mărită în curând cu el, cu care avu şi un copil Gavriliţă Ganciu, născut, pare-se, prin 1827.

In 1828 izbucni din nou războiul între Ruşi şi Turci. Prima grijă a pravoslavnicilor Moscoviţi fu să ocupe Moldova şi Muntenia — un sport pe care-l practicau acum de aproape un veac, să ocupe la 20—30 de ani Ţările Dunărene! Odată cu aceste năvăliri ruso-mongole, plecau şi voevozii din ţară. Unii fugeau la Constantinopol, alţii în Ardeal, alţii erau făcuţi prizonieri. Aceasta fu şi soarta lui Ioniţă Vodă Sturdza. Prins în Curtea lui Domnească de la Iaşi, pe nepusă masă, Domnul Moldovei, vărul logofetesei Ileana, fu trimis cu toate onorurile peste Prut.

Cum ajunse el în Basarabia, cum se întoarse coana Safta la Iaşi, cu mamă-sa Marghioala, cu soţul ei Gheorghiţă şi cu cei trei copii ai ei.

Acum îi venise ei din nou apa la moară.

Intre timp, trebuie însă spus că în Moldova lucrurile luaseră o întorsătură ciudată. Teodor Sturdza era stăpânul zestrei fostei sale soţii, mamă-sa era stăpâna întregei averi a mamei Saftei,... dar lumea crăcnea. Ea găsea că surghinul unei femei, căreia nu i se dăduse măcar dreptul să se apere, şi confiscarea unor averi pentru a plăti 4000 de galbeni *celui care le datorea*, însemna, oricum, „a trece limita nedreptăţilor îngăduite în Moldova". [144]). Vorbele aceste umblaseră ca suveica, în oraş, pe stradă, în

saloane, la ţară. Ele ajunseră la urechile lui Ioniţă Vodă. In 1827 Domnul Moldovei, pentru a curma aceste zvonuri, publică o declaraţie în care spunea că, mişcat de trista soartă „a dumnealor Saftei Ganciu şi Marghioala Kostaki-Rosetti", va trimite întreaga afacere din nou în judecata Domnescului Divan! [145]) Lumea spuse „foarte bine", vremea trecu foarte încet, şi foarte stăpâniră mai departe Sturzeştii toată averea Kostăcheştilor!

Aceasta până în 1828, în April. Atunci însă se răsturnă toate, căci odată cu surghiunul lui Vodă se sfârşise şi surghinul Saftei.

Intoarsă cu ai săi în Moldova, lucrurile nu merseră totuşi dela început ca pe roate „fosta femeie a spătarului Sturza cerând mereu revizia procesului ei, acum la groful Pahlen, acum la Generalul Mircovici, viţe-prezident în Moldova" zice apărarea vechilului *) ei. [146]).

In sfârşit, abia în vara 1829, Generalul Mircovici luă cauza Saftei în mânile sale. Luând cunoştinţă de toate amănuntele judecăţilor din 1819 şi 1825, el fu cuprins de o atât de mare indignare, încât, printr'un act de autoritate, sfărâmă hotărârele anterioare ale Divanului, trimiţând cauza de urgenţă, din nou în faţa judecăţii.

Proza acestui general rus, stăpân efemer al Moldovei, face să fie cunoscută. Iată „ofiţul" său, cum se spunea pe atunci [147]).

„Viţe Prezidentul Divanului Knejiei Moldovei, Odilenia 111, No. 5437, Iulie 9, anul 1829, Iaşi".

„Către Divanul Knejiei Moldovei".

„Cercetând cu luare aminte raportul Divanului No. 193, precum şi alăturatele hârtii, în pricina răs-

*) Avcoatului.

pozatei vornicese Maria Roset *) şi a fiicei sale Safta, soţia de acum a supusului rosienesc Hagi Ganciu, cu logofătul Dumitru Sturza şi fiul său Teodor — eu găsesc :

„1, că pricina aceasta s'a cercetat şi hotărât la 6 Noembrie 1825 numai după nişte documente a dumnealor Sturzeştilor, fără a fi faţă răpozata Maria Roset şi fiica ei, sau măcar vechil din partea lor".

„2, că Domnul de mai înainte Sturza, înduplecându-se la jaloba răpozatei Ruset, au hotărît ca pricina aceasta să se caute de iznoavă de către obştească adunare a Divanului"

„3, că legile puse înainte de către Divanul de atunci, care hotăresc surghinirea peste graniţă şi luarea a toată averea pentru înşelăciunea ce ar fi fost, nu pot avea loc într'o pricină ca aceasta, căci ele se ating numai de persoanele acele ce s'au dovedit vinovate ocârmuirei, precum pravilele titlu 7 cap. 5, fila 869 hotărăsc".

„4. Din întăritura Domnului de mai înainte Sturza, se vede că în Moldova n'au fost obicei, ca bărbatul, pentru purtările femeii sale, să poată lua zestrea ei; aşa dar, din această trebuie a socoti că lăcomia au introdus o lege nicăieri auzită".

„In puterea legilor de care se ocârmuieşte acest principat, şi anume Pandectul, cartea 42, titlul 1, cap. 27, unde zice că în toate pricinele trebueşte a se încheia hotărârea în fiinţă amânduror părţilor, căci altcum, pentru feţele ce n'au fost chemate, nu are temei, şi în puterea Rescriptului Impărătesc, ca pricinile sfârşite împotriva formelor, să fie supuse unei de iznoavă cercetări. — Eu găsesc cu dreptate

*) De unde se vede că scurtă vreme după întoarcerea ei Moldova, Vorniceasa Marghioala Kostaki (i se spunea Rosetti, după numele ei de fată). încetase din viaţă.

ca pricina vornicesei Maria Roset şi a fiicei sale Safta de iznoavă să se caute, spre care sfârşit pun înaintea Divanului:

„1. Pe toată averea luată de la răpozata Maria Roset şi fiicei ei, să se puie mai întâi secvestru, şi apoi să se dele hotărîre potrivit legilor".

„2. Datoria de 4120 galbeni să se împlinească de la logofătul Dimitrie Sturza şi să se deie clironomilor răposatei vornicesei Maria Roset".

„3. Să se facă în fiinţa a toată Adunarea cel mai aspru *vigavor* *) cilenurilor K. M. şi J. care au îndrăznit a face grafului Pahlen un raport neadevărat în această pricină".

„Sfârşitul acestei pricini îl aştept nu mai departe de cât în două adunări şi cu nerăbdare voi aştepta o hotărîre întemeiată pe dreptate. Mă adresez mai cu seamă către Prea Sfinţia Sa Mitropolitul, ca la un arhipăstor al Bisericii şi ca la o întâi persoană a Divanului, şi'l rog a priveghia ca dreptatea să se facă şi ca lăcomia, urâtă lui Dumnezeu şi oamenilor nesuferită, de acum să nu mai poată avea loc în pricină.

General-Maior *Mircovici*

„Comme on le voit, le général russe a traité la question militairement, et de la pointe de son épée il a déchiré et mis en pièces l'arrêt du divan de 1825" spunea vre-o 30 de ani mai târziu jurisconsultul francez Bertin. „Il est difficile d'être plus catégorique et de dicter plus clairement à des juges leur sentences. Ce mépris pour les arrêts rendus... étonneraient partout ailleurs qu'en Moldavie..." Insă, adaogă el, care găsea că generalul rus mare dreptate a avut să procedeze în astfel de chip „la

*) „Une sévère réprimande" spune textul francez.

justice n'est eminemment respectable qu'à la condition de se respecter elle-même".

„Ofițul" de mai sus fusese dat, după cum am văzut, la 9 Iunie 1829. După o săptămână, la 16 Iulie, Divanul, prin porunca sa către Isprăvnicia de Tecuci No. 70 din acea dată, ceru sechestrarea „averei răpite a Saftei Kostaki", după care „au întins chemări în giudecată către Theodor Sturza și Safta Ganciu". — Insă Toader Sturza „simțind că acum nu mai mijlocesc împrejurările din 1825", găsi de-cuviință să se înțeleagă cu foasta lui soție, fără a se mai supune umilinții unei înfățișări la Divan. El îi restitui toată averea sa și a răpozatei sale mame, restituire pe care Divanul o confirmă, punând pe „dumneaei Safta Kostaki-Ganciu" în stăpânirea bunurilor sale.

Atât prin actul de învoială al foștilor soți, cât și prin neînfățișarea lor la Divan, chestiunea legitimității copilului rămăsese neatinsă — de unde aceasta copilă, devenită mai târziu Doamna Catinca Radu, trebui să tragă mai apoi, prin avocatul ei, următoarele concluzii:

„1. Că hotărîrea care o declarase nelegitim născută (1819) se desființase prin „ofițiul" generalului Mircovici, cât și prin învoiala din 23 Iulie 1829".

„2. Că, desființată rămâind și nefiind asupra ei nici un alt act giudecătoresc [contestându-i legimitatea], ea a intrat de la sine în drepturile legiutei nașteri, având de tată pe legiuitul soț al mamei sale „Is est pater, quem justae nuptiae demonstrant" — acela e tatăl pe care-l dovedește căsătoria — și „Potest mulier adultera esse, et in pubes maritum patrem habuisse" — poate femeia să fie precurvă și bărbatul tot să fie părintele copilului".

„3. Că hatmanul Teodor Sturza, nevoind să urmărească acția pornită asupra copilei de către părintele său fără voia sa, au recunoscut singur nedreptatea acelei hotărîri și au întărit legiuita naștere a copilei sale..."

S'ar părea deci că toată întâmplarea aceasta se sfârșise cu bine. Dar, lasă că pe deoparte nu se sfârșise de loc, pe de alta însă ea se încheiă deodată cu un desnodământ din acele care face să nască în sufletul omului îndoiala până și în Dreptatea Dumnezăiască! După atâtea și atâtea neajunsuri, dragoste sfărâmată, cinste pătată, avere despoiată și amarul surghiunului, când însfârșit ar fi putut răcni Safta Kostaki ca Maria Stuart a lui Schiller:

„Nach Jahren der Erniedrigung, der Leiden,
„Ein Augenblick der Rache, des Triumphs!

iată că biata femeie cade bolnavă, odată cu bărbatul ei de altfel, Ion Ganciu,

„și 'n puține zile chinuiți muriră".

Aproape toate mărturiile de mai târziu arată că ei au murit chiar în anul 1829, foarte scurtă vreme după ce Divanul domnesc pusese pe Safta în stăpânirea averei sale (August 1829).

Lucrurile nu par a fi stat *chiar* așa. Un alt document arată că ei au murit de holeră, ceiace trebuie să fi fost adevărat, căci altfel nu s'ar înțelege cum de-au murit amândoi în acelaș timp. Holera însă a izbucnit întâia dată în Moldova în anul 1831, în luna Iunie — până atunci ea nu fusese cunoscută la noi, nici în Europa. Ca orice boală nouă, ea a bântuit cu o virulență care a făcut mii și mii de victime... printre care, de sigur, și pe frumoasa noastră Safta, împreună cu al doilea ei bărbat. Iar dacă oamenii de mai târziu au crezut că ea a murit în 1829, confuzia trebuie să fi venit de acolo că „prăpădindu-se *scurtă vreme* după ce-și redobândise averea", au mai scurtat ei încă doi ani din viața sa. Căci în

adevăr că şi aceşti doi bieţi ani, ce însemnau faţă de cei 10—12 de năcazuri, chinuri şi lipse ?

Safta Kostaki-Sturdza-Ganciu avea numai 38 de ani când a răpit-o boala dela datoria ei de mamă, pe care se pare că o împlinea cu o deosebită duioşie şi vrednicie !

*

Odată cu moartea acestei femei ,s'ar părea că ar trebui încheiat şi capitolul de faţă. Dar aceasta ar însemna a ne opri la mijloc de drum, de oarece, prin toate câte au urmat, amintirea ei a mai ţinut un loc de frunte în Cronica Scandaloasă a societăţii moldoveneşti din întâia jumătate a veacului trecut, ba putem chiar spune din întregul secol al XIX-lea, căci chestiunea nu s'a încheiat definitiv decât treipatru ani după moartea fiicei sale, Catrina Radu, adecă prin 1900.

Safta Kostaki lăsase trei copii : Catrina, contestata fată a lui Teodor Sturdza, *Constantin*, fiu nelegitim, şi Gavrilaş, feciorul ei din căsătoria sa cu Gheorghe Hagi Ganciu.

In 1832 Catrina avea 14 ani, Constantin vreo 10 şi Gavril 5. Tribunalul de Iaşi, în înţelegere cu consulatul rusesc, dădu acestor minori trei tutori : pe spătarul Iorgu Gane [148]) pentru Catrina şi Constantin, şi pe Kruşevan şi Ion Ganciu pentru Gavrilaş. Acesta din urmă era fratele tatălui copilului.

Averea acestor copii, atât a Saftei şi cât şi a lui Ganciu, a fost administrată de aceşti trei epitropi până în anul 1836 ,,când spătarul Gane a cerut de la Domnitor (Mihalachi Sturdza) împărţirea ei pe pe clironomi" ,adecă ieşirea lor din indiviziune.

,,Această jalba" spun scriptele vremei ,,fiind trimisă judecătoriei de Iaşi, ea au deosebit mai întâi

averea răposatului Ganciu, care se cuvenea numai lui Gavriliţă, unicul său fiu şi clironom, după care au împărţit pe acea rămasă dela răposata Safta Kostaki *), la tustrei clironomii, dând Catincăi şi lui Gavriliţă deopotrivă părţi, *ca la nişte copii născuţi în legiuită căsătorie*, iar lui Constantin, ca copil firesc născut nu în căsătorie, dându-i a treia parte din porţia unui legiuit copil".

La 26 Februarie 1837 spătarul Iorgu Gane ceru Divanului de Apel a Ţării de Sus întărirea acestui act de împărţeală, pe care Divanul îl şi întări la 24 Martie aceluiaş an, sub No. 1914.

Printre membrii (se spunea pe atunci *mădularii)* Divanului de Intărituri, care au iscălit acest act, se afla, lucru de o deosebită însemnătate pentru întorsătura de mai târziu a evenimentelor, şi dumnealui vornicul Costachi Sturdza, fratele lui Teodor, fostul cumnat al Saftei şi deci unchiul ,,demoaselei Catinca", ce avea pe atunci 19 ani.

Ea se şi mărită în curând cu spătarul Iorgu Radu de la Dealul Mare, — moşie aşezată la porţile Bârladului. Deacum înainte ,toate neajunsurile de care suferise mama ei, căzură pe capul dânsei, căci Sturzeştii aceia formau o partidă puternică în Moldova, care nu voia în ruptul capului să lase treaba, începută cu 20 de ani în urmă, fără un bun sfârşit pentru ei. Chestiunea legitimităţii Catincăi fu pusă din nou şi de mai multe ori în discuţie. Prima dată în 1839, doi ani după împărţirea averei între copiii Saftei, şi anume în următoarele împrejurări :

Unul din epitropii copilului Gavril Ganciu murind, fie unchiul său Ion, fie Kruşevan, nu se ştie care, Consulatul rusesc îl înlocui cu un anume Alexandru Serbinos. Acesta, la 4 Iunie 1893, ceru De-

*) Prin jurnalul său din 23 Decembrie 1936.

ACADEMIA

partamentului Dreptăţii revizuirea actului de împărţeală din 37, sub cuvânt că „s'ar fi făcut multă nedreptate lui Gavriliţă, care este singurul legiuit clironom al Saftei Kostaki, dându-se Catincăi, născută mai înainte în nelegiuire, o parte egală cu a sa din averea mamei lor."

Manoperile Sturzeştilor sunt aici învederate. Insă Divanul nu căzu în cursă. Cercetând din nou actul de împărţeală, îl găsi ,pentru a doua oară, *conform legei,* poruncind prin încheierea din 5 Decembrie 1839, punerea sa în executare. De luat aminte că şi acum fostul cumnat al Saftei, vornicul Costachi Sturdza, număra printre judecătorii Divanului care recunoştea legitimitatea Catrinei Radu, iscălind şi încheierea din 5 Decembrie.

Serbinos făcu apel „la Secretariatul de Stat al Justiţiei."! Vodă trimise afacerea din nou la Divan ,spre revizuire." La 25 April 1840 (sub No. 1310) Domnul Moldovei întărea noua hotărâre de revizuire a Divanului, care suna astfel :

„...Impărţeala este după legiuirea pravilelor... iscălită de epitropii lui Gavriliţă... *şi cu dovezi că dumneaei spătăreasa Catinca Radu este legiuită fiică a răposatei Safta Kostaki...* aşa dar, atât dumneaei spătăreasa cât şi ceilalţi clironomi să-şi stăpânească fieştecare partea de avere ce i-au venit după actul de împărţeală !"

Această hotărâre a *Divanului Domnesc,* întrunit în *ultimă instanţă de revizuire,* şi *întărită de Vodă,* a fost privită de toată lumea, şi de însuşi jurisconsulţii vremii, ca o chestiune definitiv încheiată. Sprijinindu-se atât pe Pandectele lui Justinian cât şi pe art. 364 al Regulamentului Organic, legislatorii hotărâseră că „Res judicata pro veritate accipetur" — lucrul judecat să fie primit ca un adevăr, asupra căruia să nu se mai poată întoarce niciodată!

Dar, când roata lumii se'nvârteşte, — was oben stand, muss unten stehen — ce înseamnă oare un lucru asupra căruia să nu se poată întoarce niciodată ? Ce nu s'a întors vre-odată în lumea asta ? S'au întors de atâtea ori efemerele „nestrămutate constituţii", s'au răsturnat valori şi poziţii sociale, credinţe în Dumnezăi, regate şi imperii şi nu era, în Moldova de-acum o sută de ani, să se poată răsturna hotărârea unui Divan Domnesc ?

In 1846 Gavriliţă Ganciu muri, tânăr de 19 ani. Soră-sa Catinca Radu îl moşteni. Sturzeştii de dincolo veghiau.

Ei născociră, zice un document, pe o oarecare Elena Stoianovici, care ceru judecătoriei de Iaşi să fie pusă dânsa în stăpânirea averei lui Gavriliţă, ca fiind ruda cea mai apropiată a răposatului. De altfel, această Elenă Stoianovici nu era „o oarecare" femeie, ci era sora lui Gheorghe Ganciu, tatăl lui Gavriliţă [149]). Pentru a putea pune mâna pe averea nepotului ei, care-i venea după lege rudă în gradul al treilea, ea trebui să conteste legitimitatea Catincăi, care, ca soră, îi venea rudă în gradul al doilea.

Judecătoria de Iaşi, fără a lua în seamă hotărîrile anterioare ale Divanului şi *din nou,* fără a cita măcar pe Catinca Radu *), dete o sentinţă prin care acesata era declarată copil nelegitim al Saftei Kostaki — sau mai bine zis „copil substituit", care ca atare, nefiind soră cu Gavriliţă Ganciu, nu-l putea moşteni. Averea răposatului urma deci să intre în stăpânirea Elenei Stoianovici (Sentinţa din 24 Decembrie 1846).

Afacerea merse încă odată în faţa Divanului, care de data aceasta se supără.. El decretă că „mai fusese odată dovedit că spătăreasa Radu era fata Saf-

*) Sau fără ca ea să vrea să compară „într'un astfel de proces".

tei Kostaki", că procesul legitimității ei este sfârșit odată pentru totdeauna, că el nu mai poate fi adus în fața tribunalelor, și că rău și fără cale și-a dat judecătoria de Iași sentința. La 18 Iunie 1847 Domnul întări această hotărîre a Divanului și la 25 Iunie i se înmână spătăresei Catinca Radu „un hrisov Domnesc" (No. 55) prin care i se confirma această sentință cu întăritura ei.

„Res judecata pro veritate accipitur". Autoritatea lucrului judecat și de două ori proclamat, ținu și de data aceasta ca frunza pe apă.

In 1848 muri acum Teodor Sturza, fostul soț al Saftei Kostaki, tatăl Catincăi Radu. El lăsă un testament, prin care instituia ca moștenitori ai întregei sale averi pe frații săi Sturzești, logofătul Constatin și vornicul Alexandru. Despre fata lui nici o vorbă.

De data aceasta găsi dumneaei spătăreasa cu cale să-și spuie vorba ei. Ea ceru, prin soțul Iorgu Radu care-i era procurator, anularea testamentului lui Teodor Sturza „care, nu numai că nu-i lăsase legitima ei parte cerută de legi, dar nici măcar pomenită prin el nu este". Cererea aceasta fu înmânată la 23 Mai 1853, și la 30 Mai Judecata o luă în deliberare, însă găsind că; „documentele ce i s'au înfățoșat odată cu reclamația nu sunt deajuns doveditoare dritului personal *), încuviințase spătarului Iorgu Radu un termin de 15 zile spre a înfățoșa dovezi mai puternice, zicând că la acest termin va cerceta potrivit așezământului din 1847, dacă reclamanta are sau nu, dritul de a porni asemenea proces".

*) Textul francez sună : „Ne prouveraient pas sufisamment, le droit qu'aurait Madame Radou d'intenter une action d'annulation de ce testament.."

Ministru de Justiție — sau cum se spunea pe atunci *Ministrul Dreptății* — era, sub Grigore Vodă Ghica, logofătul Costachi Sturdza, fratele și unul din moștenitorii lui Teodor Sturdza — acelaș logofăt Costachi, care de două ori judecase procesele Catincăi Radu și de două ori iscălise sentințele prin care aceasta era recunoscută ca fiică legitimă a lui Teodor Sturza și a Saftei Kostaki. De data aceasta însă, era însăși persoana sa în cauză, ceiace de altfel ar fi trebuit tocmai să-l îndemne a nu se amesteca în deliberările judecătorilor care aveau de hotărît într'un proces de anulare de testament făcut în favoarea sa. Dar la ce i-ar fi folosit atunci să fie el ministrul *Dreptății,* dacă nici atâta lucru n'ar fi făcut pentru a pune el mâna pe averea fratelui său în paguba nepoatei : să îndrume el mersul justiției. De pe scaunul său ministerial poruncii deci judecătorilor să ia pe dată acțiunea în deliberare și s'o răspingă. Zis și făcut. La 4 Iunie, cu 10 zile înainte de expirarea termenului fixat de ea însăși, judecătoria își pronunță sentința, prin care „închidea reclamația spătăresei Catinca Radu ca stârnită fără temei". Firește că nici una din părți nu fusese de față, mai ales că Iorgu Radu era pornit în provincie după căutarea documentelor ce urmau să fie înfățișate judecății.

Afacerea merse la Divanul de Apel, care o judecă la 15 Octombrie 1853, în prezența logofătului Costachi Sturza, Ministrul *Dreptății,* și din nou în absența apelantei Catinca Radu, sau a soțului ei, necitați. La fel cu judecătoria, Divanul hotărî că acțiunea reclamantei „este stârnită fără temei", adăogând pe deasupra că: „prin anaforaua din 1825, cum și *prin dovezile înfățoșate de dumnealui logofătul,* se doboară cu totul închipuirile urmate spre legitimitatea dumisale spătăresei Catinca Radu".

Iat-o pe coana Catinca din nou copilă din flori !

De notat că „dovezile" înfăţişate de logofătul Sturza, Ministrul *Dreptăţii*, erau următoarele două: 1. O scrisoare de-a răposatului Teodor Sturza, scrisă în timpul boalei sale, scurtă vreme înainte de moarte, prin care îşi reneagă fata pe care prin două alte scrisori către Mitropolitul Moldovei o recunoscuse ca fiind a sa, şi 2. Arborele genealogic al familiei Sturdza, în care Teodor Sturdza este arătat ca neavând copii. Arborele acesta fusese alcătuit din porunca lui Mihai Vodă Sturdza, în timpul domniei sale, pentru a face pe necunoscători sau pe naivi să creadă că Măria Sa se trăgea din „Voevodul Thurzo, Cneaz al Banatului în 1242" !!

Prezident al acestui Divan Apelatia era vornicul Teodor Silion, care şi el, ca şi logofătul Costachi Sturdza, iscălise anaforana din 1847, prin care Catinca Radu fusese recunoscută ca fiică legitimă a lui Teodor Sturdza şi a Saftei Kostaki şi prin care se interzisese a se mai reveni vreodată asupra acestei chestiuni !

Pentru coana Catinca totul nu era încă pierdut. Ii stătea deschisă calea ultimei instanţe : Divanul Domnesc, voevod fiind în Moldova Grigore Ghica, om bun şi drept.

Afacerea fu deci adusă în faţa acestui înalt for, în ziua de 3 Mai 1855. Desbaterile erau publice şi sala gemea de lumea venită să asiste la judecarea acestei „cauze celebre". Avocatul dumneaei spătăresei Radu era Alexandru Gregorian, maestrul baroului de atunci, care-şi pledă cauza într'un fel strălucit. *)

*) Pledoaria sa a fost tipărită sub titlul : Memoar în pricina de judecată ce este între spătăreasa Catinca Radu şi logofătul Costache Sturza.

După „o scurtă deliberare", Divanul Domnesc pronunţă o sentinţă, din care extragem, următoarele [150]) :

„După citirea actelor şi cercetarea dovezilor... Divanul a văzut că hotărîrea ce trebuie să dea cu privire la procesul spătăresei Catrina Radu atârnă de faptul de a şti dacă ea este în adevăr fiica răposatului logofăt Teodor Sturdza. Intrucât dumneaei numai ca atare cere moştenirea răposatului şi anularea testamentului, Divanul, văzând că pe deoparte dumneaei n'a înfăţoşat vre-un act din care să se vadă că este în adevăr fata răpozatului Sturza, iar pe de altă parte moştenitorii acestuia au înfăţoşat hotărîrea Divanului din 1825, întărită de Ion Vodă Sturdza — constatând că din această hotărâre se vede că din căsătoria lui Teodor Sturdza cu Safta Kostaki nu s'au născut copii... de asemeni şi din Arborele genealogic al lui Mihai Vodă Sturza din care iar se vede că Teodor Sturza n'a avut copii... *iar din judecăţile din 1841... şi 1847... nu se vede a se fi stins chestiunea legitimităţii dumneaei Catincăi Radu...* Divanul, hotărând că dumneaei nu este fata răposatului Teodor Sturza... răspinge acţiunea şi porunceşte ca moştenitorii acestuia, adecă dumnealui logofătul Costachi Sturza şi casa răposatului vornic Alexandru Sturza, de aci înainte să nu mai fie supăraţi prin urmăririle cârcotaşe ale spătăresei Catinca Radu" *).

Până vom analiza această fenomenală sentinţă, să arătăm că ea a fost pronunţată, spre onoarea vechei magistruri române, cu o divergenţă de păreri de 3 contra 5. Pentru ea fusese: logofeţii Krupenski şi Sturdza (care *amândoi hotărâsere,* mai înainte vreme, ca membri ai Divanul Apelativ, *le-*

*) Neposedând textul original al acestei hotărîri, l'am tradus din limba franceză.

gitimitatea Catincăi Radu) vornicul A. Ghica, hatmanul M. Aslan şi vornicul A. Donici. Contra acestei hotărâri fuseseră: Beizadea Iancu Ghica, vornicul Hrisoverghi şi aga Teodor Răşcanu !

Această sentinţă urma să fie întărită de Domn. Numai atunci devenea ea *definitivă*. Coana Catinca mai avea deci încă o nădejde, cea din urmă de altfel, căci dacă Voevodul Moldovei o întărea, altă cale nu-i mai rămânea ca să-şi facă dreptate. Spre mirarea Ţării şi adânca ei mâhnirea, Grigore Vodă Ghica iscăli actul de întăritură, precum întărise şi Ion Sandu Sturdza hrisovul din 1825. Tocmai aceşti doi voevozi, printre cei mai buni pe care i-a avut Moldova, tocmai ei au consfinţit acest strigător act de nedreptate ! Căci, chiar de erau ei siguri — dar de unde să fie ? — că spătăreasa Catinca Radu nu era fata logofătului Sturdza, încă, atât morala cât şi dreptatea pledau prea vădit în favoarea ei, pentru a aşterne această umbră peste buna lor reputaţie. Ce se petrecea în sufletul acestor vechi voevozi moldoveni, noi astăzi nu mai putem şti. Dar ştim că, în cazul acesta cel puţin, dreptatea nu au împărţit-o... căci:

1. din punct de vedere moral, chiar dacă copilul acesta fusese „cumpărat", odată că lucrul acesta a fost făcut cu consimţimântul ambilor soţi Sturdza, după cum în tot cazul rezultă din scrisorile vornicului Teodor către Mitropolit, din care se vede lămurit intenţia sa de a privi acel copil ca pe al său: „am fost de faţă când s'a născut fetiţa", „cine poate încredinţa aceasta mai bine decât mine", „femeia mea a făcut după a mea voinţă" — o acţiune întreprinsă deci în comun de ambii soţi într'un scop nimănui vătămător — apoi nici lepădarea lui de mai târziu, care a constituit un act de slăbiciune faţă de părinţii săi, nici dârjenia acestora, care urmăreau numai egoiste interese băneşti, nu puteau îndrep-

tăţi judecata nepărtinitoare de a se îndepărta de la cea mai elementară regulă de etică, anume aceea de a nu vătăma reputaţia unei femei, care lucrase „după voinţa bărbatului ei" şi viitorul unei fete, care nu era cu nimic vinovată de cele întâmplate la naşterea sa — şi toate aceste în folosul unor oameni care râvneau la o avere ce nu era a lor.

2. Din punct de vedere juridic, dreptatea a fost în toată afacere numai din partea năpăstuiţilor. Procesele aceste de divorţ, de contestare de paternitate, de despoieri de averi, care sau nu erau intentate de părţile interesate, ci de terţi*), sau nici măcar părţile nu erau citate, călcându-se astfel unul din cele mai sacre principii juridice: dreptul de apărare; procesele aceste de restrângere a libertăţii individuale, cum a fost cazul surghiunului Saftei, dovedeau în adevăr, dupăcum vom vedea că era şi părerea jurisconsultaţilor străini, o stare de înapoiată civilizaţie, care, dela o vreme încoace, a dispărut cu totul, nu aşa ?

Pentru un copil, să zicem că cumpărat, dar de comun acord între bărbatul şi femeia care voia să-l treacă drept al lor, numai femeia e cea care a tras ponoasele — divorţată cu sila, exilată, zestrea ei răpită, şi despoind-o până şi pe mamă-sa de toată averea ei ! Acesta fusese sentinţa Divanului Moldovei din 1825, pe care, 30 de ani mai târziu, se sprijini şi sentinţa Divanului Domnesc din 1855, care nu numai că nesocoti toate celelalte hotărâri judecătoreşti pronunţate între timp dar care nu se sfii, în considerentele sale, să afirme cel mai sfruntat neadevăr, anume acel că „în acele judecăţi nu

*) In vechia noastră legiuire părinţii aveau în adevăr dreptul de a cere divorţul copiilor lor. Această dispoziţiune legală era însă desfiinţată înainte de 1818 prin leguirea lui Calimah.

se vede a se fi atins chestiunea legitimităţii dumneaei spătăresei Catinca Radu" — atunci când lucrurile stăteau tocmai din potrivă. Căci în adevăr, după cum mai sus am văzut, atât judecata din 1839, apelată în 1840 şi întărită de Mihai Vodă Sturdza în 1841, adusese „dovezi că spătăreasa Radu era *legitimă fiică* a răposatei Safta Kostaki", cât şi acea din 1847, întărită de Domn la 18 Iunie acelaş an, care confirma şi ea acelaş lucru.

Principiul autorităţii lucrului judecat fiind cu această ocazie şi el proclamat solemn de justiţia moldovenească („nimăni nu poate fi iertat a mai intra în asemenea chestie" suna sentinţa din 1847), legitimitatea acestei femei ar fi trebuit să nu mai poată fi adusă în faţa Justiţiei.

Insă Divanul din 1855 nu numai că primi a judeca o atare chestiune tranşată de un Divan anterior, dar, pentru a da dreptate celui ce n'o avea, afirma oficial un neadevăr uşor controlabil, şi încă sub iscăliturile acelora care erau cei mai în măsură de a şti că în procesele din 1839 şi 47 „se atinsese chestiunea legititătii Catincăi Radu", de oarece Sturdza şi Krupenski judecaseră ei înşeşi acele procese, prin care legitimitatea ei fusese *definitiv proclamată*.

Să mai amintim că sentinţa din 1855 mai învoca drept principal argument în defavoarea Catincăi Radu, arborele genealogic al Sturdzeştilor, ca şi cum atare comandate hârtii voevodale ar putea face probă în Justiţie — şi că dumnealui logofătul Costachi Sturdza era în procesul acesta autoritate (Ministru de Justiţie) şi judecător (în Divanul Domnesc) în propria sa cauză (moştenitor al fratelui său, al cărui testament se contesta de reclamantă).

In atari condiţiuni nu se mai poate mira indignarea jurisconsulţilor francezi, cărora Catinca

Radu se adresă după pronunţarea sentinţei din 1855, şi care-şi publicasă consultaţia în 1857, la Sceaux „Imprimerie de Munzel ainé".

Jurisconsulţii aceştia erau: Bertin, avocat la Curtea imperială din Paris şi redactor al jurnalului „Dreptul", Barrot, fost ministru de Justiţie, Marie, idem, Freslon, idem, Ortolan, profesor de drept la Facultatea din Paris, Gandry, avocat la Curtea imperială, Plocque, idem, Berryer, idem, Dufaure, fost ministru de Interne, Sénard, idem, şi Felix Liouville, Decan al baroului din Paris.

Toţi aceştia, după studierea tuturor dosarelor traduse în limba lor, scoaseră un ţipet de indignare împotriva „stării de sălbătăcie" în care se afla Moldova înainte de Unire: Magistratură venală sau influenţabilă — necunoaşterea celor mai elementare principii de drept — disconsiderarea celor mai înalte principii de etică! „Il faut que ceux qui ont abusé de leur situation pour corrompre et démoraliser, soient chassés des fonctions publiques, et remplacés par des hommes éclairés et intègres; il faut que gouvernants et gouvernés se dévouent à l'oeuvre de régénération, et réunissent leurs efforts pour relever ce pays de l'état d'abaissement dans lequel il est tombé" (Bertin). „Le soussigné... est frappé du désordre vraiment déplorable qui règne dans l'administration de la justice en Moldavie et en Valachie, désordre dont cette affaire offre un triste et scandaleux spécimen" (Barrot). „C'est un spectacole affligeant que celui de l'iniquité dont l'oeuvre s'accomplit sous le simulacre de la justice... Si la puissance se déguise sous le manteau de la justice, si en place du pouvoir qui commande... vous substituez le fantôme du Droit... en quelle perplexité ne serons-nous pas jétés?" (Ortolan) etc.. etc.

Dar să vedem ce rost puteau avea, ce folos mai

puteau aduce aceste târzii consultaţii, care din punct de vedere juridic răspândeau o vie lumină asupra întregei afaceri Saftei Kostaki, însă dintr'acel practic puteau părea cu totul sterpe.

Nu vom arăta aici, ca fiind străin de subiectul nostru, chestiunile juridice ridicate de oamenii de lege francezi, care dărâmau, teoretic, hotărîrile date în această afacere de Divanele din 1825 şi 1855. Rostul consultaţiilor însă ni-l arăta lămurit Bertin, atunci când spune :

„Contrazicerile ce există între diferitele sentinţe date în aceiaşi chestiune, lipsa formalităţilor celor mai esenţiale, violarea manifestată a dreptăţii, a dreptului şi a regulelor cele mai indispensabile pentru administrarea justiţiei, totul se împreunează în acest proces pentru a dovedi perturbarea morală în care a căzut această nenorocită naţie (p. 4)... ...Procesul legitimităţii doamnei Radu pare a fi astăzi definitiv judecat, deoarece a parcurs toate gradele jurisdicţiunei şi de oarece hotărîrea Divanului din 1855 a fost întărită de Domnitor, părând astfel a face cu neputinţă orice controversă asupra chestiunilor pe care acea hotărîre le-a rezolvat (p. 29)... Dar cum în Moldova legile pot fi călcate, s'a întâmplat deci deseori, ca un proces care a trecut prin toate gradele jurisdicţiunei, să fie supus unor noui discuţii şi unei noui hotărîri (p. 30)... Aceasta va fi probabil şi soarta sentinţei din 1855, când Domnitorul Ţării şi familia Sturdza vor înceta de a mai stăpâni Moldova şi când Comisiunea numită de Puterile Europene îşi va fi împlinit misiunea (p. 31)..."

Iată aşa dar rostul acestor consultaţii. Ne aflam în timpul Comisiunei Europene întocmită la Bucureşti pentru a hotărî soarta Principatelor Dunărene, ne aflam în preajma Unirei, când un fior de nădejde

într'un viitor mai bun şi într'o dreptate mai stabilă, străbătuse sufletul colectiv al românimei !

Numai sufletul Catincăi Radu mâhnit a rămas până la moarte, căci procesul ei, nici după Unire, când s'au schimbat în ţară şi oameni şi legi, n'a mai fost judecat niciodată. Ceace n'a împiedicat-o pe ea să spuie sus şi tare, cui voia s'o asculte şi cui nu voia, că este fiica legitimă a lui Teodor Sturdza şi a Saftei Kostaki. Testamentul ei dela 5 Octombrie 1896, începe astfel :

„Subsemnata Ecaterina Radu, *născută Sturdza*, proprietară, domiciliată în Bârlad, găsindu-mă în deplină putere a facultăţilor mele, dispun după cum urmează pentru timpul când nu voi mai fi în viaţă : Institui legatar universal asupra întregei mele averi, mişcătoare şi nemişcătoare, pe domnul Theodor G. Emandi, avocat din Bârlad, căruia îi pun următoarele sarcini..." [151]).

Soţii Iorgu şi Catinca Radu avuseseră doi copii : o fată moartă foarte tânără, şi un fiu, *Manolachi*, *) care încetase din viaţă înaintea părinţilor săi, în 1894. Averea şi-o lăsară deci amândoi tânărului Theodor G. Emandi, cu îndatorirea de a face pe moşia Obârşenii a coanei Catincăi „un spital pentru locuitorii satului" şi din veniturile moşiei Dealul Mare a conului Iorgu „un asil de infirmi la Bârlad" [152]).

Mutatis mutandum, testamentele aceste au fost sfărâmate de Justiţie, averea soţilor Radu încăpând, împotriva voiţii lor, în mâinile rudelor de sânge : Lupu C. Kostaki (fiul fratelui coanei Catincăi, Constantin), P. P. Carp (fiul surorei lui Iorgu Radu, Smaranda), şi baronul Cârste, un văr de-al lui Carp.

Şi astfel a trebuit ca toată povestea aceasta, care s'a desfăşurat mai mult în săli de judecăţi, tot într'o

*) Fost prefect, însurat cu o franceză.

sală de judecată să se isprăvească, în aceiaşi apăsătoare atmosferă de interese personale şi de şicană.

Vom vedea în capitolul următor o altă povestire, cu un alt proces, mai puţin lung poate, dar tot atât de trist şi de nedrept ca şi al Saftei Kostachi şi Catincăi Radu.

Unde erau vremurile cele frumoase ale bătrânelor martore şi jurătoare, d'al de „Stara Maria" Floreasca şi Sima stolniceasa Buzeasca? *)

*) Vezi capitolul I.

XI

O CUCOANA MULT INCERCATA

MARIA I. CANANO

fata paharnicului Vasile Holban

Maria I. Canano

Prin 1810, Maria Holban era o fată de vreo nouăsprezece ani. Zicea lumea că e frumoasă, deşteaptă şi energică. De neam bunicel, căci Holbăneştii aveau de mult acum rosturile lor în părţile de Nord ale Moldovei, prin Cernăuţi, Dorohoi, Botoşani. Erau boieri înstăriţi, mulţi la număr şi uniţi între ei, ceiace dă unui neam vază şi putere [153]). Tatăl Mariei, Paharnicul Vasile Holban, fost ispravnic de Herţa, cumpărase de curând moşia Vlădeni, în ţinutul Botoşanilor (din care o parte o aveau Bălşeştii) şi-şi făcuse acolo un conac, în care se aşeză cu nevasta lui, coana Catrina, fata lui Ioniţă Gherghel. Duduia Marghioliţa crescu deci acolo în valea cea frumoasă dintre apa Siretului şi pădurea Baisei, dincolo de care, cum ieşeai din codru, cale de cel mult un ceas cu trăsura, se desfăşura, sus pe-un dâmb, frumoasa priveliste a oraşului Botoşani. Dar,—doar o întâmplare — din drumul mare care ducea de la Vlădeni la Botoşani, se desprindea, drept în gura codrului, un alt drum ce ducea la Corni, moşia dumisale vel spătarului Şerban Canano. Şi avea spătarul un fecior holtei, înalt, oacheş, bine legat, om de vreo 28—29 de ani acum, căminarul Ioniţă. S'o fi întâlnit Maria şi Ion în gura codrului sau aiurea,

documentele nu ne-o spun. Dar ca vecini de moşie, tinerii s'au cunoscut şi s'au iubit. Se pare că în trebile lor de dragoste nu s'a amestecat nici un alt simţimânt, de interes sau de vanitate. Nici Ion Canano n'a cerut fata fiindcă avea zestre frumoasă, nici Margheoliţa nu l-a vrut pe Iancu pentrucă era de neam mare. Căci în adevăr că familia Canano, fără ca membrii ei să fie boieri de Divan, totuşi făcea parte din protependada Moldovei, atât din pricina averii ce avea, cât şi a legăturilor ei de familie.

Jitnicerul Gheorghe Canano ţinuse în căsătorie pe Maria Calimaki, sora lui Ion-Vodă. Fiul lui Gheorghe, spătarul Şerban, avea de nevastă pe Bălaşa Sturdza, sora lui Ion Sandu, [154]) vitorul Domn din 1822. Ca atare, ighemonicul lor era mare, şi s'ar fi putut crede că Holbăneştii ar fi vrut, dintr'un simţământ de vanitate, să unească neamul lor cu al lui Şerban Canano. Dar lucrurile n'au stat astfel, după cum se va vedea. Precum, de altfel nici tânărul Ion Canano, deşi ţinut foarte din scurt de tată-său, nu pentru bani a vrut-o pe Marghioala, ci pentru ochii ei.

Tânărul acesta fusese trimis de tată-său la Viena, cam prin anii 1797—98, de unde bătrânul spătar îl întoarse în curând înapoi în Moldova, negăsindu-l „Vrednic de-a petrece în Evropa". Totuşi, curând după aceea, în Septembrie 1800, îl trimise din nou în străinătate, la Berlin „pentru a se perfecţiona în nemţeşte şi a urma studiile sale". Pus în gazdă la pastorul Hochecorne, el urmă un curs de „technologie" luând „dès son arrivée, plusieurs maîtres *). Dar nu se ştie cine, poate soră-sa măritată cu Andrei Millo, bătea mereu capul spătarului Şerban că fiusău Ion este un stricat şi un leneş, care nu se ţine de

*) De cum sosi, mai mulţi profesori.

carte. Babaca se supără şi nu-i mai trimise bani. Ba, mai mult, după ce că a rămas băiatul în Berlin muritor de foame, apoi mai primi şi o scrisoare dela Vodă Constantin Ipsilanti, atunci Domnul Moldovei, care-l sfătuia, într'o franceză impecabilă, să-şi vadă de treabă şi să se pună pe carte. „Je ne puis que vous exhorter à régler votre conduite et à vous appliquer à vos études **) îi scria acel voevod, care cu 20 de ani în urmă, când era numai beizadea, fugise de acasă să cutreiere lumea, pricinuind astfel mazilirea bătrânului său tată, Alexandru-Vodă Ipsilanti.

Pastorul Hochecorne, indignat de faptul că bogatul boier moldovean îşi lăsa fiul în Berlin fără gologani, făcu o adresă către contele Alvensleben, cu rugămintea ca ea să fie înaintată Domnului Moldovei, care acum, în Octombrie 1802, era Alexandru Şuţu [155]).

„Je puis assurer" scria el „n'avoir jamais rien entendu à la charge de monsieur de Cannano (cu un de şi doi de n), à l'exception des dettes qu'il a été obligé de contracter. Il y a apparence qu'il a commis autrefois quelques fautes à Vienne. Il ne refuse pas même d'en convenir, mais, depuis ce temps, il est retourné chez son père à Iassy, avec le contentement duquel il est venu à Berlin. Monsieur Charban de Cannano a promis à son fils de lui donner 30 galben par mois, à compter de Juillet 1801. Un galben fait un ducat et demi. Outre cela, il a voulu lui donner, à chaque retour de Pâques et de Noël, 100 ducats pour son équipement" *).

**) Din parte-mi te sfătuesc să-ţi îndrepţi purtarea şi să te sileşti la învăţătură.

*) Vă pot încredinţa că n'am aflat nicicând vreo vină domnului Cannano, înafară de datoriile pe care a fost nevoit să le facă Pe cât se pare, odinioară a păcătuit oarecum la Viena. Nici nu

Şi preotul evanghelic se apucă să facă nişte socoteli, arătând că tatăl datoreşte fiului 740 de galbeni. Apoi urmează :

„Sunt multe probabilităţi că tatăl a fost înstrăinat de fiul său prin vorbe şi rapoarte false. Tânărul este cunoscut de multă lume (la care nu mai poate merge ne mai având cu ce se îmbrăca) ca fiind un băiat foarte de treabă. Comisarul de poliţie Obermann n'ar putea spune nimic împotriva lui. Dar fără sprijin e nevoit să se împrumute cu dobânzi cămătăreşti. Ar trebui, pentru a plăti aceste datorii şi a-l trimite la Iaşi în sânul familiei, 1000 de galbeni".

Se vede treaba că intervenţia lui Hochecorne nu folosi la nimic, deoarece patru luni mai târziu, la 17 Februarie 1803, Ion Canano scria lui Vodă Alexandru Moruzi, acum Domn la Iaşi (ei se schimbau cum se primenesc rufele), precum şi vărului său Scarlat Calimachi, Mare Dragoman la Poartă, pentru a stărui din nou pe lângă tatăl său să-l plătească datoriile. Tânărul însă nu prea avea de gând să se întoarcă în ţară, căci el cerea lui Calimaki să fie numit secretarul Legaţiei Inaltei Porţi pe lângă M. S. Regele Prusiei, dându-i-se 400 de ducaţi pe an „pour mon travail, voulant supléer par les cent écus que j'ai demandés par mois à mon père" *). Şi după ce, va să zică, fixează el însuşi leafa pe care să o dea Poarta secretarului ei de Legaţie—iscăleşte

tăgăduieşte faptul, dar de atunci s'a înapoiat la tată-său la Iaşi, şi a venit la Berlin. Domnul Şerban Cannano a făgăduit fiului său să-i dea 30 de galbeni pe lună, începând din Iulie 1801. Un galben face un ducat şi jumătate. Inafară de aceasta, era vorba să-i dea, la reînnoirea sărbătorilor de Paşti şi de Crăciun 100 de ducaţi pentru haine.

*) „Pentru munca mea, căci vreau să mă lipsesc de cei 100 de scuzi pe care i-am cerut tatălui meu".

şi el, deşi scria unor Români, „Jean de Cannano, armach à Iassy, en Moldavie".

Când şi cum s'a întors tânărul armaş în ţară, nu se mai ştie. Il aflăm abia din nou, şapte ani mai târziu, prin iarna 1810, tot în ceartă cu tată-său şi tot fără bani, deşi tocase între timp moştenirea mamei sale Bălaşa, moartă de câţiva ani. El era acum căminar, şi e timpul când, întâlnind-o pe Maria Holban, cea deşteaptă şi frumuşică, se îndrăgosti de ea. Merse la babacu să-i spue că vrea să se însoare. Dar când auzi moşul că e vorba de fata paharnicului Holban, să-l apuce damblaua şi altceva nu. El care avusese o mamă din neamul Callimakilor şi o nevastă dintr'al Sturzeştilor, el, ai cărui nepoţi de frate se încuscriseră cu neamurile Cantacuzino, Balş, Krupenski, Kostaki, să lase pe fiu-său să ia pe-o Holbăneasă? I s'ar fi scurtat ighemonicul cu zece palme, şi aşa ceva nu se putea! Spătarul Şerban zise: „Nu, bine cuvântarea mea nu vei avea-o!"

Iancu se gândi: „Oi lua eu fata şi fără binecuvântarea ta". Dar iată că şi din cea parte se ivesc aceleaşi greutăţi. Vasile Holban şi frate-său clucerul Ilie, ziceau : „Păi, dacă Conul Şerban nu vrea să te însori, nu-ţi dăm fata. Ia întâi învoirea lui, şi apoi ţi-om da-o !"

Mama, Bălaşa Canano, murise, că de-ar fi fost ea în viaţă, ar fi mers treaba mai lesne.

Şi ce să facă tinerii atunci ? Iancu s'a rugat, Marghioala a plâns... nimic. Aveau şi Holbăneştii „hambiţul" lor. Dar nici cu dragostea nu se poate lupta. O lună, două, trei, şi pe la începutul anului nou, 1811, se mai muiară împietritele inimi.

La 19 Ianuarie căminarul Ion scria paharnicului Vasile şi clucerului Ilie următoarea frumoasă scrisoare :

„Cu plecăciune şi frăţească dragoste mă închin dumneavoastră.

Vederat cunosc că împotrivirile unei atare fericiri se nasc şi se urmează numai pentru ca să mă mâhnească mai mult că nu sunt slobod a face ceea ce inima mea din tot adâncul ei doreşte... Şi de vă rămâne vreo îndoială în curăţenia inimii mele pentru această unire, vă încredinţez că prea mult greşiţi. Eu vă supăr a-mi da numai o iscălitură şi necum bani monedă, căci, slavă Domnului,starea mea vă este ştiută dumneavoastră, şi de n'am azi, mâine negreşit trebue să-mi fie în mână. Şi vă mai îndoiţi a veni să daţi sfârşit unui lucru ce-l socotesc că nu puteţi a fi stăpân a nu-l face, căci, după a mea fierbinte dorinţă şi adevărată credinţă, nu veţi putea d-voastră preface aceea ce Dumnezeu vrea. Mă rog, iertaţi-mă de îndrăsneala ce am de-a vă arăta adevărul şi nu mă învinovăţiţi pentru a mea ilicrinie (sinceritate). Vă rog veniţi şi mă puneţi în sânul acelei nădejdi ce s'a născut cu deplină credinţă a unei prea fericite uniri, cât mai în grabă. Alt răspuns dela d-vs. nu mai aştept în scris. Tatăl meu, văzând că trăiesc fericit cu fiica d-voastră, ar putea să primească orice peurmă ; numai acum trebue cu toţii să-l iconomisăm, ceea ce la pricina aceasta sunt singur. Şi alergaţi c'un ceas mai înainte de m'ajutaţi, până este vreme.

Sunt al dvs. mai mic şi ca un frate şi slugă

Ion Canano, căminar".

Niciun răspuns. Vasile şi Ilie tac molcum. Marghioala plânge. E drama în toată puterea ei. La 28 Ianuarie căminarul Ion scrie un al doilea răvaş, desnădăjduit :

„Au trecut trei zile de când aştept răspunsul

d-voastră... Cred că sunteţi încredinţaţi de adevăratele urmări ce le-am păzit în pricina unirii mele cu fiica dumitale... De a-ţi fi venit îndată la mine aici, astăzi ar fi luat sfârşit această dorită însoţire. S'au amestecat vorba la mijloc din pricina întârzierii dumneavoastră... Şi cât pentru tatăl meu, vă arăt că se află în două părţi de hotare, şi numai a treia parte mai rămâne, pe care o iau asupra cugetului şi sufletului meu că o voi preface în ceasul când mă voi întoarce dela dvs. cu tovarăşa fericirii mele. Deci, ce mai rămâne ? Ce tăcere păziţi ? Ce îndoială mai aveţi ?... Aştept cu cât se poate mai în grabă răspunsul şi sunt al dvs. plecat fiu şi slugă".

Dar iată că deodată, prin ce minune nu se ştie, se moaie şi inima spătarului Şerban. Patru zile mai târziu, la 1 Februarie 1811, căminarul Ion putea scrie paharnicului Vasile, în tempo de marş triumfal :

„Cinstit al meu ca un părinte, dumneata arhon paharnice Vasile Holban, cu multă plecăciune mă închin şi sărut mâna dumitale... şi mă norocesc a răspunde că, cu ajutorul lui Dumnezeu, au luat sfârşit greutăţile şi împotrivirile neprietenilor. Cu aceasta te înştiinţez , cu mare bucurie a sufletului meu, că tatăl meu a primit şi-mi dă toată blagoslovenia, ne mai rămânând dumitale alta decât ca, în ceasul ce-i primi scrisoarea să te scoli, şi să vii, măcar că mâine te va întâmpina însăşi scrisoarea dumisale (a lui Şerban Canano), şi sunt al d-tale...

Ion Canano, căminar.

Paharnicul Vasile se sculă şi veni. Veni cu o destul de bogată foaie de zestre ; un sfert din moşia Molniţa dela ţinutul Herţei, 25.000 lei (aur), opt pogoane de vie cu cramă, flori de diamant, cercei de

smaragd, inele, paftale, mărgăritare, icoane de argint, tave, linguri şi cuţite, covoare, lighiane, ibrice, rufărie de masă şi de pat ,rochii, şase sălaşe de Ţigani, o întreagă avere... şi peste toate acestea fata.

Taci, mireaso, nu mai plânge
Că la mama ta te-oi duce...
Ladoo !

Dar mireasa plângea, poate de bucurie, sau poate dintr'o presimţire ce avea, că-i va fi viaţa mai mult un şir de necazuri decât de fericiri.

Inceputurile căsniciei fură grele. Şerban Canano dăduse blagoslovenia, dar în colo nicio para. Iar căminarul Ion avea datorii. Cu banii luaţi dela tata socru el plăti creditorii, şi în toamnă se şi afla în încurcătură băneasca. La 27 Octombrie el înapoiază moşia Molniţa lui Vasile Holban, care-i dă în schimb alţi 25.000 lei, „făcându-se toată zestrea mea cincizeci mii lei, pe care primindu-i toţi în mână", zice el într'un zapis de-al său, „fac încredinţare că, de acum înainte, nu voiu avea niciun amestec în Molniţa, ca unul ce mi-am primit zestrea toată, şi spre încredinţare am iscălit".

Dar, deşi se „răfuise cu nenea socru" în Octombrie, la 2 Noembrie el scrie lui Ilie Holban, unchiul nevestei, pentru a-l ruga să se nevoiască a-i mai găsi bani, de care avea acum nevoie la moşie. „Mă rog, moşule", scria el, „nu bănui şi primeşte osteneala de-a da acest pitac (cerere) dumisale stolnicului Mihalachi în pricina banilor, dela care aducându-mi dumnealui însemnare fără sminteală voi răspunde banii la 15 a lunii viitoare. Şi milostivul Dumnezeu să te poarte în toate cele de fericire". Spicuim din aceeaşi scrisoare încă următoarele rânduri, atât de pline de haz şi de culoare locală. Se vede că moş

Ilie umblase mult să caute bani pentru simandicosul său nepot, căci acesta îi scrie : „Apoi judecă părerea mea de rău că ţi-am pricinuit atâta supărare, încât să te plimbi pe la nişte figuri ca cucoana Maria Joroaia, ba încă s'o priveşti şi bând tiutiun".

In sfârşit, după vreun an de zile, prin vara 1812, după plecarea Ruşilor din ţară cu Basarabia la subţioară, Iancu Canano pare a-şi fi netezit căile greutăţilor băneşti şi a fi ajuns la un trai fericit cu Marghioliţa lui „care-mi este mai dragă decât sufletul meu" scria el într'un rând.

*

Societatea ieşeană după cum am văzut într'unul din capitolele de mai sus se află la începutul veacului al 19-lea în plină transformare. Viaţa orientală, pe care o introduseseră moravurile fanariote, îşi pierdea, cu zi ce trecea, farmecul arhaic, apropiindu-se tot mai mult de felul de trai al Occidentalilor. Inceputurile acestei schimbări datau de prin anii 1790, când Ruşii, care ocupaseră Moldova, trimiseseră la Iaşi pe vestitul Potemkin, care a domnit acolo câţiva ani ca un rege. Occidentalizaţi ei înşişi, de puţină vreme de altfel, Muscalii aceştia începură să înveţe pe Moldoveni ce înseamnă „un bal" „un teatru" „o toaletă" „o coserie". Cucoanele începură să iasă din haremurile lor, să se gătească à la française, să primească lume în saloane. Dar după plecarea Ruşilor, boierii găsind că jocul acesta a ţinut destul, şi-au trimis nevestele din nou în ginecee, rugându-le să binevoiască a păzi datinele strămoşeşti. Timp de vreo zece, doisprezece ani, doar Doamnele fanariote mai îmbrăcară rochii croite după moda franceză şi doar la Curte dacă se mai făceau — rareori —petreceri cu dans. Incolo viaţa

„femeii moderne" se reducea la puţin lucru : plimbări, ziua cu trăsura sau cu sania şi seara joc de cărţi — numai între ele, firește. Dar lucrurile se schimbară iarăşi, brusc, în 1806, când se arătară din nou drăguţii de Muscali, care veneau să mai ocupe odată Moldova, în care rămaseră şase ani, pornind abia în 1812, cu Basarabia în geamandan. Decum sosiră ei, nebunia cuprinse iar toate minţile. Bărbaţii, care de altfel nu-şi lepădaseră nici odată îmbrăcămintea lor orientală, giubeaua, brâul şi calpacul, se ţinură cum se ţinură, îngăduind doar ca nevestele lor să înceapă iar a petrece, fiindcă voiau să treacă, în ochii străinilor, „drept civilizaţi". Dar în deobşte se ţineau morocănoşi la o parte, privind numai cum petreceau jupânesele lor cu ofiţerii ţarului Alexandru. Iar ele, din care unele ştiau franţuzeşte, altele ruseşte, unele ştiau să cânte din harpă, altele din gură, începură să comande în grabă, dela Paris şi dela Viena nu numai rochii, panghici şi dantele, dar şi mobile, că nu erau doar să stea ofiţerii Ţarului tolăniţi turceşte pe divanuri. In şase ani de zile, cât ţinu ocupaţia rusească, societatea moldovenească îşi schimbă felul de viaţă cu desăvârşire, ne mai întorcându-se apoi niciodată la vechile obiceiuri. Contele de Langeron, care a fost de mai multe ori la Iaşi, înainte şi după 1806, ne asigură că această transformare s'a operat ca prin minune, într'un singur an. Şi trebueşte să-l credem, căci acelaşi lucru ni-l spune, în 1807, şi contele de Rochechouart.

Acesta era general, aghiotantul unchiului său, ducele de Richelieu, guvernatorul „Rusiei Noui" şi creatorul oraşului Odesa. Făceau parte amândoi din numărul acelor nobili francezi emigraţi din pricina revoluţiei şi intraţi în slujba Ţarului. Drept dovadă de nebunia care cuprinsese pe ieşeni după ocupaţia

rusească stă martoră „invitaţia" pe care o făcură ei ducelui de Richelieu de-a veni dela Odesa la Iaşi, fără niciun alt scop decât acel de-a petrece câteva zilei în tovărăşia unor nobili „de l'Ancien Régime". In Februarie 1807 trei boieri moldoveni sosiră la Odesa, „trimişi de Divanul Ţării" pentru a ruga pe Domnul Duce „d'honorer leur capitale de sa présence auguste", *) vorbe textuale, scrise pe franţuzeşte. Ducele primi, şi, cu un stat major compus din douăsprezece persoane, printre care erau contele de Rochechouart şi doctorul Scudéry, prin Tiraspol şi Bender, sosi în Moldova, pe la sfârşitul lunei Februarie. La Chişinău îl aşteptau doi boieri din Iaşi, Gheorghe Balş, fiul lui Costachi Balş Ciuntul, şi Ion Canano al nostru, fiul lui Şerban.

Ei erau însărcinaţi de Divan „de complimenter le duc de Richelieu, de l'escorter jusqu'à Iassy, et de comander les chevaux de poste nécéssaires pour nos voitures *)". Se vede deci că studiile tânărului Canano la Viena şi Berlin îi priiseră cel puţin în societate, căci, ca bun cunoscător al limbilor franceză şi germană, el, care fusese poate şi secretar de legaţie, făcea acum pe junele la modă, primitor de oaspeţi înalţi.

După plecarea Ruşilor din ţară, în 1812, Moldovenii se considerau acum oameni civilizaţi şi se mângâiau de pierderea Basarabiei, căci câştigaseră în schimb bonton şi maniere elegante.

Vorbim de boieri. Şi numai de cei mari, căci bieţii boiernaşi, de starea a doua, aveau de sigur destul de furcă cu greutăţile traiului zilnic, pentru a se mai gândi la codul manierelor elegante. De alt-

*) De-a cinsti capitala lor, cu augusta lui prezenţă.

*) De-a saluta pe ducele de Richelieu, de-al întovărăşi până la Iaşi şi de-a îngriji de caii de poştă trebuincioşi la trăsurile noastre.

fel, când erau la ţară, pe la moşiile lor, chiar boierii mari uitau de fleacurile din capitală, şi se apucau de gospodărit, ducând, între ei sau cu vecinii, viaţa patriarhală pe care o duseseră părinţii şi bunicii lor.

Iancu şi Marghioala Canano, care, după cum am văzut, se iubeau ca doi porumbei, trăiră mai mult la moşie, departe de sgomotul vieţii mondene, de care tânărul căsătorit era acum sătul până 'n gât. De altfel, tatăl său tot nu-i prea dădea bani ,aşa încât, ca să-şi ţină rangul şi să-şi crească copiii, cămînarul Ion se apucă de fel de fel de întreprinderi şi negustorii, din care pricină, până la urmă, va şi mofluzi.

Din 1811 până în 1817, soţii Canano avură mai mulţi copii, băieţi şi fete, din care cel mai mare, Şerban, care purta deci numele bunicului, avea, în Octombrie 1817 ,şase ani fără o lună. Coana Marghioala găsi că trebueşte dat la carte, să iasă om din el. Conu Iancu zise: bine — şi se apucă să-i caute un dascăl. Il găsi pe Barthélemy Bacheville, fost soldat în garda lui Napoleon şi condamnat la moarte de guvernul Restauraţiei, care-l credea spionul Impăratului. Barthélemy, împreună cu frate-său Anton, condamnat şi el la moarte, fugiseră din Franţa şi, prin Germania şi Polonia, sosiră la Iaşi, în Iunie 1817. Ei auziseră vorbindu-se de o mişcare grecească împotriva Turciei — Eteria — şi veniseră întinşi în Moldova, crezând că vor găsi aici o armată, în care foştii luptători ai lui Napoleon să se poată înrola. Dar Eteria nu era încă coaptă. Fraţii Bacheville rămaseră în Iaşi, muritori de foame. Anton, pentru a-şi ţine zilele, intră în casa boierului Mavroyeni, din care trecu, după moartea acestuia într'a lui Constantinică Palladi, ginerele lui Vodă (Scarlat Callimaki). Barthélemy găsi pe Iancu Canano, care tocmai căuta un dascăl pentru fiu-său. Intre ei se încheiă următorul contract, în dublu exemplar :

„fait en double, à Iassy, le 27 Octombrie 1817 entre M. Jean Cananot, spătar de Moldavie, et le Capitain Bacheville.“ [166]).

Traducem :

Domnul Bacheville va intra la domnul Canano pentru a învăţa pe fiul său limba franceză. El va fi primit în casă ca un adevărat prieten. Domnul Canano va da domnului Bacheville locuinţă, masă, spălat, un servitor special pentru el (un domestique uniquement à son service) şi 1200 de piaştri pe an, plătiţi dinainte la fiecare trimestru, etc.

„Haida-de, îmi spusei în gând (scrie Bacheville) uite că dintr'un prost şcolar pe malurile Saônei m'am făcut dascăl pe ale Bahluiului... Mă voi căsători poate c'o fată de boier... voi da Grecilor lecţii de tactică în lupta lor de Neatârnare... mă voi acoperi de glorie“.

Ca lăptăreasa lui Lafontaine, căpitanul se vedea general, şi hurducat de trăsura care-l ducea dela Iaşi la moşia spătarului Ion, adâncit în gânduri, el se pomeni deodată „au château de monsieur Cananot, à quinze lieues de Iassy“*).

Stăpâna casei îi ieşi întru întâmpinare. Bacheville o găsi plăcută, binevoitoare, vorbind destul de bine franţuzeşte „pour se faire comprende“ **). Ea îl asigură că, în casa ei, nu va avea nimic de dorit. Totuşi „malgré tous les égards de monsièur Cananot et de sa femme pour moi ***) abia câteva zile după sosirea lui acolo, Bacheville voi să plece, din cauza Arnăuţilor din curtea conacului ,care erau să-l omoare. „Barbarii aceştia“, zice fostul căpitan, „se

*) La castelul d-lui Canano, la cincisprezece poşte de Iaşi.

**) Spre a fi înţeleasă.

***) Cu toată bunăvoinţa ce aveau faţă de mine d. Cannano şi soţia lui.

aruncară asupra mea, vreo doisprezece la număr, cu săbiile scoase, când dintr'o întâmplare doamna Canano, trecând pe acolo, liniști furia lor, luându-mă sub protecția ei". Pricina certei nu ne-o spune dumnealui dascălul, dar o putem ușor bănui, noi cești care-i știm pe Francezi ce puțin politicoși sunt, cum vin în meleagurile noastre, pe care le consideră sălbatice. De altfel, domnul Bacheville era în deosebi de gâdilos cu privire la amorul său propriu, după cum se vede din întâmplarea pe care o vom povesti mai încolo.

Din aceste prețioase amintiri, aflăm că în Moldova erau la începutul veacului trecut hanuri puține și rele. O fi mers pe la ele negustorii și țăranii, însă boierii, când erau la drum, trăgeau în gazdă, pentru mâncare și pentru somn, la conacurile semenilor lor. Aceasta era vestita ospitalitate moldovenească, de care se auzea vorbindu-se altădată și care a rămas astăzi doar o amintire din țara basmelor.

In casa lui Canano, fiind mai aproape de capitală, se perindau oaspeții aproape zilnic, ba la prânz, ba seara, ba la culcare. Mesele se luau împreună, în spațioasa sufragerie dela parter, fiecare mosafir având în spatele lui feciorul său anume, care-i turna de băut și avea grijă de pâinea lui. Blidurile cu mâncare nu se puneau pe masă, ca altă dată, ci un fecior, pe care Bacheville îl numește maître d'hotel, trecea cu farfuria dela un boier la altul, ceea ce Francezul numește metoda poloneză. „Ca și în nobilimea franceză", adaogă fostul căpitan, „cel mai scârbos boier moldovean croit avoir le pas sur tous les nobles du monde *) ; cu atât mai mult se credeau ei mai mari decât mine, cu cât nu eram decât un profesor de limba franceză". De altfel, Bacheville se

*) Se crede mai cu moț decât toți nobilii din lume.

înșelă și asupra protocolului nobilimii franceze și asupra celui moldovenesc, deoarece niciun boier nu se putea crede mai mare decât îi era rangul, iar raporturile dintre aceste deosebite ranguri erau hotărîte până în cele mai mici amănunte. Firește însă că față de el trebuiau să treacă toți înainte. Așa dar, feciorul care ducea farfuria cu mâncare îl servea cel din urmă din toți, după cum se și cădea. Dar soldatul lui Napoleon simțindu-se amarnic de jignit, se plânse lui conu Iancu de umilința ce i se făcea. Canano îi răspunse râzând : „Dacă sunt grosolani, învață-i a trăi; o să ne faci un serviciu și lor și mie". Atât îi trebui ciudosului Francez. A doua zi chiar fură poftiți la masă vreo doisprezece boieri „cu barbă lungă, cu calcanul sau işlâcul în cap, în cămașă de mătasă, brâu de caşmir, conteș și blană de samur — având-și fiecare, în spate, feciorul". Când așa dar trecu nesuferitul de maître-d'hotel pe lângă Bacheville, sărindu-l peste rând, ostașul dela Austerlitz îl apucă de barbă, trăgându-l lângă sine și servindu-se cu sila. Ba îl amenință chiar că-l va bate cu bățul — sous peine de bâton.

Se făceau atunci lucrurile cu belșug. Fiecare boier avea nu numai un fecior în spate, dar și o sticlă de vin în față. Câți boieri atâtea sticle. Bacheville ne spune că la ceeași masă, avea el în fața lui o sticlă de vin roș și un pahar mare de cristal, proprietatea lui privată. Vinul său făcu cu ochiul unui boier și paharul altuia. Se sfătuiră căftăniții între ei să i le sufle, și cum vorbeau moldovenește, Francezul nu înțelese despre ce este vorba, decât doar din privirile lor „et du mot cascalo qu'ils prononcèrent". *).

Cascalo, adică „dascălul". „Mă pusei în defensivă"

*) Și din cuvântul „Cascalo" pe care-l rostiră.

zice Bacheville. „Un fecior veni să-mi ia paharul, altul sticla ; dar aveam tocmai în mână un cuţit cu mânerul lung, şi-i plesni pe amândoi peste degete, de le trecu cheful să mai încerce a doua oară".

Cât despre învăţătura ce-o dădea dascălul şcolarului său, nu era menită să înainteze. Micul Şerbănică era un leneş şi un rău. Bacheville se plânse conului Iancu că „elevul său l-a trimes la plimbare", tatăl trase fiului o chelfăneală, „nos études reprirent leur cours, mais sans faire de grands progrès au petit boyard" **). Apucăturile rele se arată de cu vreme. Il vom mai întâlni pe acest Şerban, amărînd bătrâneţea mamei sale.

Bacheville rămase la Canano din Octombrie până în April. In primăvara anului 1818 afacerile acestuia mergând prost, el fu envoit să-şi vândă moşia şi să-şi concedieze dascălul, care plecă în urmă la Bucureşti şi de acolo la Constantinopol.

Nu ştiu care era acea moşie a lui Iancu Canano, situată la 15 leghe de Iaşi şi pe care fu nevoit s'o vândă în April 1818. Dar se vede de aici că dacă afacerile spătarului merseseră bine vreo cinci-şase ani, acum iar îl copleşeau greutăţile, care veneau în deobşte din faptul că tatăl său, nevoind să-i dea bani, el era nevoit să facă fel de fel de negustorii, de lemne, de oi, de cereale, pentru a-şi ţine zilele şi mai ales rangul. Totuşi, doi-trei ani mai târziu, în preajma izbucnirii Eteriei, Şerban Canano, foarte bătrân, muri în sfârşit, lăsându-şi întreaga avere, destul de însemnată, celor doi copii ce avea, Măria-oara Millo şi Ion Canano.

Conu Iancu îşi luă soţia şi cei şapte copii ce avea

**) Lecţiile noastre reîncepură, dar fără ca micul boier să înainteze.

acum, şi merse de se statornici la Corni, moşia tatălui şi a bunicului său.

Prima grijă a coanei Marghioala fu să caute iar un dascăl pentru copiii ei, căci creşterea acestor odrasle a fost veşnicul ei gând şi neastâmpărul vieţii sale. După Francez, găsi pe un Neamţ. Dar se vede treaba că nu le priia dascălilor casa spătăresei. Bacheville era să fie omorît de Arnăuţii din curte. Neamţul o păţi şi mai rău.

In primăvara 1821, Ion Canano trimise pe dascălul copiilor, împreună cu alţi doi oameni, la o moşie din apropiere pentru nişte daraveri ce le avusese tatăl său Şerban pentru păşunatele vitelor sale. Proprietarul, sau poate arendaşul acelei moşii, era un anume Bănică, om sucit şi cu totul într'o ureche. Cum văzu el pe oamenii Cananoului intrând în curte asa, cu răvaş dela dumnealui spătarul Iancu, „a început a sudui pe cel care l-a scris şi pe cel care l-a adus, şi deodată, strângând oamenii lui, s'au adunat cu parii, şi călare fiind încă dascălul, au început a trage cu parii în cal, până când a căzut Neamţul de pe cal, iar calul rănit a fugit la herghelii. Iar apoi pe dascălul acela prinzându-l şi oprindu-l acolo, ce i-au făcut nu ştiu, că eu, după ce a împuşcat Bănică în mine, am scăpat cu fuga...", zice Ilie iconomul ot Botoşani, în mărturia sa hotarnică din 16 Mai 1821.

Mai târziu, după vreo şapte ani, mai aflăm în casa spătăresei şi un dascăl pentru greceşte, Chiriac Trandafilos, căruia i se dă 500 de lei pe an, şapte merţe de făină, zece de păpuşoiu, şi obligaţia de-a găsi pentru băieţi un nou dascăl de franţuzeşte. Ce păţanie o fi avut şi Grecul, după Neamţ şi Francez. dela oamenii din curte sau dela străini, documentele nu ne-o mai spun.

*

Cu toată avuţia de care se bucurau acum soţii Canano, firea întreprinzătoare a spătarului Ion nu-i lăsă răgaz de odihnă. Agricultura era pe atunci încă în faşă, şi bogaţi erau numai boierii cu numeroase turme de vite sau de oi, cu herghelii, cu păduri şi vii, cu velniţe şi cârciumi, cu case în oraşe, pe care le închiriau pentru prăvălii, şi aşa mai departe. Conu Iancu urmă deci să facă „afaceri". Cu atât mai mult cu cât, îndată după moartea tatălui Şerban, se urcă în scaunul Modovei fratele mamei sale, bătrânul voevod Ion Sandu Sturza, care înţelegea cu orice prilej, să-şi ajute rudele oricât de îndepărtate ar fi ele, dar mi-te pe un nepot de soră. In 1823 Iancu Canano fu deci trimis de unchiul său la Brody ca să propue zarafilor evrei de acolo un împrumut de Stat pentru Moldova, iar el se întoarse în curând cu doi bancheri, în vederea încheierii acestei afaceri, din care de sigur că trebuia şi Canano să-şi aibă câştigul său.

Doi ani mai târziu, în 1825, îl aflăm în Ardeal, unde avu neplăcerea de-a fi arestat, din pricina unor neînţelegeri nu bine lămurite [157]). Şi, în sfârşit, în 1827, el fu înaintat de Ion-Vodă la rangul de vel postelnic. Dar tot cu neastâmpărul în suflet, el alerga mereu de ici colea, să mai scoată un ban de unde-o ieşi, deşi avea, pe lângă Corni, alte numeroase moşii.

Ruşii aflându-se atunci în preajma unui nou război cu Turcii, aveau nevoie de aprovizionare pentru armatele lor. Se pare că în Moldova aga Tzigara luase această întreprindere asupra sa, iar Ion Canano se angajase faţă de el la numite furnituri, pentru care primise, probabil, unele sume de bani drept aconto. Dar el nu putu să predea furniturile pe care se angajase a le da. Tzigara îi ceru drept despăgubire o sumă enormă. Vel postelnicul nu avu şi

nici nu vru să-i plătească aceşti bani pe care nu-i datora. De acolo s'a născut o dandana, care ţinu 15 ani, de aduse întreg neamul postelnicului la sapă de lemn, până târziu, când biata văduvă Maria fu pusă din nou în stăpânirea averii sale.

In April 1827, aga Tzigara, întru despăgubirea pretenţiilor ce formula, ceru sechestrarea întregii averi a lui Canano. Dar el nu se mulţumi cu veniturile moşiilor, ci ceru punerea peceţilor pe toate lucrurile din curtea şi din casa postelnicului. Pe după Sfântul Gheorghe, se pomeni coana Marghiola cu oamenii cârmuirii la dumneaei la Corni, unde de vre-o 6—7 ani trăia atât de liniştită acum, punându-i sechestru pe trăsură, pe cai, pe boi, pe vaci, până şi pe mobilele din casă. Soţul ei era pe aiurea, după treburi. Până să se întoarcă el, înnebunită de spaimă, postelniceasa făcu o jalbă către Inăţimea Sa Vodă, unchiul bărbatului, şi un răvaş către Prea Sfântul Mitropolit Veniamin Kostaki, cerând scoaterea de sub sechestru a lucrurilor sale. Trimise în toată graba la Iaşi, cu scrisorile acestea, pe stolnicul Ionică, omul ei de încredere.

La 2 Mai avu răspunsul acestuia :

„In cinstita mână dumisale cucoana Mărioara Canano Postelnicesei, cu toată plecăciunea, la satul Corni.

Sărut cinsită mâna dumitale.

Şi jalea şi cartea dumitale, cea către preasfinţitul Mitropolit, s'au arătat Măriei Sale lui Vodă, şi foarte s'a supărat şi s'a mâhnit pentru necazurile dumitale. A poruncit că va pedepsi pe aprozi, de vor îndrăzni a se arăta în casa dumitale şi a mai face obrăznicie.

Sechestruirea să se cuprindă în veniturile moşiilor, în vite şi oprirea pădurilor : iar lucrurile cele din casă şi din ogradă, trăsurile, caii, şi orice alt lu-

cru spre odihna dumitale, de s'au şi scris, nu sunt secvestruite, ci numai însemnate ca să nu se răşluiască în lipsa dumitale. Măria Sa Vodă a poruncit toate cum să se facă de aci înainte — şi apoi, afară de aceasta, acum are a se hotărî şi suma în bani şi în lucruri ce trebue a se lăsa spre petrecerea vieţuirii dumitale.

Stăpâna mea, nu te mâhni. Dumnezeu e puternic şi milostiv. Poate sfârşitul să fie mai bun şi mântuitor. Eu ce fel mă sârguesc pentru dumneata, vă va spune trimisul : că-mi este jale de supărările ce trageţi, fiind al dumitale plecată slugă.

Ionică Stolnic

1827, Mai 2, Iaşii

Din mila lui Vodă deci lucrurile se îndreptară... până în primăvara viitoare numai. De atunci însă începură necazurile cele mari. Conu Iancu se îmbolnăvi — „i se umfla pântecele" — Ion Sandu-Vodă îşi pierdu scaunul — Ruşii stăteau pe malul Prutului, gata să mai năvălească în Moldova, că nu mai fuseseră pe la noi de vreo 16 ani. Aga Tzigara găsi că clipa e prielnică pentru a mai amărî pe biata coană Mărioară. Cum porni postelnicul Canano la Băile Herculane ca să vadă de şubreda lui sănătate, cum veniră iar aprozii la Corni să sechestreze lucrurile postelnicesei. Iarăşi lacrimi şi jalbe şi răvaşe. Dar cine să le asculte acum ? Bărbatul la băi, Vodă mazil ; aga Tzigara, dimpotrivă, mare şi tare ; căci îndată ce sosiră Ruşii în ţară, în Mai 1828, el ceru supùşenia moscovită, ştiind că astfel interesele sale vor fi mai bine păzite.

Lucrurile merseră de-a-berbeleaca. Coana Marghioala trebui să-şi ia copiii şi să se mute la Iaşi, într'o cameră cu chirie. Şi pe lângă toate, în cei doi ani următori, ea mai avu cu soţul ei, întors cu bine dela Mehadia, încă doi copii, pe Nicolae şi pe Con-